

Дніпровський національний
університет ім. Олесь Гончара

Центр соціально-політичних
досліджень

Дніпропетровський регіональний
інститут державного управління
Національної академії державного
управління при Президенті України

ГРАНІ

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АЛЬМАНАХ

2021 ТОМ 24 № 6

Видається з вересня 1998 року
12 разів на рік

Дніпро
Видавництво «Грані»
2021

Засновники:
Дніпровський національний
університет імені Олеся Гончара,
Дніпропетровський регіональний
інститут державного управління
Національної академії державного
управління при Президентів України,
ГО «Центр соціально-політичних
досліджень»

Свідоцтво про реєстрацію
КВ № 19758 – 9558 ПР від 19.03.13

Відповідно до Наказу Міністерства
освіти і науки України від 02.07.2020
№ 886 журналу надано статус
фахового видання категорії «Б»
з філософських, політичних та
соціологічних наук.

Друкується за рішенням Вченої
ради Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара
(протокол № 13 від 24.06.21).

ISSN 2077-1800 (Print)
ISSN 2413-8738 (Online)

Індексується:
DOAJ
Index Copernicus
National Library of Ukraine Vernadsky
Google Scholar
CrossRef
ERIH PLUS
Ulrichs web
WorldCat
та інші.

Видавець:
Видавництво «Грані»
+38(050)258-83-86
grani-print.dp.ua
graniprint@gmail.com
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2131 від 23.05.2005

Передплатний індекс – 41703
Відповідальність за достовірність
фактів, цитат, власних імен,
географічних назв, підприємств,
організацій, установ та ін. інформації
несуть автори статей.
Висловлені у цих статтях думки
можуть не збігатися з точкою зору
редакційної колегії і не покладають
на неї ніяких зобов'язань.
Передруки і переклади дозволяються
лише за згодою автора та редакції.

© «Грані» 2021

Редакційна колегія

Квітка С.А.	головний редактор д.держ.упр., проф. (Україна)
Аяган Б.Г.	д.і.н., проф. (Казахстан)
Бородін Є.І.	д.і.н., проф. (Україна)
Вятр Єжі	д.п.н., проф. (Польща)
Гао Тяньмін	д. екон. н., доц. (КНР)
Городяненко В.Г.	д.і.н., проф. (Україна)
Іваненко В.В.	д.і.н., проф., акад. Укр. академії іст. наук (Україна)
Іванова С.А.	к. філол.н., доцент (Україна)
Ісетті Дж.	д. філос. н. старший науковий співробітник (Італія)
Жук С.І.	д.і.н., проф. (США)
Журба О.І.	д.і.н., проф. (Україна)
Казакевич Г.М.	д.і.н., проф. (Україна)
Кривошеїн В.В.	д.п.н., проф. (Україна)
Кузнецовенє Й.	д.філос.н., проф. (Литва)
Литвинова Т.Ф.	д.і.н., проф. (Україна)
Окороков В.Б.	д.філос.н., проф. (Україна)
Плохій С.М.	д.і.н., проф. (США)
Рагімлі Р.	к.і.н., доц. (Азербайджан)
Ружевічус Юзас	д.н. із соц. ком., проф. (Литва)
Робертс Кен	д.соціол.н., проф. (Великобританія)
Світленко С.І.	д.і.н., проф. (Україна)
Сидиков Е.Б.	д.і.н., проф. (Казахстан)
Сорокіна Л.М.	к.соціол.н., доц. (Україна)
Схюрман Паул	д.філос.н. (Нідерланди)
Токовенко О.С.	д.філос.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук (Україна)
Хейнемаа Сара	д.філос.н., проф. (Фінляндія)
Шевцов С.В.	д.філос.н., проф. (Україна)
Шляхов О.Б.	д.і.н., проф. (Україна)

Редакція

Головний редактор: Квітка С.А.
Заступники головного редактора: Іванова С.А.,
Колесников К.М., Кривошеїн В.В., Шевцов С.В., Шляхов О.Б.
Технічний редактор: Лобода Р.С.
Коректор: Комлева Ю.В.

Контакти:

+38(050)258-83-86; +38(097)269-55-13
granidp@gmail.com
www.grani.org.ua

Scientific and theoretical almanac

GRAN/

24 (6) 2021

Founders:

Oles Honchar Dnipro national university,
Dnipropetrovsk regional institute for public administration
National academy for public administration under the President of Ukraine,
Centre of social and political researches

Registration license

KB № 19758 – 9558 ПП issued 19.03.13

By Decree № 886 of 02 July 2020 issued by the Ministry of Education and Science of Ukraine the status of specialized publication category "B" on philosophical, political and sociological sciences was given.

Published by the decision of the Academic council of Oles Honchar Dnipro national university (protocol № 13 dated 24.06.21).

ISSN 2077-1800 (Print)
ISSN 2413-8738 (Online)

Indexed:
DOAJ

Index Copernicus
National Library of Ukraine Vernadsky
Google Scholar
CrossRef
ERIH PLUS
Ulrichs web
WorldCat
and other.

Publisher:

Publishing house «Grani»
+38(050)258-83-86
www.grani-print.dp.ua
graniprint@gmail.com
Publishing license
ДК № 2131 dated 23.05.2005

Subscription index in Ukraine – 41703
Responsibility for facts, quotations, private names, enterprises and organizations titles, geographical locations etc. to be bared by the authors.
The editorial office and board do not always share the views and thoughts expressed in published articles.
Reprints and translations are allowed on the written consent with the editorial office and the author.

© «Grani» 2021

Editorial board

Kvitka S.A.	Editor in Chief
	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Ayahan B.H.	Full Prof. Dr. (Kazakhstan)
Borodin Ye.I.	Full Prof., Dr. (Ukraine)
Vyatr Ezhi	Full Prof. Dr. (Poland)
Gao Tianming	Assoc. Prof. Dr. (PRC)
Gorodyanenko V.G.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Ivanenko V.V.	Full Prof. Dr., Academician of the Ukrainian Academy of Historical Science (Ukraine)
Ivanova S.A.	Assoc. Prof. PhD (Ukraine)
Isetti G.	PhD., Senior Researcher (Italy)
Zhuk S.I.	Full Prof. Dr. (USA)
Zhurba O.I.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Kazakevych G.M.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Kryvoshein V.V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Kuznecoviene J.	Full Prof. Dr. (Lithuania)
Lytvynova T.F.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Okorokov V.B.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Plokhii S.M.	Full Prof. Dr. (USA)
Rahimli Ruslan	Assoc. Prof. PhD (Azerbaijan)
Ruzhevichus Yuzas	Full Prof. Dr. (Lithuania)
Roberts Ken	Full Prof. Dr. (United Kingdom)
Svitlenko S.I.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Sydykov E.B.	Full Prof. Dr. (Kazakhstan)
Sorokina L.M.	Assoc. Prof. PhD (Ukraine)
Schuurman Paul	Full Prof. Dr. (Netherlands)
Tokovenko O.S.	Full Prof. Dr., Academician of the Ukrainian Academy of Political Science (Ukraine)
Heinamaa Sara	Full Prof. Dr. (Finland)
Shevtsov S.V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Shlyakhov O.B.	Full Prof. Dr. (Ukraine)

Editorial office

Editor in Chief: Kvitka S.A.
Deputies Chief Editor: Ivanova S.A., Kolesnikov K.M., Krivoshein V.V., Shevtsov S.V., Shlyakhov O.B.
Technical Editor: Loboda R.S.
Corrector: Komleva Y.V.

Contacts:

+38(050)258-83-86; +38(097)269-55-13
granidp@gmail.com
www.grani.org.ua

Зміст

Філософія

С. 6

Лада Прокопович

Трансформація театральності буття в новому техно-культурному контексті (на прикладі анатомічного театру)

С. 13

Викторія Белоус

Автономность и зависимость как факторы создания постиндустриальных социальных пространств

С. 23

Богдан Куриляк

Сім Труб книги Об'явлення в інтерпретації Ікуменія

С. 34

Валентина Куриляк

Концептуальний огляд есхатологічних ідей церкви адвентистів сьомого дня

С. 43

Михайло Мурашкін

Присутність і теперішність ВИЩОГО стану свідомості

С. 50

Тетяна Власова, Юлія Макєшина, Ольга Власова

Час і темпоральність: інтерпретація М. Гайдеггера versus інтуїція А. Бергсона

С. 60

Ігор Куриляк

Апокаліптичне видіння Дан 10-12: аналіз інтерпретації Мартіна Лютера

Соціологія

С. 69

Надія Пивоварова, Людмила Филипович

Релігійні меншини як духовно-соціальна реальність поліконфесійної України та об'єкт соціологічного дослідження

С. 81

Олександра Дейнеко

Соціальна згуртованість та соціальна солідарність: у пошуках змістовного розмежування

С. 90

Александр Дурнев, Татьяна Юрчик

Конспирологические теории пандемии Covid-19: социальные факторы возникновения и распространения

Contents

Philosophy

P. 6

Lada Prokopovych

Transformation of Theatricality of Being in a New Techno-cultural Context (on the Example of Anatomical Theater)

P. 13

Viktoriia Bilous

Autonomy and Dependence as Factors in the Creation of Post-Industrial Social Spaces

P. 23

Bohdan Kuryliak

Seven Trumpets of the Book of Revelation in the Interpretation of Oecumenius

P. 34

Valentyna Kuryliak

Conceptual Overview of the Eschatological Ideas of The Seventh-Day Adventist Church

P. 43

Mykhailo Murashkin

The Presence and Present of the HIGHER State of Consciousness

P. 50

Tatiana Vlasova, Yuliia Makieshyna, Olha Vlasova

Time and Temporality: M. Heidegger's Interpretation versus H. Bergson's Intuition

P. 60

Ihor Kuryliak

Apocalyptic Vision Dan 10-12: Analysis of Martin Luther's Interpretation

Sociology

P. 69

Nadiia Pyvovarova, Lyudmyla Fylypovych

Religious Minorities as a Spiritual and Social Reality of Multi-religious Ukraine and as an Object of Sociological Research

P. 81

Oleksandra Deineko

Social Cohesion and Social Solidarity: in the Search of Essential Distinction

P. 90

Alexander Durniev, Tetyana Yurchyk

Conspirological Theories Pandemic Covid-19: Social Factors of Origin and Distribution

Зміст

Політологія

- C. 100
Анна Стичинська
Теоретичні основи політики інформаційної безпеки
- C. 109
Лада Тесфайє
Поєднання старих і нових інституціональних підходів у дослідженні форм правління та політичних режимів
- C. 117
Ірина Радіонова
Національна відповідь на глобальну пандемію: політика, соціальна комунікація та соціокультурна травма
- C. 125
Наталія Лукач, Домініка Рослонь
Регіональні особливості міжнародної співпраці Західноукраїнського регіону
- C. 130
Ольга Мороз
«Нові меншини» у політичних процесах Словенії: проблеми та перспективи політизації
- C. 138
Леонід Панасюк
Ідеологія «Русского мира» і українська мова (імперська доба)
- C. 145
Віктор Міщук
Національні інтереси та альтернативні інтеграційні проєкти держав Центральної Європи в межах ЄС у сучасний період
- C. 155
Віталій Федянін
Боротьба з COVID-19 та вакцинація як елементи зовнішньої політики Об'єднаних Арабських Еміратів

Contents

Politology

- P. 100
Anna Stychynska
Theoretical Fundamentals of Information Security Policy
- P. 109
Lada Tesfaiie
Joining of Old and New Institutional Approaches in Research of Forms of Government and Political Regimes
- P. 117
Iryna Radionova
National Response to the Global Pandemic: Policy, Social Communication and Sociocultural Trauma
- P. 125
Natallia Lukach, Dominika Rosłon
Regional Features of International Cooperation of the Western Ukrainian Region
- P. 130
Olga Moroz
“New Minorities” in the Political Developments of Slovenia: Challenges and Opportunities of Politicization
- P. 138
Leonid Panasiuk
The Ideology of the “Russian World” and the Ukrainian Language (Imperial Period)
- P. 145
Viktor Mishchuk
The National Interests and Alternative Integration Projects of Central Europe Countries within the EU in the Modern Period
- P. 155
Vitaliy Fedianin
Combating COVID-19 and Vaccination as Elements of the United Arab Emirates' Foreign Policy

Лада Прокопович*Державний університет «Одеська політехніка» (Одеса, Україна)*

Трансформація театральності буття в новому техно-культурному контексті (на прикладі анатомічного театру)

В умовах стрімкого розвитку цифрових технологій та суттєвих соціокультурних трансформацій зазнають змін різні культурні феномени, в тому числі й анатомічний театр, який набуває нових форматів та сенсів. Ці зміни, як актуальна наукова проблема, потребують осмислення в дискурсі соціальної філософії та філософії техніки. Метою даного дослідження є філософське осмислення трансформацій анатомічного театру як культурного феномену в новому техно-культурному контексті. Методологічна стратегія дослідження базується на концепції театральності соціокомунікативних проявів культури, яка дозволяє осмислювати соціальну реальність та окремі її феномени в динаміці їх змін зі зміною культурного контексту. В результаті аналізу історії виникнення та функціонування анатомічного театру як феномену європейської культури встановлено, що тривалий час він відповідав запиту суспільства на вивчення людського організму як біологічного об'єкту – його складу, будови. Цей запит формувався під впливом культурної парадигми доби Просвітництва із зростанням авторитету науки, зокрема й наукового природознавства. Театральний характер публічних розтинів дозволяв у максимально доступній та масовій (на той час) формі популяризувати досягнення анатомії та медицини. Згодом спостерігається зміна формату анатомічного театру – з реального на віртуально-цифровий та кіно-екранний, – що пов'язано із зміною його мети: сучасний анатомічний театр націлений не на вивчення невідомого, а на відтворення того, що вже відомо.

Висновок: анатомічний театр, як наукове, культурне та соціальне явище, не зник. Він досі залишається частиною масової культури, але набуває нових форм актуалізації в новому техно-культурному контексті. Ці зміни відбиваються й на театральності буття в цілому, яка також змінює звичні прояви візуальності, перформативності в умовах нових інформаційно-комунікативних практик та техно-культурних парадигм.

Ключові слова: анатомічний театр, театральність буття, перформанс, культурний феномен, масова культура, медицина, візуально-цифрові технології, популяризація науки.

Lada Prokopovych*Odessa Polytechnic State University (Odessa, Ukraine)*

Transformation of Theatricality of Being in a New Techno-cultural Context (on the Example of Anatomical Theater)

In the context of the rapid development of digital technologies and significant socio-cultural transformations, changes are observed in certain cultural phenomena, for example, in the anatomical theater, which is acquiring new formats and meanings. These changes, as an actual scientific problem, require comprehension in the discourse of social philosophy and philosophy of technology. The purpose of this study is a philosophical understanding of the transformation of anatomical theater as a cultural phenomenon in a new techno-cultural context. The methodological strategy of this research is based on the concept of theatricality of socio-communicative manifestations of culture. This concept allows us to comprehend social reality and its individual phenomena in the dynamics of their changes with a change in the cultural context. As a result of the analysis of the history of the emergence and functioning of the anatomical theater as a phenomenon of European culture, it has been established that for a long time it responded to the request of society to study the human body as a biological object – its composition and structure. This request was formed under the influence of the Enlightenment cultural paradigm with the growth of the authority of science, in particular, natural science. The theatrical nature of public autopsies made it possible to popularize the achievements of anatomy and medicine in the most accessible and massive (at that time) form. Later, the format of the anatomical theater changed – from real to virtual-digital and cinema-screen. This change is associated with a change in purpose: modern anatomical theater is not aimed at exploring the unknown, but at reproducing what is already known.

Conclusion: the anatomical theater as a scientific, cultural and social phenomenon has not disappeared. It still remains a part of mass culture, but it acquires new forms of actualization in a new techno-cultural context. These changes are reflected in the theatricality of life as a whole, which also changes the usual manifestations of visibility and performativity in the context of new information and communication practices and techno-cultural paradigms.

Keywords: anatomical theater; theatricality of being, performance, cultural phenomenon, mass culture, the medicine, visual-digital technologies, popularization of science.

Вступ.

Сучасний культурний контекст формується під впливом багатьох факторів, зокрема, соціальних трансформацій, політично-ідеологічних змін, цифрових технологій тощо. В цих умовах зазнають змін різні культурні феномени, в тому числі й анатомічний театр, який набуває нових форматів та сенсів. Ці зміни, як актуальна наукова проблема, потребують осмислення в дискурсі соціальної філософії та філософії техніки.

Огляд по передніх публікацій показує, що наразі філософія техніки (Franssen, Lokhorst&IbovandePoel, 2018) вибудовується із залученням різних концепцій та гіпотез, зокрема, технологічного песимізму (або алармізму) (Гардашук, 2018; Теліженко, Ратушний, 2021) технологічного оптимізму (Gerola, 2020), техно-гуманітарного балансу (Назаретян, 2004; Bostrom, 2013; Алексеева, 2021), трансгуманізму (Bostrom, 2005) тощо. Їх поява викликана необхідністю осмислення поточної ситуації та прогнозування майбутніх сценаріїв розвитку цивілізації. Вони формують певні техно-культурні візії, які мають передбачати ще й театральну складову соціального життя людей. В контексті означеної проблематики така складова простежується, наприклад, зі створенням людиноподібних роботів (Прокопович, 2019а), в практиці сучасних філософських перформансів (Прокоровуш, 2021) тощо.

Особливим явищем в цьому сенсі є й анатомічний театр. Через те, що феномен анатомічного театру формувався в поєднанні не лише науки і технологій, а ще й видовищності, перформативності, осмислювати його становлення та трансформації слід крізь призму концепції-метафори театральності буття.

Метою даного дослідження є філософське осмислення трансформацій анатомічного театру як культурного феномену в новому техно-культурному контексті.

Методологічною стратегією цього дослідження є концепція театральності соціокомунікативних проявів культури (Прокопович, 2019б), в рамках якої театральність буття трактується як артистично-ігрова компонента освоєння (осмислення, інтерпретування,

перетворення) соціокультурної реальності в бутті людини, а під соціокомунікативними проявами культури розуміється актуалізація культурних феноменів (процесів, практик, продуктів) через соціальну комунікацію. Ця концепція дозволяє осмислювати сутність і форми існування соціальної реальності (та окремих її феноменів) в динаміці їх змін зі зміною культурного (політично-ідеологічного, соціального, інформаційного, технологічного тощо) контексту.

Виклад основного матеріалу.

Сьогодні в словосполучі «анатомічний театр» слово «театр» сприймається як метафора, адже розтини трупів проводяться виключно з дослідницькими та навчальними цілями в медичних закладах. Проте історично, як специфічне явище культури Нового часу, це був саме театр – зі сценою та залом для глядачів, певною драматургією, розподілом на акти із антрактами, ролями та відповідною сценографією.

Приміщення анатомічних театрів часто нагадували амфітеатри Давньої Греції. Наприклад, анатомічний театр, що відкрився у 1490 році в Падуї, був розрахований на 200 глядачів. У першому ряду мав стояти ректор, професори, члени медичного закладу. Другий та третій ряди були зарезервовані для студентів, решта місць була відкритою для публіки.

На «сцені» дійство відбувалося за встановленим «сценарієм» згідно із «ролями»: професор, сидячи у високому кріслі, давав вказівки хірургу (*demonstrator*), який, власне, й проводив розтин, а асистент (*ostensor*) вказував (для глядачів) на названі професором частини тіла та органи.

Іноді з'являлися новатори (як і у будь-якому театрі), які порушували правила, ламали «закони жанру». Наприклад, у січні 1315 року італійський анатом Мондіно де Луцци почав особисто проводити операції, самотужки виконуючі всі ролі – хірурга, асистента, коментатора, – та ще й встигаючи записувати спостереження та зауваження у свої робочі зошити. Такий собі «театр одного актора» із власною драматургією.

Поділ на «акти» в анатомічному театрі полягав у тому, що зазвичай кожен публічний розтин проводився протягом декількох днів: в перший день розтинялася черевна порожнина, на другий день глядачам

показували органи грудної клітини, на третій – розкривали череп. Ці акти вистави вважалися найбільш цікавими. В наступні дні, коли вправа доходила до кісток, суглобів, сухожиль тощо, кількість глядачів значно меншала (Щербакова, Водолазов, & Болдов, 2017). В деяких театрах розтин супроводжувався музикою, а під час «антрактів» глядачам пропонувалися різні напої та закуска (Яшина, Ермолаєва, 2015).

Вистави, які проводилися в анатомічних театрах, тривалий час були дуже затребуваними. На них приїздили мешканці інших міст, іноді – цілими сім'ями, із дітьми (Яшина, Ермолаєва, 2015). Популярність цих перформансів (або реаліті-шоу) пояснювалася двома основними причинами.

З одного боку, вони були розважальними заходами. В Амстердамі, наприклад, у 1606 році було прийнято акт, який регламентував проведення публічних розтинів. Згідно з цим документом анатомічний театр мав стати простором публічного дозвілля. В той час анатомічний театр не лише документально, а й практично дорівнювався театру драматичному. Обидва театри давали видовища, які жваво обговорювалися спільнотою та у світській хроніці (Кравецкий, 2016).

З іншого боку, відвідування анатомічного театру дозволяло не лише отримати незабутні враження, гострі відчуття, а й показати себе сучасною людиною, яка прагне знань, йде в ногу із прогресом. Адже то була епоха Просвітництва, коли закладалися основи наукового природознавства, а серед широкого загалу зростав авторитет науки, цікавості до природи та біологічної сутності людини.

Культ природи, як вічної сили, що створює життя, червоною ниткою проходить крізь добу Просвітництва. Поклоніння природі стає такою важливою і обов'язковою справою, що навіть іронічний Дідро складає гімни природі зі щирим пафосом: «О, природо! Все, що є у світі доброго, міститься у тобі. Ти – плодотворне джерело всіх істин» (Faguet, 1894, р. 288). Цей культ актуалізувався не лише через природознавство, а й через апологію природної моралі, природного закону, природної людини. Він стає однією з засад нового світогляду, який формується під впливом трактатів Монтеск'є «Дух

законів» (1748), Бюффона «Природна історія» (1749) та інших. В своїй книзі, присвяченій природознавству, Бюффон красномовно ігнорує біблійську книгу Буття, яка лежить в основі християнського вчення про походження й сутність світу та людини. Бюффон наполягає на тому, що природа і людина розвиваються природним шляхом, згідно з іманентними законами природи, тому навряд чи вони потребують божественного втручання та релігійної моралі з її поняттям гріха.

Масштабна світоглядна революція складалася з окремих революцій в різних наукових галузях. Як зазначає Олександр Кравецкий, в медицині XVII століття відбувалася революція, не менш значуща, ніж події в астрономії, коли з'ясувалося, що Земля обертається навколо Сонця. Тепер переглядалася стара (яка існувала ще з часів Аристотеля і Галена) схема будови людського організму. За цією теорією причиною всіх хвороб було порушення в організмі правильних співвідношень між чотирма рідиною – кров'ю, чорною жовчю, жовтою жовчю та флегмою. За півтори тисячі років накопичилося чимало фактів, які суперечили цій теорії, і розтини трупів мали внести остаточну ясність. Можливість перегляду базових принципів науки про людину збуджувала розуми, суспільна цікавість біологією була величезною. А коли дозволили проводити публічні розтини, в анатомічних театрах почалися аншлаги (Кравецкий, 2016).

Почалася мода не лише на відвідування публічних розтинів, а й на групові портрети з препарованими трупами. Яскравим прикладом тут є картина Рембрандта «Урок анатомії доктора Тульпа» (1632). Це – ще одна форма анатомічного театру, де режисером та драматургом був вже художник. Композиція картини не є традиційною для жанру групового портрету. Зазвичай в таких картинах фігури людей є статичними, які явно позують задля парадно-помпезного ефекту. Рембрандт же зобразив сімох слухачів у динаміці, яка посилює ефект зацікавленої уваги до лекції доктора Ніколаса Тульпа – першого анатома корпорації. Навіть ті персонажі, які дивляться на глядача, не виглядають як такі, що позують. Здається, що вони лише

відволіклися, ніби запрошуючи глядача долучитися до цікавої розмови. Ця картина більше схожа не на парадний груповий портрет, а на репортажне фото з місця події. Така драматургія дозволила художнику змістити акцент з власне анатомії на людей, що цікавляться цією наукою. Тому не дивно, що ця картина мала шалений успіх, як й інша картина Рембрандта «Урок анатомії доктора Деймана» (1656), яку було присвячено техніці трепанації черепа. Навіть фрагмент цієї картини, що залишився після пожежі на початку XVIII ст., передає атмосферу справжнього наукового дослідження, яке змушує замислитися не лише асистента хірурга, а й глядача.

У XX столітті цікавість до анатомії людського тіла зникає з публічного життя. Як зазначає О. Кравецький, «люди охоче говорять про медицину та способи лікування, але нікому не спадає на думку із цікавості або ж заради загального розвитку відвідати анатомічний театр» (Кравецький, 2016).

Анатомічні театри почали закриватися, а ті, що збереглися (наприклад, у Лондоні, Амстердамі) нині працюють як музеї.

Втім, той факт, що цікавість до анатомії людського тіла вже не проявляється публічно, не означає, що її не існує. Просто тепер цю цікавість можна задовольнити в інші способи.

Як зазначають К. Щербакова, А. Водолазов та В. Болдов, «у XXI столітті будь-який громадянин, якому цікава анатомія людини, може завантажити на свій гаджет віртуальний атлас людини, де у 3D-форматі показано та описано кожен орган як окремо, так і у системі. В одне натискання з віртуального тіла можна зняти шкіру, потім пошарово видалити м'язи, внутрішні органи, детально роздивитися тіло зі всіх боків. І купити квіток у такий віртуальний анатомічний театр не треба» (Щербакова, Водолазов, & Болдов, 2017, с. 102).

Проте справа тут не лише у доступності нових технологій. Справа, взагалі, не в технологіях. Адже і раніше ніщо не заважало людям зазирати у підручники з анатомії, ілюстровані медичні енциклопедії та довідники, друковані анатомічні атласи тощо. Справа в тому, що зміна формату анатомічного театру – з реального на віртуальний – пов'язана із зміною його мети.

Якщо раніше розтини проводилися для того, щоб дізнатися, що там у людині всередині, як воно між собою пов'язано і як працює, то тепер такої мети немає. Адже все вже відомо. Все до дрібниць вивчено та зафіксовано (в малюнках, фотографіях, рентгенівських світлинах тощо). Тому сучасний анатомічний театр націлений не на вивчення невідомого, а на відтворення того, що вже відомо.

І тут, дійсно, стають в нагоді нові технології. І не лише цифрові. Адже сучасна медицина має безліч муляжів, об'ємних моделей, тренажерів, фантомів, манекенів, роботів-симуляторів, комп'ютерних симуляцій тощо, які максимально точно відтворюють зовнішній вигляд та функції різних частин тіла, органів та систем людського організму. Впроваджуються й технології доповненої реальності (AR), які, наприклад, використовуються у лапароскопічних (без розрізів, крізь невеличкі отвори) операціях, коли зображення на ендоскопі доповнюється зображенням, отриманим під час інтраоперативної ангіографії. Це дозволяє хірургу знати точно, де знаходиться пухлина в органі, щоб мінімізувати втрати здорової тканини під час операції з видалення пухлини.

Весь цей «арсенал» використовується не лише для підготовки медичних фахівців різних спеціальностей та в їхній професійній діяльності, а й у кінематографії – найбільш масовому виді мистецтва. Тут до справи долучаються ще й гримери, бутафори, фахівці з комп'ютерної графіки, які створюють на екрані дуже правдоподібні «картинки» людських тіл, що опиняються на столах патологоанатомів, судмедекспертів тощо. Сьогодні важко навіть перелічити всі кінострічки та телевізійні серіали, в яких з'являються препаровані «труп» зі всіма анатомічними подробицями: «CSI: місце злочину» (CSI: Crime Scene Investigation, США, 2000), «Кістки» (Bones, США, 2005-2017), «Розслідування Мердока» (Murdoch Mysteries, Канада, 2008), «Доктор Хаус» (House, M.D., США, 2011), «Доктор Блейк» (The Doctor Blake Mysteries, Австралія, 2013), «Вічність» (Forever, США, 2014-2015), «Доктор Херроу» (Harrow, Австралія, 2018), «Розтин покаже» (Україна, 2019-2020) та багато інших. Навіть комедійні телесеріали, наприклад, український серіал «Швидка» (2019), підкріплюють свій

чорний гумор переконливими анатомічними «картинками».

Разом з тим, неправильно було б говорити про те, що весь цей екранний анатомічний театр націлений лише на демонстрацію людської анатомії та можливостей сучасних візуальних технологій. Адже часто екранні «розтини» та патологоанатомічні «дослідження» супроводжуються розмірковуваннями про природу людського, про наслідки вчинків та образу життя людини, про моральні цінності та все те, що хвилює людей в питаннях життя і смерті.

В цьому сенсі досить показовим є діалог персонажів серіалу «CSI: Miami», коли патологоанатом, роздивляючись черговий труп, запитує: «Хто міг таке зробити?», лейтенант Кейн відповідає: «Той, хто не цінує життя».

Тобто анатомічна «картинка» тут не є самоціллю, вона стає приводом для розвитку сюжету та частиною сценографії, в умовах якої діють і розмірковують персонажі. Це не лише дозволяє авторам зробити свої меседжі більш наочними та зрозумілими, а й сприяє популяризації науки (нехай іноді й з помилками), закріпленню авторитету професій науковця, лікаря, криміналіста тощо.

Висновки.

Аналіз історії виникнення та функціонування анатомічного театру як феномену європейської культури показує, що тривалий час він відповідав запитам суспільства на вивчення людського організму як біологічного об'єкту – його складу, будови. Цей запит формувався під впливом культурної парадигми Нового часу із зростанням авторитету науки, зокрема й наукового природознавства. Театральний характер публічних розтинів дозволив у максимально доступній та масовій (на той час) формі популяризувати наукові досягнення анатомії та медицини. При цьому глядачі отримували не лише знання, а й видовище та репутацію сучасної, освіченої людини.

Коли ж таємниць щодо анатомії людського тіла вже майже не залишилося, зникла й цікавість до анатомічного театру як публічного дослідницького майданчику.

Проте це не означає втрати цікавості до анатомії людського тіла у широкого загалу. Просто з'явилися нові способи задовольнити цю цікавість – від друкованих ілюстрованих медичних атласів до віртуально-комп'ютерного «розтину» тіла, який є доступним будь-якому користувачеві цифрових гаджетів.

Це дозволяє дійти висновку, що зміна формату анатомічного театру – з реального на віртуальний – пов'язана із зміною його мети: сучасний анатомічний театр націлений не на вивчення невідомого, а на відтворення того, що вже відомо.

Залишатися феноменом масової культури такому театру нині допомагають кіно- та телеіндустрія. З кожним роком стає дедалі більше кінострічок та телесеріалів, де на екрані з'являються препаровані «трупи» з досить правдоподібними анатомічними подробицями. Але цей «екранний» анатомічний театр націлений не лише на демонстрацію людської анатомії та досягнень візуально-цифрових технологій, а й на створення певної сценографії, в контексті якої персонажі іноді розмірковують про питання життя і смерті, філософствують про сенс буття. Це сприяє розв'язанню таких завдань, як:

- формування наочності головних меседжів кіно-творів задля підвищення їх ефектності, драматичності, розуміння;
- популяризація науки та технологічних інновацій;
- закріплення або підвищення авторитету професій науковця, лікаря, криміналіста тощо.

Отже, бачимо, що анатомічний театр, як наукове, культурне та соціальне явище не зник. Він досі залишається частиною масової культури, але набуває нових форм актуалізації – зі зміною цілей та сенсів – в новому техно-культурному контексті. Ці зміни відбиваються й на театральності буття в цілому, яка також змінює звичні прояви візуальності, перформативності в умовах нових інформаційно-комунікативних практик, нових культурних парадигм епохи цифрових технологій.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Алексеева К. Гипотеза техно-гуманитарного балансу як запорука модернізації філософії техніки. Людинознавчі студії. Серія «Філософія», 2021, Вип. 42. С. 13-20. DOI: 10.24919/2522-4700.42.1.
- Гардашук Т. Екологічна парадигма цивілізаційних трансформацій. Філософська думка, 2018. № 6. С. 101-117.
- Кравецкий А. Труп на благо общества. Анатомический театр как важнейшее из искусств. Коммерсант. Деньги, 2016. № 42. С. 39.
- Назаретян А.П. Антропогенные кризисы: гипотеза техно-гуманитарного баланса. Вестник Российской академии наук, 2004. Т. 74, № 4. С. 319-330.
- Прокопович Л.В. Людина у новому, біотехнокібернетичному, «театрі» буття. Науково-теоретичний альманах «Грані». 2019. Т. 22. № 7. С. 21-29. DOI: 10.15421/171970.
- Прокопович Л.В. Театральність в соціокомунікативних проявах культури: соціально-філософське дослідження: монографія. Одеса: Екологія, 2019. 336 с. ISBN 978-617-7046-78-2
- Теліженко Л., Ратушний О. Ситуація людини ХХІ ст.: глобалізаційні виклики і європейський досвід відповідей. Науково-теоретичний альманах «Грані», 2021, Том 24, № 3. с. 112-118. DOI: 10.15421/172133.
- Щербакова К.Ф., Водолазов А.О., Болдов В.О. Анатомические театры: история и современность. Бюллетень медицинских интернет-конференций, 2017. Том 7. № 1. С. 101-102.
- Яшина В.С., Ермолаева Е.В. История анатомических театров. Бюллетень медицинских интернет-конференций, 2015. Том 5. № 12. С. 1486.
- Bostrom N. A History of Transhumanist Thought. Journal of Evolution and Technology, 2005, Vol. 14(1), April. DOI: 10.1.1.98.7951.
- Bostrom N. Existential Risk Prevention as Global Priority. Global Policy. 2013. № 4. P. 15-31. DOI: 10.1111/1758-5899.12002.
- Faguet E. Dix-huitième siècle. Paris, 1894.
- Franssen M., Lokhorst G-J. and Ibo van de Poel. Philosophy of Technology. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. (Fall 2018 Edition), Edward N. Zalta (ed.). URL: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/technology>.
- Gerola A. Technologies and technique: philosophy of technology before and after the empirical turn. Mechane, 2020. № 1. P. 209-217.
- Prokopovych, L. Reflecting the theatricalization of life in the prospects of transhumanism. EUREKA: Social and Humanities, 2021, Number 4, P. 3-8. DOI: 10.21303/2504-5571.2021.001972.

REFERENCES

- Aliksieieva, K. (2021). Hipoteza tekhnno-humanitarnoho balansu yak zaporuka modernizatsiyi filosofiyi tekhniki [Hypothesis of techno-humanitarian balance as a guarantee of modernization of philosophy of technology]. Human Studies a collection of scientific articles. Series of "Philosophy", 42, 13-20. DOI: 10.24919/2522-4700.42.1. [in Ukrainian].
- Bostrom, N. (2005). A History of Transhumanist Thought. Journal of Evolution and Technology. Vol. 14(1), April. DOI: 10.1.1.98.7951.
- Bostrom, N. (2013). Existential Risk Prevention as Global Priority. Global Policy. 2013. № 4. P. 15-31. DOI: 10.1111/1758-5899.12002.
- Faguet, E. (1894). Dix-huitième siècle. Paris.
- Franssen, M., Lokhorst, G-J. & Ibo van de Poel. (2018). Philosophy of Technology. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Edward N. Zalta (ed.). Retrieved from <https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/technology>.
- Gardashuk, T. (2018). Ekologichna paradyhma tsyvilizatsiynykh transformatsii [Environmental paradigm of civilization transformations]. Filosofska dumka, 6, 101-117. [in Ukrainian].
- Gerola, A. (2020). Technologies and technique: philosophy of technology before and after the empirical turn. Mechane, 1, 209-217.
- Kravetskiy, A. (2016). Trup na blago obshchestva. Anatomicheskii teatr kak vazhneysheye iz iskusstv [Corpse for the good of society. Anatomical theater as the most important of the arts]. Kommersant. Money, 42, 39. [in Russian].
- Nazaretyan, A. P. (2004). Antropogennyye krizisy: gipoteza tekhnno-gumanitarnogo balansu [Anthropogenic crises: hypothesis of techno-humanitarian balance]. Bulletin of the Russian Academy of Sciences, 74, 4, 319-330. [in Russian].
- Prokopovych, L. (2021). Reflecting the theatricalization of life in the prospects of transhumanism. EUREKA: Social and Humanities, 4, 3-8. DOI: 10.21303/2504-5571.2021.001972.
- Prokopovych, L. V. (2019b). Teatralnist v sotsiokomunikativnykh proyavakh kultury: sotsialno-filosofske doslidzhennya: monohrafiya (Theatricality in the socio-communicative manifestations of culture: socio-philosophical research: monograph). Odesa, 336. ISBN 978-617-7046-78-2. [in Ukrainian].
- Prokopovych, L. V. (2019a). Liudyna u novomu, biotekhnokibernetichnomu, "teatri" buttia [Human in the new, biotechnocybernetic, "theater" of being]. Scientific and theoretical almanac "Grani", 22(7), 21-29. DOI: 10.15421/171970. [in Ukrainian].
- Shcherbakova, K. F., Vodolazov, A. O. & Boldov, V.O. (2017). Anatomicheskiye teatry: istoriya i sovremennost

- [Anatomical theaters: history and modernity]. Bulletin of medical Internet conferences, 7(1), 101-102. [in Russian].
- Telizhenko, L. & Ratushnyi, O. (2021). Sytuatsiya lyudyny XXI st.: hlobalizatsiyni vyklyky i yevropeyskyy dosvid vidpovidey [The situation of the human in the XXI century: globalization challenges and European experience of responses]. Scientific and theoretical almanac "Grani", 24(3), 112-118. DOI: 10.15421/172133. [in Ukrainian].
- Yashina, V. S. & Ermolaeva, E. V. (2015). Istoriya anatomicheskikh teatrov [History of anatomical theaters]. Bulletin of medical Internet conferences, 5(12), 1486. [in Russian].

Prokopovych Lada

Dr. Sc., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0001-8626-91722>, lada.prokopovich@gmail.com

Стаття надійшла / Article arrived: 21.05.21

Схвалено до друку / Accepted: 29.06.21

Виктория Белоус*Національна металургічна академія України (Днепр, Україна)*

Автономность и зависимость как факторы создания постиндустриальных социальных пространств

Цель данной статьи - раскрыть новые формы взаимосвязи социального пространства и индивидуального субъекта, которые возникают в рамках компьютерной революции и становления постиндустриального общества.

Методы исследования – вскрытие связи исторического и логического, выявление основных диалектических противоречий, использование компаративистского, структурного и герменевтического подхода.

Новизна: использование категорий автономности и зависимости как характеристик, которые позиционируют индивидуального субъекта в социальном пространстве. Автономность определена как целостность субъекта в совершении любой формы выбора. Зависимость понимается нами как невозможность для субъекта совершения выбора без внешних воздействий (указаний или дополнительной информации).

Также, введено понятие «секторального субъекта» - это «слабый» искусственный интеллект (ИИ), который создан для выполнения узкого набора функций, но уже может выполнять отдельные социальные практики и тем воздействовать на структуры социального пространства. «Секторальные субъекты» позволяют создавать локусы/поля социального пространства, существующие без прямой поддержки индивида как работника.

Установлено, что «слабые» ИИ могут снижать или повышать приватность субъекта, что воздействует на его зависимость. А, также, поддерживать псевдодискуссионные практики взаимодействия с индивидом, которые снижают его автономность. Вместе с тем, они способны увеличивать автономность индивида, автоматически выполняя часть его социальных практик. Также, предложена схема, которая демонстрирует соотношение целостности/секторальности субъекта и унитарности/локусности его социального пространства.

Выводы: Виртуализация социального взаимодействия приводит к снижению роли территориального расположения индивида, но не приводит к полному отказу от приватного. Поддержание приватности является необходимым условием автономности субъекта. Приватным становится не жилище или физиология индивида сами по себе, а взаимодействие субъекта с подчиненными ему «секторальными субъектами», а также контроль над качествами части локусов/полей социального пространства. В таких условиях сохранение автономности субъекта потребует освоения индивидом целого набора практик для поведения в новом социальном пространстве.

Ключові слова: *суб'єкт, соціальне простірство, приватність, публичність, секторальний суб'єкт, локус/поле.*

Viktoriia Bilous*National Metallurgical Academy of Ukraine (Dnipro, Ukraine)*

Autonomy and Dependence as Factors in the Creation of Post-Industrial Social Spaces

The purpose of this article is to reveal new forms of the relationship between social space and the individual subject, which arise within the framework of the computer revolution and the formation of a post-industrial society.

Research methods - revealing the connection between the historical and the logical, identifying the main dialectical contradictions, using the comparative, structural and hermeneutic approach.

Novelty: the use of the categories of autonomy and dependence as characteristics that position the individual subject in the social space. Autonomy is defined as the integrity of the subject in making any form of choice. Dependence is understood by us as the impossibility for the subject of making a choice without external influences (instructions or additional information).

Also, the concept of a "sectoral subject" was introduced - this is a "weak" artificial intelligence (AI), which is created to perform a narrow set of functions, but can already perform certain social practices and thus affect the structures of social space. "Sectoral subjects" allow you to create loci / fields of social space that exist without the direct support of the individual as a worker.

It has been established that "weak" AI can reduce or increase the privacy of the subject, which affects his dependence. Also, support pseudo-discussion practices of interaction with the individual, which reduce his autonomy. At the same time, they are able to increase the autonomy of the individual, automatically performing part of his social practices. Also, a scheme is proposed that demonstrates the relationship between the integrity / sectorality of the subject and the unitarity / locuality of his social space.

Conclusions: The virtualization of social interaction leads to a decrease in the role of the territorial location of the individual, but does not lead to a complete rejection of the private. Maintaining privacy is a prerequisite for the autonomy of the subject. It is not the dwelling or the physiology of the individual itself that becomes private, but the interaction of the subject with the subordinate “sectoral subjects”, as well as control over the qualities of a part of the loci / fields of the social space. In such conditions, preserving the autonomy of the subject will require the individual to master a whole set of practices for behavior in a new social space.

Keywords: Subject, Social Space, Privacy, Publicity, Sectoral Subject, Locus/Field

Вікторія Белоус

Національна металургійна академія України (Дніпро, Україна)

Автономність і залежність як чинники створення постіндустріальних соціальних просторів

Мета даної статті - розкрити нові форми взаємозв'язку соціального простору і індивідуального суб'єкта, які виникають в рамках комп'ютерної революції і становлення постіндустріального суспільства.

Методи дослідження - розтин зв'язку історичного і логічного, виявлення основних діалектичних протиріч, використання компаративістського, структурного і герменевтичного підходу.

Новизна: використання категорій автономності та залежності як характеристик, які позиціонують індивідуального суб'єкта в соціальному просторі. Автономність визначена як цілісність суб'єкта в здійсненні будь-якої форми вибору. Залежність розуміється нами як неможливість для суб'єкта здійснення вибору без зовнішніх впливів (вказівок або додаткової інформації).

Також, введено поняття «секторального суб'єкта» - це «слабкий» штучний інтелект (ШІ), який створений для виконання вузького набору функцій, але вже може виконувати окремі соціальні практики і тим впливати на структури соціального простору. «Секторальні суб'єкти» дозволяють створювати локуси / поля соціального простору, існуючі без прямої підтримки індивіда як працівника.

Встановлено, що «слабкі» ШІ можуть знижувати або підвищувати приватність суб'єкта, що впливає на його залежність. А, також, підтримувати псевдодискусійні практики взаємодії з індивідом, які знижують його автономність. Разом з тим, вони здатні збільшувати автономність індивіда, автоматично виконуючи частину його соціальних практик. Також, запропонована схема, яка демонструє співвідношення цілісності / секторального суб'єкта і унітарності / локусності його соціального простору.

Висновки: Віртуалізація соціального взаємодії призводить до зниження ролі територіального розташування індивіда, але не призводить до повної відмови від приватного. Підтримка приватності є необхідною умовою автономності суб'єкта. Приватним стає житло або фізіологія індивіда самі по собі, а взаємодія суб'єкта з підлеглими йому «секторальними суб'єктами», а також контроль над якостями частини локусів / полів соціального простору. В таких умовах збереження автономності суб'єкта зажадає освоєння індивідом цілого набору практик для поведінки в новому соціальному просторі.

Ключові слова: суб'єкт, соціальний простір, приватність, публічність, секторальний суб'єкт, локус/поле.

Введение.

Продолжающийся в мире переход к постиндустриальному обществу сопровождается разноплановыми кризисами. Проблема изучения поведения индивидуальных субъектов в социальном пространстве по-прежнему сохраняет свою актуальность, потому что трансформации индивида, форм проявления его субъектности являются одной из базовых составляющих перехода к постиндустриальному обществу. С одной стороны, это источник неизменных конфликтов, с другой — возможность качественно улучшить коммуникацию, создать новые области человеческого взаимодействия.

Фактор, который может играть определяющую роль в деятельности субъекта - это его «автономность» (и её обратная сторона «зависимость»).

Автономность в контексте нашего рассмотрения — это сохранение целостности субъекта при совершении выбора. Соответственно, зависимость, - это невозможность для субъекта совершения выбора без внешних воздействий (указаний, дополнительной информации и т.п.). Совокупность автономностей каждого субъекта в социальных отношениях в сумме создает некое пространство, которое качественно отличается от

единичного взаимодействия. В рамках этого социального пространства и возникает необходимость характеризовать постиндустриального субъекта. Соотношение индивидуального субъекта с многочисленными коммуникативными и медийными пространствами порождает специфическую автономность и зависимость. Поэтому, сейчас актуальным становится определение качественно новых форм взаимодействия социального пространства и индивидуального субъекта, которые возникают в процессе перехода к постиндустриальному обществу.

Цели статьи:

- определить снижение роли физического присутствия при социально значимых действиях и увеличение значения виртуальности, что приводит к новому формированию полисубъектности индивида и каково становится для его автономности роль «аватара» и других виртуальных образов;

- проследить трансформацию автономности индивида при изменении соотношения приватного/публичного, где общественное социальное пространство благодаря видеосвязи расширяется вплоть до жилища практически каждого индивида;

- прояснить вопрос статуса «слабого искусственного интеллекта», автоматически выполняющего часть функций в социальном пространстве, как полноценного субъекта. Выявить динамику изменения автономности индивида, вынужденного взаимодействовать с автоматизированными виртуальными образами, которые выполняют по отношению к нему социально значимые действия;

- определить специфику видов социального пространства (например, «пространства презентации» по А. Лефевру) при изучении взаимовлияния автономности и зависимости субъекта.

Методы исследования: вскрытие связи исторического и логического, основных диалектически противоречий, характерных для объекта исследования. Использование компаративистского и герменевтического подхода.

Обзор литературы и подходов к определению предмета:

Проблеме социального пространства посвящены работы большого количества

авторов, как классиков – А. Лефевра [9], Н. Лумана [10, 11], М. Кастельса [8], Дж. Урри [16], так и современных исследователей – В.И. Палагуты [14], В.И. Ильина [7], О.В. Сенюры [15], Ю. Ф. Флоринской [17]. Однако, принципиальная трансформация субъекта, вызванное компьютерной революцией, как правило, оказывается за пределами границ исследований. К примеру, такой авторитетный в научной среде ученый как Дж. Урри отказывался допускать возможность слияния человека с машиной [16, с.118].

Социальные пространства структурируются отношениями между индивидами и капиталом как дефицитным ресурсом. А. Лефевр в своей работе «Производство пространства» утверждает, что «предметом исследования выступает логико-эпистемологическое пространство, пространство социальной практики, занятое чувственными явлениями, в число которых входят и воображаемое, проекты и проекции, символы, утопии» [9, с.26-27]. Физическое пространство, ментальное (логическое) и социальное образуют единство, формирует новое качество отношений между субъектами.

Представление о том, что социальное пространство есть социальный продукт [8, с.44] и зависит от общего развития средств производства и форм коммуникации, которое требует признать, как неоспоримый факт, - постиндустриальная экономика формирует и постиндустриальное социальное пространство.

Результаты исследования:

Исходя из поставленных целей статьи представляет интерес вопрос: как можно охарактеризовать существующее социальное пространство украинского общества?

Возьмем в качестве отправной точки рассуждений идею А. Лефевра: «Целые страны тормозят промышленное развитие, чтобы сохранить... свои пространства репрезентации под натиском индустриального пространства» [9, с.131]. Украинское общество является прямой противоположностью этого тренда на консервацию культуры, так как за последнее столетие дважды проходила радикальнейшую трансформацию социального пространства, как следствие

радикальной смены производственного уклада и политической системы.

Во-первых – индустриализация и урбанизация 20-70-х гг. Социальное пространство деревни было либо целиком разрушено, либо фрагментировано, чтобы добиться гомогенности индустриального пространства [9, с.158]. Индустриальное социальное пространство основано на предельно жестком разделении семьи и работы. Суточный цикл колебаний населения диктует необходимость постоянного перемещения через тамбуры (транзитивные пространства [7], они же «неместа» [16, с.96]), шлюзы-приемники-лифты-проходные-прихожие. Приходить каждое утро на вокзал и выбирать один и тот же маршрут движения на работу и с работы для индивида – это практически отсутствие выбора. Соответственно, развивается набор психических отклонений, характерных для жителей мегаполисов.

На этом фоне рабочее место для индивида – неполноценная вариация дома. Социальные практики весьма ограничены, цели связаны с жизненным циклом индивида как работника. Семья при этом фактически ограничена из-за отсутствия у индивида широких возможностей по образованию детей. В таких условиях автономность как целостность субъекта в совершении смысложизненного выбора ограничена. Безусловно, имеется определенная свобода выбора в части карьеры, в создании своего социального образа. Но, одновременно существует постоянная зависимость, которая была неведома крестьянину. Типичной фобией горожанина является постоянное формирование воображаемой зависимости, при невозможности осуществления выбора. Но самое главное, субъект не целостен, потому как не до конца понимает информационные данные, с которыми работает. Характерный пример приводит Дж. Гэлбрейт, который отметил, что чиновник лишь ставит подпись под коллегиальным решением административного аппарата [4, с.105].

Во-вторых, идущий сейчас в украинском обществе процесс деиндустриализации. Казалось бы, удаленная работа снимает разделенность социального пространства индивида. Но во многом это иллюзия.

Для её устранения попробуем применить структурный анализ: «каждая частная система воспроизводит охватывающую систему, к которой она принадлежит, посредством собственного (специфического для частной системы) различия системы и окружающего мира» [11, с.9-10]. И в современном обществе важнейшей становится функциональная дифференциация, когда не существует единой для всех стратификации, ранговой системы – в каждой специализации она своя [11, с.27-28]. Тем самым, социальное пространство делится именно функционально. Рассмотрим эти трансформации.

А) Из-за революции в средствах коммуникации физическое пространство принципиально меняет свою роль по отношению к социальному пространству. «Электрическая скорость смешивает доисторические культуры с горстками индустриальных торговцев, бесписьменные культуры – с полуписьменными или послеписьменными» [13, с.11]. А. Лефевр писал об «отдалении» физического пространства [9, с.44]. Но «устранение» физического расстояния было лишь первым этапом. Прошел отрыв индивида от своего образа (аватар, ник-нейм) и перенос этого образа в заведомо виртуальные пространства (социальные сети). При этом каждый виртуальный образ функционально отделен от другого. Имеются игровые аватары, социально-конструктивные, чисто деловые. То есть, формируется полисубъектность индивида, допускающая его присутствие во многих социальных пространствах. От индустриальной эпохи нынешнее положение принципиально отличает тот факт, что «аватары» могут сохраняться при смене индивида, который ими управляет. Тем самым, полисубъектность современного индивида приводит к проблемам в целереализации. Социальное пространство наполняется пастишем, постоянной вторичностью, которые «бесцельная пародия, статуя со слепыми глазами яблоками». Типичной психологической проблемой становится формирование интернет-зависимости, когда индивид ничего не может делать, из-за чего во многом лишается своей субъектности. Развиваются прокрастинация и дефицит внимания.

Б) Работник за компьютером, как представитель интенсивно формирующего сейчас социального класса персоналиата, порой не обладает монопольным контролем за своим собственным домом, так как работодатель отслеживает присутствие работника около компьютера. Происходит важная трансформация, выражающаяся в том, что социальное пространство дома утрачивает свою границу. Н. Луман отмечает, что еще в сегментарных обществах «символизация границ наделяется особой ценностью» [11, с.58]. Одновременно происходит привнесение домашнего, личного в принципиально иные социальные пространства. Традиция «временного дома» доведена до буквально гротескных форм, когда работник может и дома-то не иметь, а спать в капсульных отелях, хранить документы в сетевом «облаке» и т.д.

Соотношение приватное/публичное сейчас быстро изменяется. Формируется тренд на включение в социальное пространство (его виртуальную часть) физиологию субъекта. Но, вместе с тем, чтобы быть субъектом, без приватного обойтись невозможно.

В) Противоречие временной миграции, выражающейся в необходимости для индивида периодически выходить из-под контроля своего государства для заработка, что указывает на проблему его существования вообще без статуса гражданина. Автономия субъекта снижается или элиминируется в том смысле, что необходимость краткосрочного заработка диктует форму принятия решения, согласно которому конъюнктура противоречит долговременному планированию. Оформляется взаимодополнение экономической анонии (состояние неопределенности) общества и личностной анонии индивида.

Г) Обострение проблемы зависимости в медийном и коммуникационном постиндустриальном пространстве. Целостное медийное и коммуникационное пространство предусматривает возможность оперативно решать весь спектр проблем. Украинское общество в этом смысле, используя терминологию И. Валлерстайна [3] и О. Шпенглера является типичным примером мировой периферии.

Квалифицированный специалист не может владеть только государственным языком, подразумевается еще два. То есть отечественное коммуникационное поле принципиально не целостно.

Любое информационное поле стремится к монополии, и его целостность начинает противопоставлять себя объективной действительности.

«...ежедневная абсорбция недоверия посредством масс-медиа генерирует факты, которые затем, при дальнейшей коммуникации, можно рассматривать как таковые» [10, с.256]. Создаются стереотипизированные образы ожидания, которые необходимы для понимания и интроспекции, поддержания процесса коммуникации. Их можно назвать симулякрами, мемами и т.п. Они образуют единицы коммуникации в социальном медиа-пространстве.

Анализируя самоидентификацию социального субъекта, В. И. Палагута рассматривает противоречие: «с одной стороны, необходимо осмыслить «возникновение субъекта» исходя из дискурса, концепта Другого...». С другой стороны, субъект не возникает из пустоты, он «должен показать, что способен расслышать во множестве дискурсов знак собственного существования (имя собственное, социальные категории и смыслы, знаки власти, опознаваемые как имеющие отношение к его Я)» [14, с.278]. Разрешается это противоречие через «предположение, что со стороны субъекта должно совершиться некое встречное движение, некоторый встречный порыв, который инвертирует социальное означивание в самоозначивание» [14, с.279].

Здесь возникает специфическая ловушка постиндустриального социального пространства: индивиду обеспечиваются условия для подобного отклика, для встречного движения, где созданы псевдодискуссионные практики. Виртуальные псевдосубъекты, делающие из индивида такого же псевдосубъекта, создают своеобразный лабиринт без цели (виртуальные игры), который сопоставим с деструктивными религиозными практиками. Но если цели деятельности заведомо пусты, иллюзорны, то любой выбор при их достижении так же пуст, не-бытиен.

Следовательно, автономия в подобном квазисоциальном пространстве невозможна.

Перечислив наиболее очевидные свойства постиндустриального социального пространства, характерных для украинского общества, нельзя не столкнуться с новой проблемой, указующей на взаимосвязь социального пространства и компьютерного псевдосубъекта. Она неизбежно шире, чем манипуляция отдельным индивидом. Так, компьютеры образуют сеть, представляющей из себя как совокупность отдельных программ, так и создающийся «интернет вещей». Виртуализация общения и обрабатывающий информацию компьютер становятся базовыми для структур нового социального пространства, что определяет автономию субъекта.

При этом, необходимо принимать во внимание тот факт, что сейчас получают повсеместное распространение «слабые искусственные интеллекты» - узкоспециализированные программы. Однако парадоксальность ситуации заключается в том, что даже такие «слабые искусственные интеллекты», которые люди не считают равными себе, уже могут активно формировать социальное пространство.

С. Жижек, рассуждая о киберпространстве, поднимает вопрос отношения человека к машине: «Представим на минутку... существует онтологически-филёрская гарантия того, что машина не представляет угрозы для уникальности человека, я могу воспринимать её спокойно и играть с ней» [6, с.235]. Лишь в частичной иллюзорности (диалектической – мы там можем все, но в реальности почти не шевелимся), что является основанием того, что субъект фактически децентрализуется (в лакановском смысле).

Но что тогда меняется в современных социальных практиках индивида?

Так, в былые времена отдельный бюрократ, воплощая функцию мега-машины, говорил со случайным индивидом как программа, но оставался при этом человеком. Сейчас программы проходят тест Тьюринга. То есть, у пользователя возникает иллюзия субъекта-собеседника, который не является автономным субъектом везде, кроме очень узкой области (программа-клерк). Но за счет того, что пользователь

как бы контролирует остальные сферы своих социальных отношений (к примеру, она не диагностирует вас медицинским образом), что указывает на секторальность в субъектности, которая пользователя до некоторой степени устраивает. Потеря приватности может быть допустима, если индивид общается не с полноценным субъектом, а с «секторальными», со слабым ИИ. Пока сбор данных о пользователе не стал полноценным шпионажем, когда давление «секторального» субъекта не воспринимается как полноценное воздействие Другого, как взаимодействие с полноценным субъектом.

Но ведь «слабые» ИИ кто-то программирует? Насколько программы и нейросети вообще можно считать полноценными субъектами? И как «секторальные» субъекты соотносятся с индивидуальным субъектом?

Так, когда индивид пользуется множеством аватар-утилит (автоответчик, программ-брокер на бирже и т.п.), то его субъектность становится пирамидальной. Аватары-утилиты обеспечивают индивиду то качество, которое С. Жижек называет «интерпассивностью»: «Решающим здесь становится рефлексивное превращение «Другой делает это для меня, за меня, вместо меня» в «я делаю это посредством Другого» [5, с.34]. То есть, происходит не просто «делегирующее полномочий» как в бюрократических пирамидах, состоящих из квазиавтономных индивидуумов, а скорее всего расщепление субъекта, приобретение им специфической полисубъектности.

Однако, доминирование человека как субъекта по отношению к служебным программам не может быть абсолютным. Он вынужден прибегать к помощи профессиональных специалистов. И то, как соотносятся «утилиты» различных индивидуальных субъектов (или как люди относятся к таким утилитам, а утилиты к людям) формирует новое, уже постиндустриальное социальное и коммуникативное пространство.

Но, здесь возникает новое различие в дифференциации - по уровню субъектности (самостоятельности в принятии решений). «Секторальные» субъекты действуют в ограниченной ситуации. К примеру, человек

как водитель авто имеет возможность совершать неизмеримо больше выборов. Чем более полноценен субъект, тем выше полнота набора ситуаций, в которых он может осознанно совершать выбор, быть автономным. Достигается основное требование дифференциации по Н. Луману, согласно которому самоподобность частного в общем, некая фрактальность, задаваемая через отношение системы к её границе.

Согласно А. Лефевра социальное пространство определяется триединством: «а) пространственная практика, включающая в себя производство и воспроизводство ...; б) репрезентации пространства, связанные с производственными отношениями; с) пространства репрезентации, предлагающие сложную (кодированную и нет) символику, связанную с потаенной, подпольной стороной общественной жизни, а также с искусством». [9, с.47]

Но, насколько триединство этих трех плоскостей взаимодействия будет обретать новую специфику в постиндустриальном пространстве?

А) «Пространственная практика» проявляет себя в универсально-виртуальном пространстве. Так, полноценный социальный субъект сегодня неотделим от интерфейса. Утилиты загружаются в практически любые устройства, что свидетельствует о становлении интернета вещей. Индивид уже не может просто выйти из офиса, и, тем самым, отделить себя от рабочих процессов, четко разделить своё время на рабочее и нерабочее. Аналогична и связь производственных процессов по всему миру, когда информацию передают в громадных объемах. То есть, социальное пространство стремится сжаться в точку, сократиться.

При этом, диалектически это же пространство представлено все увеличивающимся количеством лишь опосредованно связанных локусов/полей. Каждый стартап претендует на уникальность и до момента своей продажи должен быть принципиально закрыт, засекречен.

На фоне противоречия между виртуальными локусами/полями и почти бесконечной прозрачностью, и проницаемостью социального пространства виртуальности суточные миграции, суточные колебания «человека из пригородов» [9, с.

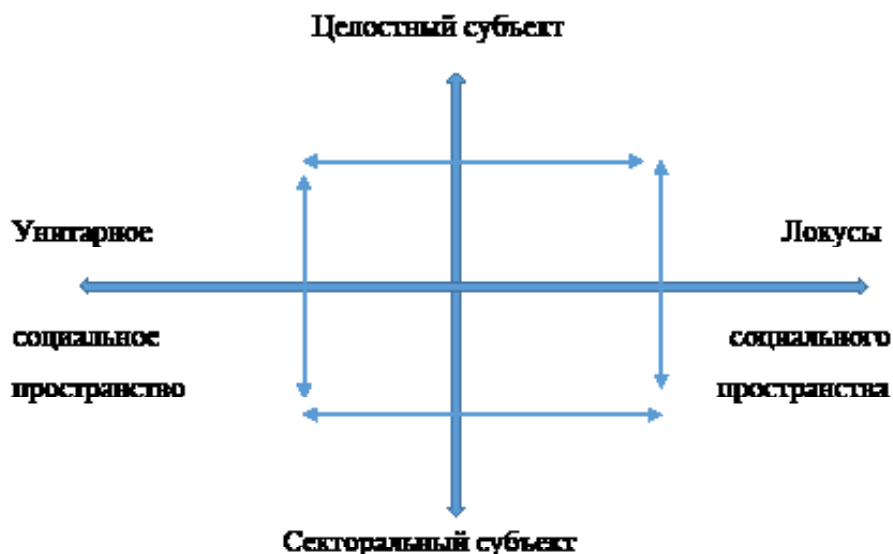
52] могут показаться чистым атавизмом. Но они указывают на следующий феномен: там, где субъект не может разделить самого себя, «утилиты» либо оказываются максимально привязанными к производству, либо к центру обработки данных. Достаточно оценить проблему конфиденциальности деловых переговоров или передачи очень больших объемов информации, чтобы подтвердить предположение М. Кастельса, согласно которого виртуальная сеть не может существовать без узлов.

Таким образом, «пространственная практика» на основе частичного разделения субъекта позволяет достичь и сильной дифференциации «человечности», «насыщенности человеческим вниманием» пространств. Программы общаются с программами, удовлетворяя общественные потребности в продукте, но всё меньше контактируя с отдельным индивидом.

Однако, абсолютная разделенность субъекта в социальных пространствах практически недостижима и чрезмерно затратна, как и его абсолютная целостность.

Следовательно, можно предположить следующее схематическое соотношение целостности/секторальности субъекта и унитарности/локусности его социального пространства практики.

Образ максимально разнообразного взаимодействия «секторальных» субъектов в унитарном социальном пространстве предоставляют поисковые и справочные программы. Им требуется под очень узкую функцию или под отдельный запрос получить доступ к самым разным базам данных, взаимодействуя с программами, охраняющими безопасность всех этих систем. К примеру, этому квадранту схемы соответствует совещание чиновников из разных министерств в нерабочее время, когда эти мало знакомые друг другу люди просто пытаются согласовать часть документов. Если же они стандартизируют и форму общения, ведя переговоры в служебной обстановке, то совершается переход в локусы социального пространства, и, одновременно, их целостность как субъектов еще более снижается, поскольку они могут выражать исключительно официальную точку зрения своей бюрократической структуры.

Схема 2. Соотношение субъекта и социального пространства

Таким образом можно рассматривать взаимосвязь целостности субъекта (как показатель его автономии и зависимости) с целостностью социального пространства.

Б) «репрезентации пространства», задуманное как пространство знаков. Но если к такому пространству можно отнести юридические отношения, то оно непременно находится в перманентном конфликте. Разные юридические системы, разные государства и т.п. не могут прийти к полной гомогенности. Одновременно растут возможности машинного перевода. К этой же группе можно отнести Интернет, в пространстве которого постоянно воспроизводится образ диалога, который ведет аватар пользователя с подобным аватаром: вопросы и ответов не столько осмысливаются, сколько воспроизводится «аватарами» из контекстных подсказок.

В) «Пространство символики», пространство искусства как заведомо условного.

В индустриальную эпоху: «Радикальная индустриализация искусства, его всемерное приспособление к достигнутым техническим стандартам приходит в коллизию с теми факторами в искусстве, которые сопротивляются включению его в общую систему общественно-экономических отношений» [1]. С изобретением книгопечатания появились принципиально новые возможности

по мультиплицированию продукта, М. Маклюэн описал этот процесс в «Галактике Гуттенберга» [12]. На смену паре «сказитель-переписчик», когда на всех умеющих читать книг не доставало, а театр считался более эффективным способом распространения ценностей и мировоззрения в целом, чем дорогостоящие книги со временем пришла пара «писатель-издатель». Возникла массовая художественная литература.

Постиндустриальное искусство в этом смысле не только принципиально новая пара социальных ролей «программист-пользователь» (дизайнер игры - игрок), но и возможность любому индивиду быть самому автором.

И как закономерный результат – коммуникативные пространства стремятся ко всё большему разнообразию, основанному на качественном единстве виртуального. В пределе для каждого пользователя возникает своя вселенная, в каждой области деятельности могут возникать свои авторитеты, происходит естественное разобщение и различие на уровне людей как субъектов. Но, одновременно, устанавливается стилистическое единство, ибо создавать эти «вселенные» программы будут всё равно по схожим эстетическим и маркетинговым принципам. Это находит подтверждение в том, что на уровне инструментов-утилит наблюдается

теснейшее объединение. Например, у самых разных пользователей сейчас есть почти стандартные наборы программ – графических, текстовых и т.п.

Выводы.

Современные технические возможности позволяют создать качественно новое (с большим количеством виртуальных локусов/полей) социальное пространство. Меняется существовавшая в индустриальную эпоху взаимосвязь между автономностью субъекта и целостностью социального пространства. Индивидуального субъекта, кроме существовавшей полисубъектности, дополняют слабые разновидности искусственного интеллекта (ИИ), которые можно назвать «секторальными субъектами». Роль последних разнообразна. С одной стороны, созданы псевдодискуссионные практики взаимодействия с «секторальными субъектами». Они снижают автономность индивида, социальное пространство при этом наполняется «пастишем». Новая полисубъектность индивида приводит к проблемам его целереализации. С другой стороны, создано множество утилитарных инструментов работы с информацией.

Происходит размывание границ локусов/полей, характерных для социального пространства индустриальной эпохи: теперь индивид может быть привлечен к выполнению рабочих функций практически в любое время, при любом своем местоположении. Но виртуализация социального пространства не приводит к полному отказу от приватного.

Приватным становится не жилище или физиология индивида сами по себе, а взаимодействие субъекта с подчиненными ему «секторальными субъектами», контроль над качеством части локусов/полей социального пространства. Снижается роль территориального местоположения индивида.

Однако, полная фрагментация социального пространства и бесконечное увеличение количества локусов/полей невозможно. Социальное пространство сохраняет инфраструктурную связь преимущественно с городами, а, также, поддерживает единство стандартов собственной структуры. В таких условиях сохранение автономности субъекта потребует освоения индивидом целого набора практик для поведения в новых видах социального пространства.

Представляется возможным указать на следующие направления дальнейших исследований:

- изучение связей экологизма и трансгуманизма в контексте развития постиндустриального общества. Социум можно рассматривать в контексте глобальных эволюционных изменений, охватывающих биосферу и технику;

- исследование трансформаций субъектности индивида в техно-биологических клиентах и микросоциумах;

- рассмотрение всего многообразия функциональных взаимосвязей унитарности социального пространства и целостности субъекта.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Адорно Т., Хоркхаймер М., «Диалектика просвещения». М, Спб: Медиум, Ювента, 1997. - 312 с.
2. Беленюк О.А., Мацко-Демиденко І.В. Рекреаційна поведінка громадян України в контексті здоров'язбереження // Український соціум – 2017. – №1 (60). – С.32–48.
3. Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века/Пер. с англ. под ред. В.И. Иноземцева. - М.: Логос, 2004. - 368 с
4. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество М.: АСТ, 2004. – 602с.
5. Жижек С. Интерпассивность. Желание: Влечение. Мультикультурализм СПб.: Алетейя, 2005.- 156 с.
6. Жижек С. Чума фантазий Х.: «Гуманитарный центр», 2017. - 388с.
7. Ильин В.И. Социальная структуризация в транзитивном пространстве российского мегаполиса// Мир России. Социология. Этнология. – 2010, №1 – с.89-125
8. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура: Пер. с англ. под науч. ред. О.И. Шкаратана. - М.: ГУ ВШЭ, 2000. - 608 с.
9. Лефевр А. Производство пространства / Пер. с фр. — М.: Streike Press, 2015. — 432 с.
10. Луман Н. Самоописания М.: Издательство «Логос», «Гнозис». 2009. - 320с.
11. Луман Н. Дифференциация М.: Издательство «Логос». 2006.- 320 с.
12. Маклюэн Г.М. Галактика Гутенберга. Становление человека печатающего. М.: Академический проект, - 2005. 496с.
13. Маклюэн Г.М. Понимание медиа: Внешние расширения человека М.: «Кучково поле», 2003. – 464с.

14. Палагута В.И. Самоидентификация социального субъекта в дискурсивных пространствах. Монография. – Днепропетровск: «Иновация», 2010. – 440с.
15. Сенюра О.В. Чинники трансформації соціального простору міста в соціологічному дискурсі // Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах «Грані». – 2015. – Т. 18, № 8. С. 81-89.
16. Урри Дж. Социология за пределами обществ: виды мобильности для XXI столетия / пер. с англ. Д. Кралечкина; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». — М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2012. — 336 с.
17. Флоринская Ю. Ф. Трудовая миграция из малых российских городов как способ выживания / Ю. Ф. Флоринская // Социологические исследования. – 2006. – № 6. – С. 79–87.

REFERENCES

- Adorno, T., & Horkhajmer M., (1997) Dialektika prosveshhenija. [Dialectics of Enlightenment] M, Spb: Medium, Juventa. [in Russian]
- Byelyenok, O. A., & Maczko-Demy'denko I. V. (2017) Rekreacijna povedinka gromadyan Ukrainy' v konteksti zdorov'yazberezheniya [Recreational behavior of Ukrainian citizens in the context of health care]. Ukrayins'ky'j socium, 1 (60), 32–48 [in Ukrainian]
- Wallerstein, I. (2004) Konec znakomogo mira: Sociologija XXI veka [The End of the World as We Know It: Social Science for the Twenty-First Century.] M.: Logos. [in Russian]
- Galbraith, J. (2004.) Novoe industrial'noe obshhestvo [New industrial society] M.: AST. [in Russian]
- Zhizhek, S. (2005) Interpassivnost. Zhelanie: Vlechenie. Mul'tikul'turalizm [Interpassivity. Desire: Attraction. Multiculturalism] SPb.: Aletejia. [in Russian]
- Zhizhek, S. (2017) Chuma fantazij [Plague of fantasy]. H.: «Gumanitarnyj centr». [in Russian]
- Il'in, V. I. (2010) Social'naja strukturacija v tranzitivnom prostranstve rossijskogo megapolisa [Social structuring in the transitive space of the Russian metropolis]. Mir Rossii. Sociologija. Jetnologija. 1, 89-125 [in Russian]
- Castells, M. (2000) Informacionnaja epoha: jekonomika, obshhestvo i kul'tura [Information Age: Economy, Society and Culture]: Per. s angl. pod nauch. red. O.I. Shkaratana. - M.: GU VShJe. [in Russian]
- Lefebvre, H. (2015) Proizvodstvo prostranstva [The Production of space] M.: Streike Press. [in Russian]
- Luman, N. (2009) Samoopisanija [Self-description] M.: Izdatel'stvo «Logos». [in Russian]
- Luman, N. (2006) Differenciacija [Differentiation] M.: Logos. [in Russian]
- McLuhan, G. M. (2005) Galaktika Gutenberga. Stanovlenie cheloveka pechatajushhego [The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man]. M.: Akademicheskij proekt. [in Russian]
- McLuhan, G. M. (2003) Ponimanie media: Vneshnie rasshirenija cheloveka [Understanding Media: The Extensions of Man] M.: «Kuchkovo pole». [in Russian]
- Palaguta, V. I. (2010) Samoindentifikacija social'nogo sub#ekta v diskursivnyh prostranstvah [Self-identification of a social subject in discourse spaces]. Monografija. – Dnepropetrovsk: «Innovacija». [in Russian]
- Senyura, O. V. (2015). Factors of transformation of social space of city in sociological discourse. Scientific and Theoretical Almanac Grani, 18(8), 81-88. <https://doi.org/10.15421/1715161>
- Urri, J. (2012). Sociologija za predelami obshhestv: vidy mobil'nosti dlja XXI stoletija [Sociology Beyond Societies Mobilities for the Twenty-First Century] per. s angl. D. Kralechkina; Nac. issled. un-t «Vysshaja shkola jekonomiki». M.: Izd. dom Vysshej shkoly jekonomiki. [in Russian]
- Florinskaja, Ju. F. (2006). Trudovaja migracija iz malyh rossijskih gorodov kak sposob vyzhivaniya [Labor migration from small Russian cities as a way of survival]. Sociologicheskie issledovanija. 6, 79–87 [in Russian]

Bilous Viktoriia

Ph.D. student, <https://orcid.org/0000-0002-5153-4452>, vikipva@gmail.com

Стаття надійшла / Article arrived: 18.05.21

Схвалено до друку / Accepted: 29.06.21

Bohdan Kuryliak*The National Pedagogical Dragomanov University (Kyiv, Ukraine)*

Seven Trumpets of the Book of Revelation in the Interpretation of Oecumenius

Among the comments of the Church Fathers on the Book of Revelation, an important place is occupied by the comment of Oecumenius. It is considered to be the earliest Greek commentary on the Apocalypse. The article deals with the analysis of the interpretation of the passage of the “Seven Trumpets” (Rev 8:7–9:21; 11:15–19), by byzantine theologian Oecumenius. It was found that Oecumenius used a symbolic and allegorical method of interpretation. There some negative aspects of the excessive allegorization of biblical symbols were established. Oecumenius also puts sometimes into the biblical notions a meaning that is not present in the text itself. Oecumenius interprets the vision of the seven trumpets in the context of the doctrine of eternal torment and the doctrine of apocatastasis. It has been found that this understanding of the vision of the Seven Trumpets is inconsistent with the general teaching of Scripture about the fate of sinners and the salvation of the faithful. There are no texts in the Bible that support the doctrine of the salvation of the devil and demons. It is revealed that the Byzantine exegete sees the fulfilment of the vision of the Seven Trumpets in the distant future, after the general resurrection and the Second Coming of Jesus Christ. It was found that the futuristic interpretation of Oecumenius does not correspond to the biblical context and structure of the book of Revelation. Nothing in the text of the Seven Trumpets says that events will be after the Second Coming of Jesus Christ. Interpretation of the concept of the “third part” by Oecumenius corresponds to the context of seven trumpets representing God’s partial judgments mixed with mercy and expectation of repentance. Also important for Oecumenius is the doctrine of the Trinity, and therefore, when interpreting the seven trumpets, he refers to the Father, the Son, and the Holy Spirit. Although the text does not explicitly mention the Three Persons of the Deity, the context of the Book of Revelation confirms that the words of Oecumenius about the worship of the Father, the Son, and the Holy Spirit are correct. Analyzing the interpretation of Oecumenius, we can conclude that its interpretation is filled with references to other Old Testament and New Testament texts. We see further consideration of the indicated scientific problems in clarifying the connection between the interpretation of the passage “Seven Trumpets” of Oecumenius and other commentators of his time; a detailed analysis of the interpretation of Seven Trumpets in connection with the vision of Seven Churches, Seals and plagues.

Keywords: *Seven Trumpets, Apocalypse, Book of Revelation, Oecumenius, Judgment, Hermeneutics, Futurism*

Богдан Куриляк*Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова (Київ, Україна)*

Сім Труб книги Об’явлення в інтерпретації Ікуменія

Серед коментарів отців Церкви на книгу Об’явлення важливе місце посідає коментар Ікуменія. Вважається, що це найдавніший грецький коментар на біблійну книгу Апокаліпсис. Стаття присвячена аналізу інтерпретації уривку «Сім Труб» (Об. 8:7–9:21; 11:15–19), написану візантійським богословом Ікуменієм. Було встановлено, що Ікуменій використовував символічний та алегоричний метод інтерпретації. Були визначені деякі негативні аспекти надмірної алегоризації біблійних символів. Ікуменій також іноді вкладає в біблійні поняття значення, якого немає в самому тексті. Ікуменій тлумачить видіння Семи Труб у контексті вчення про вічні муки та вчення про апокатастасис. Було виявлено, що таке розуміння видіння Семи Труб несумісне із загальним вченням Святого Письма про долю грішників та спасіння вірних. У Біблії немає текстів, які б підтримували вчення про спасіння диявола та демонів. Виявлено, що візантійський екзегет бачить здійснення видіння Семи Труб у далекому майбутньому, після загального воскресіння та Другого пришествя Ісуса Христа. Було встановлено, що футуристична інтерпретація Ікуменія не відповідає біблійному контексту та структурі книги Одкровення. Ніщо в тексті Семи Труб не говорить, що події будуть після Другого пришествя Ісуса Христа. Інтерпретація Ікуменієм концепції “третьої частини” відповідає контексту Семи Труб, що представляють часткові суди Бога, змішані з милосердям та очікуванням покаяття. Також важливим для Ікуменія є вчення про Трійцю, і тому, трактуючи Сім Труб, він посилається на Отця, Сина і Святого Духа. Хоча в тексті прямо не згадуються Три Особи Божества, контекст книги Одкровення підтверджує, що слова Ікуменія про поклоніння Отцю, Сину і Святому Духу є правильними. Аналізуючи тлумачення Ікуменія, можна зробити висновок, що

його інтерпретація наповнена посиланнями на інші старозавітні та новозавітні тексти. Подальший розгляд зазначеної наукової проблематики ми бачимо у зв'язуванні зв'язку між інтерпретацією уривку "Сім Труб" Ікуменія та іншими коментаторами того часу; детальний аналіз інтерпретації Семи Труб у зв'язку з видінням Семи Церков, Печаток та Язв.

Ключові слова: *Сім Труб, Апокаліпсис, Книга Об'явлення, Ікуменій, Суд, Герменевтика, Футуризм*

Introduction

The Book of Revelation today is one of the most studied books of the New Testament¹. Unusual images written by the apocalyptic genre attracted the attention of many researchers throughout the history of Christianity². One of these passages is a vision of the "Seven Trumpets" which Ranko Stefanovic says is "one of the most perplexing subjects in the book of Revelation and in the entire New Testament" (Stefanovic, 2009, p. 275). Although recently there have been several serious studies of the Seven Trumpets, there are still questions unanswered, which leads to further discussions among scholars (Rodriguez, 2012). It is also worth noting that the lack of research on the history of the interpretation of the Seven Trumpets in the history of the Christian church actualizes the study of this issue.

Among the comments of the Church Fathers on the Book of Revelation, an important place is occupied by the comment of Oecumenius. It is considered to be the earliest Greek commentary on the Apocalypse (Oecumenius & Caesarea, 2011, 19). Oecumenius was a Christian exegete and called himself a philosopher and rhetorician (Kazhdan, 1991, p. 1528). Since he notes that he created his work V centuries after the Apostle John wrote the Apocalypse, scholars today distinguish him from the bishop Oecumenius of Trikka, who lived in the X century (Kazhdan, 1991, p. 1528). William Weinrich provides a brief overview of studies on the dating and identification of Oecumenius, and concludes that most likely the comment was written at the beginning of the VI century (Oecumenius & Caesarea, 2011, p. 20-25). Later, it was often used by Andreas of Caesarea, although he did not call the author by name (Oecumenius & Caesarea, 2011, p. 19). The importance of Oecumenius commentary to the

Byzantine tradition necessitates a detailed study of its interpretation specifically the interpretation of the Seven Trumpets.

The interpretation of the Revelation of Oecumenius began to be studied in the early twentieth century. Franz Diekamp in 1901 found his comment in a manuscript dating from the 12th century (Oecumenius & Caesarea, 2011, p. 20). Later, in 1928, the world saw the first critical edition of the text (Oecumenius & Hoskier, p. 1928)³. Herman Hoskier analyzed the use of other biblical texts by Oecumenius and created an index that shows what the verses he cites (Oecumenius & Hoskier, 1928, p. 5). Hoskier also investigated the philological features of the commentary, and mistakenly identified the author as Oecumenius of Tricca, who wrote it in the first half of the 7th century (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 4). Cliff Durlousseau published an article on the commentary of Oecumenius in 1984 (Durlousseau, 1984). In his article, Durlousseau highlights the contribution of Oecumenius to the study of Revelation and analyzes his exegesis (Durlousseau, 1984). John Lamoreaux wrote an article in 1998 that explores the origins of commentary of Oecumenius (Lamoreaux, 1998). Also, John Suggit cites the critical edition of Marc de Groote, published in 1999, in which the author analyzes the parallels between commentary of Oecumenius and commentary of Andreas of Caesarea (Groote, 1999)⁴. In 2006, a critical edition of Oecumenius's commentary translated into English by John Suggit was published in the series "The Fathers of the Church, a new translation" (Oecumenius & Suggit, 2006). In the book, he also cites some other studies made by scholars (Schmid, 1938, p. 1959)⁵. In the introduction, Suggit briefly reveals the theology of Oecumenius and analyzes the relationship

¹ Current trends in the study of Book of Revelation, see (Koester, 2000; Paulien, 1988)

² The history of the interpretation of the Book of Revelation was committed in the following works: (Bauckham, 1978; Burdon, 1997; Newport, 2000; Wainwright, 1993)

³ (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 3-4)

⁴ (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 3, note 1)

⁵ (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 11)

between Origen and Oecumenius (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 6–13). He also describes the hermeneutic methods of Oecumenius, examines the text of the Book of Revelation, which he used and recalls the manuscripts of Oecumenius's commentary (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 13–16).

In 2011, the book "Greek Commentaries on Revelation" was published, in which two comments were presented: Oecumenius and Andreas of Caesarea, whose translation into English with brief introductions was made by William Weinrich (Oecumenius & Caesarea, 2011). The mentioned scholars of the Oecumenius's commentary focus more on its origin and pay little attention to its hermeneutical principles. Such passages of the Apocalypse as "Seven Churches", "Seven Seals", "Seven Trumpets" and "Seven Plagues" have not been separately studied by scholars, which necessitates the study of theological ideas of Oecumenius. Therefore, the purpose of this study is a comprehensive analysis of Oecumenius's interpretation of the "Seven Trumpets."

Oecumenius commenting on the phrase "and there were given unto them seven trumpets" (Rev 8:2), notes that this is about establishing the kingdom of Jesus, and the sound of these trumpets in the future will awaken the dead from mortal sleep (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 82). To confirm his interpretation, the Byzantine theologian refers to two passages of the Apostle Paul, in which he writes about the resurrection with the trumpet of the Archangel (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 83)⁶. It is worth noting that there is no connection between the Seven Trumpets of the book of the Apocalypse with the trumpet of the Archangel (1 Thess 4:16 and 1 Cor 15:52). First, the difference lies in the number of trumpets: in Paul's epistles there is one trumpet, and in the Book of Revelation there are seven trumpets. Secondly, the difference is that the dead will be resurrected from the trumpet of the Archangel, and the seven trumpets are given to lower-ranking spiritual beings – angels.

In an angel throwing a censer to the earth and the thunder and lightning that appeared after this (Rev 8:5), Oecumenius sees an allusion to the theophany of God on Mount Sinai (Exod 19:16–19) (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 83). In the time of Israel, the sounds symbolized the imminent appearance of God, and now the sounds of the seven trumpets indicate the close coming of Jesus Christ (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 84). The statement that there is a parallel with the Exodus is true because modern researchers also come to this conclusion. In particular, Ranko Stefanovic writes that "these are the symbols of the appearance of God, much like his appearance on the Mount of Sinai with fire, thunder, lightning, and earthquake (Exod 19:16–19)" (Stefanovic, 2009, p. 286). However, theophany on Mount Sinai symbolizes God's judgment rather than the close coming of Jesus Christ. Gregory Beale states that the sound of a trumpet in Rev 8:2,6 "echo that exodus imagery for the wrath of God" (Beale, 1999, p. 459). Besides, Oecumenius writes nothing about the main content of the passage Rev 8:2–6, which is that the Lord answers the prayers of the saints (Koester, 2014, p. 435)⁷.

First trumpet (Rev 8:7)

Oecumenius claims that the first trumpet refers to the last punishment of sinners. He refers to verse 1 Thess 4:17, which says that the righteous will be lifted into the air to the Lord and declares that faithful people will be freed from the catastrophes that God will direct against the wicked (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 84). Further, the Byzantine exegete reflects on what punishments will await people and believes that not all sinners will be executed the same way, since there are different types of death (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 84)⁸. However, in his opinion, most of them will go through fiery torment, because the Apostle Paul wrote about this in 1 Cor 3:13 (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 84). The Byzantine theologian again recalls that the sounds of trumpets for the saved will bring resurrection, and for the sinners punishment (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 84).

⁶ Oecumenius refers to the following verses: 1 Thess 4:16 i 1 Cor 15:52.

⁷ Koester states that "since the incense is given to the angel by someone near to God's throne, this action intimates that the prayers of the saints, which are about to be offered, will receive a hearing before God". The commentator also draws attention to the passage of Rev 6:9–11, in which the martyrs cry out to the Lord and ask for justice to be restored (Koester, 2014, p. 435).

⁸ Oecumenius to confirm his opinion refers to the verse John 14:2 and notes that "if there are "many resting places,"... there are also different places of punishment" (Oecumenius & Suggit, 2006, 84).

In our opinion, the futuristic interpretation of Oecumenius does not correspond to the biblical context and structure of the book of Revelation. Nothing in the text of the Seven Trumpets says that events will be after the Second Coming of Jesus Christ, therefore the first trumpet cannot be interpreted through the prism of verse 1 Thess 4:17. On the contrary, the seventh trumpet (Rev 11:15–19) indicates the establishment of the Kingdom of God at the time of the coming of the Lord (Stefanovic, 2009, p. 279). Correspondingly, the events of the first trumpet should take place before. Ranko Stefanovic notes that the answer to when the first trumpet sounds should be sought in the passage Rev 8:2–5, which “is built on a special service in the Hebrew Temple – the daily sacrifice known as tamid” (Stefanovic, 2009, p. 280). Stefanovic argues that interpretation in relation to the temple ministry suggests that “the scene of the blowing of the seven trumpets begins with the cross, as does the scene of the opening of the seven seals of Revelation 6” (Stefanovic, 2009, p. 281). Therefore, Seven Trumpets are God's judgments throughout the history of Christianity⁹.

Oecumenius calls to interpret the phrases “hail and fire” and “a third of those on the earth” not using the literal method of interpretation, but metaphorically since only in this case it is possible to understand “true meaning of the saying” (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 84). Therefore, “fire” symbolizes the suffering of the people who rebelled against the Lord, and reveals their grief at the moment when they see that the righteous received salvation, but they were left with nothing (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 84). The burning of trees and green grass allegorically indicates “folly and the insensibility of their soul, their woodenness all ready for burning” (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 84). It should be noted that the Book of Revelation is filled with various symbols which are taken from other texts of Scripture. Therefore, for their correct interpretation it is necessary to study these images in the context of the Old Testament. Researchers have noticed that the first trumpet has parallels with the

seventh Egyptian plagues (Exod 9:23–26) (Paulien, 1987, p. 237–239). Accordingly “hail and fire, mingled with blood” symbolizes “God’s weapons of judgment” (Stefanovic, 2009, p. 289). Edwin Thiele examines the images of trees and concludes that they symbolize Israel, over which God is judging (Thiele, 1949, p. 163–164). Burning green grass is a metaphor for God’s people who have been punished and point to the destruction of Jerusalem (Thiele, 1949, p. 164–165).

Second trumpet (Rev 8:8–9)

Oecumenius in the interpretation of the second trumpet gives two possible interpretations, one literal and the second allegorical. He refers to the text of the Apostle Paul (Rom 8:20–21) and notes that all nature awaits the liberation from the slavery of corruption, which will take place during the creation of a new earth and a new heaven (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 85)¹⁰. Further, the Byzantine theologian makes the logical conclusion that since the earth will be changed so that all the consequences of sin disappear, therefore the sea must be cleansed. This transformation process is possible only with the help of eternal flame, which will destroy a third of living things in the sea (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 85). Oecumenius calls this interpretation “literal, physical view”, but also allows allegorical interpretation (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 85). In this case, the sea symbolizes “present life because of its turbulence and constant motion”, and fish and ships are a metaphor for evil people (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 85).

There are several drawbacks of the Oecumenius’s literal interpretation of the second trumpet. As noted above, the fulfillment of the second trumpet cannot be attributed to the time that is written in Rom 8:20–21, since it deals with the creation of a new earth and a new heaven, and the events of the seven trumpets take place before the Second Coming of Jesus Christ. Therefore, the opinion about the destruction of a third of living beings by eternal flame does not coincide with the chronology of last time events. However, the allegorical interpretation of Oecumenius is partially consistent with the

⁹ In the Seventh-day Adventist Bible Commentary is written that there are seven trumpets “retrace, to a large extent, the period of Christian history already covered by the seven churches (chs. 2; 3) and the seven seals (chs. 6; 8:1)...” (Nichol, 1980, p. 788).

¹⁰ Oecumenius also quotes the verse 2 Pet 3:13, in which the Apostle Peter gives the Lord’s promise of a new heaven and a new earth.

correct interpretation. As John Paulien notes “the sea, especially in an unruly state, represents the peoples of the earth in their opposition to God” and “fish represent people (Ezek 29:5)” (Paulien, 1987, p. 261–262). Since “a mountain in the Old Testament often represents a kingdom or empire” (Stefanovic, 2009, p. 289)¹¹, Ranko Stefanovic concludes that the second trumpet symbolizes God’s judgment on the Roman Empire (Stefanovic, 2009, p. 290–291).

Third trumpet (Rev 8:10–11)

In interpreting the third trumpet, Oecumenius draws attention to the story that happened with Naomi. After the death of her two sons and husband, she asked: “call me not Naomi, call me Mara; for the Almighty hath dealt very bitterly with me” (Ruth 1:20). The Byzantine theologian concludes that “bitterness then is a sign of extraordinary plagues” (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 85). Oecumenius claims that the “great star Wormwood” symbolizes the bitterness that sinners experience when they fall into despair from the loss of future eternal life, which they exchanged for the satisfaction of this world (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 85). The commentator argues his figurative method of interpretation with reference to verses Ps 92:3–4, which in his opinion confirms the allegorical understanding of the term “waters” in the sense of “people” (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 85–86). However, Oecumenius does not want to be categorical in his symbolic method of interpretation and notes that it is not necessary “reject the possibility that these and other such things were actually taking place then” (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 86).

We regret to note that Oecumenius uses an allegorical method of interpretation, the weakness of which is that it allows finding a meaning in biblical texts that contradicts with the literal meaning. In fact, Naomi’s words in Ruth 1:20 are not related to the third trumpet, because the Apocalypse speaks about another bitterness. Researchers of the Revelation find parallels with the Old Testament texts that mention the plant “wormwood”. Robert Charles writes that in the Old Testament the Lord promises to punish his people for rebelling against Him “feeding them

with wormwood and giving them water of gall . . . to drink” (Charles, 1920, p. 235)¹². Kayle De Waal suggests, that “wormwood represented Yahweh’s punishment for Judah’s idolatry (Jer 9:14–15; 23:15), false prophecy (Jer 23:11–40) and apostasy (Jer 8:5, 14) and also appears as a metaphor for sin itself (Deut 29:18)” (Waal, 2012, p. 130). Therefore, it can be argued that the third trumpet is a punishment for spiritual deviation from the *träouth* (Beale, 1999, p. 480). This conclusion confirms the parallel between the fall of the big star (Rev 8:10–11) and the biblical passage Isa 14:12–15, which refers to the fall of the devil-star from the throne of God. Accordingly, it is possible to agree with the conclusion of Edwin Thiele, that the third trumpet symbolizes the historical period of the digression of the Christian Church (Beale, 1999, p. 166–169).

Fourth trumpet (Rev 8:12)

Oecumenius asserts that the fourth trumpet refers to the time of the Lord’s Day. The basis for such a conclusion, he considers the prophetic text of Joel, which says that “The sun shall be turned into darkness, and the moon into blood, before the great and terrible day of Jehovah cometh” (Joel 2:31) (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 86). The Byzantine exegete also makes reference to two other texts of the New Testament. Oecumenius quotes the words of the Apostle Peter that “the heavens shall pass away with a great noise, and the elements shall be dissolved with fervent heat, and the earth and the works that are therein shall be burned up” (2 Pet 3:10), and the words of Jesus Christ who said: “the sun shall be darkened, and the moon shall not give her light, and the stars shall fall from heaven, and the powers of the heavens shall be shaken” (Matt 24:29) (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 86). The commentator believes that the Apostle John writes about these things in the Apocalypse.

The three biblical passages Oecumenius alluded to are indeed related to the approach of the Lord’s Day. However, it is worth noting that only the seventh trumpet refers to the Second Coming of Jesus Christ (Beale, 1999, p. 611)¹³. Besides, the two texts Joel 2:31 and

¹¹ To confirm his opinion, Ranko Stefanovic provides the following texts: Ps 48:1; 78:68; Isa 2:2–3; 13:4; 31:4; 41:15; Jer 51:24–25; Ezek 35:2–3; Obad 8–9.

¹² Charles gives the following biblical texts: Jer 9:15; 23:15; Deut 29:17; Lam 3:19; Amos 5:7; 6:12; Prov 5:4 (Charles, 1920, p. 235–236).

¹³ Beale writes that “the seventh trumpet, like the seventh seal and the seventh bowl, narrates the very end of history” (Beale, 1999, p. 611).

Matt 24:29 have a closer relationship with the sixth seal (Rev 6:12–14), since it speaks of the moon, which will become like blood, and of the starfall. Therefore, the three passages cited by Oecumenius, which speak of natural disasters, cannot be the basis for relating the time of the fulfilment of the fourth trumpet to the Lord's Day.

According to Ranko Stefanovic, light and darkness in the New Testament symbolize two kingdoms: the Kingdom of God and the kingdom of sin, evil and rejection of the Gospel (Stefanovic, 2009, p. 295)¹⁴. Edwin Thiele refers to the text of Ezek 32:7,8 and asserts that it is not necessary to interpret the eclipse of the light literally, since “this darkness was one that involved the whole being of man, a darkness that would involve the entire nation” (Thiele, 1949, p. 169). Therefore, the fourth trumpet symbolizes the concessions of Christianity and the period of the dark Middle Ages, when the Roman Church strengthened its position and began to persecute true believers (Thiele, 1949, p. 170).

Further, Oecumenius wonders why it is said that only the “third part” will be damaged. He finds the answer in the love of God and of patience when the Lord calls for repentance through partial punishments and those who resist are awaiting “total destruction in the future” (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 86). The Byzantine theologian also points to the words “He made a path for his anger; He spared not their soul from death” (Ps 78:50), and considers them an additional confirmation of his interpretation (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 86–87). In our opinion, although Oecumenius's reference to Ps 78:50 is not correct, his interpretation of the concept of the “third part” corresponds to the context of seven trumpets representing God's partial judgments mixed with mercy and expectation of repentance (Mounce, 1998, p. 178).

Fifth trumpet (Rev 9:1–12)

Oecumenius claims that the fifth trumpet is God's punishment for apostates after the resurrection (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 87). The commentator does not interpret the star that was falling from the sky literally, but

considers it a metaphor “Messenger of God because of its brilliance” (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 87). We cannot agree with this interpretation since we have already determined that the events of the seven trumpets will not occur after the resurrection. Also, the star of the fifth trumpet should symbolize evil forces, since the fall of the star in Scripture symbolizes the apostasy of the devil and demons¹⁵. Edwin Thiele believes this is about Mohammed, whom Satan used for his purposes (Thiele, 1949, p. 172–173).

According to Oecumenius, the star will fall to the place where the judgment of the Lord will be committed, namely, it will be “the valley of Jehoshaphat” (Joel 3:2) (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 87). He assumes that this is about Gehenna, since the Apostle John describes the smoke that rises from it, which is a symbol of not only fire but also darkness (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 87). He refers to verse Ps 28:7, which says that the voice of God gives birth to fire, and in his opinion, it confirms the statements made by him since in this way the Church Fathers explained the text (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 87–88). Oecumenius claims that the words of the prophet John that “sun and the air were darkened” (Rev 9:2) should not be taken literally, as if the sun had really ceased to give its light, but this image indicates the filling of darkness with sinners who were blinded by punishment (Amos 8:9) (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 88).

It is worth noting that when the Apostle John writes about the eternal punishment of sinners, he writes directly about it and uses the appropriate terminology. For example, the message of the third angel contains a warning about God's final anger, which is represented in the images of fire, sulfur and smoke (Rev 14:9–11) (Aune, 1998, p. 833–837). Also, Rev 20:7–10 describes the scenes of God's last judgment on the devil and his followers. Although smoke is mentioned in Rev 9, the contents of the trumpet and the context do not speak of the final and last judgment of the wicked, but only of God's partial anger over a period of the Christian church. Of particular note is the fact that the Apocalypse does not support the doctrine of the endless torment of sinners, but

¹⁴ Stefanovic quotes the following texts: Eph 6:12; Col 1:13–14; 1 Pet 2:9; Rev 16:10; 2 Cor 4:4,6; 6:14–15; John 1:9; 3:19; 8:12; 12:46; Luke 1:79; Matt 4:16.

¹⁵ Rev 12:7–10; Isa 14:12; Luke 10:18 (Stefanovic, 2009, p. 300).

testifies to their ultimate destruction (Fudge, 2011, p. 234–252).

The Byzantine theologian explains the “locusts” as a symbol of the worms mentioned by the prophet Isaiah (Isa 66:24) and reiterates that they will harm when God establishes a new earth (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 88). The basis of his conclusion Oecumenius considers verse Ps 104:30, which states that the earth is restored from the Spirit of the Lord. The commentator then distinguishes between perfect believers and other Christians. The Byzantine exegete claims that the completely holy followers of Jesus Christ will forever be with him near the throne (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 88). However, other believers who, although they do not have perfect holiness, still did not defile themselves with iniquity and received the seal of God on their forehead. Accordingly, they will remain on earth but will be saved from punishment (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 88). To argue his position, Oecumenius refers to the parable of ten mines of silver, in which a man gave ten cities as a reward, and five cities to another (Luke 19:17,19). The parable, according to the commentator, indicates that the saints will rule over other people (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 88–89). The third part of the people who will be punished with the fifth trumpet symbolize sinners who have decided to side with evil and have not received the seal of God (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 89). In our opinion, the interpretation of Oecumenius locusts as worms is arbitrary, since locusts are not used anywhere in the Scriptures as a symbol of future suffering from worms. Accordingly, the two texts Isa 66:24 and Ps 103:30, to which the commentator refers, cannot be connected with the fifth trumpet of the book of Revelation. Most likely, according to the traditional point of view of Seventh-day Adventists, the “locust” symbolizes the Ottoman army (Nichol, 1980, p. 791).

Oecumenius commenting on the locust torment that lasted five months (Rev 9: 5) notes that this verse is the basis for the doctrine of apocatastasis, which was followed by some of the Church Fathers (Oecumenius & Suggit,

2006, p. 89). He shows the contradiction that exists between the opinions of the fathers and the texts of the Scriptures, where the torments of sinners are called eternal. The Byzantine exegete believes that it is not necessary to oppose these two views but to combine while noting that he says this as an assumption and not a statement since the prophet Isaiah and Jesus spoke of eternal torment (Isa 66:24; Matt 25:46) (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 89). According to Oecumenius, the number “five months” should be interpreted mystically, that is, it indicates a certain period of terrible torment, which resembles the suffering from a scorpion, after which they will become easier (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 89–90). Note that the doctrine of the apocatastasis is not confirmed in the Bible and is a later invention of the Church Fathers (Cairns, 2002, p. 380)¹⁶. Therefore torments of locusts for five months can not be interpreted in connection with the universalism. As already mentioned, the locust symbolizes the army, so torments for five months can indicate the historical period of 150 years of political warfare if the hermeneutical day-year principle is applied (Thiele, 1949, p. 174–176).

The Byzantine theologian interprets the description of the appearance of the locusts (for him it symbolizes worms) and claims that the Apostle John either describes their form or gives such a detailed description to reveal the horror and power (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 90). He has no doubt that the words of the author of the Book of Revelation must be understood figuratively. In our opinion, Oecumenius rightly notes that the description of the locusts must be interpreted metaphorically. Ranko Stefanovic gives several arguments: 1. The Apostle John connects the locusts with the power of scorpions and their stings (Rev 9:3,5,10), 2. Locusts of the fifth trumpet harm not plants but living people (Rev 9:4), 3. Locusts represent the army, as in Joel 2:2–10 (Stefanovic, 2009, p. 300–301). Therefore, it is not necessary to interpret the description of locusts literally.

Then Oecumenius goes on to interpret the “angel of the abyss”, whose name was

¹⁶ Cairns states that “its supporters appeal to such passages as Acts 3:21; Rom 5:18, 19; 1 Cor 15:22; Eph 1:10; Col 1:19, 20. They impose upon these an interpretation which is at variance with the plain statements of Scripture, and which a careful examination of the context renders impossible. The Bible doctrine is totally opposed to either view of universal salvation” (Cairns, 2002, p. 380).

“Apollyon” in Greek (Rev 9:11). He assumes that this name was either made up, or is the real name of an angel (Oecumenius & Suggit, 2006, 90). The commentator confirms the second thesis with biblical texts. In particular, he recalls the existence of good angels who help the saved (Heb 1:14), as well as angels who were sent to perform God’s judgment on sinners (2 Kgs 19:35; Isa 37:36; Gen 19:2) (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 90). The term “woe” (Rev 9:12) Oecumenius interprets as “great distress”, and assumes that it “indicates present and future afflictions” (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 90). One may agree that the angel of the abyss points to an evil spiritual being, but the devil always acts through earthly authority. It should be noted that since the locusts symbolize the human army, the angel of the abyss must also point to the human leader, the chief of the army. According to the interpretation of some researchers, it’s about Osman I (Nichol, 1980, p. 792).

Six trumpet (Rev 9:13–21)

Oecumenius supposes that the four horns of the altar symbolize special important angels, and the golden altar represents “the ministering spirits” (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 91). The Byzantine commentator then begins to reflect on what the words mean that the angels were “bound at the great river Euphrates” (Rev 9:14). He cites Bible verses that say that evil angels were bound together (Jude 6; 2 Pet 2:4), and also other texts (Job 41:25; Ps 103:26; Isa 27:1; Ezek 32:2; Matt 25:41), to show that demons deserve punishment, not that they themselves will punish sinners (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 91–92). After that, Oecumenius asks the question of how to understand the contradiction, which at first glance appears when reading the words of St. John: if the angels are bound and punished, then how can they punish sinners (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 92)? The Byzantine theologian answers this question by inviting his readers to perceive the words of the book of the Apocalypse “figurative, in line with the manner of the whole vision” (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 92).

Accordingly, this is not about evil demons, but about good angels, “spiritually bound to the joyful contemplation of God” (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 92). Therefore, the word “the river” must be interpreted allegorically, which according to Oecumenius is confirmed by other texts of Scriptures (Isa 66:12; Ps 45:5; John 7:38), and four angels are Michael, Gabriel, Uriel, and Raphael (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 92–93).

In recent studies, there are various interpretations of the four angels. For example, Uriah Smith, who sees the symbol of the Turkish army in the sixth trumpet, interprets the angels as four Turkish sultans (Smith, 1897, p. 480). It should be noted that the argument of Oecumenius that this is not about evil demons, but about good angels is weak and does not agree with the data of the Book Apocalypse. Craig Koester notes that “The angels set loose here do not appear elsewhere in Revelation” (Koester, 2014, p. 466). He claims that they cannot be compared with the angels in Rev 7:1, because there the angels restrain the winds from destructive actions, and in Rev 9:14,15 the angels themselves bring destruction and harm (Koester, 2014, p. 466). Accordingly, the four angels (Rev 9:14) represent demonic forces (Waal, 2012, p. 162).

A large horse army, according to the Byzantine theologian, points to powerful angels who have great power. He explains the different colors of horse armor (Rev 9:17) as follows: fire color symbolizes “wrath and punishment”, hyacinth color is a symbol of heavenly origin, and brimstone color “makes them pleasing to God, in that they are singing¹⁷ to God, for it is pleasing to sing” (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 93). We can not agree with the interpretation of Oecumenius, because the horse army (Rev 9:16) does not symbolize angels, but represents a powerful army that can point to Turkish cavalry (Thiele, 1949, p. 177–180). Accordingly, describing its appearance John mentions the colors of the armor of horses (Rev 9:17) (Smith, 1897, p. 482)¹⁸.

Oecumenius further states that the symbols

¹⁷“A play on words: θειώδης means ‘like sulfur’, but can also mean ‘godlike’ (normally θεοειδής); θεοαδείς means ‘singing to God’” (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 93, note 55).

¹⁸Smith writes that “these colors greatly predominated in the dress of these warriors; so that the description, according to this view, would be accurately met in the Turkish uniform, which was composed largely of red, or scarlet, blue, and yellow” (Smith, 1897, p. 482).

of lion heads, fire, smoke and brimstone (Rev 9:17) mean “fearfulness and irresistibility” (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 93). He thinks that when the Apostle John writes about the death of people, then it means sinners who are punished in Hell. In his opinion, this is evidenced by the text Ps 6:5, which says that after death there is no memory of God, as well as Ps 76:4, where the author remembers God and enjoys it (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 93–94). Oecumenius then concludes that since they have not confessed their sins, there can be no repentance. The commentator also states that those who have not repented (Rev 9:20–21) are people who “are still living and who did not repent of their various unlawful deeds after hearing and seeing what the future holds” (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 94). Concluding his comment on the sixth trumpet, Oecumenius notes that sinners will suffer forever, and also expresses a wish to none of his readers to experience this (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 94).

It has already been noted that the interpretation of Oecumenius about the eternal torment of sinners is not only not related to the “Seven Trumpets” vision but also contradicts the teaching of the Book Apocalypse on the fate of the wicked (Fudge, 2011, p. 234–252). Fire, smoke and brimstone need to be interpreted in the context of the army, so these images may indicate the firearms of Turkish soldiers (Thiele, 1949, p. 180). Although the majority of the wicked did not experience harm, they continued to remain in their sins (Nichol, 1980, p. 794).

Seven trumpet (Rev 11:15–19)

Interpreting the seventh trumpet, Oecumenius points to God’s eternal rule, and therefore notes that the words “The kingdom of the world has become the kingdom of our Lord” (Rev 11:15) must be understood in the sense that “the human kings on earth and the demonic tyrants had been destroyed and made an end of (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 105).” The worship of the elders to God and their thanksgiving to Him (Rev 11:16,17), the Byzantine theologian explains in the context of the doctrine of the Trinity, claiming that they give glory to the Father, the Son and the Holy Spirit (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 105).

Although the text of the seventh trumpet does not explicitly mention the Three Persons of the Deity, the context of the Book of Revelation confirms that the words of Oecumenius about

the worship of the Father, the Son, and the Holy Spirit are correct. Particularly, the book itself begins with a greeting from the Father, the Son, and the Holy Spirit (Rev 1:4,5), and also Jesus Christ accepts the worship of the whole universe on an equal footing with the Father (Rev 5:8–14) (Reynolds, 2006; Whidden, 2000). Also, Richard Bauckham convincingly proved that in the Book of Revelation there is high Christology and Pneumatology (Bauckham, 1993a, p. 118–173; 1993b, p. 40–65, 109–125).

The commentator assumes that the revelation of the temple of God in heaven and the ark (Rev 11:19) symbolizes the discovery of the secret things that the holy righteous had performed. He also adds that many things were closed to people, but will be revealed in the future (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 106). Oecumenius substantiates his view with references to the verse of the Apostle Paul (1 Cor 2:9) and the promise of Jesus Christ not to drink wine until the Second Coming (Matt 26:29; Mark 14:25; Luke 22:18) (Oecumenius & Suggit, 2006, p. 106). In our opinion, the interpretation of the temple of God and the ark is too allegorical. Nothing in the text speaks of the future revelation of things that today seem closed to understanding. We see no connection between the seventh trumpet and the texts of the epistle of Paul and the gospels. It is worth noting that the theme of God’s temple in the Book of Revelation occupies an important place, and it should be interpreted through the prism of the Old Testament temple ministry (Odek, 2017, p. 217–227).

Conclusion

An analysis of the interpretation of the seven trumpets of Oecumenius suggests that he used allegorical and symbolic methods of interpretation, although in some cases he allowed the possibility of literal understanding. While the symbolic method is consistent with the metaphorical nature of apocalyptic literature, the allegorical leads to the emergence of arbitrary interpretations that are not confirmed in the biblical text itself. It was found that the Byzantine exegete sees the fulfilment of the vision of the Seven Trumpets in the distant future when the resurrection and the Second Coming of Jesus Christ will happen. Oecumenius believes that some texts of the passage “Seven Trumpets” describe the eternal torment of sinners and symbolize God’s

judgment on the wicked. In addition, he claims that the words of the Apostle John contain the doctrine of the apocatastasis. It has been found that this understanding of the vision of the Seven Trumpets is inconsistent with the general teaching of Scripture about the fate of sinners and the salvation of the faithful. There are no texts in the Bible that support the doctrine of the salvation of the devil and demons. Also important for Oecumenius is the doctrine of the Trinity, and therefore, when interpreting the Seven Trumpets, he refers to the Father, the Son, and the Holy Spirit.

Analyzing the interpretation of Oecumenius, we can conclude that its interpretation is filled with references to other Old Testament and New Testament texts, but

they do not always have a real connection with the Seven Trumpets. We regret to note that the Byzantine theologian does not take into account the importance of using the texts of the Old Testament to interpret Revelation. We see further consideration of the indicated scientific problems in clarifying the connection between the interpretation of the passage “Seven Trumpets” of Oecumenius and other commentators of his time; a detailed analysis of the interpretation of Seven Trumpets in connection with the vision of Seven Churches, Seals and plagues. We are sure that this will help to understand better the patristic interpretation of Revelation, which will contribute to a new understanding of the Bible.

REFERENCES

- Aune, D. E. (1998). *Revelation* (Vol. 2). Nashville: Thomas Nelson.
- Bauckham, R. (1978). *Tudor Apocalypse: Sixteenth Cent Apocalypticism, Millenarianism and the English Reformation*: Sutton Courtenay Pr.
- Bauckham, R. (1993a). *The Climax of Prophecy: Studies on the Book of Revelation*. Edinburgh: T&T Clark.
- Bauckham, R. (1993b). *The Theology of the Book of Revelation*. Cambridge: Cambridge UP.
- Beale, G. K. (1999). *The Book of Revelation: A Commentary on the Greek Text*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Burdon, C. (1997). *The Apocalypse in England: Revelation Unraveling, 1700-1834*. New York: St Martin's Pr.
- Cairns, A. (2002). *Dictionary of Theological Terms*. Belfast; Greenville, SC: Ambassador Emerald International.
- Charles, R. H. (1920). *A Critical and Exegetical Commentary on the Revelation of St. John* (Vol. 1). Edinburgh: T. & T. Clark.
- Durousseau, C. (1984). *The Commentary of Oecumenius on the Apocalypse of John: A Lost Chapter in the History of Interpretation*. *Biblical Research*, 29, 21–34.
- Fudge, E. W. (2011). *The Fire That Consumes: A Biblical and Historical Study of the Doctrine of Final Punishment*: Wipf and Stock Publishers.
- Groote, M. d. (1999). *Oecumenii Commentarius in Apocalypsin*. Leuven: Editions Peeters.
- Kazhdan, A. (1991). *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Vol. 3). Oxford: Oxford Univ Pr.
- Koester, C. R. (2000). *Recent Studies of the Book of Revelation*. *Lutheran Quarterly*, 14(1), 109–122.
- Koester, C. R. (2014). *Revelation: A New Translation with Introduction and Commentary*. New Haven: Yale University Press.
- Lamoreaux, J. C. (1998). *The Provenance of Ecumenius' Commentary on the Apocalypse*. *Vigiliae Christianae*, 52(1), 88–108.
- Mounce, R. H. (1998). *The Book of Revelation*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Newport, K. G. C. (2000). *Apocalypse and Millennium: Studies in Biblical Eisegesis*. Cambridge: Cambridge Univ Pr.
- Nichol, F. D. (1980). *The Seventh-day Adventist Bible Commentary* (Vol. 7): Review and Herald Publishing Association.
- Odek, R. (2017). *The Heavenly Sanctuary in Revelation: Context and Significance*. In K. Papaioannou & I. Giantzaklidis (Eds.), *Earthly Shadows, Heavenly Realities: Temple/Sanctuary Cosmology in Ancient Near Eastern, Biblical, and Early Jewish Literature* (pp. 217–227). Berrien Springs: Andrews University Press.
- Oecumenius, & Caesarea, A. O. (2011). *Greek Commentaries on Revelation*. Downers Grove, Ill: IVP Academic.
- Oecumenius, & Hoskier, H. C. (1928). *The complete commentary of Oecumenius on the Apocalypse: now printed for the first time from manuscripts at Messina, Rome, Salonika, and Athos*. Ann Arbor: University of Michigan.
- Oecumenius, & Suggit, J. (2006). *Commentary on the Apocalypse*. Washington, D.C.: Catholic University of America Press.
- Paulien, J. (1987). *Decoding Revelation's Trumpets*. Berrien Springs, MI: Andrews University Press.
- Paulien, J. (1988). *Recent Developments in the Study of the Book of Revelation*. *Andrews University Seminary Studies*, 26(2), 159–170.
- Reynolds, E. (2006). *The Trinity in the Book of Revelation*. *Journal of the Adventist Theological Society*, 17(1), 55–72.
- Rodriguez, A. M. (2012). *Issues in the Interpretation of the Seven Trumpets of Revelation*. *Ministry*, 6–10.

- Schmid, J. (1938). Okumenios der Apokalypsen-Ausleger und Okumenios der Bischof von Trikkha. *Byz neugr Jahrb*, 14, 322–330.
- Schmid, J. (1959). Der Apokalypse-Text Des Oikumenios. *Biblica*, 40(3), 935–942.
- Smith, U. (1897). *Daniel and the Revelation*. Battle Creek, MI: Review and Herald.
- Stefanovic, R. (2009). *Revelation of Jesus Christ: Commentary on the Book of Revelation*. Berrien Springs: Andrews Univ Pr.
- Thiele, E. R. (1949). *Outline Studies in Revelation*. Berrien Springs, MI: Emmanuel Missionary College.
- Waal, K. B. D. (2012). *A Socio-Rhetorical Interpretation of the Seven Trumpets of Revelation: The Apocalyptic Challenge to Earthly Empire*. Lewiston, N.Y.: Edwin Mellen Press.
- Wainwright, A. W. (1993). *Mysterious Apocalypse: Interpreting the Book of Revelation*. Nashville: Abingdon Pr.
- Whidden, W. W. (2000). Trinitarian Evidences in the Apocalypse. *Journal of the Adventist Theological Society*, 11(1–2), 248–260.

Bohdan Kuryliak

Ph.D. student, <https://orcid.org/0000-0002-9947-8850>, b.kuryliak@gmail.com

Стаття надійшла / Article arrived: 20.05.21

Схвалено до друку / Accepted: 29.06.21

Валентина Куриляк*Національний університет «Острозька академія» (Острог, Україна)*

Концептуальний огляд есхатологічних ідей церкви адвентистів сьомого дня

У статті досліджено особливості есхатологічного вчення Церкви Адвентистів сьомого дня. Метою статті є огляд складових есхатології Церкви Адвентистів сьомого дня та визначення її місця у доктринальній системі цієї релігійної деномінації.

Розглянуто низку офіційних заяв та документів, які декларують та регулюють адвентистський погляд на події останнього часу. Проаналізовано адвентистську теологічну систему, що формує погляд на есхатологію як складову доктринального вчення адвентистів. Виокремлені когнітивні, герменевтичні та методологічні принципи, що дають змогу сформувати систематичний підхід для розуміння есхатології. Встановлено, що адвентистська теологія ґрунтується на історико-граматичному розумінні апокаліптичних пророцтв, які висвітлюють есхатологічні процеси, що будуть мати місце в кінці часу історії існування всього сущого на землі. Встановлено, що адвентистський підхід ґрунтується на певних передумовах, а саме послання трьох ангелів із книги Відкриття, як важливого телеологічного принципу для розуміння есхатології адвентистів. Це також пов'язано із основними систематичними доктринальними віруваннями (Бог, людина, спасіння, церква та останні події у світі). У рамках цієї взаємодії підкреслюється есхатологічний взаємозв'язок, який посилює телеологічний характер послань трьох ангелів.

У дослідженні звернено увагу, що есхатологічні події знаходяться в контексті особливого послання для людства у вигляді звісток трьох ангелів із книги Об'явлення. Доведено, що саме контекст звісток трьох ангелів є серцевиною розуміння адвентистами есхатології, як останніх подій, що розвиватимуться перед Другим приходом Христа, які в свою чергу переплітаються з іншими розділами систематичного богослов'я адвентистів (Бог, людина, спасіння, церква і останні події).

Ключові слова: Церква адвентистів сьомого дня, офіційні заяви, есхатологія, вістка трьох ангелів.

Valentyna Kuryliak*Ostroh Academy National University (Ostroh, Ukraine)*

Conceptual Overview of the Eschatological Ideas of The Seventh-Day Adventist Church

The article examines the features of the eschatological teaching of the Seventh-day Adventist Church. The aim of the article is to review the components of the eschatology of the Seventh-day Adventist Church and to determine its place in the doctrinal system of this religious denomination.

A number of official statements and documents declaring and regulating the Adventist view of recent events are considered. The Adventist theological system that forms a view of eschatology as a component of the doctrinal teaching of Adventists is analyzed. Cognitive, hermeneutic and methodological principles are singled out, which allow to form a systematic approach to understanding eschatology. It has been established that Adventist theology is based on a historical-grammatical understanding of apocalyptic prophecies that illuminate the eschatological processes that will take place at the end of the history of the existence of all things on earth. It has been established that the Adventist approach is based on certain preconditions, namely the message of the three angels from the book of Revelation as an important teleological principle for understanding the eschatology of Adventists. It is also related to the basic systematic doctrinal beliefs (God, man, salvation, the church and recent events in the world). This interaction emphasizes the eschatological relationship that reinforces the teleological nature of the messages of the three angels.

The study notes that eschatological events are in the context of a special message to mankind in the form of the messages of the three angels from the book of Revelation. It is proved that the context of the messages of the three angels is the core of Adventists' understanding of eschatology as the last events that will unfold before the Second Coming of Christ, which in turn intertwine with other sections of systematic Adventist theology (God, man, salvation, church and recent events).

Keywords: The Seventh-day Adventist Church, Official Statements, Eschatology, Message of the Three Angels

Постановка проблеми.

Церква Адвентистів сьомого дня є релігійною організацією, представників якої можна знайти майже в усіх країнах світу. Організаційна особливість Церкви адвентистів сьомого дня, полягає у тому, що вони об'єднані єдиною доктринальною системою та адміністративним центром, головний офіс якого розташований в Сполучених Штатах Америки. Крім того, цікавою відмінністю цієї конфесії від інших деномінацій є унікальне вчення про останні події на землі, яке дещо відрізняється від загально прийнятої концепції, яка постулюється у християнстві. Вивченням останніх подій на планеті земля займається така наука як есхатологія. Тому беручи до уваги світову кризу, яка була викликана вірусом Ковід-19 та загальним людським занепокоєнням щодо пошуку відповіді на питання, а що ж буде далі пропонуємо розглянути есхатологію Церкви Адвентистів сьомого дня, зокрема його особливості та відмінності у віровченні адвентистів. Ключовою метою статті визначаємо огляд складових есхатології Церкви Адвентистів сьомого дня та визначення її місця у доктринальній системі цієї релігійної деномінації.

Виклад основних матеріалів дослідження.

На початку підкреслимо, що слово «Адвентус», від якого походить назва «адвентист», на латині означає «прихід», тобто вже сама назва релігійної організації нашої вказує на те, що віряни пов'язують своє теперішнє із подіями майбутнього. До того ж есхатологічне богослов'я адвентистів містить дві ключові теми: перша – це вчення про святилище, друге – це тлумачення вістки трьох ангелів. У відповідності до адвентистського тлумачення трьохангельська вістка повинна бути почута усіма жителями планети перед другим приходом Христа (Mühling, 2015, р. xii-xvii). Більше того адвентистська доктринальна система орієнтована на місію, в якій центральне місце відведено вченню про останні події на землі (V nachale, 2010, р. 237, 544). Також зазначмо, що першою особливістю есхатологічного вчення адвентистів є історико-граматичне розуміння апокаліптичних пророцтв, а другою те, що богослов'я адвентистів

являє собою суму вчень, яка представлена уніфікованою системою і відображена в наступних положеннях: віра у другий прихід Ісуса Христа на землю у тому, вигляді як це представлено на сторінках Святого Письма, де серцем есхатології є переконання у тому, що з Христом тісно пов'язане життя, смерть та воскресіння людини, які адвентисти прив'язують до есхатологічних подій та даних історичної науки (Canale, 2006, р.54). З позиції адвентистів історична достовірність біблійного оповідання про творіння, гріхопадіння і всесвітній потоп є необхідною передумовою для правильного розуміння біблійної есхатології, у якій домінує переконання, що апокаліптичні книги Даниїла та Об'явлення є підставою для розуміння біблійної есхатології. Тому, наголошують адвентисти до тлумачення цих книг необхідно використовувати історичний метод, оскільки трьох ангельська вістка представлена у 14 розділі книги Об'явлення включає наступні взаємопов'язані між собою теми: ідею вічного Євангелія, служіння Христа в небесному Святилищі, Божі заповіді, у т.ч. заповідь про сьомий день – суботу, слідчий суд, який відбувається на небі перед другим приходом Христа на землю, ідею тисячолітнього царства на небесах, остаточний суд над гріхом і грішниками, разом із остаточним їхнім знищенням у озері вогняному та відновлення землі, як вічної оселі для Божого народу (Holbrook, 1986, р. 205). Тому, віруюча людина є відповідальною за турботу про Боже творіння, включаючи наші тіла, які є храмом Святого Духа (V nachale, 2010, р. 237, 544).

Загалом, уся доктринальна структура адвентистського богослов'я орієнтована на есхатологічне виконання доручення Христа, представленого у Євангелії від Матвія 28:18-20, та книзі Об'явленні 14:6-12. Саме тому, адвентистська теологічна система за своєю суттю є місіологічно орієнтованою. Ця місіологічна ідентичність базується на біблійних текстах, які підтримують усю систему богослов'я адвентистів. У результаті систематичного богословського пошуку виявлено унікальність есхатологічного вчення Церкви АСД у головних темах доктринальних напрямків, а саме: Бог, людина, порятунок, церква та останні події світу (Canale, 2000, р.105).

Більше того, історія розвитку есхатологічних вірувань адвентистів знаменує собою прогресію божественного відкриття, що в кінцевому результаті приведе до остаточного космічного відновлення нашої землі. У даному вченні прослідковується цілісний підхід єдиного та поступального процесу. Звідси випливає, що адвентистська теологія має характеристики теологічної системності й послідовності (Hucks, 2015, p. 244-245).

Пізнавальний принцип – це ключовий концепт есхатології адвентистів. Зазвичай, будь-яку теологічну систему можна визначити, як «когнітивно-цілісну, об'єднану в єдину систему теологічних доктрин» (Watson, 2012, p.86). Це означає, що існує необхідність певних умов для існування богословської системи. Перша умова – когнітивна, яка посиляється на дані, що підлягають аналізу. Друга умова – теологічна, вона вказує на призначення системи, як на вірне розуміння божого відкриття. Третя умова – герменевтична – слугує для інтерпретації даних. На кінець четверта умова – методологія, як вчення про метод пізнання, що формується на основі мислення й світогляду людини.

Когнітивний-пізнавальний принцип є життєве необхідним для існування системи адвентистської теології, а когнітивним принципом, як основи для пізнання є «Біблія і тільки Біблія» (Canale, 2013, p. 275). Принцип першочерговості Біблії явно відкидає рівність Біблії із такими сферами пізнання, як «наука, філософія, традиція чи досвід». Іншими словами, Біблія являє собою найвищий авторитет, а сама сутність гріхопадіння людини полягала не в тому, що вона з'їла заборонений плід, а в тому, що Божі люди відкинули Його Слово, як найвищий авторитет. Таким чином, саме цілісність Біблії, як системи богословських та філософських істин ставить її на порядок вище всіх інших теологічних, філософських систем, істин, різних традицій, тощо. Біблія – це не просто єдиний авторитет, Біблія для адвентистів є єдиним, непомильним авторитетом у відкритті волі Божої.

Є кілька постулатів, що походять від когнітивного принципу. По-перше, згідно принципу *Sola Scriptura* (з лат. тільки Писання) самої Біблії достатньо для

пізнання доктринальної істини. Точно, так як світська філософія, чи наука не користується «акушерською» допомогою Біблії, щоб дійти до істини. Так само й Біблії, як системі Божественного Відкриття, не потрібно нав'язувати «допомогу» світської науки, чи філософії. По-друге, біблійне вчення завжди формується на основі всієї Біблії (*Tota Scriptura*, з лат. вся Біблія). Біблійне вчення не може ґрунтуватися на єдиному тексті, а на мережі взаємопов'язаних уривків. Вони формують певні теми, мотиви або структури, що проходять через усю Біблію, сприяючи більш широкому погляду на біблійне вчення. По-третє, слід розрізняти загальнолюдські принципи та їхнє застосування у конкретному біблійному контексті. Хоча «Божє Слово не обмежується «культурно чи історично» – воно є «культурно та історично обумовленим» (Mueller, 2005, p.113). Тому, Біблія є Божим Відкриттям людині і представляє універсальні принципи, для всіх часів і народів, тому має перевагу над іншими принципами, що є заснованими на традиції, досвіді чи людській філософії.

Існуючі герменевтичні принципи богословських систем надають можливість закласти підвалини, або ж «шаблон, за допомогою якого богослов намагатиметься інтерпретувати досліджуваний матеріал» (Canale, 2001b, p. 374, 386). В результаті такого пізнавального підходу – а саме, поєднання біблійної метафізики (грец. *τὰ μετὰ τὰ φυσικά* – «те, що понад фізикою», лат. *Metaphysica*) та біблійної гносеології створюється потрібна герменевтична структура. По-перше, створюється елемент реальності, який представляє реальність існування Бога, людства та світу. По-друге, щоб описати взаємодію між Богом і Його творінням пропонується взяти до уваги принцип поєднання «земного й небесного». Саме ці два елементи дають можливість з'ясувати останній елемент побудови герменевтичної системи як способу пізнання. Таким чином, поєднання цих принципів надає можливість сфокусуватися в окресленій теологічній території, яку ще слід дослідити.

Надзвичайно важливим питанням для розуміння біблійної метафізики, є реальність. У «просторовості та тимчасовості сутностей речей, емпіричних чи мета-емпіричних,

біблійна реальність представляє Бога, людей та світ, як пов'язаних між собою (Szalos-Farkas, 2013, p.78). Хоча Біблія представляє Бога над часом, але у взаємодії з людиною, Бог входить у час і взаємодіє у цьому світі й історії. Тому біблійні сюжети є реальними подіями, що сталися у свій час в історії, а не міфологічними вигадками людей. Діяння Бога в історії мають лінійну направленість – мають свій початок і прямують до свого завершення, яке Бог наперед передбачив. Без сумнівів, людина у певній мірі є обдарованою можливістю бачити наперед розвиток подій. Людське передбачення ґрунтується на знанні певних життєвих закономірностей і на досвіді отриманому в минулому.

У цьому світі існують певні закони причини і наслідки. Причинно-наслідковий зв'язок багатьох явищ є добре вивченим. У той же самий час жодна людина не може знати обставин завершення свого життя, і навіть того, що з нею станеться завтра. Як справедливо примітив у своїх роздумах Ростислав Волкославський: «Священне Писання переконує людей у тому, що божественне передбачення є абсолютним і всеохоплюючим, бо воно є дотичним як до однієї людини або ж конкретного міста, чи цілого народу, чи людства в цілому» (Volkoslavskij, 1997, p. 13).

Виявляючи турботу до цього світу Бог виявляє зацікавленість до людської історії й світу в цілому. Цей вияв турботи найкраще охарактеризувати, як любов Бога до свого творива. Правда біблійна розповідь про Божу любов затьмарюється певною мірою проблемою виникнення гріха, яка переросла у велику боротьбу між Богом і дияволом. Через праведне життя, спокутну смерть та воскресіння Ісуса Христа, посередницьке служіння, як Ходатая, Другий Прихід та остаточний суд – все це одного разу покладе край цій великій боротьбі. Покладаючись на Біблію, як Слово Бога, Адвентисти сьомого дня сформулювали богословську систему герменевтики, що становить принцип метафізичної взаємодії між Богом і світом.

Отже, ґносеологічний принцип стосується джерела, природи та функції богословського знання. Біблія забезпечує необхідні знання для християнського богослов'я. А звідси виходить, що пізнання про Бога, світ, людину – все, що торкається

теології, як науки про Бога Творця, можливо отримати шляхом вивчення процесу Божого одкровення в процесі історії. Вічний Бог входить у час історії з метою спілкування з людьми і донесення правди про себе, гріх та можливий порятунок. І все це стало доступним через викупну жертву Ісуса Христа. Тому, беручи до уваги той факт, що процес пізнання неминуче взаємодіє з припущеннями, які теолог інтерпретує намагаючись зрозуміти досліджуваний ним об'єкт, а це – в свою чергу означає, що теолог має чесно визнавати свої припущення і якщо вони розходяться з авторитетом Біблії, змінити їх надавши пріоритет слову божому – Біблії.

Методологічні принципи адвентистської богословської системи включають три складові частини: (1) біблійні дані, (2) питання, або проблема про яку йдеться, те що розглядається та (3) припущення (Canale, 2001a, p. 56-57). Кожна частина охоплює один із вище згаданих принципів. Біблійні дані посилаються на когнітивні системи сприйняття людини. Під когнітивною системою розуміється система пізнання, що склалася в свідомості людини в результаті становлення її характеру, виховання, навчання, спостереження і роздумів про навколишній світ. Досліджувана теологом тема повинна відображати принцип реальності, і на кінець, припущення, які допускає дослідник, адже вони теж пов'язані з принципом пізнання.

Ці основні елементи методології стосуються вивчення властивостей та діяльності Бога та його творива. Вони вказують на вчення про Бога, вчення про людину і вчення про створення. Крім того, взаємодія між Творцем та його творінням на одному історичному та часовому рівні охоплює вчення про порятунок, вчення про церкву та вчення про останні події у цьому світі. Інтерпретація цих доктрин, окреслених ґносеологічним принципом, сприяє систематичному теологічному обґрунтуванню з біблійної точки зору.

Беручи до уваги, що «предметом систематичного богослов'я є не інтерпретація самого тексту Святого Письма, а живої реальності представлені текстом», то стає зрозумілим, що методологічний принцип повинен поєднувати не тільки теоретичні але

й практичні аспекти теології (Canale, 2001b, р. 386). При даному підході виявляється, що існуючі різні систематичні компоненти богослов'я, які орієнтовані на виконання божественного плану порятунку. Саме ця мета і визначає сутність методологічного принципу. В адвентистській теології приділяється особлива увага вістці трьох ангелів, як особливого звернення Бога до людей, що житимуть на передодні другого приходу Христа. Вістка записана у книзі Об'явлення 14:6-12, по суті складає серцевину Євангелія, а також створює фон для методологічного принципу богословської системи адвентистів.

Богословська серцевина вістки трьох ангелів, а саме розуміння адвентистами вістки трьох ангелів сягає часів виникнення релігійнохристиянського міжконфесійного протестантського руху, що виник у середині 1840-х років у США. Натхненником цього руху в США став – Вільям Міллер. Яскравим сподвижником його започаткування став міллеритський проповідник Джозеф Бейтс. Він першим почав дотримуватися суботи, як Господнього дня і зміг пролити світло на розуміння сутності вістки трьох ангелів. Вказуючи на есхатологічне значення суботи, чітко представляючи взаємозв'язок між суботою і вісткою трьох ангелів, яка, на його думку, була частиною «дотримання заповідей Божих та Ісусової віри» (Об'явл. 14:12).

Перша ангельська вістка закликає до покаяння. «І побачив я іншого Ангола, що летів серед неба, і мав благовістити вічну Євангелію мешканцям землі, і кожному людові, і племені, і языку, і народові. І він говорив гучним голосом: Побійтеся Бога та славу віддайте Йому, бо настала година суду Його, і вклоніться Тому, Хто створив небо, і землю, і море, і водні джерела! (Об'явл. 14:6-7). Перша фаза прикінцевого суду має мати місце перед Другим приходом. Вона визначається адвентистами як слідчий суд, який має підготувати рішення на небесному суді згідно якого праведники під час Другого приходу будуть мати право увійти в Царство Боже. Про цей слідчий суд говориться в Дан. 7 розділі. Згідно біблійного пророцтва він розпочався у 1844 році.

Друга ангельська вістка проголошує результат не прийняття першої ангельської

вістки: «А інший, другий Ангол летів слідом і казав: Упав, упав Вавилон, город великий, бо лютим вином розпусти своєї він напоїв усі народи!» (Об'явл. 14:8). Під Вавилоном розуміється «державна Церква», яка об'єдналася в боротьбі проти народу Божого (LaRondelle, 2000, р.876). Повтор ангелом виразу: «Упав, упав» - говорить про вердикт небесного суду. Ця вістка також закликає вийти із морально павшого Вавилону, щоб не підпасти під Божественний осуд (Об'явл. 18:4). Цей заклик також допомагає Божим дітям зібратися разом в єдине тіло віруючих – Божу церкву.

Кульмінацією попередніх вісток є найбільш урочисте, у той же час суворе попередження Слова Божого: «А інший, третій Ангол летів услід за ним, гучним голосом кажучи: Коли хто вклоняється звірині та образу її, і приймає знамено на чолі своїм чи на руці своїй, то той питиме з вина Божого гніву, вина незмішаного в чаші гніву Його, і буде мучений в огні й сірці перед Анголами святими та перед Агнцем. А дим їхніх мук підійматиметься вічні віки. І не мають спокою день і ніч усі ті, хто вклоняється звірині та образу її, і приймає знамено ймення його» (Об'явл. 14:9-11). Головною думкою третьої вістки – є вибір людини, яка приймає знамено звірини і відмовляється прийняти печатку Божу (Об'явл. 13:16). Вірність Богу виявлятиметься в прийнятті Божого знаку – дотримання суботи, як дня, що говорить про Бога Творця, що створив цей світ за шість буквальних днів, а дня сьомого спочив (Бут. 2:1-3; Вих. 20:8-11; Єзек. 20:12, 20). Не довіра Божому Слову свідчитиме покладання людини на свої власні заслуги, якими по суті не може отримати порятунку жодна людина.

Головна думка вістки трьох ангелів на думку адвентистів виражена у наступному підсумку книги Об'явлення 14:12 «Тут терпеливість святих, що додержують заповіді Божі та Ісусову віру!». Виявляється, що порятунок від гріха і смерті є можливим тільки через прийняття Божої правди, що є в Його Слові – Біблії. Вона виражає Божу волю для кожної людини. Через вістку трьох ангелів в кінці часу відбудеться зібрання людей як Божого народу. Як пише про це християнськи автор Ла Рондел: «Бог зробив відмову від знамена звірини важливою

кваліфікацією переможців» (LaRondelle, 2000, p.879). Хоча здаватиметься, що послідовники звірини перемагають, але насправді вони страждатимуть не тільки від впливу семи чаш гніву Божого (Об'явл. 16), але згідно рішення небесного суду, врешті решт будуть знищені (Об'явл. 20:11-15).

Есхатологічний взаємозв'язок адвентистської теологічної системи. Вістки трьох ангелів формують основу теологічної сутності адвентистського вчення про есхатологічні події останнього часу, вони об'єднують у єдине ціле весь спектр біблійного вчення есхатології. Саме через них формуються найголовніші систематичні категорії богослов'я: вчення про Бога, вчення про людину, вчення про спасіння, вчення про церкву і про останні події (есхатологія).

Отже, вістка трьох ангелів і вчення про Бога. Серцевиною вчення адвентистів про Бога є вістка трьох ангелів, що закликає поклонитися Йому, як Творцю неба і землі та всього створеного. Теологію цього вчення можливорозділити на три основні частини: (1) реальність Бога, (2) божественні властивості та (3) божественна діяльність (Canale, 2000, p.105). Всі три частини знаходяться у певній взаємодії між собою. Завдяки особливим посиленням на суботу, Бог представлений як Творець всього створеного, а образи суду Божого, у свою чергу, вирізняють рятівний характер першого. Через справедливий суд, Бог відкриває одну із Своїх властивостей – любов. Адже головна місія Бога не засудити, а врятувати. В Біблії є багато посилення, які говорять про рятівний аспект Божого суду (Івана 3:17; 8:15). Головна мета Божого суду – врятувати тих, хто обрав шлях Бога, і дозволити тим, хто не бажає жити з Богом – обрати свій незалежний шлях (Rinker, 1999, p.955).

Вістка трьох ангелів говорить також відкриває нам діючого Бога у світі. Він не залишив світ на призволяще. Навпаки, Бог діє і веде історію світу до завершення – до цілковитого тріумфу перемоги у Великій боротьбі між добром і злом. Настане час, коли зі злом буде цілковито закінчено і Бог відтворить Нове небо і нову землю. Тому, вістки трьох ангелів чітко вказують на завершальний етап існування зла у світі. Вінцем завершення великої боротьби між добром і злом повстає оновлена людина,

що буде спроможною жити вічно у Царстві Божому.

Послання трьох ангелів і вчення про людину. Останні події у цьому світі мають важливе значення для самої людини, адже людина відіграє, як особистість, головну роль у цих подіях. Ця роль, в свою чергу, торкається відношення з Богом, назвемо це вертикальним рівнем і друга сфера – горизонтальний рівень. Нажаль ці відносини, згідно того, що пише Писання переживають важкі часи через велике протистояння між добром і злом вселенського конфлікту.

У цьому вселенському конфлікті людина постала перед вибором і від її вибору залежить вічна участь. Вістка трьох ангелів представляє людину не безсмертною за своєю природою, це, звичайно суперечить поширеному уявленню про безсмертя душі. Той, хто не прийме вістку любові від Бога змушений буде пожити негативні наслідки свого бунтівного вибору (Об'явл. 14:10, 11). Вічні муки, про які тут йдеться, говорять не про подовжувальну дію, яка ніколи не закінчується, а на момент від якого не буде вороття. До прикладу, Содом і Гомора, що згоріли вічним вогнем (Юди 7). Хоча людині надана свобода вибору, але тут є і відповідальність за вибір. Звідси виходить, що ангельські вістки направлені до людей, як центр головних зусиль Бога у порятунку людини. Приймаючи Божий заклик – людство обирає спасіння.

Послання трьох ангелів і вчення про спасіння. Основна ідея спасіння полягає в тому, що «Бог відвідує Свій народ і позбавляє його від тих проблем або сил, які загрожують його існуванню» (Blazen, 2000, p.271). Перш ніж покласти космічний кінець злу, Бог закликає людей визнати його своїм Богом і Спасителем. Віддаючи Йому славу, прославляючи і поклоняючись Богу, людство визнає, що Він заслуговує на довіру. Отже, есхатологічний характер трьох ангельських вісток підсилюється їхнім тимчасовим характером. Як тільки людство стає визначитися на чий бік стати, Бог втручається, щоб врятувати свій народ від переслідувань, які нав'язуватиме звір та його послідовники.

У центрі великого конфлікту буде вірність Богу Творцю, а це виражено в Його заповідях (Об'явл. 14:12). Божий народ

довіритися Божому слово і продовжуватиме дотримуватися поклонятися у суботній день освячений Богом від початку творіння нашої землі. Це буде момент перевірки на цілковиту залежність від Бога, а не людських діянь. Хоча народ Божий страждатиме від утисків, проте в остаточному конфлікті отримає перемогу.

Християнська письменниця Еллен Уайт описує той час, коли зі злом назавжди буде покінчено. «Велика боротьба закінчена. Гріха й грішників більше нема. Всесвіт – чистий. У всьому незліченному творінні б'ється один пульс гармонії і радості Від Того, Хто створив усе це. Течуть потоки життя, світла і щастя в усі простори безмежного світу. Від найменшого атома до найбільших галактик – усе живе й неживе в своїй незатьмареній красі та досконалій радості свідчить про те, що: Бог є любов!» (Uayt, 2001, р. 637). Кінець конфлікту також представлений в книзі Об'явлення. Зусилля диявола проти Бога виявляться на марними – він буде знищений, а народ Божий, останок вірний отримає Божу перемогу і вічне життя.

Вістка трьох ангелів і вчення про Церкву. Велике доручення спрямовує Церкву іти по всьому світі та перетворювати всі народи в учнів Христових (Матвія 28:19; Дії 1:8). Вістка трьох ангелів не велить нам повернути світ, а євангелізувати його (Tissen, 2001, р. 332). Теологія адвентистів визнає існування «Вселенської церкви», яка об'єднує в собі віруючих всіх часів, хто по справжньому вірить у Христа. «Пророцтва книги Об'явлення ясно говорять про місію останку. Вісті трьох ангелів, що представлені в книзі Об'явлення 14:6-12, представляють собою проголошення віри останку, мета якого – повністю і цілковито відновити євангельську істину (V nachale, 2010, р. 237, 544). Історично три ангельські вістки вказують, як на утворення останку, так і на збирання всієї церкви Христа під одним і тим же прапором: суботою (Єзек. 20:12, 20). Збирання під іншим прапором в Біблії образною мовою називається – Вавилон.

В книзі Об'явлення 18:2 розкривається справжня природа Вавилону: «І він гучним голосом кликнув, говорячи: Упав, упав великий Вавилон! Став він оселею демонів, і сховищем усякому духові нечистому, і сховищем усіх птахів нечистих та

ненавидних». Образ Вавилону означає покладання порятунку на людські зусилля, людські заслуги, замість того, щоб порятунок шукати в Бога. Останок покладаючись на Бога дотримується Заповідей Божих і визнає Біблію, як найвищий Божий авторитет.

Згідно вчення адвентистів, кожна людина повинна обрати кому вона буде поклонятися. Обираючи шлях поклоніння Богу через віру, а не через свої заслуги – вказує на той факт, що вона приймає участь в поклонінні затвердженням Богом. Бог не може прийняти поклоніння, що ґрунтується на людських заслугах – поклоніння, що є затвердженням людиною. Таке поклоніння шукає виправдання через людські діла, а не по вірі, яка здобувається через послух Богу як Творцю. Отже, вістка трьох ангелів є підставою для формування вчення про місію Церкви АСД.

Вістка трьох ангелів і вчення про останні події на землі (есхатологія). Християнська есхатологія, відкидає безконечну циклічність часу і проголошує кінець цього світу. Послання трьох ангелів із книги Об'явлення говорячи про останні події у цьому світі звертає увагу на людей, які приймуть Божу вістку про порятунок та приймуть рішення залишатися Богу вірними до кінця. Книга Об'явлення представляє цих людей як тих, що отримають печатку Божу (Об'явл. 7:2, 3). Вони стануть частиною церкви останку, що чекатиме на Прихід Христа, як на остаточне, абсолютне відновлення всього зруйнованого злом. «А земля та діла, що на ній, погорять...» (2 Петра 3:10), а далі: «Ось нове все творю!» (Об'явл. 21:5).

Біблія представляє народ Божий останнього часу, як той, що знаходитиметься в центрі боротьби із силами зла (Об'явл. 13:16-17). Ці сатанинські сили діятимуть через людей, що не коритимуться Божому Слову, а тому й стануть на сторону персоніфікованої звірини, що очолить коаліцію тих, хто в котре топтатимуть Божі заповіді – Його Закон (Об'явл. 14:12). Саме дотримання суботи, як Богом встановленого дня поклоніння стане видимим лакмусовим папірцем на вірність Богу.

Особливі послання трьох ангелів із книги Об'явлення на момент другого приходу Христа – виконають свою роль у всій повноті. Нині вони ще продовжують

закликати людство до вірності Богу. Саме вони допомагають людям стверджують адвентисти серйозно поставитися до питання підготовки зустрічі із Богом. Проголошуючи Божий суд, вони говорять про позитивну сторону цього питання, так як саме суд Божий поставить крапку в питанні процвітання зла, страждання і смерті на нашій планеті (Об'явл. 21:4). Повернення Ісуса Христа приведе історію народу Божого стверджують адвентисти до славного завершення довгої подорожі до Царства Божого. Настане час визволення, із радістю вони будуть вигукувати: «Це наш Бог, на Нього ми клали надію – і Він спас нас!» (Ісаї 25:9).

Висновки.

Теологічна система адвентистів представляє собою цілісну систему. Вся доктринальна структура орієнтована на есхатологічне здійснення, що має, таким чином, місіологічний характер. Ця орієнтація втілена

в посланнях трьох ангелів. Вони складають телеологічний принцип адвентистської теології. Кожен із фундаментальних принципів (когнітивний, герменевтичний та методологічний) ґрунтується на посланнях трьох ангелів із останньої книги Біблія – Об'явлення Івана богослова.

Триразове проголошення вістки ангелами, закладає підвалини для формування богословської системи есхатології, що ґрунтується на трьох темах: тема творіння, слідчий суд і субота, як Богом встановлений день поклоніння. Ці теми мають свій подальший розвиток в наступних темах: вчення про Бога, спасіння через Христа, вчення про людину, про церкву та останні події у цьому світі (есхатологія). Всі ці теми об'єднані в одну єдину, глобальну тему вселенської боротьби між добром і злом. Саме контекст послання трьох ангелів допомагає краще зрозуміти есхатологічну направленість вчення адвентистів про останні події у цьому світі.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- В начале было Слово. 2-е изд. Заокский: Источник жизни, 2010. 544 с.
- Волкославский Р. Н. О Библийских пророках и судьбах истории. Заокский: Источник жизни, 1997. 274 с.
- Ринкер Ф., Майер Г. Библийская Энциклопедия Брокгауза. Кременчуг: Христианская заря, 1999. 955 с.
- Тиссен Г. К. Лекції з систематичної теології. Канада: Едмонтон, 2001. 440 с.
- Уайт Е. Велика боротьба. Київ: Джерело життя, 2001. 639 с.
- Blazen I. T. *Salvation. Handbook of Seventh-day Adventist Theology* / ed. by R. Dederen. Hagerstown, MD: Review and Herald, 2000. P. 271–313.
- Canale F. L. *Back to Revelation, Inspiration: Searching for the Cognitive Foundations of Christian Theology in a Postmodern World*. University Press of America, 2001. 190 p.
- Canale F. L. *Doctrine of God. Handbook of Seventh-day Adventist Theology* / ed. by R. Dederen. Hagerstown, MD: Review and Herald, 2000. P. 105–150.
- Canale F. L. *From Vision to System: Finishing the Task of Adventist Theology Part III Sanctuary and Hermeneutics*. Journal of the Adventist Theological Society. 2006. Vol. 17, no. 2. P. 36–80.
- Canale F. L. *Interdisciplinary Method in Christian Theology?*. Neue Zeitschrift für Systematische Theologie und Religionsphilosophie. 2001. Vol. 43, no. 4. P. 366–389.
- Canale F. L. *The Message and the Mission of the Remnant: A Methodological Approach*. Message, Mission, and Unity of the Church / ed. by A. M. Rodríguez. Silver Spring, MD: Biblical Research Institute of the General Conference of Seventh-day Adventists, 2013. P. 261–286.
- Daniel and Revelation Committee Series* / ed. by I. Holbrook. Washington, DC: Biblical Research Institute of the General Conference of Seventh-day Adventists, 1986. Vol. 3: The Seventy Weeks, Leviticus, and the Nature of Prophecy. 395 p.
- Hucks II W. E. *The Importance of Understanding and Teaching Seventh-day Adventist Fundamental Beliefs*. The Word: Searching, Living, Teaching / ed. by A. A. Steele. Silver Springs, MD: Biblical Research Institute of the General Conference of Seventh-day Adventists, 2015. P. 243–246.
- LaRondelle H. K. *The Remnant and the Three Angels' Messages*. Handbook of Seventh-day Adventist Theology. Hagerstown, MD: Review and Herald, 2000. P. 857–892.
- Mueller E. *Guidelines for the Interpretation of the Scripture*. Understanding Scripture: An Adventist Approach. Silver Spring, MD: Biblical Research Institute of the General Conference of Seventh-day Adventists, 2005. P. 111–134.
- Mühling M. *T&T Clark Handbook of Christian Eschatology*. London: Bloomsbury, 2015. 432 p.
- Szalos-Farkas Z. *Dumnezeu, Scriptura și Biserica: tratat de teologie, hristologie și spiritualitate*. București : Editura Universitară, 2013. 377 p.
- Timm A. R. *The Sanctuary and the Three Angels' Messages 1844-1863: Integrating Factors in the Development of Seventh-day Adventist Doctrines*. PhD dissertation. Berrien Springs, MI: Andrews University, 1995. 525 p.
- Watson T. *The Meaning and Function of System in Theology*. PhD dissertation. Berrien Springs, MI: Andrews University, 2012. 295 p.

REFERENCES

- Blazen, I. T. (2000). Salvation. Y R. Dederen (Ed.), Handbook of Seventh-day Adventist Theology (pp. 271–313). Hagerstown, MD: Review and Herald.
- Canale, F. L. (2000). Doctrine of God. Y R. Dederen (Ed.), Handbook of Seventh-day Adventist Theology (pp. 105–150). Hagerstown, MD: Review and Herald.
- Canale, F. L. (2001a). Back to Revelation, Inspiration: Searching for the Cognitive Foundations of Christian Theology in a Postmodern World. University Press of America.
- Canale, F. L. (2001b). Interdisciplinary Method in Christian Theology? *Neue Zeitschrift für Systematische Theologie und Religionsphilosophie*, 43(4), 366–389.
- Canale, F. L. (2006). From Vision to System: Finishing the Task of Adventist Theology Part III Sanctuary and Hermeneutics. *Journal of the Adventist Theological Society*, 17(2), 36–80.
- Canale, F. L. (2013). The Message and the Mission of the Remnant: A Methodological Approach. Y A. M. Rodríguez (Ed.), *Message, Mission, and Unity of the Church* (pp. 261–286). Silver Spring, MD: Biblical Research Institute of the General Conference of Seventh-day Adventists.
- Holbrook, I. (Ed.). (1986). Daniel and Revelation Committee Series: T. 3. The Seventy Weeks, Leviticus, and the Nature of Prophecy. Washington, DC: Biblical Research Institute of the General Conference of Seventh-day Adventists.
- Hucks II, W. E. (2015). The Importance of Understanding and Teaching Seventh-day Adventist Fundamental Beliefs. Y A. A. Steele (Ed.), *The Word: Searching, Living, Teaching* (pp. 243–246). Silver Springs, MD: Biblical Research Institute of the General Conference of Seventh-day Adventists.
- LaRondelle, H. K. (2000). The Remnant and the Three Angels' Messages. Y Handbook of Seventh-day Adventist Theology (pp. 857–892). Hagerstown, MD: Review and Herald.
- Mueller, E. (2005). Guidelines for the Interpretation of the Scripture. Y *Understanding Scripture: An Adventist Approach* (pp. 111–134). Silver Spring, MD: Biblical Research Institute of the General Conference of Seventh-day Adventists.
- Mühling, M. (2015). *T&T Clark Handbook of Christian Eschatology*. London: Bloomsbury.
- Rinker, F., & Majer, G. (1999). *Biblejskaya Enciklopediya Brokgauza* [Brockhaus Bible Encyclopedia]. Kremenchug: Hristianskaya zarya [in Russian].
- Szalos-Farkas, Z. (2013). *Dumnezeu, Scriptura și Biserica: tratat de teologie, hristologie și spiritualitate* [God, Scripture, and the Church: A Treatise on Theology, Christology, and Spirituality]. București: Editura Universitară [in Romanian].
- Timm, A. R. (1995). The Sanctuary and the Three Angels' Messages 1844-1863: Integrating Factors in the Development of Seventh-day Adventist Doctrines (PhD dissertation). Andrews University.
- Tissen, H. K. (2001). *Lektsiyyi z systematichnoyi teolohiyi* [Lectures on systematic theology]. Edmonton [in Ukrainian].
- Uayt, E. (2001). *Velyka borot'ba* [Great Controversy]. Kyiv: Dzherelo zhyttya [in Ukrainian].
- V nachale bylo Slovo* [In the beginning was the Word] (2-e izd.). (2010). *Zaokskij: Istochnik zhizni* [in Russian].
- Volkoslavskij, R. N. (1997). *O Biblejskikh prorokah i sud'bah istorii* [About Bible prophets and the destinies of history]. Zaokskij: Istochnik zhizni [in Russian].
- Watson, T. (2012). The Meaning and Function of System in Theology (PhD dissertation). Andrews University.

Kuryliak ValentynaDoctoral Student, <https://orcid.org/0000-0001-5245-9700>, valentina.kuryliak@gmail.com

Стаття надійшла / Article arrived: 08.05.21

Схвалено до друку / Accepted: 29.06.21

Михайло Мурашкін

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ (Дніпро, Україна)

Присутність і теперішність ВИЩОГО стану свідомості

Метою дослідження є з'ясування і освітлення таких понять як «присутність» і «теперішність» ВИЩОГО стану свідомості як компенсаторного осяяння. Автор зробив вияв важливості і значимості зв'язку присутності і теперішності як характеристик одного конкретного явища психічного життя людини, ВИЩОГО стану свідомості як компенсаторного осяяння. Розглядається інший всередині самої людини, той інший який регулює і очищує, що відображено в роздумах постмодернізму. Методологія отримання нових знань ґрунтується на компаративному методі дослідження. Розглядалися різні стани людини і різне розуміння «присутності» і «теперішності» в релігійно-містичній культурі і в сучасній філософії постмодернізму. «Присутність», «теперішність» і «інший» можуть розумітися як інша людина яка має зовсім інший світогляд, зовсім інші природні властивості, а може розумітися як певний стан людини. В залежності від цього методологія дослідження повина бути різною. Наукова новизна полягає в тому, що вперше розглядається такий феномен людської природи, як ВИЩИЙ стан свідомості, її компенсаторне осяяння. Сучасна філософія постмодернізму фіксує визнання людиною власного іншого всередині себе, що може бути важливим предметом дослідження. Присутність і теперішність в постмодернізмі розуміються по-різному. Це і інша людина, яка має абсолютно інший світогляд, яку ніяк не зрозуміти. Але це і ВИЩИЙ стан свідомості самої людини, стан її особливого «я», коли зупиняються всі непотрібні дії. В постмодернізмі цей стан називають по-різному. Показано, що постмодернізм оперує розумінням категорій «присутність», «теперішність» і «іншість» не тільки як «інша людина», але і як певний стан людини, стан ВИЩОГО.

Висновки. З'ясовано, що ВИЩИЙ стан свідомості представлений в постмодернізмі як внутрішнє визнання людиною власного іншого всередині себе, може розумітися як компенсаторне осяяння, що є невід'ємним феноменом природи людини. ВИЩИЙ стан свідомості припиняє усіляку неважливу діяльність. Через це йде процес очищення від застарілих, відживших своє думок і почуттів. Очищення йде в зв'язку з тим, що існують компенсаторні механізми психіки які притаманні самій природі людини, які здатні оновлювати психічні процеси. Поняття «присутність» і «теперішність» виглядають як властивості-характеристики одного і того ж стану свідомості.

Ключові слова: присутність, теперішність, іншість, вищий стан, свідомість, релігія, містика, культура, постмодернізм

Mykhailo Murashkin

Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs (Dnipro, Ukraine)

The Presence and Present of the HIGHER State of Consciousness

The aim of the research is to clarify and shed light on such concepts as the "presence" and "present" of the HIGHER state of consciousness as compensatory enlightenment. The author expressed the importance and significance of the connection between presence and the present as characteristics of one specific phenomenon of human mental life, the HIGHER state of consciousness as compensatory enlightenment. The other within the person is considered, the other which regulates and purifies that is reflected in reflections of postmodernism. The methodology of obtaining new knowledge is based on a comparative research method. Different states of man and different understandings of "presence" and "present" in the religious-mystical culture and in the modern philosophy of postmodernism were considered. "Presence", "present" and "other" can be understood as another person who has a completely different worldview, completely different natural properties, and can be understood as a certain state of man. Depending on this, the research methodology should be different. The scientific novelty is that for the first time such a phenomenon of human nature as the HIGHER state of consciousness, its compensatory enlightenment is considered. Modern philosophy of postmodernism captures the recognition of a person's own other within himself, which can be an important subject of study. Presence and present in postmodernism are understood differently. This is another person who has a completely different worldview, which can not be understood. But this is the HIGHEST state of consciousness of man himself, the state of his special "I", when all unnecessary actions stop. In postmodernism, this state is called differently. It is shown that postmodernism operates with an understanding of the categories "presence", "present" and "otherness" not

only as "another person", but also as a certain state of man, the state of the HIGHER.

Conclusions. It has been found that the HIGHER state of consciousness presented in postmodernism as an inner recognition of one's own other within oneself can be understood as a compensatory enlightenment, which is an integral phenomenon of human nature. A HIGHER state of consciousness ceases all unimportant activity. Because of this is the process of purification from outdated, outdated thoughts and feelings. Purification is due to the fact that there are compensatory mechanisms of the psyche that are inherent in human nature, which are able to renew mental processes. The concepts of "presence" and "present" look like properties-characteristics of the same state of consciousness.

Keywords: *Presence, Present, Otherness, Higher State, Consciousness, Religion, Mysticism, Culture, Postmodernism*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями зводиться до того щоб знайти, встановити і довести зв'язок теперішності ВИЩОГО стану свідомості з присутністю.

Проблема зводиться до того, щоб довести, що категорії присутність і ВИЩИЙ стан свідомості з її теперішністю пов'язані, відображають природу людини представлену в релігійно-містичній культурі і мистецтві. Встановлені зв'язки дадуть можливість вписати присутність і теперішність Вищого стану свідомості в категоріальний апарат філософії свідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій в яких започатковано розв'язання даної проблеми показує можливість розкрити і довести, що присутність і теперішність ВИЩОГО стану свідомості пов'язані. Так з'ясовано і вже встановлено, що «людина починає усвідомлювати себе як частину іншого, більш Високого, Величного, Абсолютного» (Колодний 2020: 17), перебуваючи у свідомості стану ВИЩОГО, властивостями якого є присутність і теперішність.

Ціль (постановка завдання) довести, що теперішність ВИЩОГО стану свідомості вписується в присутність.

Для цього треба розкрити умови через які категорії присутність і ВИЩИЙ стан свідомості зі своєю теперішністю пов'язані між собою, відображають природу людини представлену в релігійно-містичній культурі і мистецтві. Постановка завдання зводиться до того, щоб знайти основи за якими відкривається можливість зв'язати і вписати теперішність ВИЩОГО стану свідомості в присутність, а в цілому в категоріальний апарат філософії свідомості.

Виклад основного матеріалу слушно почати з розгляду особливостей категорії «присутність».

Присутність. Відомо, що «присутність – це термін, який застосовується в метафізиці, щоб визначити проблематику Буття і в просторовому (присутність об'єктів), і в часовому (присутній момент) сенсі» (Гансен, 2003, с. 337). Але людина може переживати присутність як певний стан. Про це кажуть багато документальних фактів. Ці факти кажуть, що є «відчуття присутності» (Джемс, 1993, с. 61-69).

Звісно, що поняття присутності вживалося для вирішення різних проблем. І це тягнеться в історії філософії з платонівських і аристотелівських часів, і до сьогодення, до часів модерності і постмодерності. В модернізмі питання присутності ретельно займався Мартін Гайдегер, а в постмодернізмі – Жак Дерріда. Але і Мартін Гайдегер і Жак Дерріда «досліджували метафізичне коріння присутності з метою перебудувати весь фундамент західної думки» (Гансен, 2003, с. 337). Але тут не можна не враховувати того, що присутність може виступати як певний стан свідомості. Зрозуміло, що «враження чийсь присутності важко описати» (Джемс, 1993, с. 63). Це доволі суб'єктивне відчуття. Але воно є в складі свідомості як «почуття справжнього присутності невидимого» (Джемс, 1993, с. 61).

Якщо певний стан свідомості ми позначаємо як присутність, то все ж таки можна казати, що «полівалентність цього слова як означника присутності та темпорально-присутнього, тобто як різновиду свідомості в просторі, з одного боку, та одиниці часу – з другого» (Гансен, 2003, с. 337) має місце.

Присутність зводиться до певного стану свідомості. І тут треба помітити, що ВИЩИЙ стан свідомості як компенсаторне осяяння теж має таку властивість-характеристику як присутність. З цього приводу всю філософію і її предмет онтологію можна звести до

певних станів свідомості. Адже «така сила уяви, яке можна назвати онтологічним» (Джемс, 1993, с. 69). Але філософія охоплює і об'єктивне. Це не тільки суб'єктивний світ. Філософія інтегрує знання про об'єктивну реальність, а не тільки про властивості високоорганізованої матерії, не тільки про властивості-характеристики ВИЩОГО стану свідомості як компенсаторного осяяння. Хоча ВИЩИЙ стан свідомості як компенсаторне осяяння значно пронизує роздуми філософів. Так Гайдегер розглядаючи темпоральність Буття-тут (Dasein) відмічає, що «цей термін може означати «бути присутнім поруч» (Vorhandenheit)» (Гансен, 2003, с. 337). Але таке трактування фактично співпадає з характеристикою коли присутність розуміється як властивість певного людського стану. Людина може переживати стан коли «щось було біля мене, і в його присутності я найменше сумнівався, чим в існуванні людей, що складаються з плоті і крові» (Джемс, 1993, с. 61), «це «щось», здавалося, стояло впритул біля мене і було набагато більш реально, чим предмети звичайного сприйняття» (Джемс, 1993, с. 61), «в кімнаті, зовсім близько від мене, знаходиться якась істота» (Джемс, 1993, с. 62), «відчув присутність Бога» (Джемс, 1993, с. 66).

Гайдегер відзначає, що при розгляді присутності «йдеться про теоретичне споглядання об'єкта, «присутній» (Gegenwart) час і «присутність» (Anwesenheit) Буття» (Гансен, 2003, с. 337). Але тут можна бачити і суб'єктивний світ людини. А постмодерністи «ставлять під знак запитання основи метафізики».

Метафізика стає під знак запитання коли «присутність» може означати те, що Гайдегер, слідом за Аристотелем, називає пип, – або теперішній момент, – тобто це такий присутній, який завжди віддаляється, який існує лише як «більше не» минулого або «ще не» майбутнього. Таким чином, по суті, аналіз Гайдегера визнає, що в термінах метафізики ніякого темпорального присутнього не існує» (Гансен, 2003, с. 337). Тобто можна казати про природне в людині. Але тут коли мова йде про теперішнє, а відсторонюється минуле і майбутнє то це нагадує містичне, а точніше містичний стан в усій його історичній повноті на протязі всієї

історії. Акцент на теперішньому показує, що мова йде про певний стан свідомості. Тобто філософи розглядають суб'єктивний світ людини яка знаходиться в певному стані. Мова йде про ВИЩИЙ стан людини як компенсаторне осяяння, при якому не існує минулого і майбутнього, а існує теперішнє. В роздумах філософів «минуле символізує застарілість, а майбутнє передбачає «скоро», яке має реалізуватися» (Гансен, 2003, с. 337). Помічено, що «для Гайдегера такий підхід до часу не є автентичним, оскільки він не визнає власної історичності, а також визвольних та візонерських можливостей присутнього також і в значенні «теперішнього». Тут теперішнє придстає як властивість-характеристика певного стану свідомості, а точніше ВИЩОГО стану свідомості як компенсаторного осяяння. Тут і «теперішність» і «присутність» є властивостями-характеристиками конкретного, реального психічного стану людини, а точніше ВИЩОГО стану свідомості як компенсаторного осяяння.

Розглядаючи філософію Гайдегера Жак Дерріда помічає, що «сама філософія завжди санкціонувалася «надзвичайним правом» присутнього» (Гансен, 2003, с. 337). Але цей присутній є властивість-характеристика конкретного психічного стану людини, стану який людина називала ВИЩИМ станом свідомості як компенсаторне осяяння.

Жак Дерріда помічає, що «західна думка розуміє присутність як «значення буття взагалі» і що присутність означає присутність речей, темпоральну присутність як точку в часі, присутність як істинну сутність і присутність як свідомість в картезіанському розумінні». Але присутність – це свідомість не тільки в картезіанському розумінні, а в розумінні ВИЩОГО стану свідомості як компенсаторного осяяння.

Розглядаючи присутнього Гайдегера Жак Дерріда «накреслює межі онто-теології, яку він сподівається зруйнувати». Але це тільки сподівання. Бінарні опозиції такі як присутність-відсутність залишаються. Ці опозиції «лишаються незаторкнутими, бо вони потрібні для Гайдегерового аркового проекту протиставлення неавтентичного Споконвічному» (Гансен, 2003, с. 337).

Гайдегеровий модерн підходить до розуміння присутності і теперішності в

їх зв'язку як властивостей-характеристик певного стану, ВИЩОГО стану свідомості як компенсаторного осяяння. Але модернізм Гайдегера зупинився на «спогляданні Споконвічного Буття» (Гансен, 2003, с. 338).

Ідеї і упорядковані слова в системі мають значення фіксованого характеру. Ця фіксованість закорінюється в присутності авторитетного характеру. Але це не та присутність яка є властивістю-характеристикою ВИЩОГО стану свідомості як компенсаторного осяяння. Ідеї Жака Дерріда деконструюють бінарні опозиції присутності і відсутності. Але вони не кажуть про особливий ВИЩИЙ стан свідомості як компенсаторне осяяння, стан який є конкретним психічним станом людини, станом який змінює людину. Хоча «Дерріда може дивитися на мову як на систему, структуру, що, в якомусь розумінні, витворює суб'єктів». Суб'єктів витворює і ВИЩИЙ стан свідомості як компенсаторне осяяння. В цьому можна бачити подібність з деконструкцією Жака Дерріда. Але тут нема розгляду конкретного психічного стану як ВИЩОГО. Тут є розгляд мовлення. Тут є розгляд того положення, «що коли відбувається мовлення, мовець присутній і може прояснити, уточнити і з'ясувати значення промовлених слів» (Гансен 2003: 338). Але тут мовець присутній. При ВИЩОМУ стані свідомості як компенсаторному осяянні мовець відсутній, а присутній стан присутності-теперішності як певна властивість-характеристика ВИЩОГО стану свідомості як компенсаторного осяяння. Відсутність мовця – це процес зникнення всього зайвого, не головного, другорядного, упередженого. Але стан свідомості споглядального характеру, стан який фіксує все, що навколо і все що в глибинах душі, зберігається. Відсутній мовець активний, діячий, але мовець споглядальний, присутній. Присутня та частина свідомості яка фіксує існування ситуації яка навколо людини і яка в глибинах людської душі. Таке можна назвати і відсутністю. Адже «відсутність – це відкриті для розмноження – або розсіяння – неконтрольовані, полівалентні значення слова». Коли у людини присутня воля і свідомість активно вибирає то такого немає, а є таке, що «присутність мовця забезпечує

передачу правильного, не сфальсифікованого значення акту мови» (Гансен, 2003, с. 338). Тут нема того «розсіяння» яке є в ВИЩОМУ стані свідомості як компенсаторному осяянні. Про це розсіяння мова йде ще з прадавніх часів. В Упанішадах, а це Мандукья Упанішада, говориться про четвертий стан людини як «невимовний, розчинення проявленого світу, який приносить щастя, недвоїсте» (Упанішади, 2003, с. 638).

Жак Дерріда говорить про те, що людина «застосовує поняття мови як системи, щоб зосередити увагу на стиранні присутності» (Гансен, 2003, с. 338). Але присутність як властивість-характеристика Вищого стану свідомості, стану компенсаторного осяяння всерівно спонтанно проявляється в людині поза усіляких регуляторних процесів. Хоча регуляція зводиться до припинення всього зайвого, дріб'язкового, неважливого, упередженого.

Жак Дерріда вважає, що мова повторює і цитує те, що було в минулому. Але вона цитує повнорюючи і змінюючи це минуле. При цьому мова співвідносить ті чи інші значення з тою ситуацією яка є на даний момент часу. Тобто Жак Дерріда говорить про мову як про цитування та повторювання. При цьому породжуються нові варіанти того що виголошується. Такого нема при Вищому стані свідомості як компенсаторному осяянні, де припиняється все непотрібне, зайве, упереджене. Це певний стан. Він спонтанно виникаючий у людини, існує поза мовою. А от в повсякденному стані свідомості «ми не можемо перебувати поза мовою як власне присутні картезіанські суб'єкти, тому що ми завжди вже витворені мовою і знову витворюємо мову, завжди цитуємо, повторюємо й доповнюємо її. Тобто, в міру того як мова конструює суб'єктів, суб'єкти постійно змінюють і фрагментують мову». Але таке не спостерігається в моменти виникнення Вищого стану свідомості як компенсаторного осяяння. В ці моменти має прояв процес припинення. Таке припинення проходить виправляючи прояви людини в світі. Але таке припинення залишає слід. ВИЩИЙ стан свідомості як компенсаторне осяяння змінюється на повсякденний стан свідомості в якому має прояв «диференціальна структура сліду, і цю структуру, яка усуває авторську присутність

мовця, можна виявити також у мовленні» (Гансен, 2003, с. 338).

В повсякденному житті свідомості як в надсвідомих інтуїтивних прозріннях має прояв «як доповнення і структура сліду, мова неконтрольована, позбавлена автора». Отже «структура мови виключає можливість повертатися думкою назад, до поняття первісної – або метафізичної – присутності, яка могла б гарантувати і верифікувати значення. Присутність стала концептом, який часто є предметом суперечок учених і критиків» (Гансен, 2003, с. 338). Але присутність є і безпосередньо властивістю-характеристикою ВИЩОГО стану свідомості як компенсаторного осяяння.

Постмодернізм так чи інакше торкається алтерності і іншості як властивостей-характеристик певного стану людської психіки. Це торкання відноситься і до онтології, де об'єктивність зводиться до суб'єктивності. Розглянемо цей аспект.

Коли людина перебуває в присутності, то дискурс обмежений. Людина каже два-три слова, як воно є. Тут людина самодостатня, і особливо немає ніяких роздумів. Це апофатичний дискурс. Він виникає, коли людина – в стані Іншого.

«Якщо не говорити ні про що і не вимовляти нічого у рамках апофатичного дискурса» (Деррида, 2001, с. 277), то ми особливо нічого і не дізнаємося про той стан, в якому знаходиться людина. Та коли у людини знижується рівень стану Іншого, то вона розповідає і пише про цей стан більше. Тоді вже поширюється «дискурс як такий – чи у формі спілкування, молитви, хвали або святкування. Навіть найбільш заперечливий дискурс, той, що перебуває за межами усілякого нігілізму і негативної діалектики, завжди зберігає в собі слід іншого» (Деррида, 2001, с. 278). І цей інший – не обов'язково інша людина. Цей інший може бути в самій людині як стан Іншого, предметом чого і є ця робота.

Стан Іншого присутній у всілякому містицизмі, у всілякому апофатизмі: християнському, брахманістському, буддистському, даоському. Стан Іншого може бути присутнім в людині чисто спонтанно і поза містицизмом, коли людина не торкається ніякого містицизму. І тому гетерологічний постмодерністський постулат Жака Дерріда

про «апофатичний дискурс і повинен зачинатися молитвою, яка визнає, описує і підтверджує своє призначення: досягти Іншого» (Деррида, 2001, с. 279) є постулат необов'язковий. Тут Інший з великої літери, тобто стан Іншого.

Стан Іншого може виникнути поза всяких молитов. І може бути зафіксованим усілякою культурою: європейською, арабською, індійською, китайською. Але також може бути зафіксованим без яких-небудь традицій. «Навіть якщо християнська негативна теологія і зобов'язана багато чим платонівській і неоплатонівській діалектиці» (Деррида, 2001, с. 280), то ця зобов'язаність необов'язкова. Так існує брахманська негативна теологія, буддистська. Існує даоська негативна теологія, виникнення якої не пов'язане з платонівською і неоплатонівською діалектикою. Стан Іншого, відбитий і відображений у всіх цих культурах, може виникнути у людини, яка не має зв'язку з усіма цими культурами. І ця людина на основі свого досвіду може започаткувати власний напрямок культури, не пов'язаний ні з християнством, ні з брахманізмом, ні з буддизмом, ні з даосизмом, адже стан Іншого є в природі людини. І людина, переживши цей стан, може розвивати власний напрямок культури, може розвивати напрямок, зовсім не пов'язаний з релігією і апофатичним містицизмом. Хоча культура, за традицією, багато чого передає з приводу стану Іншого.

Жак Дерріда помічає, що «важко читати Гегеля, не беручи до уваги апофатичну традицію, яка була аж ніяк не чужою йому, принаймні, через переосмислення праць Бруно і, отже, Миколи Кузанського, Майстера Екгарта» (Деррида, 2001, с. 280). Але гетерологією постмодернізма помічено, що традиції, навіть ті, що не пов'язані одна з одною, все одно кажуть про присутність певної порожнечі, кажуть про внутрішню порожнечу. І це враження від стану Іншого, при якому зникають думки і царюють порожність і тиша. Цю порожність і тишу можемо побачити як в апофатизмі Китаю, так і в апофатизмі Греції. Тут Лао Цзи і даосизм такий самий, як Платон і неоплатонізм. Тут у своїй основі медитативні техніки подібні одна одній. Тут діалектика приходить «як до мислення про іншого» (Деррида, 2001, с. 284). Мається на увазі стан Іншого.

Діалектика приходить не як абсолютна небуттєвість, не як протилежність Буттю, а приходить як мислення про іншого. Тут немає негативної дискурсивності як абсолютного, бо є конкретний стан Іншого, про який мовиться, який відображається в тій чи іншій формі. Тому в дискурсі «не те і не це» також розуміється як «і те, і це». Тобто діалектика тлумачить про те що не є Буттям, але в той же час не є і ніщо. В діалектиці ми постійно зустрічаємо роздуми «не те і не це» яке одночасно є «і те, і це».

Заслугою постмодернізму є те, що відкриті два шляхи вирішення проблем. Ці шляхи радикальні: «неоантропоморфне і неотеологічне» (Деррида, 2001, с. 287). Тобто в розумінні стану Іншого ми можемо віднести вирішення проблеми до сфери антропології, де мовиться про стан Іншого як про певний стан, який є в природі людини і який компенсує недоліки цієї людини. Інший шлях – це теологія як роздуми про щось надприродне. І це все – мова про стан Іншого, тому що існують такі натяки як «нічого не трапляється через неї, завдяки їй, дорівнює – як нічого не трапляється і по відношенню до неї самої» (Деррида, 2001, с. 287). Тобто мова йде про стан людини поза всіляких форм, поза всілякої визначеності. Але тут все таки присутня байдужість і безтурботність. Це Хора. «Хора не є щось позитивне, рівно, як і негативне. Вона – безтурботність» (Деррида, 2001, с. 288). Тобто вона є стан Іншого.

Теологія буває різна. І символічна, і містична. Бог розуміється теж по-різному. І у формі, і поза формою. Але йде відкидання певних уявлень. «Відкидання всяких норм і звичних уявлень і перехід у «безґрунтовне» існування, існування з «ніщо» – це, можливо, єдина можливість «трансцендуючої» свідомості опинитися за межами досвідного знання в її прагненні з'єднатися з Богом або Абсолютом» (Висоцька, 2012, с. 66).

Бога розуміють по-різному. Але щоб доторкнутися до нього, щоб до нього здійснитися, треба мати незасмічений і незатьмарений розум. Про таке єднання з Божественним каже постмодернізм гетерології, досліджуючи твори Діонісія Ареопагіта, твори Майстера Екгарта, Августина Блаженного. Постмодернізм помічає, що в цих творах Бог мудрий поза

мудрістю, добрий поза добротою, могутній поза могутністю. Але розпізнати це можна «божественним іншим» (Деррида, 2001, с. 295). Божественний інший – це стан Іншого. Мова врешті решт йде про стан людини. Жак Деррида каже про «досягнення того стану оголеності, при якому маємо відсутність всіх і всіляких покровів» (Деррида, 2001, с. 295).

Досліджуючи містичні твори з приводу Божественного гетерології і філософії-постмодерністи концентрують увагу на порадах Майстера Екгарта про те, що людина повинна в кінці заспокоїтись і замовкнути, дотримуватися мовчання. Майстер Екгарт каже: «Зберігай мовчання» (Деррида, 2001, с. 303). І це задля того, щоб відчутти це Вище, Божественне, стан Іншого. Хоча вираз «свідомо мовчати» можна розуміти як вправу, як певне тренування для отримання певного стану свідомості, що не є спонтанним процесом виникнення стану Іншого.

З приводу містичності метафізики філософії-постмодерністи розглядають твори своїх попередників, філософів модерністського періоду філософії. Так, наприклад, Жак Деррида досліджує твори Мартіна Гайдеггера, його метафізику буття. І тут про буття можна казати як про «абсолютно іншого». Цей абсолютно інший є стан Іншого. Цей стан існує як конкретний стан людини, при якому компенсуються його слабкості. Але у філософії цей стан піднімається до рівня метафізичного розгляду. Тут «Для Dasein, таким чином, відкривається можливість запитування Буття, структура якого характеризується Гайдеггером як трансценденція» (Деррида, 2001, с. 305). А це – «рух до зовсім іншого». Рух до зовсім іншого – це рух до зовсім іншого стану. Це рух до стану Іншого як іншого стану, стану Іншого «Я».

Постмодерн через твори Деррида помічає, що Мартін Гайдеггер усуває навіть слово Буття. «Слово Буття ним перекреслюється». Тобто кінцевий результат постмодерністсько-дослідників зводиться до того, що у філософії «метафізика є онто-теологія» (Деррида, 2001, с. 311). А відчуття присутності у людини – це її стан Іншого. «Галюцинація не досягає повного розвитку: людина раптом відчуває поряд із собою чийсь «присутність», що займає певне місце в просторі, існуючи в особливій

формі» (Джемс, 1993, с. 60). І «яка різниця між писаннями теології і писаннями про Буття» (Деррида, 2001, с. 313). А ніякої. Йдеться про певний стан свідомості, при якому галюцинації зникають, зникає все дріб'язкове в психічному прояві людини. Людина відчуває свободу від всього цього. Це ВИЩИЙ стан свідомості як компенсаторне осяяння.

Адже світ змінюється; і те що людина поставила собі за головну мету може стати непотрібним. Тобто ВИЩИЙ стан

свідомості як компенсаторне осяяння – це регуляторний процес в якому «присутність» і «теперішність» є властивостями-характеристиками.

Висновок. «Теперішність» можна розглядати в контексті категорії «присутності» тому що теперішність є властивістю ВИЩОГО стану свідомості як компенсаторного осяяння, а цей стан свідомості належить до категорії «присутності».

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Висоцька, О.Є. (2012). Етика взаємодії суспільства з природою: морально-ціннісні основи екологічної культури. Дніпропетровськ: Акцент ПП.

Гансен, Джеймс. (2003). Присутність (presence). В Енциклопедія постмодернізму. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи».

Джемс, В. (1993). Многообразие религиозного опыта. Санкт-Петербург: Андреев и сыновья.

Деррида, Ж. (2001). Оставь это имя (Постскриптум) «Sauf le nom». Как избежать разговора: денегации (Comment ne pas parler). В Гурко Е. Деконструкция: тексты и интерпретация. Деррида Ж. Оставь это имя (Постскриптум), Как избежать разговора: денегации. Минск: Экономпресс.

Колодний, А. (2020). Феномен релігійнознавства. Монографія. Київ: Інтерсервіс.

Упанишады. (2003). Москва: Вост. лит.

REFERENCES

Vysotska, OE (2012). Ethics of interaction of society with nature: moral and value bases of ecological culture. Dnepropetrovsk: Accent of PE.

Hansen, James. (2003). Presence. The Encyclopedia of Postmodernism. Kyiv: Solomiya Pavlychko Publishing House "Fundamentals".

James, W. (1993). Diversity of religious experience. St. Petersburg: Andreev and sons.

Derrida, J. (2001). Leave this name (Postscript) "Sauf le nom". How to avoid talking: money (Comment ne pas parler). In Gurko E. Deconstruction: texts and interpretation. Derrida J. Leave this name (Postscript), How to avoid conversation: denunciation. Minsk: Econopress.

Kolodny, A. (2020). The phenomenon of religious studies. Monograph. Kyiv: Interservice.

Upanishads. (2003). Moscow: East. lit.

Murashkin Mykhailo

Dr. Sc., Full Prof, <https://orcid.org/0000-0001-7656-664X>, michailmurashkin@gmail.com

Стаття надійшла / Article arrived: 11.05.21

Схвалено до друку / Accepted: 29.06.21

Tatiana Vlasova¹, Yuliia Makieshyna², Olha Vlasova¹¹*Dnipro National University of Railway Transport Named after Academician V.Lazarian (Dnipro, Ukraine)*²*Prydniprovsk State Academy of Physical Culture and Sport (Dnipro, Ukraine)*

Time and Temporality: M. Heidegger's Interpretation versus H. Bergson's Intuition

The issue of the postmodern conceptualization of temporality is realized in a number of different fields of science and scientific schools. At the same time the relationship between discourse of temporality as theory and discursive practices of temporal modes is widely represented both in "high" and popular culture. As a result, classical concepts and traditional notions have been abandoned with the consequent predominance of plurality of meanings and variability of senses, which opens theoretical space for examining time and temporality both in modernity and postmodernity.

The aim of theorizing temporality in this article is presented as conceptual reconstruction of temporality in Heidegger's and Bergson's ideas who, while working approximately at the same period, addressed temporality from different standpoints; however, both laid the foundation for the postmodern conceptual apparatus of researching temporality. The attempts of analyzing temporality also include their most influential approaches to the interaction of "interpretation" and "intuition" in the post-paradigmatic "drift" under the "postmodern conditions". The methods of the analysis are stipulated by the interdisciplinary character of the research, which demands complex approaches and systematic investigation with the bias on phenomenological, hermeneutic and post-structural methods.

The scientific novelty of the research lies in the reconstruction of the notion and models of temporality in Heidegger's and Bergson's conceptions with the accent on the "volumetrical" reflections of both scientists, which include the dialogue relations in their creating meanings and concept, the dialogism (M. Bakhtin) in painting the polyphonic picture of the world. At present, temporality is often used both as a flexible notion and a kind of epiphenomenon of time, occupying mid-positions between the absolute time and the relative time. Heidegger accentuates the notional character of time, however using the term "phenomenon" in some cases, as for "Bergsonism" duration is presented as a notion in its conceptual development (Deleuze). According to Heidegger, all philosophic propositions are temporal ones; still he obviously could not have introduced his "finite temporalization" without Bergson's claim of the ontological priority of duration. Though in the postmodern theory it is accepted that the unprecedented stress on temporality is due to Heidegger, the recognition should go back to Bergson for having transformed the classical modes of time and temporality and traditional approaches to their conceptualization.

Keywords: *ontology, conceptualization, duration, dimensions, dialogism, interdisciplinary characteristics.*

Тетяна Власова¹, Юлія Макєшина², Ольга Власова¹¹*Дніпровський національний університет залізничного транспорту ім.Академіка В.Лазаряна (Дніпро, Україна)*²*Придніпровська державна академія фізичної культури і спорту (Дніпро, Україна)*

Час і темпоральність: інтерпретація М. Гайдеггера versus інтуїція А. Бергсона

Постмодерністська концептуалізація темпоральності у теперішній час розглядається у чисельних предметних сферах науки представниками різних дослідницьких напрямів. Водночас відбувається становлення проблемної сфери аналізу дискурсу темпоральності в науці і дискурсивних практик темпоральності у модусах як "високої", так і масової культури, внаслідок чого знімаються класичні концепти і традиційні поняття з наступним домінуванням плюральності знань і амбівалентності смислів, що відкриває теоретичний простір для аналізу часу і темпоральності і в модерні, і в постмодерні.

Мета теоретичного дослідження темпоральності в цій статті розуміється як концептуальна реконструкція темпоральності в ідеях Гайдеггера і Бергсона, які працювали приблизно одночасно, і звертаючись до темпоральності з різних теоретичних позицій, заклали основи для постмодерністського концептуального апарату щодо аналізу темпоральності. Аналітичні й емпіричні підходи до темпоральності представляють найбільш впливові трактування взаємодії "інтерпретації" та "інтуїції" в постпарадигматичному "дрейфі" умов постмодерну у працях Гайдеггера і Бергсона. Методологія аналізу зумовлена міждисциплінарним характером

дослідження із подібним підходом феноменологічних, герменевтичних та постструктуралістських методів.

Наукова новизна роботи полягає в реконструкції понять і моделей темпоральності у Гайдеггера і Бергсона з акцентом на "об'ємних" репрезентаціях темпоральності в роботах цих двох теоретиків, останнє залучає діалогічні відносини (М. Бахтін) у створенні поліфонічної картини світу. У теперішній час поняття темпоральності часто використовується як своєрідний епіфеномен часу, що займає гнучке положення поміж абсолютним і відносним часом. Якщо Гайдеггер акцентує понятійний характер часу, в той же час використовуючи термін «феномен» в деяких випадках, то в "бергсонізмі" "duration" постає як поняття у своєму концептуальному розвитку (Дельоз). За Гайдеггером, усі філософські твердження є темпоральними, але в той же час є зрозумілим, що він не зміг би ввести свою "граничну темпоралізацію" без затвердження Бергсоном онтологічної переваги для "duration". І хоча в постмодернізмі вважається, що безпрецедентна акцентуалізація темпоральності – це заслуга Гайдеггера, необхідно визнати той факт, що саме Бергсон трансформував класичні модуси часу і традиційні підходи до їх концептуалізації.

Keywords: онтологія, концептуалізація, виміри, діалогізм, міждисциплінарність

The problem statement.

The scientific study of the development of the philosophic concepts in the late XXth century calls into question the problems that are perhaps the most fundamental statements of the traditional theory, namely, its anthropological basis, which constitutes the "frames" of the problematic fields of the postmodern human being. This issue of the postmodern "agenda" is realized in a large number of scientific schools and trends, and the hallmark of the efforts is the frequency with which it is addressed. The relationship between discourse as science and discursive practices, used by individuals in the experiences of their living in the social world, can be vividly represented both in "high" and "pop" culture: fiction, theatre, cinematography, mass-media, in the diverse and versatile experiences of postmodernity, which occasion the "self". As a result, researchers risk interpretations with the burden of traditional conceptions and contextual implications. And here of great importance are the names of two philosophers who have abandoned formal conceptualization: M. Heidegger and H. Bergson. M. Foucault wrote in one of his classical works of theory that there are times in life when the question of knowing if one can think differently than one thinks and perceive differently than one sees, is absolutely necessary if one is going on looking and reflecting at all (Foucault, 1990).

M. Heidegger's research is by all means a "grand occasion" of special beauty and meditative wisdom concerning "all things" in their temporal-spatial unfolding (Capobianco, 2015, p. 3). It is significant that in his articulation of the human existence as the "shining manifestation" of the truth ("Aletheia") M. Heidegger steps aside from the reduction of

the being to the "sense", which was a popular tendency when he wrote his most famous books, instead he asserts the idea of creating the "meaning". Putting the phenomenon of Time and "Zeitlichkeit" into the problematization of the ontology, Heidegger accentuates the issues that are conceptually important in the context of this paper: the interdisciplinary complications of Time (Zeit) and the general ambiguity of being (Dasein).

The problem also concerns great predicaments in interpreting time, first of all, what, in fact, time is (Khaydegger, 2001, p. 301). Generally speaking, the difficulty of comprehension and interpretation of "Time" seems to be a key word in Heidegger's writings. The problematization of temporality is also of great significance as an ontological issue, which is accounted for by its "undecided" character, according to Heidegger's words.

It is important that in the same way Heidegger stresses the "notional character" of time in his appeal to keep to its conceptual characteristics. However, he often determines time as a "phenomenon" and here arises some ambivalence: is time a category or a phenomenon?

It is well known that according to I. Kant "the category" is primary, and in Kant's works time is presented as a universal form of systematization of the sensual experience (Medova, 2006).

Heidegger stresses that it is worth scientists' efforts to make good use of the critical analysis of the notion of time to understand the phenomenon of time. Still the question remains: what does Heidegger mean: some universal concept or a kind of phenomenon? It is interesting to note that in the contemporary philosophic encyclopedic dictionary

V. E. Kemerov defines time precisely as a category, which presents the initial scales for the notion of being (2004 p. 129).

As for H. Bergson and his methodology of intuition, we can't but remind of a very famous (though not scientifically valid) remark made by B. Russel who said ironically that intuition works best of all with bats, bees, and Bergson. However, Bergson's devoted proponent G. Deleuze was sure that Bergson belonged to the "space" of philosophy. Generally speaking, G. Deleuze made a lot to save Bergson from ideological labels, such as "psychologisms", "literature intentions", etc. In connection with the well-known claim of Deleuze that a true philosopher is always engaged in the invention of concepts, it should be mentioned that Deleuze first said that concerning H. Bergson (Dyakov, 2013. p. 93).

G. Deleuze maintained that duration, memory and "elan vital" were significant notions in Bergson's investigations, he added that Bergson's intuition was also a concept, though it was understood by Deleuze as a method (Deleuze, 2001).

However, Deleuze asserts that Bergson's duration is not simply "vital experience", it is "extended" experience, because experience is always a composite of space and duration (Deleuze, 2001, p. 250). In this context of great importance are E. Husserl's words that intuition possesses many differentiations, which are streaming in parallels with logical categories (Gusserl, 2000, p. 74). And here again we face the same problem of definitions: is intuition a notion, a method, or both?

H. Bergson, being a great opponent of the Cartesian dualism, claims that intuition is higher than intellect, by which he challenges the mechanistic philosophy of nature. As far as temporality is concerned, it is paid great attention both by Heidegger and Bergson. Despite their different methodological approaches and conceptual statements, both philosophers – chronologically about at the same time – created the "turn" in problematizing temporality, both invented concepts and notions that lay at the foundation of their doctrines with the central theme of "Man" in "Time" and at the given "Moment".

The analysis of the recent research.

Though postmodern philosophers often dispute about what the "constant universal"

can be and what it is not, which discourses are "inherent" to Man and which serve as a "constant thread" in the totality of human experience, they, as a rule, agree that the project of "Time" and "Temporality" reconciles them all, though mentioning that not every philosopher deals with "time" (Hoy, 2012).

Very few scientists have not put "Time" and "Temporality" in the focus of their research, especially if it means investigations in hermeneutics and phenomenology (Hinton, & Willemsen, eds. 2017).

While recognizing the substantially "determined" character of philosophic developments in the research of time and temporality, it is necessary to address the degree to which it has influenced recently many disciplines and subjects of knowledge. Currently, researchers explore temporality in the totality of postmodern science, which is due to the fact that contemporary situation represents a more revolutionary civilization "drift" that any of the countries, both in the West and in the East, have ever known. J. Caputo writes that in antiquity the search for the universal concepts, philosophic "absolutes" meant a form of life, the very model of "living well", i.e. knowledge linked with "action and passion" (Caputo, 2015, p. 25). In the Middle Ages, the West went to church, and this led to the union of philosophy and theology in their search for truth, goodness and beauty as the search for God [8, p. 27]. Modernity is well known to change everything, for modernity put forth "the beam of reason and with that the very terms that had been used "to make sense" of the world changed, and "words that precisely meant one thing took on new meaning" (Caputo, 2015, p. 27). A category (an "old word" that goes back to Aristotle) in this sense is "one of the modernity's most important inventions" (Caputo, 2015, p. 32-33).

In postmodernity, Truth is not the culture, but a mode of thought, and the best way to think of postmodernism is something like "a style" rather than a "body of doctrines" (Caputo, 2015, p. 5).

"The truth is not an absolute, it is just an "Event", maintains S. Zizek (Zizek, 2014). If there were a "candidate" for Truth nowadays, it would be "Science". The term can be capitalized as it means "everything": e.g. "The theory of Everything" as the new cosmology and its aim, S. Hawking is known to "encapsulate" a theory

of the entire universe in the famous last lines of his "Brief History of Time" (Hawking, 1998).

However the famous "Theory of Everything" is but "one more theory", it is of "everything", but in itself is not "everything".

Postmodern science can be represented, according to scientists, being in a condition of anarchy. The famous philosopher of science P. Feyerabend writes: "The only principle that does not inhibit progress is: anything goes... For what appears as "sloppiness", "chaos" or "opportunities"... has a most important function in the development of these very theories which we today regard as essential parts of our knowledge" (Appignanesi & Garratt, 2007, p. 109).

At present "temporality" both as a concept and a term is so widely used that it is often applied as a kind of "umbrella" notion, a flexible notion of time, which occupies a middle position between the "absolute" time and the "relative" time, sometimes trying to move past both positions. As it usually happens in postmodernism, much theoretical reflection is presented in literary criticism. It is interesting that in some approaches to this very problematic field time is analyzed along with space – i.e. "chronotope", though Western scientists do not, as a rule, use this term (Francesse, 1997). H. Bergson's notion of time is particularly widely used in the studies of literature, for example, S. Haqshenas' analysis of Bergsonian conceptions of time in the "Blind Owl" by S. Hedayat and "The Sound and the Fury" by W. Faulkner, in which the stream of consciousness deliberately defies the traditional temporal division (Haqshenas, 2016). The general critical attitude has not been changed since the end of the last century, though at present the approaches show some definite signs of evolution towards a greater degree of reflection of different forms of art, pop-culture art, in particular.

Nowadays temporality is under research in cinematography, in music, sculpture, etc. The evolution of theorizing temporality is presented in the historical comparative analyses, in the chronological studies of the concepts concerned (Baetens et al, 2016).

It is interesting to mention that in some approaches to literary criticism time is analyzed along with space, which reminds, to some extent, of M. Bakhtin's concepts of "dialogisms" and "chronotope" (Francesse, 1997). Touching

upon pop-literature, it is worth providing an example of the "alternative history", the genre, which deals with the variability of time. Of course, the generic theory of history, whether explicitly or implicitly, is at the basis of all alternative narratives, films and series, which are very popular nowadays (Helekson, 2001).

Of special interest is the use of "temporality" in linguistics, both in grammar ("time" and "tense") and in semantics: what is the semantics of the expressions with a temporal reference? Linguists suggest that temporality should be taken to mean degrees of certainty understood as degrees of acceptability concerning the eventuality referred to in the speaker's utterance. Presenting examples from Judo-European and non-Judo-European languages, the scientists show that speakers represent past, present and future as degrees of epistemic modality.

Thus, K. M. Jaszczolt sets the results of her research in the context of both linguistic and philosophic investigation (Jaszczolt, 2009).

Summing it up, it is necessary to come back to philosophy and stress its focus on the notions, which are used in "Theory".

Of course, philosophers stress that it is due to M. Heidegger, to his rethinking of temporality and history that postmodern theory poses an unprecedented challenge to Western thought by calling into question our traditional notions of Being and Time (Allen, 1989). In his analysis of postmodernity F. Jameson puts a "key question": after the end of history, what? No further beginning being foreseen it can only be the end of something else. But modernism already ended some time ago and with it presumably, time itself, as it was told that space was supposed to replace time in the general ontological scheme of things (Jameson, 2003). As postmodern theory and discursive practices are closely connected with ideology, power and politics, the researchers problematize the political value of "Time". Hence there are questions: Where does this value reside? Should politics place its hope in the future possibility or does that simply defer action in the present? Can the present ground a vision of change or is it circumscribed by the status quo? (Huehlo, 2009.)

In the existential tradition some contemporary researchers oppose the temporality of being to the factor of representing time; in the phenomenological sociology the notion of

temporality is used for describing the dynamic social subjects in the analysis of the mutually transformed social phenomena (Boldachyev et al.)

Speaking about time and scientific ideas of temporality in Heidegger's books, general scientists claim that all works of Heidegger, both early and late ones, are written under deep influence of the hermeneutic philosophy, no doubt, with the diversity of perspectives in the development of the hermeneutic interpretation (Bowler, 2016). The contemporary researchers analyze Heidegger's ideas with a new kind of interest, focusing on his submerging into the inevitable "distortion" of the present in each specific case of interpretation. However, at present scientists deal with high code of "telos" or "Grund" (Vattimo, 2019). As far as H. Bergson's contribution to postmodern theory, it is by all means considered of great importance thanks mainly to his admirer and follower J. Deleuze. Here it should be mentioned that despite the general negative attitude of postmodern philosophers towards phenomenology, they had tried to find some alternative phenomenological versions, and, in fact, they found them in Heidegger's teachings. However, German phenomenology did not appeal to J. Deleuze and he decided to take foothold in the French version of phenomenology, Bergson's philosophy, namely (Deleuze, p. 301). J. Deleuze claims that Bergsonian duration turns out to be a kind of multitude, which is opposite to the metric multitude. Thus, Bergson makes two types of multitude: on the one hand, – continuous and qualitative, on the other, – numerical and discrete, and there is Bergsonian "matter" between them (Dombrovan, 2018.). In Heidegger's theory it is temporality that makes understanding Dasein, temporality is the main condition of possibility for any understanding (Dyakov, 2013, p. 408). Heidegger stresses: temporality as a "source" is more abundant than everything that is running out of it: in the domain of the ontological possibility it is higher than "the real". Any genesis in the ontological field is not growth and development, but degeneration because "the present" takes itself off from the source (Dyakov, 2013., p. 410). Heidegger puts forward temporality of Dasein per se because of the horizontal temporality scheme, in this the great scientist addresses "comprehension", which beginning with antiquity means thinking:

Heidegger accentuates the thought that all the ontological positions are, in fact, temporal statements. They are all investigations of the structure and possibilities of life in the light of temporality. Thus, according to Heidegger, all ontological statements possess the character of *veritas temporalis*, which means that ontology is temporal science (Dyakov, 2013, p. 431).

It is important that H. Bergson extends duration beyond the philosophical realm. Of course, the latter is stipulated firstly by the fact that H. Bergson was himself "a man of letters", and secondly, by the specific nature of his philosophy, by the "other vision", not based on the scientific rationalism or materialistic logic. The central notion in Bergson's themes, which have been enumerated before, is the "pure", duration, that is different from time and that is the initial basis of all being. According to Bergson, philosophy is a kind of "vital world", and outside the limits of the "self-world" all the philosophical issues become scholastic and poorly formed. Living life and coping with it, we mix both the internal and the external in the indivisible unity of the succession of events. The reality of time is the first principle of the Bergsonian metaphysics. It is important that its moments are mutually penetrating, overcoming, prolongating "the past in its individualism to the present". The "deeper" and "richer" is our living life, the more we realize its reality as the unique indivisible stream. These moments construct the organic unity as well as the musical notes from the melody (scientists notion that Bergson's father was a composer, so the metaphor "the melody of life" is very impressive), in order to catch up all the "melody of life" it is not enough to play two or three notes, to press two or three keys.

As for the problem of method in Bergson's writings, E. Je Roy in his famous book, dedicated to Bergson, asserts that Bergson's "new philosophy" includes two parts: "Method" and "Teaching" (Je Roy, 2005). On the whole, it is necessary to accentuate the intention of researches to use both Heidegger's and Bergson's "temporality" in the diverse kinds of critical analysis of the "state of matters" and "positions" of temporality in late capitalism, post-industrial society, postmodern culture and quite a number of other "posts" (Massey, 2016.).

In conclusion, we ought to touch upon the problem of translation. As it has been

mentioned by many translators of Heidegger's texts, not only the general style and stylistics, Heidegger's own key words present especial problem to translators. Moreover, it is Heidegger who insists that every translation is an act of interpretation. The texts translated into English differ greatly from Russian translations (presumably, from translations into other languages as well). In the academic world the translations of Heidegger's books into English by M. King (generally speaking her research of the problem on the whole) are considered one of the most successful attempts (King, 2010.). Still, as A. Y. Chernyakov puts it in his "afterword" to the translation of "Basic Problems of Phenomenology", it is early to put the well-known translations into the academic canon (Chernyakov, 2001).

The purpose of the publication.

The scientific target of this paper can be presented as conceptual reconstruction of the notion of temporality in the problematic field of M. Heidegger's and H. Bergson's ideas. The consequent approaches do not imply the "quest" for formulas and ultimate conclusions: temporality is not an abstract model either in Heidegger's or in Bergson's teachings. Our perspective requires the development (however not complete) of the conceptual apparatus, which is important as it can be applied to specific lives of the definite individuals – men and women – and can help to analyze individual experience in the ways of temporality.

The statement of the basic material.

In his analysis of the traditional notion of time M. Heidegger puts definite and specific accent on the fact that antiquity established the essentialistic grounds of the meanings of time. Aristotle's thoughts concerning time laid the foundation for St. Augustine's explanations and interpretations of time in his "Confessions", interpretations by Plotin, Thomas Aquinas, F. Suarez (Khaydegger, 2001, p. 302). While showing the further development in the investigation of time, M. Heidegger names some outstanding philosophers who represent modernity: Leibniz, Kant, Hegel, and speaking of the "recent time", he put an accent on H. Bergson. Commenting upon this last name in his list, Heidegger stresses that Bergson came into polemics with Aristotle in his attempts to step beyond the limits of the traditional notion of time ("temps") and substitute it with

"duration" ("durée"). H. Bergson also opens discussions with Einstein concerning his theory of relativity, however, Heidegger continues, he did not manage to grasp the true core of the phenomenon of time. Still Bergson's efforts are valuable as they are evidence of his philosophic search and attempts to trespass the limits of the classical notion of time (Khaydegger, 2001, p. 304).

In Heidegger's brief review of Aristotle's conception of time the special accent seems to be made on the first questions, put by Aristotle: what is time and where is it? Heidegger asks, how time can be "in presence" and in "Dasein", provided those parts, which form time, are not real: time includes the past and the future, but the first one has gone away, and the second one has not come yet. It is the present, the "in- and within time" essence that is always being at the moment (Khaydegger, 2001, p. 305). Heidegger comments that we speak about "time passing", about the "stream of time", though time in itself does not represent any kind of movement. According to Aristotle, time is motion, so it can be countable. Heidegger adds that "motion" must not be "spatial", and he determines this characteristic of time by the term "dimension". For Heidegger, it is significant, because he claims that Bergson interprets Aristotle's notion of time not in a proper and correct way, when he explains this characteristic of time as being spatial [Khaydegger, 2001, p. 307]. Heidegger stresses not once that Bergsonian teaching about time and duration has roots in his polemics with Aristotle, and in this polemics Bergson comes to the false interpretation of Aristotle's definition of time. While citing Aristotle, Heidegger writes that time in its essence cannot be a "borderline", it is transition and dimension, it is open into "not yet" and "already none" (Khaydegger, 2001, p. 326). Heidegger implicitly continues his debates with Bergson when he stresses that "the now", taken in the continuum of time, is not a "borderline" but that, which he determines as "duration". It is significant that Heidegger, stepping aside from direct or indirect debates with Bergson, puts an accent on one of the most valid characteristics of time, which was not elaborated by Bergson; it was Kant who investigated it: before the actual reality, before the moving one and the one being immobile, time itself somehow had already existed (Khaydegger, 2001, p. 330].

Actually, Heidegger constantly accentuates the thought that the world is a structural moment of "Sein", consequently, the possibilities of "Dasein" are rooted in time. He stresses that any reflection of time, its recognizing and grasping are possible thanks to such specific feature of time as temporality (Khaydegger, 2001, p. 364). Comprehension of being and reflection of its comprehension in philosophy ought to be revealed in its temporal possibility, claims Heidegger. It must be noted that in this context Heidegger refers to Dilthey who separates comprehension and explanation. In the context of this article it should be mentioned that we specifically comprehend theory as understanding (from the Greek "to reflect"). In the connection of "to reflect" and "to look at", they contextualize each other, so it is not desirable to separate them by specifying or limiting them in their interrelation.

On the contrary, it is important to preserve the potential of each other in synergetics viewed as a multidisciplinary research approach (Dombrovan, 2018.). In general, according to Heidegger, it is temporality that makes it possible to understand "Dasein".

Temporality is the main condition of any possibility for any understanding [Dombrovan, 2018., p. 408]. Heidegger stresses: temporality as a "source" is more "ample", – everything is running out of it, it is overflowing. Heidegger puts forward temporality of "Dasein" per se because of its horizon – comprehension, which, beginning with antiquity, means "to think". He accentuates the idea that all the ontological positions are, in fact, temporal statements, its "truths" represent investigations of the structure and possibilities of life in the light of temporality.

As it is stated before, scientific interest to H. Bergson is being increasing in postmodernism due to the postmodern theory in general. E. Levinas precisely accentuates Bergson's principal contribution to philosophy: "The theory of duration. The destruction of the primacy of clock time, the idea that the time of physics is merely derived. Without this affirmation of somehow "ontological" and not merely psychological priority of the duration irreducible to linear and homogeneous time, Heidegger would not have been able to venture his conception of Dasein's finite temporalization, despite the radical difference, which separates,

of course, the Bergsonian conception of time from Heidegger's conception. The credit goes back to Bergson for having liberated philosophy from the prestigious model of scientific time" (Massey, 2016., p. 2).

For Bergson, time is the integral of real things, just as much as their material characteristics or sizes.

When a flower grows, it takes a period of real time to it to flourish, which cannot be quickened or slowed down, nor can it be eliminated from the process of growth. Bergson names this real time as "duration", and the internal processes flow into one another with no clear boundaries that can separate one phase of duration from another. According to Bergson's philosophy, the past does not disappear but smoothly flows into the present forming an indivisible dynamic unity (Bergson, 1965). Bergson's "project", as researchers claim, has developed according to what is understood as different dimensions of time. M. Sinclair clarifies: "Time and Free Will" concerns, in principle, the present, "Matter and Memory" addresses the past, "Creative Evolution" focuses on the future. The development of the idea of duration can be understood in another sense, the commentator proceeds, that Bergson extends duration beyond the philosophical realms, as it is defined in "Time and Free Will" in opposition to the spatial world of things (Sinclair, 2020, p. 3). It is worth mentioning again (in a parenthetical way) that Bergson's notion of time is widely used in the studies of literature. Of course, the latter is stipulated by the specific nature of his philosophy, by the "other vision", not based on the scientific rationalism and materialistic logic. The central notion in Bergson's themes, which have been enumerated before, is the "pure" duration, that is different from time and that lies in the initial basis of being. According to Bergson, philosophy is a kind of "vital world", and outside limits of the "vital world" all the philosophical issues become scholastic and poorly formed. The reality of time is the first principle of the Bergsonian metaphysics. For life's nature it is important that its moments are mutually penetrating, and these moments construct the organic unity.

In fact all the span of the human life can reveal the secret of human personality. It is significant that in the notions of the philosophy of life, "the life" is interpreted by Bergson as

an absolute infinity, the world's beginning, which unlike matter and cogito possesses an active movable beginning. Bergson agrees with determinists that in viewing a separate action, we see that it is completely determined by what has preceded it. But the problem is – Bergson specifies, – that this interpretation is true if the action is taken in its isolation, however, the latter is the false intellectual abstraction. Bergson mentions that an individual's life and his/her personality are obviously not the same. On the whole, the nature of life is creative, and an individual, as the whole, is by all means creative simply because he/she is living. "Free will" is a creative action, so it is clear that Bergson does not believe in determinism, because our ability to believe is the quality of intuition, and the function of intuition is to perceive our lives as the whole matter (Bergson, 1965). Of great significance is the fact, that Bergson marks out cognition and intuition as two main life forms, which are initially united in "elan vital". (Here again we have to touch upon the theme of "Deleuze-Bergson").

When we claim that the research of these relations rotates around the problems of pluralism, notion, formation and difference, we mean not any declaration of four different problems but one and the same, though being analyzed from four different positions (Dyakov, 2013, p. 311). And here we should recollect that for Deleuze "philosophy is a discipline, which is made of creating concepts" (Chernyakov, 2001, p. 9). The philosopher is a "friend" of concepts, he is always in dependence on the concepts (Chernyakov, 2001, p. 9). If man manages to reach the level of the "creative personality", it is due to acting, creating, not to "looking" or "observing".

However, the creative emotion, which actualizes all the levels, is peculiar, and only the "chosen souls" possess it. Presumably, it shows a kind of genesis of intuition in intellect (Lundy & Deleuze, 2018).

Deleuze maintains that both Bergson and representatives of phenomenology (Heidegger, Merlo-Ponti et al) tried to find the way out of the impasse for psychology, despite the fact that their searches were in different directions: phenomenology claims that any consciousness is consciousness of something, Bergson asserts that any consciousness is "something". In phenomenology the classical dualism of matter

and consciousness is preserved, in Bergsonism there is none of them, only images and motion. Though some philosophers had said that matter was in itself perception (Y. Berkeley), it is Bergson who announced that matter interflows into its perception (13, p. 302-303). Still this most important philosophic "turn" can be represented as the new dismemberment of the images of matter, which were considered conceptually intact. Hence, the appeal to H. Bergson and his ideas of formation, duration and new understanding of time.

Conclusion and major future challenges.

"Temporality" is taking a range of postmodern definitions at multiple levels from theory to practice within academic word and civil society. The main challenge, which stipulates alternative ideas and consequent debates, is the problem of "human existence or man'/women' living the life" under the new conditions of the postmodernity, aside from the tendency to reduce being to "meaning" or "sense", which is typical for some philosophers of the XXth century (H. Bergson is included in this list). M. Heidegger, who applies the interpretive approaches, – according to his own words, – manifests the hermeneutic "creations of meanings" in his immersion into the "inevitable distortion" of the present in each particular case of interpretation. However, this fact does not prevent Heidegger from paying special attention to the "notional character" of time and temporality, to those characteristics of "notions", which he determines as "phenomena". Taking into consideration the different set of relations in the same philosophic problematization and presumably their intersection, the question still remains to be answered: what does Heidegger investigate in his research of time and temporality: the category or the phenomenon? As far as H. Bergson is concerned, "duration", "memory", "elan vital" are "notions" in the conceptual development of Bergson's intuition.

However, G. Deleuze makes a disputable and very interesting remark, saying that duration and memory are notions, which per se means "living reality" and "vital experience".

Despite M. Heidegger's presumption that Aristotle's interpretations of time are a kind of "fundamental principles", H. Bergson comes into polemic with Aristotle in his substitution of "temps" by a new notion of "durée".

The latter, according to Heidegger's assertions, didn't help him to reach the "genuine phenomenon of time". In addition, M. Heidegger claims that "something", which is "within the time", must be countable, but not obligatory in the spatial meaning: Bergson, according to Heidegger, uses this notion incorrectly because he interprets the character of motion of time as spatial extent, i.e. Bergson comes to the false interpretation of Aristotle's definition when he says that time is space. Heidegger puts an accent on Aristotle's citation in his declaring that time in accordance with its essence is not a "borderline", it is transition and dimension.

By all means, Heidegger's temporality, Bergson's duration and their postmodern interpretations have produced terms, which determine notions with a lot of shades of meaning. At present "temporality" is so widely used that it is often applied as a flexible concept of time, which occupies an intermediate position between the "absolute time" and the "relative time".

In this pluralized context it is generally accepted that approximately at the same time (mid – XXth century) Heidegger's and Bergson's works appeared as the most influential approaches to the interactions of time and temporality. The complicated interwoven web of problems covers many implicit challenges, such as "the end of history" and with it, presumably, the end of time while space is supposed to replace time in the ontological scheme of things (Jameson, 2003).

As it usually happens in postmodernism, much theoretical reflection is represented in rethinking time and temporality in the problematization of ideology, power and political issues, on the one hand, and literary criticism, linguistics, theory of history, – on the other. All this testifies to the fact that the "vital experience" and "temporality", which are represented now in many cultural forms, are still remain in the domain of philosophy with the aim, – in fact, an eternal one, – to gain reconciliation with passing time and human finitude.

In Heidegger's ideas, the comprehension of being is generally grasped as originated from time, and when "timeness" functions as such a condition, we call it "temporality". Thus, according to Heidegger, all the principal

philosophic propositions are temporal propositions.

We should stress an important moment: postmodern researchers generally agree, that Heidegger could not have ventured his conceptions of Dasein's finite temporalization without Bergson's affirmation of the ontological priority of duration, irreducible to linear and homogeneous time. It is also significant that the credit, as a rule, goes back to Bergson for having changed the traditional model of time. The central notion in Bergson's theses is "pure" duration. In Bergson's conceptualization "durée" is "extended experience", the composite of space and duration. It should be noted that in his confrontation with Einstein's theory of relativity Bergson found the basis in the diversity and multiple forms of time: discrete, countable and virtual time. The latter refers to the metaphysical grounds of Bergson's philosophy of irrationalism, where the reality of time is the first principal of metaphysics. By all means, Bergson extends duration beyond the philosophical realm.

Presumably, in Deleuze's analysis of Bergsonian temporality, memory and "alan vital" it is not the past that does not exist; duration, in fact, is memory, and memory is connected with the past. Duration in its essence, determines the virtual diversity. In phenomenological conceptualization the dichotomy of the matter and the consciousness is preserved, in Bergsonism there are images and motion. The latter obtains special significance in the postmodern "new dismemberment" of "images" and "things". This observation points to the important potential characteristic of "post"-postmodern discourses of time. Established as a central focus in Heidegger's and Bergson's conceptual fields, nowadays temporality is seen as possessing a quality of being descriptive of most individuals mostly in their "living lives" in the normalization of change, moreover, in normalizing individuals' instability under the conditions of the "post"-postmodern drifts of paradigms, transformations of binary oppositions and challenges of civilization "drifts". The latter requires the categories of conceptual apparatus, in which individual experiences will be necessarily recognized in the development of temporary ways.

REFERENCES

- Allen, M. (1989). Temporality and History in the thought of Martin Heidegger. *Revue Internationale de Philosophie*. Vol. 43, No 168 (1). 33-51.
- Appignanesi, R. & Garratt, C. (2007). *Introducing Postmodernism. A Graphic Guide*. Malta: Gutenberg Press.
- Baetens, J., Bru, S., et al., (ed. 2016). *Time and Temporality in Literary Modernism (1900-1950)*. Peeters.
- Bergson, H. (1965). *Duration and Simultaneity: With reference to Einstein's theory*. Bobbs-Merrill.
- Bergson, H. (2001). *Time and Free Will: An Essay in the Immediate Data of Consciousness*. Dover Publications.
- Bowler, M., (ed. 2016). *Hermeneutical Heidegger*. North-Western University Press.
- Capobianco, K. M. (2015). *Heidegger's Way of Being*. University of Toronto Press.
- Caputo, J. (2015). *Truth. Philosophy is Transit*. London: Penguin Books.
- Chernyakov, A. G. (2001). Translator's afterword. Heidegger. Main problems of phenomenology. Sankt-Peterburg: Vysshaya religiozno-filosof. shk. 442-445. [in Russian]
- Delez, Zh. & Gvattari, F. (2009). *What is philosophy?* Moskva: Akademicheskii Proekt. [in Russian]
- Delez, Zhil (2001). Bergsonizm. Bergsonism. Empiricism and Subjectivity: Hume's Experience of Human Nature; Critical philosophy of Kant: the doctrine of ability; Bergsonism; Spinoza. Moskva: Per Se. 229-324. [in Russian]
- Dombrovan, T. (2018). *An Introduction to Linguistics Synergetics*. Cambridge Scholars Publishing.
- Dyakov, A. V. (2013). Gilles Deleuze. Philosophy of difference. Sankt-Peterburg: Aletyya. [in Russian]
- Foucault, M. (1990). *The Use of Pleasure*. In *The History of Sexuality (Vol. 2)*. New York: Vintage.
- Francese, J. (1997). *Narrating Postmodern Time and Space*. State University of New York Press.
- Gusserl, E. (2000). *Ideas for pure phenomenology and phenomenological philosophy*. Moskva: Akademicheskii Proekt. [in Russian]
- Haqshenas, S. (2016). *The concept of Time: Henry Bergson, Sedeq Hedayat and William Faulkner*. LAMBERT Academic Publishing.
- Hawking, S. A. (1998). *Brief History of Time*. Bantam: 10th Anniversary edition.
- Helekson, K. (2001). *The Alternate History: Refiguring Historical Time*. Kent State University Press.
- Hinton, L. & Willemsen, H., (ed. 2017). *Temporality and Shame*. London, New York: Routledge.
- Hoy, D. C. (2012). *The Time of Our Lives: A Critical History of Temporality*. The MIT Press.
- Huehlo, M. (2009). *Qualified Hope: A Postmodern Politics of Time*. Ohio State University Press.
- Jameson, F. (2003). The End of Temporality. *Critical Inquiry* (29.4). 695-718. doi/10.1086/377726
- Jaszczolt, K. M. (2009). *Representing Time: An Essay on Temporality and Modality*. New York: Oxford University Press.
- Je Roy, E. (2005). *A New Philosophy: Henry Bergson*. Cossimo Classics.
- Khaydegger, M. (2001). The main problems of phenomenology. Sankt-Peterburg: Vysshaya religiozno-filosof. shk. [in Russian]
- King, M. (2010). *A Guide to Heidegger's Being and Time*. New York: State University of New York Press.
- Lundy, C. & Deleuze, J. (2018). *Bergsonism*. Edinburgh University Press.
- Massey, H. (2016). *The Origin of Time: Heidegger and Bergson*. New York: State University of New York Press.
- Medova, A. A. (2006). The concept of time and its meaning for the model of human essence. Comparative analysis of the concepts of I. Kant and M. Merleau-Ponty. Materials of the international congress. Moskva: IF RAN. 33-43. [in Russian]
- Modern Philosophical Dictionary. (2004). Moskva: Akademicheskii Proekt.
- Sinclair, M. (2020). *Bergson*. New York and London: Routledge.
- Vattimo, Y. (2019). *Beyond the Subject: Nietzsche, Heidegger and Hermeneutics*. SUNY Press.
- Zizek, S. (2014). *Event: A Philosophical Journey Through A Concept*. London: Melville House.

Vlasova Tatiana

Dr.Sc., Full Prof., <https://orcid.org/0000-0001-5040-5733>, vasovat2@gmail.com

Makieshyna Yuliia

Ph.D., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0002-2879-2930>, makeshina@i.ua

Vlasova Olha

Ph.D., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0001-5040-5733>, 358358olga@gmail.com

Стаття надійшла / Article arrived: 11.05.2021

Схвалено до друку / Accepted: 29.06.2021

Ihor Kuryliak*The National Pedagogical Dragomanov University (Kyiv, Ukraine)*

Apocalyptic Vision Dan 10-12: Analysis of Martin Luther's Interpretation

The apocalyptic book of the prophet Daniel attracted the special attention of Christian scholars, both in the early centuries and in the Reformation era. The famous reformer Martin Luther wrote an introduction-commentary to this eschatological book. This article demonstrates Martin Luther's interpretation of the prophetic passage Dan 10-12. In order to better understand why there is such diversity in the interpretations of apocalyptic symbols in Dan 10-12, it is important to pay attention to the history of the interpretation of these chapters, in particular how they were interpreted by the Reformers. Despite the fact that there are many works dedicated to Martin Luther's eschatology and his interpretation of the apocalyptic books, there are still no studies that would deeply analyze the interpretation of Dan 10-12. Therefore, the purpose of this work is a comprehensive analysis of the reformer's interpretation of the apocalyptic passage Dan 10-12. It has been found that Luther used the historicist method in his interpretation of the book of Daniel, but in relation to Dan. 10-12 his approach is more in line with the futurist school of interpretation. It is investigated that Martin Luther considered Dan 8 and Dan 11 parallel sections that talk about the same events. Commenting on Chapter 11, Luther devotes a fairly extensive part of his interpretation to Antiochus IV Epiphanes (215-164 BC), whom he considered a symbol of the papacy. The reformer wrote that the antichrist in Dan 11:36-45 is the papal system. The identification of the papacy as the antichrist was commonplace for many reformers in the context of interpreting apocalyptic symbols. It is found that the presence of Antiochus in the prophecy of Dan. 11, as presented by the theologian, does not find an exegetical basis. Arguments are shown that the prophet Daniel did not mean King Antiochus IV in Dan. 11: 21-45. It has been studied that Luther interpreted the king of the south as the kingdom of Egypt, where the Ptolemaic dynasty ruled, and the king of the north as the Syrian kingdom, where the Seleucid dynasty ruled. The Reformer used the books of the Maccabees in his interpretation. Martin Luther believed that he was living in the last days provided by the prophecies of the book of Daniel, when at the time of the Second Coming of Christ all the righteous will be saved. It was found that the theologian emphasized that the book of Daniel strengthens the faith of Christians and is important for spiritual growth.

Keywords: *Martin Luther, Interpretatio, Apocalyptic, Vision, Daniel, Book of Daniel, Dan 10-12*

Ігор Куриляк*Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова (Київ, Україна)*

Апокаліптичне видіння Дан 10-12: аналіз інтерпретації Мартіна Лютера

Апокаліптична книга пророка Даниїла привертала особливу увагу християнських дослідників, як в ранні століття, так і в епоху Реформації. Відомий реформатор Мартін Лютер написав вступ-коментар до цієї есхатологічної книги. У цій статті продемонстрована інтерпретація Мартіна Лютера пророчого уривку Дан 10-12. Для того, щоб краще розуміти, чому сьогодні існує таке різноманіття в тлумаченнях апокаліптичних символів у Дан 10-12, важливо звернути увагу на історію інтерпретації цих розділів, зокрема на те, як їх тлумачили реформатори. Не дивлячись на те, що існує багато праць присвячених есхатології Мартіна Лютера та його інтерпретації апокаліптичних книг, досі відсутні дослідження в яких було б глибоко проаналізовано тлумачення уривку Дан 10-12. Тому метою цієї статті є комплексний аналіз інтерпретації реформатора апокаліптичного уривку Дан 10-12. З'ясовано, що Лютер у своїй інтерпретації книги Даниїла використовував істористський метод, але по відношенню до Дан 10-12 його підхід більше відповідає футуристській школі інтерпретації. Досліджено, що Мартін Лютер вважав Дан 8 і Дан 11 паралельними розділами, які говорять про ті самі події. Коментуючи 11 розділ, Лютер досить об'ємну частину тлумачення присвячує Антіоху IV Єліфану (215-164 до н.е.), якого він вважав символом папства. Реформатор писав, що антихристом у Дан 11:36-45 є папська система. Ідентифікація папства як антихриста було звичайним явищем для багатьох реформаторів в контексті інтерпретації апокаліптичних символів. З'ясовано, що присутність Антіоха в пророцтві Дан. 11, як це представлено теологом, не знаходить екзегетичної підстави. Продемонстровані аргументи, які підтверджують, що пророк Даниїл не мав на увазі царя Антіоха IV у Дан. 11:21-45. Досліджено, що Лютер інтерпретує південного царя як єгипетське царство, де правила династія птолеміїв, а царя північного як сирійське царство, де правила династія селевкідів. Реформатор у своїй інтерпретації використовував книги Маккавеїв. Мартін

Лютер вважав, що живе в останній час, передбачений пророцтвами книги Даниїла, коли в час Другого приходу Христа всі праведні будуть спасенні. Вияснено, що теолог підкреслював, що книга Даниїла зміцняє віру християн і є важливою для духовного зростання.

Keywords: Мартін Лютер, реформатор, інтерпретація, апокаліптичні пророцтва, видіння, Даниїл, Книга Даниїла, Дан 10-12

Introduction

The book of Daniel contains many vivid apocalyptic prophecies that attract the attention of both Christian and non-Christian scholars. During the nearly two thousand years of Christianity, many different interpretations of the symbols and images of this book have emerged. One of the most difficult prophetic passages of the book of Daniel is chapter 11. Theologian Zdravko Stefanovic writes: "Students of the Bible consider this chapter to be one of the most difficult chapters in the Bible, one that has defied interpreters through centuries" (Stefanovic, 2007, p. 395). Almost the whole chapter describes the struggle between the southern and northern king. Most researchers believe that Dan 10-12 is one whole, where chapter 10 is an introduction to 11, and 12 is the conclusion of the vision and the entire book (Collins, 1993, p. 371; Doukhan, 2000, p. 157; Goldingay, 1989, p. 281; Pfandl, 2004, p. 103; Shea, 1996, p. 167; Stefanovic, 2007, p. 377; Walvoord, 2012).

Recently, increasing attention among the some theologians is being given to this prophetic passage (Gane, 2016, p. 294; Rodríguez, 2015, p. 3). Despite this, there are still questions that remain open. For example, the question of methods of interpretation, the nature of the struggle between the north and south king and their identification, the historical use of the symbols of Dan 10-12, and so on. This situation makes the study of this problem relevant. Also, to better understand why there is such a diversity in interpretations of apocalyptic symbols in Dan 10-12, it is important to pay attention to the history of interpretation of these chapters, in particular how they were interpreted by the Reformers. Martin Luther is considered to be one of the most famous reformers, so this study will analyze his interpretation of Dan 10-12.

It seems that at the beginning of the Reformation Martin Luther did not pay much attention to the apocalyptic books¹ of the

Bible, but later his interest in these books grew (Vogel, 1987, p. 183). Theologian Winfried Vogel writes about the factors that influenced this change: "Factors involved in this were his practical-mindedness in seeing prophetic fulfillments in events and entities of his own day and his growing emphasis on the pope as the antichrist (or, as the main antichrist)" (Vogel, 1987, p. 183-184). Vogel also claims that the Turkish invasion, which threatened Western Europe, led to Martin Luther speeding up his translation of the book of Daniel into German, which was published in 1530 (Vogel, 1987, p. 184). In it, the Reformer attached a preface where the comment was made on each chapter of the apocalyptic book. At the beginning of the preface, Martin Luther substantiates its purpose: "I desire to provide a short instruction on this book of St. Daniel in order that the simple people and those who do not know and cannot read the histories may nevertheless get the gist of its meaning" (Luther, 1960, p. 294). The purpose of this preface seems to be the desire to help ordinary people understand complex apocalyptic symbols.

Martin Luther's eschatology and his interpretation of the book of Daniel were largely studied in the twentieth century². Jane Elizabeth Strohl in her dissertation "Luther's Eschatology: The Last Times and the Last Things" writes about the Reformer's interpretation of the biblical apocalyptic (Strohl, 1989, p. 22-47). There is another important dissertation – "The Breath of Christ's Mouth: Apocalypse and Prophecy in Early Reformation Ideology", in which Thomas Arthur Dughi also analyzes Luther's interpretation of the symbols of the book of Daniel (Dughi, 1990). It is also worth mentioning the theologian Winfried Vogel, who wrote a study analyzing Martin Luther's interpretation of the book of Daniel and Revelation (Vogel, 1986, 1987). Here the author says that although the reformer's interpretation was not free from

¹An English translation of the preface to the book of Daniel can be found in (Beckwith, 2012; Luther, 1960). In this study, we will use a translation published in Luther's Works using the abbreviation LW.

²Theologian John T. Baldwin provides the list of research on this topic: (Baldwin, 1995, p. 185)

the influence of traditional views and other theologians, it shows “remarkable creativity and freshness of thought, especially when dealing with the central eschatological concern of the book of Daniel” (Vogel, 1987, p. 189). Another work was written by Ronald Rojas, who presented at the Symposium “The Heritage of the Reformation” the paper “Luther’s and Calvin’s Interpretation of Daniel’s Prophetic Visions in Comparison to the Major Schools of Prophetic Interpretation” (Rojas, 2017). Here the author analyzes the reformer’s interpretation of each section of Daniel’s book and compares it with the major schools of prophetic interpretation. Interesting work is the article “Martin Luther’s Views on the Antichrist”, written by Dennis L. Pettibone (Pettibone, 2007). It illustrates the reformer’s view of the antichrist and shows how Luther used the apocalyptic texts of Daniel’s book to identify him. Although there are many works devoted to Martin Luther’s eschatology and his interpretation of the apocalyptic books, there is still no research in which the interpretation of the passage in Dan 10-12 would be deeply analyzed. Therefore, the purpose of this work is a comprehensive analysis of the reformer’s interpretation of the apocalyptic passage Dan 10-12. In the beginning, we will analyze the interpretation of chapter 10, then 11, and at the end, chapter 12.

Dan 10 Interpretation

Commenting on chapter 10 Martin Luther begins with the statement that it is the introduction to chapter 11 (Luther, 1960, p. 305). As mentioned above, this is the opinion of most researchers, and there are several reasons for this. First, all three chapters (Dan 10-12) are dated at one time – the third year of Cyrus (Dan 10:1), which corresponds to 536/535 BC (Doukhan, 2000, p. 157). Second, from the literary point of view they represent one whole part (Doukhan, 2000, p. 157). Third, unity is confirmed by the repetition of the elements of chapter 10 in chapter 12 (Shea, 1996, p. 167). Therefore, it is safe to say that Luther makes a valid statement.

Afterwards, the reformer notes that Daniel “writes something special about the angels, the like of which we find nowhere else in the Scriptures, namely, that the good angels do battle with the evil angels in defense of men” (Luther, 1960, p. 305). In our view, Luther’s

words are deeply relevant, because chapter 10 is really special for the opening of the picture of spiritual struggle (Nichol, 1977, p. 860). At the beginning of the chapter, Daniel writes that he has been in mourning for three weeks (Dan 10:2), and although he does not speak about the causes of his grief, the prophet most likely suffered for his people who returned to the land of Israel and encountered resistance (Ezra 1-4) (Nichol, 1977, p. 857). The Samaritans tried to set up rulers of Medo-Persia against the Jews (Ezra 4) (Doukhan, 2000, p. 158). And at this time the Lord reveals to Daniel a spiritual battle in which the good angels are fighting with evil to help the people of God (Nichol, 1977, p. 859).

Luther aptly states that the evil angels in Dan 10 are called princes (Luther, 1960, p. 305). The Hebrew word *šār* (chief, ruler, prince, commander) can refer to both human leaders and supernatural beings (Nichol, 1977, p. 859). William H. Shea states that most theologians interpret Prince of Persia in Dan 10 as a symbol of evil angels (Shea, 1996, p. 175). Reformer says Dan 10 explains the cause of so much evil in the kings’ courts, and these are the evil spiritual forces that are fighting against good (Luther, 1960, p. 305). Luther recalls the exodus of the Jews from Babylon and admits that for this to happen, the angels of God needed to fight (Luther, 1960, p. 306). Theologian concludes commenting on chapter 10 by thinking that it is enough to speak on this topic since it takes more time and space (Luther, 1960, p. 306). Thus, the study shows that the reformer’s comment is concise but meaningful.

Dan 11 Interpretation

Martin Luther believed that chapter 11 was written mostly for Jews, like chapter 8 (Luther, 1960, p. 306). These words have strong arguments. The book of Daniel is known to be written in Aramaic (Dan 2:4b-7:28) and Hebrew (Dan 1:1-2:4a; 8:1-12:13). It is believed that the evidence of two languages testifies about two audiences targeted by the prophetic book: the Aramaic part is written for all the inhabitants of the empire, and the Jewish part – mainly for the Jews (Doukhan, 2000, p. 11; Stefanovic, 2007, p. 30). Luther’s position is also confirmed by the words in Dan 10:14, where an angel tells the prophet that he came “to make you understand what is to happen to your people in the latter days”³.

³ In this study we use English Standard Version (ESV).

The fact that the reformer refers to chapter 8 indicates that he saw a connection between the two chapters (8 and 11) (Luther, 1960, p. 306). Some theologians also see this connection and draw parallels between these chapters (Doukhan, 2000, p. 168-169; Hardy, 1983, p. 188-208; Probstle, 2005, p. 701-733; Shea, 1986, p. 53-66). Then Luther writes that chapters 8 and 11 describe the Greek Empire, the two kingdoms of Syria and Egypt, mainly to show the activities of Antiochus IV Epiphanes (215–164 BC) who persecuted the Jews (Luther, 1960, p. 306).

The Reformer confidently states that Daniel describes Antiochus as a symbol of antichrist (Luther, 1960, p. 306). According to the theologian, Daniel, in fact, wrote about the last time before the Last Day⁴. Martin Luther emphasizes that “all teachers are unanimously agreed that these prophecies about Antiochus point to the Antichrist” (Luther, 1960, p. 306). Thus, the above data indicate that Martin Luther clearly stated that Antiochus IV Epiphany who Daniel writes about in chapters 8 and 11, is a symbol of the antichrist of the last times.

The theologian William Shea, in his study “Early Development of the Antiochus Epiphanes Interpretation” traces the development of the interpretation of Antiochus IV Epiphany in Jewish and Christian writings and states that none of the early Christian writers linked Antiochus IV Epiphany to the antichrist “to the time of Hippolytus of Rome in the third century AD” (Holbrook, 1986b, p. 274). Hippolytus of Rome divided Dan 11 into two parts: the first part (Dan 11:1-34) he applied to Antiochus IV Epiphany, and the second part (Dan 11:36-45) applied to the future antichrist (Holbrook, 1986b, p. 288). He was the first to make such a division, and the first to apply the prophecies of Daniel to Antiochus IV Epiphany (Holbrook, 1986b, p. 288). Hippolytus of Rome had a great influence on the following interpreters of the book of Daniel, and Martin Luther also came under this influence.

Although most scholars see Antiochus IV Epiphany as fulfilling much of the prophecy of Dan 11, some scholars limit his activity to only verses 14 and 15 (Nichol, 1977, p. 868-870). Some theologians completely disprove the presence of the Seleucid and Ptolemaic kings in chapter 11 (Doukhan, 2000, p. 168).

For example, Jacques B. Doukhan writes: “The events introduced in verse 5 come chronologically after Rome and do not apply to the Hellenistic kingdoms of the Ptolemies and the Seleucids, as the traditional line of interpretation infers” (Doukhan, 2000, p. 168). Shea also argues in his study “Why Antiochus IV Is Not the Little Horn of Daniel 8” that Antiochus IV Epiphany cannot be a little horn in Dan 8 and the northern king in Dan 11 (Shea, 1986, p. 31-66).

After writing the introduction to chapter 11, Martin Luther moves on to a direct interpretation of the text. Referring to Dan 11:2, which states that “three more kings shall arise in Persia, and a fourth shall be far richer than all of them”, he writes that this text does not mean that there were so few kings in Persia since there were at least 10 kings in Persia (Luther, 1960, p. 306). The Reformer claims that Daniel most likely singles them out because of their importance, and the four were Cyrus, Cambyses, Darius and Xerxes (Luther, 1960, p. 306). Luther writes that Xerxes was the richest of them, but when he came up with a huge army against the Greeks, he was shamefully defeated (Luther, 1960, p. 306).

The analysis shows what Luther sees only four kings in Dan 11:2. But due to the fact that the vision was given in the third year of King Cyrus (Dan 10:1), the next three kings after him were “Cambyses (530–522 BC), the False Smerdis (Gaumata, whose Babylonian name was Bardiya), a usurper (522 BC), and Darius I (522–486 BC)” (Nichol, 1977, p. 864). The characteristics in Dan 11:2 make it possible to accurately identify the fourth king, who was Xerxes I (486–465 BC). This king was indeed very rich (Esth 1:4, 6, 7) (Nichol, 1977, p. 864), and the Greeks defeated him “in the battles of Salamis (480 BC) and Plataea (479 BC)” (Stefanovic, 2007, p. 417). Thus, including Cyrus there are 5 kings. Although Martin Luther also believes that the last king was Xerxes I, he includes Cyrus in the top three, overlooking the False Smerdis.

The brave king of Dan 11:3 Martin Luther identifies with Alexander the Great, who will rule after the Persian kings but his kingdom will be divided and his four successors rule, although they will not be his descendants

⁴ See (Strohl, 1989, p. 19-22)

(Luther, 1960, p. 307). Almost all theologians, like the Reformer, believe that Dan 11:3, 4 refers to Alexander the Great and his successors. It is believed that after the power struggle, except small fragments, four independent kingdoms remained: "Ptolemy had Egypt, also Palestine and part of Syria; Cassander had Macedonia, with nominal sovereignty over Greece; Lysimachus had Thrace and a large part of Asia Minor; and Seleucus had the bulk of what had been the Persian Empire – part of Asia Minor, northern Syria, Mesopotamia, and the east" (Nichol, 1977, p. 822)⁵. Luther claims that then Dan 11 describes two kingdoms out of these four – Syria and Egypt, between which there is a struggle (Luther, 1960, p. 307).

The theologian lists in the table a list of the descendants of Alexander the Great and the kings of Syria and Egypt, believing that this will help to avoid confusion and clarify the situation (Luther, 1960, p. 307). In our opinion, this is a great way to help the reader see the whole picture clearly so as not to get confused by a lot of kings described in Dan 11. After this table, Luther begins to examine in details the relations between Syria and Egypt: "The first war took place between Antiochus [II] Theos and Ptolemy [II] Philadelphus; after prolonged campaigning they finally reached an accord. Ptolemy [II] Philadelphus was an especially fine king, for he sought peace and patronized the arts. He supported many learned men and gathered a splendid library from all parts of the world. He also did many fine things for the Jews, gloriously adorning the temple and worship in Jerusalem. In fact, I would even count him among the saintly kings. In order to make the peace more secure, he gave his only daughter, Berenice, in marriage to Antiochus Theos; and then he died" (Luther, 1960, p. 308).

Martin Luther favorably comments on Ptolemy [II] of Philadelphia and even assumes the opportunity to call him the Holy King. The reformer identifies daughter of the southern king (Dan 11:6) as Berenice, who was a daughter of the Egyptian king, Ptolemy II Philadelphus (Luther, 1960, p. 308). Although Ptolemy [II] Philadelphus gave his daughter in marriage to Syrian king Antiochus II Theos, the union was not long. Berenice and her son were killed by former Queen of Antiochus II Theos – Laodice (Nichol, 1977, p. 866).

The phrase from verse 7 "And from a branch from her roots one shall arise in his place" is interpreted by Luther as referring to Berenice's brother Ptolemy [III] Euergetes, who takes revenge on his sister and invades the northern kingdom (Luther, 1960, p. 309). The Reformer believes that after the death of Ptolemy [III] Euergetes, two sons "Seleucus [III] Keraunos and Antiochus the Great, sons of the deceased Seleucus [II] Kallinikos, prepared for war" (Luther, 1960, p. 309). But at this time Seleucus [III] Keraunos died, and now Antiochus [III] had to return hastily from Babylon and send an army against Ptolemy [IV] Philopator, the son of Ptolemy Euergetes (Luther, 1960, p. 309). However, Luther states that Ptolemy [IV] Philopator wins and Antiochus [III] is defeated (Luther, 1960, p. 309).

The theologian says that after the death of Ptolemy [IV] Philopator, Antiochus [III] is armed against the son of Ptolemy [IV], whose name was Ptolemy [V] Epiphanes (Luther, 1960, p. 309). Luther continues: "Now, as often happens when [infant] monarchs must have guardians, other kings – such as Philip of Greece – conspired against him along with Antiochus and were eager to divide among themselves the land of the boy-king, Epiphanes. Moreover, there was also dissension in the country itself, and the Jews too defected from Epiphanes to Antiochus. For this reason Daniel says here (11:13-16) that King Antiochus shall come again and that many shall turn against the child, Epiphanes, that the forces of the south – that is, the picked troops of Epiphanes which he had in the lands of Phoenicia and Judea, and at Jerusalem – could not stand before him. Instead Antiochus conquered all these lands, entering also the glorious land of Jerusalem. It was there that the Jews helped him to rout completely the picked troops of Epiphanes. In return for this help, Antiochus highly honored the Jews, giving them ample goods and much freedom" (Luther, 1960, p. 309-310).

The analysis shows that Martin Luther consistently, text by text, explains Dan 11. The Reformer identifies the king of the south with the kingdom of Egypt, where the Ptolemy dynasty ruled, and the king of the north with the Syrian kingdom, where the Seleucid dynasty ruled.

⁵ See also (Stefanovic, 2007, p. 280)

Luther continues and goes on to describe the activities of Antiochus IV Epiphanes, stating that this is the last king Daniel writes about (Luther, 1960, p. 311). The analysis shows that the theologian considered beginning with Dan 11:21 up to the end of the chapter, it was Antiochus IV Epiphanes (Luther, 1960, p. 311). He writes that this king “did everything with stealth and craftiness, with lies and deceit, as befits not a king but a wanton scoundrel” (Luther, 1960, p. 311). Such an interpretation was not new at the time of Reformation, since, as stated above, long before Luther theologians began to refer the prophecies of Dan 11 to Antiochus IV Epiphanes (Holbrook, 1986b, p. 256-330). In our opinion, Daniel did not mean Antiochus IV Epiphany in Dan 11:21-45. There are several valid arguments to support it.

First, in verse 22, the “prince of the covenant” is mentioned, and basing on the prophecy of Dan 9:24-27, he can be identified as the Messiah, that is, Jesus Christ (Holbrook, 1986a, p. 75-118; Shea, 1986, p. 31-66). It follows that the events described in Dan 11:1-22 occur from the time of Medo-Persia (Dan 11:2) to the time of Christ (Dan 11:22), who was crucified by the Romans. This tells us that all the events described after verse 22 must be interpreted from the time of Christ (Roman Empire) to the end of the world when the resurrection occurs (Dan 12:2).

Second, Jesus attributed the abomination of desolation (Matt 24:15) to the future, not to the past. The study of the phrase “the abomination that makes desolate” is made by Ángel Manuel Rodríguez, who proves that “the abomination that makes desolate” in Dan. 11:31 refers to the work of the papacy during the Middle Ages (Rodríguez).

Third, the characteristics of the northern king (Dan 11:29-45) are parallel to the characteristics of the little horn in Dan 7 and Dan 8 (Shea, 1986, p. 31-66). In these chapters, the little horn symbolizes a Christian church that has receded from the truth, not Antiochus IV Epiphanes. Therefore, the northern king in Dan 11 also cannot be applied to Antiochus IV Epiphanes.

Fourth, the activities of Antiochus IV Epiphanes do not meet the characteristics and scope of little horn activity in Dan 8 and Dan 11 (Shea, 1986, p. 31-66). Therefore, Antiochus IV Epiphanes cannot be a symbol of antichrist and thus Martin Luther's statement is based not on the Bible but on tradition.

The Reformer, in his interpretation, refers to the first book of the Maccabees, claiming that when Antiochus IV Epiphanes returned from Egypt, he was admitted to Jerusalem using cunning and deception (Luther, 1960, p. 312). Luther writes that this king had plundered the city and the temple, and after a while, when he came to Jerusalem for the second time, he poured out his fury on the Jews (Luther, 1960, p. 313). The theologian says that a lot of scoundrels among the Jews joined Antiochus IV Epiphanes, but God encouraged Judas Maccabaeus and his brothers to rebel against him (Luther, 1960, p. 313). The above data suggests that Luther interprets Dan. 11 through the lens of the Maccabees, and believes that the uprising of Judas Maccabaeus was inspired by God Himself.

Dan. 11:36-45 texts Luther applies to the Antichrist, stating that the name Antiochus refers to the antichrist and the last time he (the reformer) lived (Luther, 1960, p. 313). Jane Elizabeth Strohl writes that “Luther also used the visions of Daniel 11 and 12 to expound his conviction that the Antichrist of the last times had revealed itself in the papacy” (Strohl, 1989, p. 41). Strohl claims that Luther shows in details how “the pope satisfies the description of the tyrannous king whose reign was foretold by Daniel” (Strohl, 1989, p. 41). Ronald Rojas mentions two quotations of the reformer in the footnotes, where he claims that the antichrist in Dan 11:36-45 is a papacy (Rojas, 2017, p. 18). Luther also believed that in Dan 11:37, which states that the northern king would not pay attention to women, the refusal of Catholic priests to marry was implied (Luther, 1960, p. 313; Vogel, 1987, p. 188). In our view, in fact, Dan 11:36-45 really speaks of the papacy as a blasphemous system that rebelled against God (Doukhan, 2000, p. 169; Nichol, 1977, p. 875; Pfandl, 2004, p. 106-108; Rodríguez, 2015; Stefanovic, 2007, p. 416-421).

Ronald Rojas believes that “The fact that he allows for a big gap of time from the time of Antiochus Epiphanes (second century B.C.) to the ‘last day’ reveals that Luther does not see the historical continuum principle in Dan 11-12” (Rojas, 2017, p. 18). Afterwards, Ronald Rojas writes that when comparing Luther's interpretation of Daniel 11-12 “with the schools of prophetic interpretations, it resembles more closely that of the futurists” (Rojas, 2017, p. 18).

Indeed, although Luther believed that the book of Daniel speaks of historical events from the time of the prophet to the last time⁶ (historicist approach), nevertheless, Luther's interpretation Dan. 10-12 is closest to the futurist school of interpretation.

Dan 12 Interpretation

Luther wrote that immediately after the activity of Antiochus, spiritually symbolizing the papacy, there was a resurrection of the dead and true salvation (Luther, 1960, p. 313). These words help us to understand that Luther believed that he was living in the last time, and in the near future he expected the culmination of the prophecies of the book of Daniel, the Second Coming of Christ, when the righteous will be saved (Luther, 1960, p. 316).

The Reformer wrote that Daniel was ordering the world kingdoms one by one in the correct order to the time of Jesus Christ in such way "that one cannot miss the coming of Christ unless one does it willfully, as do the Jews" (Luther, 1960, p. 314). Luther continues and states: "In addition, from that point on until the Last Day, Daniel also depicts the condition and state of the Roman Empire and the affairs of the world in such an ordered way that one cannot miss the Last Day or have it come upon him unawares, unless one does this too willfully, as our Epicureans are doing just now" (Luther, 1960, p. 314). The examples above show that Luther adhered to historicist interpretive methods, as did most reformers⁷.

Commenting on chapter 12, Luther concludes the whole book. He writes that the faithful fulfilment of Daniel's prophecies strengthens our Christian faith and gives confidence to our conscience (Luther, 1960, p. 314). The theologian says: "For Daniel freely prophesies and plainly declares that the coming of Christ and the beginning of his kingdom (that is, Christ's baptism and preaching ministry) is to happen five hundred and ten years after King Cyrus (Daniel 9), – when the empire of the Persians and of the Greeks is at an end, and the Roman Empire in force (Daniel 7 and 9) – and that therefore Christ assuredly had to come at the time of the Roman Empire, when it was at its height, the empire which was also to destroy Jerusalem and the Temple, since after Rome

there is to be no other empire but only the end of the world as Daniel 2 and 7 clearly state" (Luther, 1960, p. 314-315).

It follows that Martin Luther considered the Roman Empire to be the last, as it is depicted in Dan 2 and 7. In our opinion, Dan 2, 7 really indicate the succession of empires that follow one after another, and the Roman one out of all is the last. Chapters 2 and 7 also reveal to us that the Roman Empire was divided into 10 kingdoms (this took place in about the 5th century), blasphemous authority came to power (the papacy that Europe from AD 538 to AD 1798), and then comes judgment, and only after that at the end of the world, the righteous inherit the kingdom of God (Doukhan, 2000, p. 100-120).

Luther writes that if viewed from a secular point of view, Daniel could be considered a great man, and "though Daniel was never a king, and never had great wealth or honor out of it, nevertheless, he did possess and perform the functions, duties, and offices of a king" (Luther, 1960, p. 315). The Reformer even claims that the prophet was the true king of Babylon and Medo-Persia, and among all Abraham's children "none was so highly exalted in the world as Daniel" (Luther, 1960, p. 315). The theologian encourages everyone to read the book of Daniel because it gives hope, encouragement and faith: "For here the righteous see and hear that their misery shall have an end, that they are to be freed from sins, death, the devil, and all evil – a freedom for which they yearn – and be brought into heaven, to Christ, into his blessed, everlasting kingdom. This is how Christ too, in Luke 21, comforts his own by means of the terrible news, saying, "When you shall see these things, look up and raise your heads, because your redemption is near," etc. For this reason we see that here too Daniel always ends all his visions and dreams, however terrible, with joy, namely, with Christ's kingdom and advent. It is on account of this advent, the last and most important thing, that these visions and dreams were given, interpreted, and written" (Luther, 1960, p. 315).

Therefore, in chapter 12, Luther summarizes the entire book, claiming that its prophecies are important to Christians. The Reformer focuses

⁶ Luther generally used the historical approach to interpretation in the book of Daniel (Luther, 1960, p. 314).

⁷ Theologian Ronald Rojas provides the list of research on this topic: (Rojas, 2017, p. 1).

on the spiritual lessons we can take from this book and explains how fulfilling prophecy strengthens our faith.

Conclusion

Therefore, this study provides a comprehensive analysis of Martin Luther's interpretation of the apocalyptic passage Dan 10-12. It is found that the reformer interprets chapter 10 as an introduction to chapter 11. Luther argued that chapter 10 reveals to us the spiritual struggle that is waged between evil and good angels. The theologian considers this chapter in the context of the Jewish exodus from the Babylonian captivity.

It is revealed that Martin Luther believed that chapters 8 and 11 were written for the Jews, they are parallel and refer to the same events. The theologian interprets chapter 11 as a historical period of time, beginning in the time of Medo-Persia and lasting until the end of the world. This suggests that Luther, like most of the reformers, adhered to the historicist interpretation of Daniel's book.

Luther wrote that the four Persian kings, who are described at the beginning of chapter 11, were Cyrus, Cambyses, Darius, and Xerxes. Then after the Medo-Persia came the Greek Empire, led by Alexander the Great, which after his death was divided into four main parts. The theologian claimed that in Dan 11,

Daniel describes only two of these kingdoms – Syria and Egypt. Luther devotes much of his commentary to chapter 11 to the activities of King Antiochus IV Epiphanes, whom he regarded as the symbol of the papacy. The Reformer wrote that Dan 11:36-45 points to the antichrist, who is the papacy, which is a blasphemous authority that rebelled against God. It is investigated that it was Hippolytus of Rome who began to apply the prophecies of Daniel to Antiochus IV Epiphanes and this influenced the following interpreters, including Martin Luther. Strong arguments are made that allow us to conclude that the prophet Daniel did not mean Antiochus IV Epiphanes in Dan 11:21-45. Therefore, Martin Luther's interpretation of this issue is not entirely accurate and does not find exegetical grounds.

It is revealed that by commenting on chapter 12, Luther summarizes the entire book. He particularly drew the attention of his readers to the greatness of Daniel and believed that he was the real king of the Babylonian and Medo-Persian empires. The theologian emphasized that the book of Daniel strengthens the faith of Christians and is important for spiritual growth. Consequently, Martin Luther's interpretation of Dan 10-12, though is not free from mistakes, is meaningful enough, contains spiritual lessons and is useful to study.

REFERENCES

- Baldwin, J. T. (1995). Luther's Eschatological Appraisal of the Turkish Threat in Eine Heerpredigt wider den Türken. Andrews University Seminary Studies, 33(2), 185-202.
- Beckwith, C. L. (2012). Ezekiel, Daniel (Reformation Commentary on Scripture, Old Testament) (Vol. 12). Downers Grove: IVP Academic.
- Collins, J. J. (1993). Daniel: A Commentary on the Book of Daniel (F. M. Cross Ed.). Minneapolis: Fortress Press.
- Doukhan, J. B. (2000). Secrets of Daniel: Wisdom and Dreams of a Jewish Prince in Exile: Review and Herald Pub. Association.
- Dughi, T. A. (1990). The Breath of Christ's Mouth: Apocalypse and Prophecy in Early Reformation Ideology. (Ph.D.). The Johns Hopkins University, Ann Arbor.
- Gane, R. E. (2016). Methodology for Interpretation of Daniel 11:2-12:3. Journal of the Adventist Theological Society, 27(1-2), 294-343.
- Goldingay, J. E. (1989). Word Biblical Commentary Vol. 30, Daniel (Vol. 30): Thomas Nelson.
- Hardy, F. W. (1983). An Historicist Perspective On Daniel 11. (M.A.). Andrews University, Ann Arbor. (1321021)
- Holbrook, F. (1986a). The Seventy Weeks, Leviticus, And the Nature of Prophecy. Washington: Biblical Research Institute
- Holbrook, F. (1986b). Symposium on Daniel. Washington: Biblical Research Institute
- Luther, M. (1960). Luther's Works, Volume 35: Word and Sacrament I (T. E. Bachman Ed. Vol. 35). Philadelphia: Fortress Press.
- Nichol, F. D. (1977). The Seventh-day Adventist Bible Commentary, Volume 4. Washington: Review & Herald.
- Pettibone, D. L. (2007). Martin Luther's Views on the Antichrist. Journal of the Adventist Theological Society, 18(1), 81-100.
- Pfandl, G. (2004). Daniel: The Seer of Babylon. Hagerstown: Review & Herald Publishing.
- Probstle, M. (2005). Truth and Terror: A Text-Oriented Analysis of Daniel 8:9-14. (Ph.D.). Andrews University, Ann Arbor. (3238260)
- Rodríguez, Á. M. The Abomination That Causes Desolation. Retrieved from <https://adventistbiblicalresearch.org/>

- materials/prophecy/abomination-causes-desolation
- Rodríguez, Á. M. (2015). Daniel 11 and the Islam Interpretation (Vol. 13).
- Rojas, R. (2017). Luther's and Calvin's Interpretation of Daniel's Prophetic Visions in Comparison to the Major Schools of Prophetic Interpretation. Paper presented at the The Heritage of the Reformation, Providence, RI, and Everett, MA.
- Shea, W. (1986). Selected Studies on Prophetic Interpretation (Daniel & Revelation Committee Series). Washington: Biblical Research Institute
- Shea, W. (1996). Daniel 7-12 Prophecies of the End Time: Pacific Press Publishing Association.
- Stefanovic, Z. (2007). Daniel: Wisdom to the Wise. USA: Pacific Press Publishing Association.
- Strohl, J. E. (1989). Luther's Eschatology: The Last Times and the Last Things. (Ph.D.). The University of Chicago, Ann Arbor.
- Vogel, W. (1986). The Eschatological Theology of Martin Luther, Part I: Luther's Basic Concepts. Andrews University Seminary Studies, 24(3), 249-264.
- Vogel, W. (1987). The Eschatological Theology of Martin Luther, Part II: Luther's Exposition of Daniel and Revelation. Andrews University Seminary Studies, 25(2), 183-199.
- Walvoord, J. F. (2012). Daniel (P. E. R. Charles H. Dyer Ed.): Moody Publishers.

Kuryliak Ihor

Ph.D. student, <https://orcid.org/0000-0003-3955-1929>, igor.kuryliak@gmail.com

Стаття надійшла / Article arrived: 19.05.21

Схвалено до друку / Accepted: 29.06.21

Надія Пивоварова¹, Людмила Филипович²¹*Науково-дослідний інститут соціально-економічного розвитку міста (Київ, Україна)*²*Інститут філософії імені Г. С. Сковороди Національної Академії наук України (Київ, Україна)***Релігійні меншини як духовно-соціальна реальність поліконфесійної України та об'єкт соціологічного дослідження**

Актуальність дослідження. Україна - багатоконфесійна, багатоетнічна країна, в якій релігійні меншини є помітним суб'єктом її релігійно-конфесійного поля. Інтереси релігійних меншин захищені українським законодавством. Але в реальному житті гарантовані права релігійних та етнічних меншин часто залишаються нереалізованими. Тим часом релігійні меншини мають свої специфічні потреби та особливі умови для їх забезпечення. Зокрема, існуючі закони не гарантують автоматично належної правової основи для участі релігійних меншин у суспільному житті, особливо в таких галузях, як капеланство - військово, медичне, пенітенціарне, освітнє; волонтерство; освітній, інформаційний і культурний простір тощо.

Метою даної статті є характеристика релігійних меншин як духовно-соціального феномену поліконфесійної України та об'єкта соціологічного дослідження. Результати. В статті наведені приклади пошуків визначення дефініції «релігійні меншини» у міжнародних правових документах, у працях зарубіжних та вітчизняних дослідників. Приділена увага опису методології соціологічного дослідження, в якому об'єктом вивчення є вітчизняні релігійні меншини.

Проаналізовані результати фокусного соціологічного дослідження «Релігійні меншини України та державно-конфесійні відносини»¹, зокрема, стосовно оцінки законодавства України у сфері свободи совісті і діяльності релігійних організацій експертами (представники центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування (з питань релігій); лідери громад релігійних меншин – особи з адміністративним та організаційним досвідом; спеціалісти з питань свободи совісті та релігій (зокрема, науковці, юристи, богослови, представники медіа тощо) та вірянами релігійних меншин. Основним висновком, до якого підводить матеріал статті, є те, що в громадянському суспільстві, яким прагне бути й українське, формується суспільна потреба на правове розуміння нових принципів взаємодії держави і релігійних організацій, зокрема і особливо, релігійних меншин. Так, експертами та віруючими релігійних меншин українське законодавство у сфері свободи совісті і діяльності релігійних організацій за 5-ти бальною шкалою, де 5 – найвищий бал, було оцінено на 3,6 та 3,7 бали відповідно. Думку про необхідність актуалізації законодавства з метою підвищення рівня демократичності, де 5 - цілком досконале законодавство, експерти оцінили на 3,4, а віруючі на 3,0 бали. Це свідчить про наявний запит суспільства, зокрема релігійних меншин, на більш досконалу правову базу для успішного управління в полі державно-конфесійних відносин, на адекватну інформаційно-комунікаційну діяльність в цій галузі всіх її суб'єктів. Реалізація усіх правових принципів державно-конфесійних стосунків, взаємoinформування, постійний діалог сприятимуть вдосконаленню цих стосунків як кооперативної (партнерської) моделі відносин у умовах плюралізації та демократизації релігійного життя.

Ключові слова: релігійні меншини, релігійна більшість, державно-конфесійні стосунки, релігійні організації, правовий статус, духовно-соціальний феномен, об'єкт соціологічного дослідження.

Nadiia Pyvovarova¹, Lyudmyla Fylypovych²¹*Research Institute of Socio-economic City Development (Kyiv, Ukraine)*²*H.S. Skovoroda Institute of Philosophy of National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)***Religious Minorities as a Spiritual and Social Reality of Multi-religious Ukraine and as an Object of Sociological Research**

Relevance of research. Ukraine is a poly-religious, multi-ethnic country, where religious minorities are a prominent subject in its religious field. The interests of religious minorities are protected by Ukrainian laws. But in real life, the guaranteed rights of religious and ethnic minorities often remain unexercised. Meanwhile, religious minorities have their own specific needs and special conditions to meet them. In particular, the existing laws do not automatically

¹ Проєкт «Релігійні меншини України та державно-конфесійні відносини» впроваджується організацією «Українська асоціація релігієзнавців» за підтримки Фонду Прав Людини Посольства Королівства Нідерландів: <https://rmu.uarr.info>

ensure a proper legal basis for participation of religious minorities in public life, especially in such areas as chaplaincy - military, medical, penitentiary, educational; volunteering; educational, informational and cultural space, etc.

The purpose of this article is to characterize religious minorities as a spiritual and social phenomenon of poly-religious Ukraine and as the subject of sociological research.

Results. The article gives examples of searching for the definition of "religious minorities" in international legal documents, in the works of foreign and national researchers. Attention is paid to the description of sociological research methodology, which object of study is religious minorities.

The results of the focus sociological research named "Religious Minorities of Ukraine and State-Denominational Relations"² have been analyzed, particularly, regarding the assessment of Ukrainian legislation in the field of freedom of conscience and activities of religious organizations by experts (representatives of central and local executive bodies, local self-government authorities (in the matter of religion); leaders of religious minorities communities – persons with administrative and organizational experience; specialists in freedom of conscience and religions (in particular, scholars, lawyers, theologians, media representatives, etc.) and believers-members of religious minorities. The main conclusion the article leads to is the fact that, in civil society, which seeks to be the Ukrainian one, there is a public need for legal understanding of the new principles of interaction between the state and religious organizations, and particularly religious minorities. Thus, experts and believers-members of religious minorities assessed the Ukrainian legislation in the field of freedom of conscience and the activities of religious organizations on a 5-point scale, where 5 is the highest score; and the scores were the following: 3.6 and 3.7 points, respectively. The experts assessed the opinion on the need to update the legislation in order to increase the level of democracy at 3.4 points, and believers at 3.0 points, where 5 is completely perfect legislation. This shows the existing demand of society, in particular religious minorities, for a better legal framework for successful governance in the field of state and religious relations, for proper information and communication activities of all its subjects in this area. Implementation of all legal principles of state and religious relations, mutual information, constant dialogue will contribute to the improvement of these relations as a cooperative (partnership) model of relations in the context of pluralization and democratization of religious life.

Keywords: *Religious Minorities, Religious Majority, State-denominational Relations, Religious organizations, Legal Status, Spiritual and Social Phenomenon, Subject of Sociological Research*

Вступ.

Україна – одна із найбільш поліконфесійних держав, в якій вільно співіснують різні релігійні традиції, багаточисельні і малочисельні спільноти віруючих, що об'єднані в церкви, деномінації, громади. Між ними існують складні, історією визначені відносини, обтяжені соціально-економічними і політичними реаліями. На відміну від релігійної більшості (такою є християни східного обряду), якій після десятиліть заборон і переслідувань прийшлося важко відновлювати свої права в посткомуністичному суспільстві, релігійні меншини фактично починали з нуля. І суспільство, і держава, і засоби масової інформації, і церкви більшості не завжди однозначно та позитивно ставляться до релігійних меншин, вчиняючи, свідомо чи несвідомо, політичний, культурний, економічний, психологічний, правовий, інформаційний чи навіть фізичний тиск,

що свідчить про існуючі проблеми в сфері міжконфесійних і суспільно-релігійних взаємин. Разом з тим, релігійні меншини є рівноправним і рівнозначним учасником українського релігійно-конфесійного суспільства. А тому проблеми буття меншин в Україні, як і загалом в сучасному світі (в теоретичному і реальному вимірі), їх співіснування з етнічною чи релігійною більшістю є глобальними і актуальними для всіх держав і народів, потребують постійного експертного моніторингу та аналізу. Мета даної статті – охарактеризувати релігійні меншини як духовно-соціальний феномен поліконфесійної України та об'єкт соціологічного дослідження.

Результати дослідження.

Від середини ХХ ст. світова громадськість почала обговорювати тему меншин, в тому числі й релігійних. До дискусії долучилися політичні і релігійні лідери, вчені, правники, представники медіа та ін. Це засвідчено

¹ Project "Religious minorities of Ukraine and State-denominational relations" is implemented by Ukrainian Association of Researchers of Religion with support of Human Rights Fund Programme of the Embassy of the Kingdom of the Netherlands: <https://rmu.uarr.info>

науковими працями й міжнародними правовими документами. Жодна гуманітарна чи правова конференція не обходиться без доповідей про меншини. Дослідженню в цій царині присвячено все більше проєктів: зокрема, *The Legal Status of Religious Minorities in the Euro-Mediterranean World* (2015); *Религиозное большинство и меньшинство в публичном пространстве России и Северной Европы: историко-культурный анализ* (2018). Аналіз цих матеріалів дає підстави зробити висновок про перспективність даної теми, яку потрібно почати із визначення поняття «меншина», «релігійна меншина».

Під меншиною в світовій науці та міжнародному праві розуміють меншу за чисельністю групу людей (у порівнянні з рештою населення держави), «яка не займає панівного становища і члени якої - громадяни цієї держави - володіють з етнічної, релігійної чи мовної точки зору характеристиками, що відрізняються від характеристик іншої частини населення, і виявляють, навіть якщо і опосередковано, почуття солідарності з метою збереження своєї культури, своїх традицій, релігій або мови» (Капоторті, 1991, с. 9). Це визначення є найпоширенішим в міжнародній практиці, ним користуються в усіх міжнародних документах, зокрема Декларації ООН про права меншин та Декларації ООН проти всіх видів дискримінації на основі віри, світогляду, релігії.

Конвенціями і Деклараціями ООН визначається поняття «меншини», окреслюються їх права, засуджується будь-яка дискримінація кількісно невеликих і якісно відмінних груп громадян держави, які не мають в ній домінантного статусу, і за своїми характеристиками вирізняються від більшості населення, а тому об'єднуються для забезпечення своїх прав і досягнення рівності з титульним етносом, пануючою мовою і поширеною релігією.

Права меншин загалом, в тому числі й релігійних, допомагають гарантувати те, що меншини можуть реалізувати і використовувати ті права, якими користується більшість, або самі по собі, або за умови захисту тільки загальними для всіх документами з прав людини (Капоторті, 1991, с. 40-41; Райк, 1996, с. 146-149).

Загалом меншина - це така група людей, які об'єднані за певними ознаками,

що вирізняють їх серед певної більшості населення. За об'єктивними критеріями вона (соціальна група) є «кількісно менша, ніж та чи інша певними ознаками визначена частина населення держави, яка становить більшість. Меншина, складаючись із громадян даної держави, як правило, не знаходиться у панівному (домінуючому) становищі. Їй характерні риси відмінні від відповідних рис іншої частини населення. За своїм суб'єктивним критерієм меншина виявляє почуття солідарності, спрямованої на збереження своєї ідентичності» (Филипович, 2011, с. 60).

Широко використовуючи поняття «релігійна меншина» в науці, відзначимо, що в українському законодавстві воно відсутнє. Міркуючи над самим поняттям «релігійна меншина», науковці вважають, що термін постає як дериват поняття «меншина» у широкому значенні (Бабій, 2006, с.15). Виходячи із загального розуміння меншини, саме релігійну меншину визначають тоді, коли «самоідентифікація особи чи ідентифікація групи відбувається за релігійною ознакою (а етнічні, мовні, культурні характеристики при цьому постають як другорядні).... Таким чином, релігійна меншина – це група громадян держави, що чисельно менша від основної частини населення і/чи не займає домінуючого становища й має стійкі релігійні характеристики та намагається зберегти свою релігійну самобутність» (Бучма, 2008, с. 342).

На практиці при визначенні «релігійна більшість» чи «релігійна меншість» можуть виникати певні труднощі. Адже слід керуватися принципами історичності, об'єктивності, регіональності й виходити з того, яка релігія для даної країни є традиційною, повсюдно поширеною і найбільшою кількісно. В Україні абсолютно домінуючим є християнство в таких його конфесійних формах, як православ'я, католицизм, в тому числі греко-католицизм, протестантизм (ранній класичний та пізній). До релігійних меншин відносять релігійні течії, які репрезентовані обмеженою кількістю своїх послідовників й складаються лише з декількох громад, що не мають всеукраїнського управлінського центру, а інституалізація яких часто носить сектантський характер. Тому релігійною меншиною в Україні може вважатися об'єднання послідовників будь-якої релігії

(національної чи навіть світової), які за своєю чисельністю складають незначну частину серед мешканців нашої країни. Серед останніх: релігії національних меншин, що проживають в Україні; нові для України релігійні течії; так звані природні або автохтонні релігії, що зійшли з історичної арени українського релігійного життя, але нині відроджуються; відносно малочисельні християнські церкви (як правило протестантського напрямку).

До того ж релігійна меншина не є сталою одиницею. Вона - рухома, оскільки може втрачати статус меншини в результаті кількісного зростання своїх послідовників чи/ї територіального поширення. Так, зокрема, кількість віруючих-харизматів і зареєстрованих ними церков за останні роки потужно зросла, що змінює меншинний статус такої конфесії. Наприклад, Об'єднання незалежних харизматичних християнських сьогодні нараховує 361 громаду, хоча ще 20 років тому його не існувало. Разом з такою динамікою в Україні є деякі релігійні меншини, які залишились малочисельними організаціями. Серед них Всесвітня віра багаї, буддисти, караїми, кримчаки, рідновіри, сведенборжці та ін.

Виходячи з історії постановки тих чи інших релігій, можна стверджувати, що в Україні завжди існували релігійні меншини, від доімперських часів, але точно вирахувати кількість громад, які відносяться до релігійної меншини, тим паче, кількість послідовників, - вкрай важко і чи можливо взагалі. Одне очевидно: релігійні меншини були і є складовою духовної і соціальної реальності нашої країни від давніх часів до сьогодення. Вони є помітним та рівноправним компонентом сучасної поліконфесійної України.

Сьогодні діяльність релігійних меншин в Україні регулюється Конституцією України (ст. 35) та Законом «Про свободу совісті та релігійні організації», які є правовим фундаментом для повноцінного здійснення свободи совісті, свободи релігії або переконань, вільної діяльності релігійної організації. В Законах України відсутній поділ релігій на традиційні і нетрадиційні, на історичні і нові, на домінуючі та недомінуючі, на більшість і меншість за релігійною ознакою. Щодо громад релігійних меншин, релігій національних меншин, неорелігій

не використовується якийсь специфічний термін. Всі релігійні об'єднання будь-якої конфесійної орієнтації покриваються поняттям «релігійні організації», що є абсолютно справедливою і демократичною нормою.

За нині діючим Законом правовий статус релігійної меншини ідентичний правовому статусу будь-якої релігійної організації і базується на двох визначальних принципах: відокремлення Церкви від Держави і рівність всіх релігій перед законом. Жодній із існуючих в Україні релігій не мають надаватися якісь переваги, не визначаються також пріоритетні релігії. Проголошено, що всі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом (ст. 5). Законодавство України не передбачає якихось привілеїв чи обмежень релігіям, що вирізняються давністю існування тієї чи іншої конфесії, традиційністю (відповідність культурним традиціям нації), чисельністю релігійної організації, її внеском в розвиток культури тощо. Обмеження стосуються лише тих випадків, коли релігійна активність вступає у протиріччя з діючим законодавством і несе загрозу суспільній безпеці, порядку, фізичному або психічному здоров'ю громадян, моралі, тобто головним правам і свободам інших осіб.

З правової точки зору, в Україні всі релігійні організації мають однаковий правовий статус і є рівноправними. Однак, будучи елементом релігійного ландшафту, навіть історичним та органічним, складовою духовної і соціальної реальності, релігійні меншини мають інший суспільний статус, ніж церкви більшості. Не всі релігії і релігійні організації отримують однакове суспільне визнання, підтримку тощо. Задекларована рівність конфесій перед законом чинна лише в державно-правових відносинах, і то не завжди на місцях дотримуються цих норм. Про рівність релігій у суспільно-політичній, економічній, освітній та інших сферах можна говорити з певною долею умовності. У своїй історії Україна тісно пов'язана з православною церквою, східнохристиянською традицією. Тому не випадково, що переважна частина населення України релігійно ідентифікує себе з нею – близько 60% (Конфесійна та церковна належність громадян України, 2020). Значимість цієї конфесії в історії, культурі,

державності, моральності, наступності традицій українського суспільства відзначена, наприклад, в Кодексі законів про працю України (ст. 73), який визначив такі православні/східнохристиянські релігійні свята, як Різдво Христове, Пасха (Великдень) та Трійця як святкові і неробочі дні – державні свята. Святковим і неробочим визнані Різдво за Григоріанським (25 грудня) календарем, святковим - Новий рік (Рош га-Шана) за єврейським календарем. Зважаючи на багату конфесійну палітру українського суспільства та проголошений релігійний плюралізм з гарантіями рівності, в цьому ж законодавчому акті закріплено: «За поданням релігійних громад інших (неправославних) конфесій, зареєстрованих в Україні, керівництва підприємств, установ, організацій надає особам, які сповідують відповідні релігії, до трьох днів відпочинку протягом року для святкування їх великих свят з відпрацюванням за ці дні» (ст. 73). Реально цим правом користуються небагато громад.

Так само, незважаючи на те, що у Збройних силах України інститут військових священиків офіційно відсутній, військовослужбовці, за бажанням, регулярно отримують доступ до релігійних відправ. У багатьох військових частинах є священики. В армії проводять християнські богослужіння і широко використовують християнську символіку. При цьому має місце явне ігнорування прав послідовників релігійних меншин, які хотіли б відвідувати богослужіння своєї конфесії, бачити і чути, якщо вже запрошують у військову частину служителів культу, й представника свого віровизнання.

Це лише кілька прикладів нерівних можливостей для представників релігійно-конфесійного українського розмаїття, релігійні меншини якого є помітною його складовою.

Неоднозначне ставлення до релігійних менших домінантних релігій, посадових осіб, медіа. Громадська думка також не надто прихильна до релігійних меншин. Як реакція на такі реалії, частина з меншин замикається, ізолюється від суспільних потреб і сконцентровує увагу на власних внутрішніх інтересах і проблемах. Інша ж частина, намагаючись віднайти і зайняти свою нішу в українському духовно-

релігійному і культурному полі, шукає можливостей встановлення діалогу, порозуміння з представниками релігійних більшостей, суспільними інституціями, громадськими організаціями, політичними партіями. При вирішенні проблемних питань в релігійному житті важливу роль відіграють Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій, Конференція представників християнських церков України, Рада Євангельських протестантських церков та інші міжконфесійні спільноти. Проте переважна частина релігійно-меншинних організацій не мають можливості брати участь у функціонуванні цих організацій. Саме тому в 2017 році утворена Всеукраїнська Рада релігійних об'єднань, куди увійшли представники 7 релігійних меншин.

Оскільки релігійні меншини знаходяться все ж у нерівному стані щодо релігійних більшостей, значну роль в збереженні її життєспроможності відіграє їх лідер, його індивідуально-психологічні особливості, соціальні характеристики, активність і настирливість в обстоюванні прав своєї спільноти, здатність громади до харизматичної легітимації його особи. Від особистісних якостей лідера релігійної меншини залежить траєкторія її руху в суспільному просторі і часі та здатність переходу в цих координатах в іншу якісну категорію – релігійну більшість або ж в стан її функціональної більшості.

Беззаперечний факт - ситуація в релігійно-меншинному бутті порівняно з першою половиною 90-х років минулого століття нині покращилася та стабілізувалася. Цьому сприяли, з одного боку, намагання релігійних меншин зайняти своє місце в релігійному і політичному просторі України, а з іншого – процеси національно-культурного відродження, зокрема, самоідентифікація історичних церков, взаємовизнання однією, звичка жити в полірелігійному середовищі, демократизація і лібералізація законодавчої бази, політична поляризація суспільства, в якій солідарність по вірі відходить на задній план. Українське суспільство іде шляхом розвитку громадянського суспільства, в якому релігійні меншини є його помітним інститутом, духовно-соціальним феноменом, що потребує вивчення на рівні з іншими інститутами сучасного громадянського суспільства.

Разом з тим слід відзначити, що релігійні меншини досі не були надто популярними в українському екзистенційному та інформаційному полі. Час від часу вони як об'єкт вивчення спливають в тому чи іншому ракурсі в сучасному медіаконтенті, в дискурсах дослідників релігії, зокрема, серед філософів, релігієзнавців, юристів, істориків, культурологів, соціологів, у звітних статистичних профільних довідниках державних служб. Цьогоріч, по суті, вперше релігійні меншини нашої держави стали центром дослідницької уваги спеціалізованого фокусного науково-дослідного проєкту «Релігійні меншини України та державно-конфесійні відносини»³, що впроваджується Українською асоціацією релігієзнавців за підтримки Фонду Прав Людини Посольства Королівства Нідерландів⁴ у партнерстві з Всеукраїнською радою релігійних об'єднань та Відділом релігієзнавства Інституту філософії НАН України.

Основна ідея проєкту - представити релігійні меншини українському суспільству, визначити їхні нагальні потреби, донести до влади особливості їхніх інтересів, запитів та потреб, «включити» меншини в соціальну і духовну структуру суспільства. Проєкт триває до кінця поточного року і передбачає, що цілісна й сфокусована презентація релігійних меншин українському суспільству, поширення інформації про них покращить їх статус і сприйняття в Україні. Вивчення релігійних меншин реалізовується через багатокомпонентний ракурс підходу до проблеми: соціологічний, юридичний, релігієзнавчий та інформаційно-просвітницький медіа-контент для держави (через представників відповідних державних служб, організацій та установ), профільних спеціалістів та широкої громадськості. Вагомим джерелом інформації про соціокультурне життя, життєдіяльність, потреби й запити релігійних меншин стало соціологічне дослідження. Його завдання - отримати інформацію про реальний, фактичний стан функціонування релігійних меншин в Україні, про особливості

їх комунікації з державою, про оцінку реалізації декларованих законодавчих прав та свобод з акцентом стосовно об'єднань віруючих релігійних меншин.

Соціологічне дослідження реалізовувалося як різновид кейс-стаді із застосуванням трьох методів збору інформації, з метою поєднання кількісної методики, націленої на виявлення кількісних ознак досліджуваної проблематики, та якісної стратегії, спрямованої на пошук різноманітності можливих думок, відмінного досвіду державно-конфесійних відносин, моделей поведінки, повсякденних фактів, незалежно від кількісної розповсюдженості.

Кількісна методика закладалася в оцінці шкали, згідно з якими розраховувалися середні бали, зокрема, для визначення оцінок рівня демократичності законодавства України у сфері свободи совісті і діяльності релігійних організацій; рівня реалізації тих чи інших прав та свобод; рівня релігійної толерантності, взаєморозуміння в українському суспільстві; оцінок державно-конфесійних відносин в Україні. Середні бали розраховувалися за порядковими шкалами як середнє арифметичне відповідей респондентів, де 1 бал - максимально негативна оцінка, а 5 балів – максимально позитивна оцінка.

Якісна стратегія реалізовувалася в неструктурованих «відкритих» запитаннях анкет (потребують текстової відповіді з описом реальних прикладів комунікації з органами державної влади; колом проблем питань; пропозицій щодо змін в Закон України "Про свободу совісті та релігійні організації" задля покращення становища релігійних меншин; потенційних кроків для гармонізації міжконфесійних відносин та релігійної толерантності в Україні тощо).

Розгорнуті відповіді про життєдіяльність та функціонування громад віруючих релігійних меншин були отримані внаслідок проведення двох фокусованих групових дискусій (ФГД) з віруючими.

Збір соціологічної інформації здійснювався наступними методами:

³ Офіційна сторінка проєкту: <https://rmu.uarr.info>

Сторінка проєкту в Facebook: <https://www.facebook.com/RMU.uarr.info/>

⁴ Створення цієї публікації частково або повністю фінансується в рамках Фонду Прав Людини Посольства Королівства Нідерландів. Зміст та думки викладені в цій публікації є відповідальністю авторів та не обов'язково відповідають позиції Посольства

анкетування віруючих громад релігійних меншин через гугл-форми з використанням оціночних шкал та неструктурованих запитань; фокус-групові дискусії з віруючими громад релігійних меншин (дві – взяли участь сімнадцять учасників, що представили одинадцять деномінацій релігійних меншин); експертне опитування – анкетування через гугл-форми з використанням оціночних шкал та неструктурованих запитань.

Анкетуванням охоплено дві цільові групи респондентів:

- віряни громад релігійних меншин – 211 анкет (за основу відбору респондентів закладався, в першу чергу, принцип самоідентифікації особи⁵);
- експерти – 135 осіб.

В якості експертів виступили: 1) представники центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування (з питань релігій) – 50 осіб; 2) лідери громад релігійних меншин – особи з адміністративним та організаційним досвідом – 52 особи; 3) спеціалісти з питань свободи совісті та релігій (зокрема, науковці, юристи, богослови, представники медіа тощо) – 33 особи.

Загалом у соціологічному опитуванні вірян громад релігійних меншин взяли участь представники 17 релігійних деномінацій, хто конкретизував назву власної релігійної організації чи спільноти, або узагальнено зазначив релігійний напрям,

а саме – «протестантизм» та «харизматизм», а також ті віряни, хто визначив себе як «вірянин релігійної меншини» (без конкретизації належності). Таким чином, серед представлених в дослідженні деномінацій наступні: Апостольська Православна Церква в Україні; Буддизм (школи корейського, тибетського, японського буддизму); Вірменська Апостольська Церква; Євангельські християни баптисти (зокрема, «Церква Голгофи», «Світло пробудження», «Дім миру» та інші); іслам сунітського тлумачення; Національні Духовні Збори Бахаї України; неоязичницькі вірування (зокрема, «Великий Вогонь»), рідновірство; Німецька Євангелічно-Лютеранська Церква України; Об'єднання Синів і Дочок України Рідної Української Національної Віри; Релігійне Об'єднання Громад Прогресивного Іудаїзму України; Свідки Єгови; Український християнський рух «Нове покоління»; Християни Віри Євангельської; Товариство свідомості Крішні в Україні; Церква Адвентистів Сьомого Дня; Церква Ісуса Христа Святих Останніх Днів; Церква Саєнтології; харизмати; протестанти; вірянини релігійних меншин.

Згідно з отриманим зворотнім зв'язком від вірян релігійних меншин (участь в анкетуванні) та учасників ФГД, а також результатами експертного опитування, в дослідженні географічно представлена вся територія України (за винятком АР Крим)

⁵ В національному законодавстві термін «релігійні меншини» відсутній. У дослідженні під поняттям «релігійні меншини» розумілися об'єднання віруючих певної конфесійної зорієнтованості, віросповідна і культова практика яких мають свою самодостатність і самобутність, які за своєю чисельністю, рівнем поширеності, впливу в релігійному середовищі територіально не посідають домінуючого становища. Під поняттям «релігійна більшість» позиціонувалися віруючі таких релігійних організацій, що територіально широко та багаточисельно представлені в Україні, зокрема, віруючі ПЦУ, УПЦ(МП), УГКЦ, РКЦ, деяких протестантських деномінацій. У контексті такого понятійного підходу до релігійних меншин, які функціонують в Україні, були віднесені: 1) релігії (релігійні організації) національних меншин (іудаїзм, караїмське віросповідання, іслам, вірменська церква, німецькі лютерани, релігія ромів, старообрядці тощо); 2) релігійні новоутворення: неохристиянські рухи, релігії орієнталістського напрямку, езотеричні об'єднання, неоязичницькі вірування, синтетичні неорелігії, саєнтологічні рухи тощо; 3) регіональні релігійні меншини домінуючих в Україні конфесій (наприклад, общини УГКЦ, ПЦУ та ін. в Східних областях України чи УПЦ (МП) в Галичині). При проведенні дослідження віруючим пропонувалося ознайомлення з визначеннями понять «релігійна більшість», де фігурувало формулювання – «деякі протестантські деномінації» та «релігійні меншини», де також зазначалося формулювання «історично присутні в релігійному полі України спільноти певних протестантських конфесій та християнських деномінацій» та надавалося право на основі самоідентифікації позиціонувати себе як вірянина та власну релігійну спільноту (в якості «релігійної більшості» чи «релігійних меншин») й взяти участь, або відмовитися від участі у дослідженні. Відзначимо, що на основі самоідентифікації до релігійних меншин віднесли себе представники таких релігійних громад, як: Свідки Єгови, Євангельські християни баптисти, Християни Віри Євангельської, Церква Ісуса Христа Святих Останніх Днів (мормони), Адвентисти Сьомого Дня.

– 23 області (без Івано-Франківської) та місто Київ. Обрана методика та отримані результати дали можливість «побачити» віруючого спільноти релігійних меншин, з його оцінками, потребами, запитами.

Нижче проілюструємо даний матеріал деякими результатами соціологічного дослідження, яким у подальшому будуть присвячені окремі наукові статті у більш широкому контексті. Зокрема, наведемо отримані у ході соціологічного опитування оцінки законодавства України у сфері свободи совісті і діяльності релігійних організацій експертами (згідно з експертним опитуванням) та вірянами вітчизняних релігійних меншин (рис. 1).

Експерти та віруючі релігійних меншин близькі у своїх оцінках українського законодавства у сфері свободи совісті і діяльності релігійних організацій. За 5-ти бальною шкалою, де 5 – найвищий бал:

оцінка експертів – 3,6 бали; оцінка віруючих – 3,7 бали. Серед різних категорій експертів оцінка представників органів влади найвища – 4,0 бали.

Експерти меншою мірою (порівняно з віруючими) підтримують думку про необхідність актуалізації законодавства з метою підвищення рівня демократичності. За 5-ти бальною шкалою, де 5 – цілком досконале законодавство): оцінка експертів – 3,4 бали; оцінка віруючих – 3,0 бали. Спеціалісти з питань свободи совісті та релігій вище, порівнюючи з іншими категоріями експертів, оцінюють рівень демократичності законодавства – 3,7 бали. Віруючі релігійних меншин є категоричнішими щодо необхідності актуалізації правової бази держави у сфері свободи совісті і діяльності релігійних організацій, аніж лідери релігійних спільнот релігійних меншин, відповідно 3,0 бали проти 3,3 балів.

Рис. 1. Оцінка законодавства України у сфері свободи совісті і діяльності релігійних організацій, бали⁶

⁶ Середні оцінки в балах розраховані в програмі SPSS шляхом зважування відповідей, порахованих у відсотках, за 5-бальними шкалами. Розрахунки здійснені відповідно до часток респондентів, що надали відповіді, в «n» - зазначена кількість осіб, які надали відповіді

На думку переважної частини учасників фокус-групових дискусій, законодавство загалом якісне, демократичне, навіть в певних аспектах демократичніше, ніж в деяких інших країнах Європи, однак його реалізація в конкретних ситуаціях (реєстрація/перереєстрація, освітні питання, благодійність, реституція, оренда та будівництво ритуальних приміщень тощо) на місцях, і особливо за межами столиці, викликає труднощі як на рівні правової неграмотності працівників відповідних державних установ та соціальних інститутів, так і на рівні непоінформованості самих вірян (як рядових, так і осіб з адміністративними та організаційними повноваженнями від релігійних спільнот) щодо прав та механізмів їх забезпечення:

«Закон, як правило, написаний дуже добре, але виконання закону, наприкладі нашої громади Львівської - «ні в тин, ні в ворота» - є така гарна українська приказка» (РУНВіра);

«Законодавство - воно загалом чудове, але, як вже сказали, це питання того, як люди дотримуються цього законодавства, тому що іноді на місцях працівники паспортних столів чи інших державних органів цього просто не знають. І іноді досі до нас звертаються у правозахисну організацію, не тільки представники мусульманської громади, іноді і інших релігійних громад, яким доводиться цитувати законодавство, щоб вони могли чимось аргументувати своє право» (ДУМУ УММА);

«...стакевідчуття, щовоно(законодавство), навіть порівнюючи з європейськими країнами, насправді, є ліберальніше, ніж в європейському законодавстві. І також я порівнював закони, більше в контексті реституції, тому що якби це та ситуація, коли у нас були прийняті певні рішення, але 30 років так нічого і не змінилося. І в практиці потім, якщо ми намагаємося повернути навіть якусь сакральну будівлю, то той закон який існує, він фактично не діє і все потрібно вирішувати тільки і виключно у судовому порядку (лютеранство);

«Стосовно недосконалості, скажімо, податкової, тих реформ, які вони зробили.... Несправедливо досить. Скажімо, якщо у православній церкві можна продавати свічки і ікони, і це входило у віросповідання, то

нам заборонили, інакше ми могли втратити статус неприбуткової релігійної організації. Ми вважаємо що це несправедливо: одним надають право, а інші не мають права цього робити» (ЄХБ);

«У нас порушувалося законодавство... на прикладі освітніх програм. Студент нашої освітньої програми був позбавлений фактично (відбув 6 місяців позбавлення волі) за те, що він є студентом семінарії. Військкомат не прийняв довідку до відома, і тому ми зверталися... у нас наразі йде судовий процес вже третій рік... І ми зверталися, звичайно, до законодавства європейських країн, до рішення суду ЄСПЛ щодо порушення прав і свобод релігійних кожного громадянина. І нам є з цим порівнювати і студент дійсно відсидів шість місяців і ми через верховний суд нині повернули справу на місцевий суд, на перегляд. І ось уже формується судова практика і ми зі своєї сторони зверталися у всі організації на міжконфесійній взаємодії для залучення релігійних інших громад, бо на цьому рішенні формується судова практика, і якщо рішення буде таким від початку, то буде досить негативним для усіх освітніх програм євангельських та християнських церков (Нове покоління);

«Стосовно земельних ділянок так само у нас були проблеми... Не всюди хотіли виділяти нам... вже не кажу, що було багато судових процесів стосовно повернення культових споруд...де не хотіли...Так само були свої причини. Також військкомат. Так само мали проблеми з військкоматом, де один з районних військкоматів прямо так в інтернеті займався цькуванням людей, населення, проти нас, що ми отакі, не підтримуємо батьківщину, тому що не хочемо йти воювати, хоча вони добре знали про наше відношення до військової служби. Тобто, закон нам надавав право на альтернативу (ЄХБ);

«Проблеми можуть бути тільки, якщо статут складений не відповідно до законодавства і так далі, а все інше досить спокійно. І хочу підкреслити, що це саме в Україні, тому що коли почалися реєстрації громад, це було ще наприкінці радянських часів, тоді були дуже великі проблеми, навіть саме слово громада було дуже складно зареєструвати. Нам, наприклад, пропонували реєструвати не юдейську громаду, а «общество еврейской культуры», аби тільки

не звучало слово громада і, щоб ніде про це не було написано. А зараз ніяких проблем ми не бачимо, все в рамках законодавства дуже спокійно, все нормально» (прогресивний іудаїзм;)

«... стикнулась в нас громада в Дніпропетровську, коли саме держреєстратор, подивившись статут громади релігійної, була здивована і сказала, що вона не може його в тому вигляді зареєструвати, і вимагала, держреєстратор вимагав внести зміни, і чомусь ці зміни, що вона пропонувала більше відповідають до комерційної організації... те, з чим ми стикнулись і що не відноситься, мабуть, до закону і до держави, ми стикнулись з тим, що дуже мало юристів, які б могли надати кваліфіковану інформацію, щодо релігійних організацій, особливо в містах, да? Тобто, якщо в Києві в нас національні збори, які є центром національної громади всіх громад в Україні, просто винайняли юридичну компанію, яка цільовим почала вивчати це питання щодо юридичного супроводу. Але знайти спеціалістів саме на місцях - це проблема» (Бахаї);

«На рахунок надання приміщень, на рахунок оренди земель і все, що стосується цього питання, - є певні проблеми» (ПУНВіра).

Висновки.

Релігійні меншини як повноправні учасники релігійно-конфесійного поля України підтримують та вибудовують механізми формування зв'язків, взаємодій в сучасному громадянському суспільстві, яким прагне бути українське, для зміцнення свого становища і позитивної перспективи розвитку. Ці механізми можуть мати як конструктивний (підтримка державних програм, загальнонаціональних ідей, соціальне служіння, міжрелігійний, міжкультурний, міжнаціональний діалог в процесі побудови громадянського суспільства, участь в розробці й реалізації заходів щодо розв'язання глобальних проблем, сприяння підвищенню рівня суспільної моралі та індивідуальної моральності тощо), так і деструктивний характер (самоізоляція, заглиблення у світ власного буття і байдужість до суспільних процесів, нетерпимість, агресивність та агресія до інаковірних, антидержавна, антисуспільна, антиукраїнська діяльність тощо), а, відповідно до цього, постануть і суспільні наслідки. Якими будуть

останні, покаже майбутнє. Але, безперечно, характер цього типу відносин безпосередньо залежатиме від правового забезпечення свободи совісті та релігійної свободи взагалі і свободи релігійних меншин зокрема та позитивного іміджу релігійних меншин в громадській думці.

Завдяки входженню України в світ відбувається її знайомство з різними моделями державно-церковних відносин. Спокусливо автоматично (у формі простого копіювання) одну з них перенести на український ґрунт. Але такі спроби приречені на невдачу, оскільки будь-яка модель - це результат взаємодії як загальних, так і специфічних особливостей національного розвитку кожної країни, що зумовлене історією, ментальністю її народу. Жодна із існуючих моделей - ні так звана «американська», а ні «європейська» (хоч і тут не існує якоїсь спільної для всіх країн) - не може вповні задовольнити Україну, що має виробити свою власну модель таких стосунків із врахуванням традицій, специфіки свого розвитку і потреб. Зрозуміло, що тут існує багато проблем, але шляхів їх розв'язання лише два: або демократичний, або тоталітарний. Тому Україна із застереженнями віднеслася до досвіду Росії із прийняттям нового Закону, який значною мірою обмежує діяльність релігійних меншин, ввівши дискримінаційні щодо них умови.

В Україні держава не байдужа до діяльності релігійних меншин. З метою упередження міжконфесійних і міжрелігійних конфліктів вона вимушена контролювати ситуацію в релігійній сфері. На жаль, наявність демократичного Закону «Про свободу совісті та релігійні організації» не завжди забезпечується відповідним механізмом його реалізації, що призводить до зволікань у реєстрації громад, у дозволі на будівництво культових споруд або поверненні тих, що колись належали релігійним меншинам, до свавілля місцевих владних структур, які не завжди дотримуються існуючого законодавства, інколи демонструють правову неосвіченість в сфері державно-церковних відносин, релігійної свободи тощо, що підтвердили і результати цитованого соціологічного дослідження.

Частково неоднозначності і складності в діяльності владних структур щодо

забезпечення правових гарантій усіх без винятку релігійних організацій обговорюються і нівелюються науково-практичними конференціями, семінарами, які організовуються в Україні з ініціативи міжнародних та українських наукових, освітніх, державних та громадських, в т.ч. і релігійних організацій. За роки їхньої плідної співпраці було проведено сотні таких заходів.

Крім того, є надія, що реалізований нині в Україні фокусний проєкт «Релігійні меншини України та державно-конфесійні відносини» представить існуючі релігійні меншини для широкої громадськості, віруючих інших конфесій, державних службовців, науковців, журналістів тощо, і громади релігійних меншин будуть видимими учасниками демократизації суспільства, що покращить їх становище в Україні та гармонізує

різномірні стосунки з державою, що сприятиме не лише покращенню становища релігійних меншин в українській державі, але й поліпшить міжнародний імідж України. А досвід науково-практичних, міжконфесійних, державно-конфесійних діалогів та досвід реалізацій подібних фокусних проєктів, що включатимуть не лише теоретичне, а й практичне (через соціологічні дослідження) вивчення життєдіяльності (стану, потреб та запитів, специфіки взаємодії з Державою та іншими Церквами) усіх суб'єктів релігійно-конфесійного простору, нададуть можливість об'єктивно інформувати суспільство про новітні процеси в релігійній сфері, про статус релігійних меншин, вести діалог з віруючими з питань їх соціалізації, попередження небажаних соціально негативних наслідків, міжрелігійних конфліктів тощо.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Бабій М. Правовий статус діяльності релігійних меншин // Релігійна панорама. Спецвипуск 2006 року. К., 2006. С.15-18.

Бабій М. Правове регулювання діяльності релігійних меншин України в контексті міжнародного права // Релігійні меншини України. Т.7 // Історія релігії в Україні. В 10-ти томах. За ред. проф. А. Колодного. К.: Укр. Видавн.консорціум, 2011. С. 65-71.

Бучма О. Релігійні меншини України: стан і проблеми // Українське релігієзнавство. 2008. № 46. С. 341-354.

Доклад по языковым правам национальных меньшинств в регионе ОБСЕ, 1999, URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/e/6/42061.pdf>

Конфесійна та церковна належність громадян України (січень 2020р. соціологія), 2020, URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/konfesiina-ta-tserkovna-nalezhnist-gromadian-ukrainy-sichen-2020r>

Луценко В. Забезпечення реалізації прав етноконфесійних меншин як актуальне завдання державної політики України в сфері релігії // Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2019. Вип. 3-4 (99-100). С. 421-433.

Религиозное большинство и меньшинство в публичном пространстве России и Северной Европы: историко-культурный анализ. (Проект РНФ 17-18-01194). URL: <https://urgi.urfu.ru/tmm/>

Релігійні меншини України. Т. 7. // Історія релігії в Україні: у 10-ти т. За ред. проф. А.Колодного / Редколегія: А.Колодний (голова) та ін. Київ, 2011. 600 с.

Филипович Л. Природа релігійних меншин і правові проблеми їх буття в Україні // Релігійні меншини України. Т.7 // Історія релігії в Україні. В 10-ти томах. За ред. проф.А.Колодного. К.: Укр. Видавн.консорціум, 2011. С.59-64.

Филипович Л. Релігійні меншини в Україні: ідентифікація та правовий статус, проблеми та шляхи їх розв'язання // Релігійна свобода: природа, правові і державні гарантії. Науковий щорічник. К., 1999. С.106-110.

Capotorti, Francesco. Study on the rights of persons belonging to ethnic, religious and linguistic minorities / New York : UN, 1991. 114 p.

The Legal Status of Religious Minorities in the Euro-Mediterranean World (2015). URL: https://www.researchgate.net/publication/293028573_The_Legal_Status_of_Religious_Minorities_in_the_EuroMediterranean_World_RELMIN

REFERENCES

Babiy, M. (2006) Legal status of Religious Minorities. Religious panorama. Special edition of 2006. Kyiv.

Babiy, M. (2011). Legal regulation of religious minorities in Ukraine in the context of international law. Religious minorities of Ukraine. Vol.7. History of religion in Ukraine. In 10 volumes. Eds prof. A. Kolodnyi. K.: Ukr. Publishing consortium.

Buchma, O. (2008). Religious minorities of Ukraine: state and problems. Ukrainian Religious Studies. № 46, 341-354. Report on the linguistic rights of national minorities in the OSCE region, (1999), Retrieved from <https://www.osce.org/>

- files/f/documents/e/6/42061.pdf
- Confessional and ecclesiastical affiliation of citizens of Ukraine (2020). Retrieved from <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/konfesiina-ta-tserkovna-nalezhnist-gromadian-ukrainy-sichen-2020r>
- Lutsenko, V (2019). Ensuring the enforcement of rights of ethno-confessional minorities as an urgent task of the state policy of Ukraine in the field of religion. Scientific notes of I.F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. Iss. 3-4 (99-100). P. 421-433.
- Religious majority and minority in the public space of Russia and Northern Europe: Historical and cultural analysis. (RSF project 17-18-01194). Retrieved from <https://urgi.urfu.ru/rmm/>
- Kolodnyi, A. (2011). Religious minorities of Ukraine. History of religion in Ukraine. Kyiv
- Fylypovych, L. The nature of religious minorities and legal problems of their existence in Ukraine. Religious minorities of Ukraine. Vol.7.
- History of religion in Ukraine. (2011). Publishing consortium, 2011.
- Fylypovych, L. (1999). Religious minorities in Ukraine: identification and legal status, problems and ways to solve them. Religious freedom: nature, legal and state guarantees. Scientific annual book. Kyiv.
- Capotorti, F. (1991). Study on the rights of persons belonging to ethnic, religious and linguistic minorities / New York : UN
- The Legal Status of Religious Minorities in the Euro-Mediterranean World (2015). Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/293028573_The_Legal_Status_of_Religious_Minorities_in_the_EuroMediterranean_World RELMIN

Pyvovarova Nadiia

Ph.D., <https://orcid.org/0000-0002-8010-0436>, nadyapyvovarova@gmail.com

Fylypovych Lyudmyla

Dr.S.c., <https://orcid.org/0000-0002-0886-3965>, lfilip56@gmail.com

Стаття надійшла / Article arrived: 12.05.21

Схвалено до друку / Accepted: 29.06.21

Олександра Дейнеко

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна (Харків, Україна)

Соціальна згуртованість та соціальна солідарність: у пошуках змістовного розмежування

Робота спрямована на визначення сутнісних відмінностей понять «соціальна солідарність» та «соціальна згуртованість» крізь етимологічно-лінгвістичну та соціологічну дослідницьку оптику. Критично осмислюючи позиції науковців щодо синонімічності та тотожності змісту цих понять, а також ідею їхньої відмінності у зв'язку із контекстом вживання, автор виокремлює декілька аспектів змістовного розмежування. Аргументом на користь наявності відмінностей у змісті є аналіз частоти використання понять «social cohesion» та «social solidarity» в оцифрованих джерелах Google Books з 1800 по 2019 рр. Підсумовано, що у фокусі етимологічно-лінгвістичного аналізу соціальна солідарність постає як мікросоціальний, первинно індивідуальний феномен, що передбачає «єдність одноманіття» та присутній на рівні свідомості; «соціальна згуртованість» апріорі засвідчує наявність певного колективного суб'єкта – гурту, уособлює «єдність різноманіття», та є онтологічно діяльним. Автор наголошує, що соціальна згуртованість – це «первинно колективна» якість, носієм якої є певна соціальна спільнота. Окремим аспектом аналізу постає визначення понять «соціальна солідарність» та «соціальна згуртованість» у роботах Е. Дюркгейма, що співвідносяться як частина та ціле, етап та результат. Дюркгеймівське наповнення цих концептів суперечить етимологічно-лінгвістичній логіці, оскільки соціальна солідарність у роботах класика постає як діяльний компонент соціальної згуртованості, що визначає тип соціальних зв'язків. Така ж лінія «змістовного перекосу» спостерігається у сучасних дефініціях «соціальної солідарності», що визначається з позицій макросоціології (як стан суспільства чи суспільний консенсус) та може передбачати діяльний вимір. Сучасні визначення поняття «соціальна згуртованість» мають, на думку автора, більш виражений діяльний акцент (згуртованість як процес та результат діяльності), що в цілому відповідає етимологічно-лінгвістичній логіці, і є менш «вибагливими» щодо характеру єдності, що постає як спільність.

Ключові слова: соціальна згуртованість, соціальна солідарність, етимологія, лінгвістичний аналіз, єдність, різноманіття, гурт, гуртування

Oleksandra Deineko

V.N. Karazin Kharkiv National University (Kharkiv, Ukraine)

Social Cohesion and Social Solidarity: in the Search of Essential Distinction

The paper is dedicated to identifying the essential differences of the concepts "social solidarity" and "social cohesion" through etymological-linguistic and sociological research optics. Critically comprehending the existing positions of scientists about synonyms and identity nature of these concepts content, as well as the idea of their difference in relation to the context of use, the author proposes several aspects of their essential distinction. The argument in favor of differences in content is the analysis of the frequency of "social cohesion" and "social solidarity" terms use in digitized sources of Google Books from 1800 to 2019. The paper concludes that in the focus of etymological-linguistic analysis social solidarity appears as microsocial, primarily an individual phenomenon that presupposes the "unity of uniformity" and exists on the consciousness level; the use of the Ukrainian translation of the term "social cohesion" a priori testifies the existence of a certain collective entity - a group, embodies the "unity of diversity", and is ontologically active. The author emphasizes that social cohesion is a "primarily collective" quality, which is carried by a social community. A separate aspect of the analysis is the definition of "social solidarity" and "social cohesion" in the works of E. Durkheim, which are related as part and whole, stage and result. The Durkheimian content of these concepts contradicts the etymological-linguistic logic, as social solidarity in the works of the classic appears as an activity component of social cohesion, which determines the type of social ties. The same line of "content bias" is observed in contemporary definitions of "social solidarity", which is defined from the standpoint of macrosociology (as a state of society or social consensus) and may involve the activity dimension. Contemporary definitions of "social cohesion" have more pronounced activity emphasis (cohesion as a process and result of activity), which generally corresponds to the etymological-linguistic logic, and are less "demanding" on the nature of unity.

Keywords: Social Cohesion, Social Solidarity, Etymology, Linguistic Analysis, Unity, Diversity, Group, Grouping

Вступ.

Термінологічна визначеність є надважливим чинником розвитку будь-якої галузі наукового знання. Мультипарадигмальна природа соціології унеможливує застосування єдиних стандартів змістового наповнення соціологічних понять, що найчастіше мають різні дефініції в залежності від обраної теоретичної оптики. Це, у свою чергу, зумовлює потребу постійного уточнення змісту соціологічних категорій, інакше може призводити до термінологічної невизначеності та підміни понять. Особливо гостро така проблема постає перед дослідниками, які вивчають поняття високого рівня абстракції чи такі, що є схожими за змістом. Наші попередні розвідки, присвячені дослідженню соціальної згуртованості (Дейнеко, 2020), засвідчили, це поняття найчастіше застосовується у тісному взаємозв'язку з категорією «соціальна солідарність», проте зміст цих понять дослідниками не завжди уточнюється, так само, як і особливості їхнього співвіднесення. Це актуалізує детальний аналіз змісту цих понять у різних методологічних перспективах – етимологічно-лінгвістичній і власне соціологічній.

Сучасні пострадянські дослідники найчастіше розглядають поняття «соціальна солідарність» (social solidarity) та «соціальна згуртованість» (social cohesion) як тотожні за змістом. Приміром, відомий соціолог О. Б. Гофман, аналізуючи особливості інтерпретації соціальної згуртованості (рос. - сплоченности), наголошує на його синонімічності з поняттям «соціальна солідарність» та «соціальна згода». На думку науковця, соціальна згуртованість є «компонентом соціальної інтеграції», але на відміну від останньої характеризує ознаки індивідуальних чи колективних акторів (Гофман, 2015, с. 32). С. Кравченко розглядає соціальну згуртованість як родове поняття соціальної солідарності, для якої властивими є позитивні установки членів спільноти відносно один іншого, що є результатом спільних інтересів, цінностей та залученості у спільноту (Учебный социологический словарь, 2001, с. 362). Київські соціологи, маючи у фокусі дослідження феномен

соціальної солідарності, поділяють позиції щодо близькості змісту понять «солідарності» та «згуртованості» (Соціально-психологічні чинники, 2016, с. 81). Спочатку дослідники визначають соціальну солідарність як «поняття, яке відображає процес єднання, згуртування в суспільстві за допомогою цінностей, норм та інтересів» (с. 81). У подальшому «згуртованість» вже постає в якості однієї з ознак соціальної солідарності (с. 91).

Пізніше С. Кравченко надає поняттю соціальної згуртованості вже самостійний зміст, розуміючи під ним «ступінь інтеграції соціальної спільноти» (Социологический энциклопедический русско-английский словарь, 2004, с. 409). Разом із тим, український дослідник С. Красько наводить фактично тотожну дефініцію для поняття «соціальна солідарність» як «ступінь чи тип інтеграції різних спільнот, а також індивідів у групу» (Красько, 2003, с. 255). Таке звернення до енциклопедичної літератури демонструє ситуацію термінологічної невизначеності та засвідчує змістовий перетин цих концептів довкола понять: 1) «соціальна інтеграція»; 2) «соціальна спільнота». Визнаючи синонімічність наведених понять, дослідники феномену соціальної солідарності наголошують на різних контекстах їхнього використання. Як зазначає О. Б. Гофман, поняття «соціальна згуртованість» історично виявилось більш навантаженим політичними конотаціями (зокрема, було присутнім у політичній риториці та пропаганді часів СРСР, фігурувало у політичних документах, промовах, лозунгах) (Гофман, 2015). Така особливість дійсно може пояснити бажання сучасних вітчизняних науковців відмежуватись від такого радянського контексту шляхом більш активного застосування у дослідженнях категорії «соціальна солідарність». Проте навряд чи історико-політичний контекст варто позиціонувати як сутісну підставу розмежування понять. Так, поняття «соціальна солідарність» доволі міцно увійшло у сучасний політичний дискурс як в українському суспільстві (зважаючи на назву однієї з політичних сил українського Парламенту чи згадуючи «солідарність робочого класу»), так і на рівні Європейського

Союзу. Йдеться про активне використання поняття «солідарність» на рівні документів світових організацій: солідарність визнана принципом Хартії Європейського союзу з прав людини; за ініціативою ООН щорічно святкується Міжнародний день солідарності (Каменська, 2020).

Цікаво і те, що майже дзеркальна ситуація щодо інтенсивності використання даних понять спостерігається у західних соціологічних студіях – соціальна

згуртованість частіше привертає увагу закордонних дослідників в порівнянні з соціальною солідарністю. Актуальність такого висновку засвідчує аналіз частоти використання понять «social cohesion» та «social solidarity» в оцифрованих джерелах Google Books з 1800 по 2019 pp. За допомогою програми Google Books Ngram Viewer¹ ми дослідили частоту вживання цих термінів в англomовному дискурсі у період з 1890 по 2019 pp. (див. рис. 1).

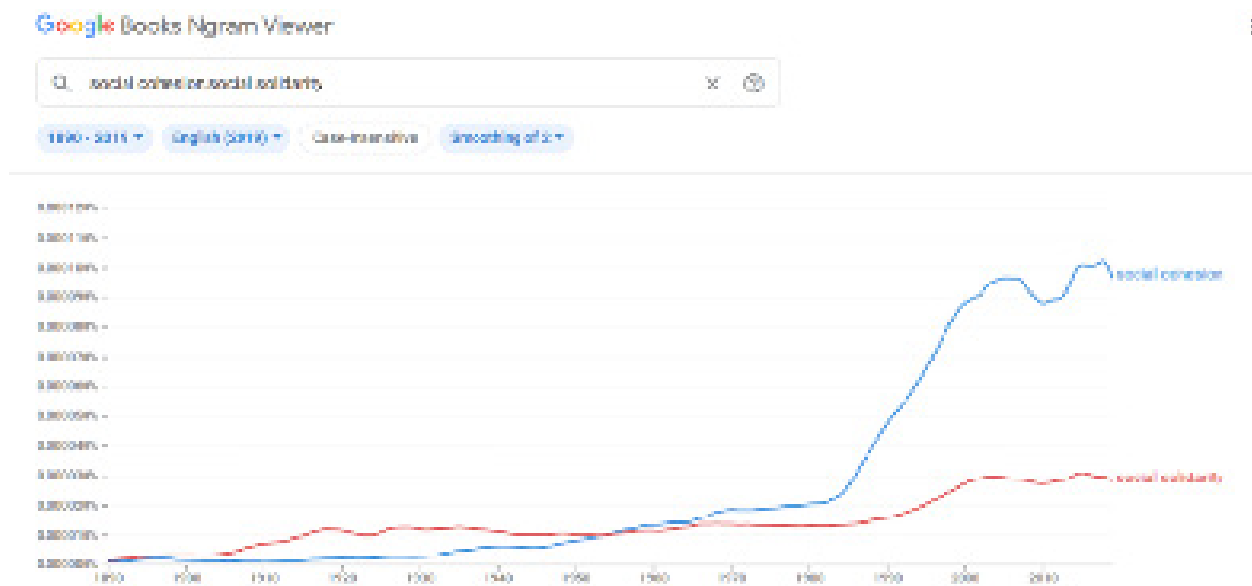

Рис. 1. Частота використання мовних одиниць «social cohesion» та «social solidarity» в оцифрованих джерелах Google Books з 1890 по 2019 pp.

Як бачимо, до 1955 р. в англomовному дискурсі домінували розвідки, присвячені дослідженню феномену соціальної солідарності, проте з 1950 по 1960 pp. відбувається концептуальний перехід до використання поняття «social cohesion» з особливим сплеском актуалізації з 80-х років. Таку зміну акцентів ми пов'язуємо з деструктивними наслідками доктрини солідаризму як основи діяльності націоналістичних рухів та урядів країн Європи у 30-40-х pp.; карколомний сплеск вживання поняття «social cohesion» може бути пов'язаний як з активізацією розгляду цієї категорії як напрямку соціальної політики (створення Європейського комітету з питань соціальної згуртованості

наприкінці 90-х років), так і з глобалізацією, зростанням етнокультурної різноманітності, кризою держави добробуту, секуляризацією, що призвели до актуалізації невизначеності, індивідуалізації та соціального роз'єднання.

Динаміка використання поняття «social solidarity» є більш лінійною, проте наразі впевнено програє за частотою використання соціальній згуртованості. Логічним було б припустити, що схожість (чи навіть тотожність) змісту понять «соціальна солідарність» та «соціальна згуртованість» зумовлювали б схожі тенденції дослідницької уваги науковців (тобто показники частот використання демонстрували б схожі тенденції). Наведені результати спрощеного контент-аналізу актуалізують дослідницький

¹ Заснована на технології deep learning та представляє собою спрощений варіант алгоритму автоматизованого контент-аналізу.

пошук сутнісних відмінностей понять «соціальна солідарність» та «соціальна згуртованість» крізь етимологічно-лінгвістичну і соціологічну оптику, що і становить мету даної статті.

Результати дослідження. Перший аспект розмежування проглядається в етимології даних понять. Поняття «солідарність» має латинський корінь «solid», що в перекладі означає «цілісний», «стійкий», «твердий» (Tesch-Römer, 2000, р.33), тобто йдеться про певну якість чи властивість окремого об'єкту. Згідно з Академічним тлумачним словником української мови, поняття «солідарність» використовується у трьох основних контекстах: 1) як активне співчуття діям чи думкам (емоційна єдність); 2) як спільна відповідальність (правова єдність); 3) спільність поглядів, інтересів (ідейна єдність) (Словник української мови, 1978, с. 443). Якщо не брати до уваги юридичний аспект цього поняття, то доречним вбачається висновок О. Б. Гофмана, який підсумовує, що «в понятті «солідарність» «суб'єктивні» аспекти соціальної єдності, що характеризують сферу колективних уподобань, ідентифікацій і почуттів, переважають над «об'єктивними» (Гофман, 2015, с. 30). Тобто в дискурсі лінгвістичного тлумачення поняття «солідарність» постає у мікросоціологічній та суб'єктивістській перспективі на відміну від макросоціологічної візії, присутньої у соціологічних концепціях О. Конта (соціальна солідарність як основа суспільного консенсусу), Е. Дюркгейма (як тип соціальних зв'язків), К. Маркса (як клас-для-себе) чи Т. Парсонса (як засада нормативного порядку). В контексті етимологічного аналізу відсутніми є діяльнісний та нормативний аспекти змісту поняття «соціальна солідарність».

Окрему увагу привертає юридичний контекст вживання поняття «солідарність», що пов'язаний з його первинним застосуванням у римському праві. Латинське поняття «in solidum» (за ціле) означає «спільне договірне зобов'язання кожного з боржників щодо поверненню боргу в цілому» (Гофман, 2012, с.3), що ми пов'язуємо з актуальним вживанням цього поняття як того, що визначає спільну відповідальність (в юридичній практиці присутні відповідні терміни: «солідарна відповідальність», «солідарний обов'язок», «солідарний боржник»). Така

юридична конотація є корисною для переходу на діяльність рівень (відповідальність як система дій), властивий цьому поняттю, проте самостійне вживання терміну «солідарність» у праві, на нашу думку, дещо деактуалізує такий аспект його застосування у соціології.

Здійснюючи етимологічний аналіз поняття «згуртованість» (cohesion), варто орієнтуватись одночасно на два аспекти – значення цього слова в європейських мовах (cohésion, cohérence) та в українській. Як підсумовує О. Б. Гофман, в європейській традиції цим словом з давніх-давен позначали міцний зв'язок між елементами чогось цілого та силу, що цей зв'язок підтримує та визначає (Гофман, 2015). Як бачимо, йдеться не про ознаку чогось єдиного, цілого, а про наявність багатьох різних частин, що поєднуються у певний спосіб, утворюючи ціле. Вже на цьому етапі варто визначити сутнісну відмінність між поняттями «солідарність» та «згуртованість», що пов'язана з особливостями прояву їхньої родової категорії – єдності. Якщо для «солідарності» поняття єдність постає як таке, що засновано на одноманітності, то «згуртованість» передбачає дихотомічне конструювання між «різним», що маючи щось спільне (але не одноманітне), формує «єдність».

Примітною є відмінність у значенні перекладів поняття «cohesion» російською та українською мовами. Згідно зі словником В. Даля, слова («сплотить» і «сплачивать») використовуються здебільшого для предметів фізичного світу – як міцне поєднання, зокрема дерев'яних виробів, дощок (приміром, слова «плотник» та «плот») (Гофман, 2015). Етимологічний зв'язок між словами, спорідненими з поняттям «згуртованість» в українській мові, є більш евристичним (зокрема, слова «гурт», «згуртований», «гуртувати»). Так, згуртованість визначається як певний стан, для позначення якого застосовують дієприкметник «згуртований», що, у свою чергу, номінує утворення «гурту». «Гурт» представляє собою «сукупність осіб, об'єднаних спільною метою, певними ознаками, властивостями» (Словник української мови, 1971, с. 196) (що у спрощеному вигляді відповідає визначенню соціальної спільноти, проте і без діяльнісного компонента). Як бачимо, вживання українськомовного перекладу

поняття «cohesion» як «згуртованість» є більш доречним для соціологічної перспективи, зважаючи на те, що воно апіорі передбачає наявність певного колективного суб'єкта (спільноти - гурту). У подальшій концептуалізації поняття «згуртованість» варто спиратись на такий суб'єктний підтекст: згуртованість – це ознака і властивість певної соціальної спільноти.

Продовжуючи логіку лінгвістичного аналізу, зауважимо, що дієприкметник згуртований (так само, як і слово «згуртованість») уособлює певний результат процесу гуртування, тому і поняття «згуртованість» завжди передбачає як діяльнісний компонент, так і певний його результат (емерджентний ефект), що розкривається на рівні колективного соціального суб'єкта. Саме така прив'язка до «гурту» орієнтує нас на обов'язковий

діяльнісний компонент як одну з ключових якостей поняття «соціальної згуртованості». Окрім того, що поняття «згуртованість» на відміну від «солідарності» є суб'єктоорієнтованим, воно онтологічно пов'язано з діяльнісним компонентом, в чому ми і вбачаємо сутнісні відмінності між цими поняттями, які здебільшого ігноруються сучасними дослідниками. Так, можна бути солідарним з певною соціальною спільнотою (поділяти певні погляди, ідеї, співчувати діям та подіям, ймовірно навіть ідентифікувати себе з нею), але не бути «діяльнісно дотичним» до її існування та функціонування. Тому, поняття «згуртованість» постає як більш комплексне та багаторівневе, ширше за обсягом в порівнянні з поняттям «солідарність». Щонайменш саме такі висновки можна зробити, спираючись на етимологічно-лінгвістичний аналіз цих понять (див. табл. 1).

Таблиця 1

Критерії розмежування змісту понять «соціальна солідарність» та «соціальна згуртованість» в межах етимологічно-лінгвістичного аналізу

Критерії розмежування	Соціальна солідарність	Соціальна згуртованість
Сутність тлумачення	певна якість чи властивість окремого (цілісного) об'єкту	ознака зв'язку між елементами цілого та сума, що цей зв'язок підтримує та визначає
Фокус уваги дослідження	В фокусі уваги – сам об'єкт, якість чи властивість якого є солідарність	В фокусі уваги – те, що формує ціле (спрямленість гуртування)
Особливості розкриття родового поняття «єдність»	(єдність складного чи єдність однотипності)	наявність багатьох різних частин, що поєднуються у певний спосіб, утворюючи ціле (єдність різноманітності)
Первинність індивідуальності чи колективності	солідарність як активне співчуття діям чи думкам або спільність поглядів, інтересів є «первинною індивідуальністю» (носієм солідарності є індивід, що співвідносить себе з іншими соціальними суб'єктами – індивідуальними чи колективними)	згуртованість – це ознака і властивість певної соціальної спільноти, тобто «первинною колективністю» (носієм згуртованості є соціальна спільнота, на індивідуальному рівні можна виокремлювати спрямованість до гуртування)
Співвідношення між мікросоціальним та діяльнісним	В етимологічно-лінгвістичній площині – ознака, що характеризує феномени складності	Згуртованість уособлює результат процесу гуртування, тому вона завжди постає дуально як процес (діяльнісний рівень) і певний результат

Певним обмеженням етимологічно-лінгвістичного аналізу понять «згуртованість» та «солідарність» є його концентрація на мікросоціальному рівні та суб'єктивістській оптиці, що в цілому більш властива філологічному підходу. Варто брати до уваги власне соціологічні тлумачення цих понять, що в межах класичних підходів виконані переважно у дискурсі макросоціологічної, об'єктивістської оптики. До феномену соціальної солідарності у своїх роботах доволі часто звертались класики соціологічного знання (О. Конт, Г. Спенсер, К. Маркс, Г. Зіммель, Е. Дюркгейм, Т. Парсонс), що розглядали його під кутом зору власного теоретичного підходу. В рамках даного дослідження найбільший інтерес для нас становить наукова спадщина Е. Дюркгейма, в роботах якого паралельно зустрічаються обидва поняття.

На відміну від соціальної солідарності поняття «соціальна згуртованість» не є чітко концептуалізованим у працях французького соціолога, проте вивчення контекстів його застосування дозволяє стверджувати про сутнісне розрізнення цих соціологічних категорій. І хоча О.Б. Гофман підсумовує, що іноді Е. Дюркгейм застосовує поняття «соціальна згуртованість» «як синонім інтеграції та солідарності, а іноді – як наслідок чи елемент останньої (тобто солідарності – авт.)» (Гофман, 2015, с. 32), наші попередні розвідки дозволяють визнати актуальність висновку лише щодо наслідкового зв'язку між цими категоріями.

Соціальна солідарність (механічна чи органічна) постає в роботах Е. Дюркгейма як певний тип соціальних зв'язків на рівні окремих соціальних спільнот (приміром, сім'ї, племені, корпорації). Інколи соціолог апелює і до суб'єктивного у солідарності – відчуття єдності, симпатії, альтруїзму (вслід

за О. Контом), приналежності до групи. Тому в концепції соціальної солідарності Е. Дюркгейма вже виникає зв'язок та єдність емоційно-ціннісного компонента солідарності та її діяльнісного прояву, що в певний спосіб доповнює та розвиває наявне лінгвістичне тлумачення.

Соціальна згуртованість виступає інтегральною характеристикою соціального цілого, ознакою суспільства, яку конструюють такі теоретичні вісі, як: «однорідність/диференціація, ціннісно-нормативний консенсус/аномія, відсутність взаємодій/постійність взаємодій, механічна солідарність/органічна солідарність, співвідношення між індивідуальним та колективним, інклюзія/ексклюзія, інтегрованість/дезінтегрованість» (Дейнеко, 2020, с. 12). Тобто соціальна згуртованість виступає своєрідним макроконтекстом, процесуальною віссю якого є соціальна солідарність (як тип соціальних зв'язків), виступаючи лише одним із вимірів соціальної згуртованості в концепції Е. Дюркгейма – її діяльним компонентом. Концепт соціальної згуртованості дозволяє поглянути на соціальне ціле у більш системному контексті – крізь співвідношення цінностей суспільства та інтеріоризованих ціннісних орієнтацій, властивих різним типам солідарності; взаємодії різних типів солідарності; різнорідного та схожого («суспільство – це переважно згуртоване ціле» (Дюркгейм, 1991, с. 171); соціально відкритого чи соціально закритого тощо. Тому соціальна солідарність та соціальна згуртованість співвідносяться в його роботах скоріше як частина та ціле; етап та результат.

Цікаво «перевірити» висновки етимологічно-лінгвістичного аналізу на прикладі дефінування наших понять сучасними соціологами (див. табл. 2 і 3).

Таблиця 2

Сучасні визначення поняття «соціальна солідарність»

(Камеєвська, 2020, с. 18)	(Соціально-психологічні чинники..., 2016, с. 252)	(Урсуленко, 2009, с. 147)
«Встановлення як змодельованого, так і проголошеного консенсусу між людьми, групами чи суспільствами щодо того чи іншого факту, дії, процесу. Це некий спинадін, який узгоджений, людських думки, волевиявлення, бажання, цінностей, стереотипів поведінки, в яких відгується (чи відігнано присутні) єдність».	«Групування на певному сполученні ідеї, норм, цінностей, осмислене акційне відношення актора до соціальних подій, явищ, ситуацій, процесів, пов'язаних з почуттями, співпереживаннями, згуртованістю з іншими акторами, що підтримуються відшнудістю ідеї, і виражаються в зобов'язанні деяких певних чинкам і нести за не відповідальність».	«Спільне суспільство чи великої соціальної спільноти, який притаманні єдність, цінностей, ідей, моральності, моральності, інтересів, цілей, суспільства, спільності, норм, а також функціональна взаємозалежність і узгодженість у виступах та діях, пов'язаних з реакцією інтересів (дослідженням цілей) цього суспільства чи спільноти».

Для цього були ідентифіковані відповідні дефініції, які, на наше переконання, є найбільш змістовними та системними (для «соціальної солідарності» - це напрацювання вітчизняних дослідників; для «соціальної згуртованості» - закордонних). Наведені дефініції доволі важко об'єднати «спільним займенником»: у визначеннях Т. Камеєвської та К. Урсуленко соціальна солідарність постає як макросоціальна категорія, в основі

якої - апеляція до категорії єдності; а от визначення київських дослідників найбільше відповідає етимологічно-лінгвістичному тлумаченню, маючи мікросоціальну оптику (активне відношення актора), не включаючи діяльнісний компонент (а лише готовність до неї). Разом із тим, наведені дефініції не містять розуміння змісту (спрямованості) солідарності, в основі якої можуть бути не лише соціально «позитивні» цінності, ідеї та погляди.

Таблиця 3

Сучасні визначення поняття «соціальна згуртованість»

(Чан, 2006, р. 290)	(Social Cohesion Radar, 2013, р.5)	(Jeannotte, 2003, р.6)
«Істин справ, що стосуються як вершинальних, так і горизонтальних взаємодій між членами суспільства, та характеризується набором умовних та норм, що випливають довіри, почуття приналежності і готовності брати участь та діяти, а також відповідні інтегративні причини».	«Міра соціальної єдності в територіально визначеній господарстві структурі, що є характеристикою «колективу» (спільноти), що у ній проживає, а не окремих членів».	«Важливий процес розвитку соціальної спільноти, побудованої на основі спільних цінностей, спільних викликів та рівних можливостей, що сформовані на засадах почуття довіри, надії та взаємодіяючості серед усіх членів».

У визначеннях поняття «соціальна згуртованість» частіше розкриваються конкретні засади гуртування – мікросоціальні ознаки (довіра, приналежність, взаємодопомога), що мають поділятися членами спільноти; сама згуртованість постає як ознака взаємодій (як діяльнісна сутність) та йдеться не про єдність цінностей та поглядів, а про їхню спільність. Це важлива відмінність, яка засвідчує актуальність нашого попереднього висновку про згуртованість як єдність різнорідного. Знаходимо і підтвердження того, що згуртованість – це, перш за все, ознака соціальної спільноти, продукт множинних взаємодій, а не мікросоціальний феномен.

Висновки.

Дослідження засвідчує актуальність змістовного розмежування понять «соціальна солідарність» та «соціальна згуртованість», що постають як поєднані, проте не тотожні сутності. Аргументом на користь такого висновку є різні «піки» частоти вживання цих понять у світовому науковому дискурсі протягом ХХ сторіччя. У фокусі етимологічно-лінгвістичного аналізу соціальна солідарність постає як мікросоціальний, первинно індивідуальний феномен, що розкриває єдність одноманіття; «згуртованість» априорі передбачає наявність певного колективного суб'єкта – гурту, тобто це поняття є суб'єктоорієнтованим та онтологічно має діяльнісну природу (на відміну від першої). Соціальна згуртованість – це «первинно колективна» якість, носієм якої є соціальна спільнота. Відповідно для дослідження феномену єдності крізь мікросоціальну оптику більш евристичним виявляється застосування

поняття соціальної солідарності; для мезо- та мікросоціального рівнів (групи, спільноти, суспільства) – соціальної згуртованості. В роботах Е. Дюркгейма соціальна солідарність та соціальна згуртованість співвідносяться як частина та ціле, етап та результат. Соціальна згуртованість виступає інтегральною характеристикою соціального цілого, ознакою суспільства, яку конструюють різні теоретичні вісі, в тому числі і соціальна солідарність як діяльнісний компонент згуртованості, що визначає тип соціальних зв'язків. В такий спосіб, наведена соціологічна концептуалізація понять «соціальна солідарність» та «соціальна згуртованість» формує новий аспект співвідношення даних понять (як конкретне та загальне), що суперечить етимологічно-лінгвістичному тлумаченню (зокрема, щодо діяльнісного стрижня солідарності). Аналіз дефінування наведених понять в роботах сучасних соціологів засвідчив відсутність єдності у підходах та переважний відхід від етимологічно-лінгвістичного тлумачення. Так, соціальна солідарність визначається з позицій макросоціології (як стан суспільства чи суспільний консенсус) та може передбачати діяльнісний вимір. Сучасні визначення поняття «соціальної згуртованості» мають більш виражений діяльнісний акцент (згуртованість як процес та результат діяльності), що в цілому відповідає етимологічно-лінгвістичній логіці, і є менш «вибагливими» щодо характеру єдності, що постає як спільність. Ці дефініції частіше містять апеляцію до конкретного «змісту» згуртованості – мікросоціальних ознак, на основі яких формується спільність (перш за все, ціннісна та діяльнісна).

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Гофман А.Б. Концептуальные подходы к анализу социального единства. Социологические исследования, №11 (2015). С. 29-36.

Гофман А.Б. Солидарность или правила, Дюркгейм или Хайек? О двух формах социальной интеграции. Социологический ежегодник 2012. С. 97 - 167.

Дейнеко О.О. Особливості дефінування поняття «соціальна згуртованість»: від широкого до вузького розуміння. Актуальні проблеми філософії та соціології. Випуск 27 (2020). С. 90 – 96.

Дейнеко О.О. Теоретичні вісі концепту соціальної згуртованості: переосмислюючи творчість Е. Дюркгейма. Український соціологічний журнал № 23 (2020). С. 12-20.

Дюркгейм Еміль О разделении общественного труда. Метод социологии. Москва, 1991. 575 с.

Каменська Т. Ідентичність і солідарність у сучасному українському суспільстві. Ідентичність та соціальна солідарність у Центральній-Східній Європі / Т. Каменська, Я. М. Курчевський, П. Ожеховський та ін. ; за ред. проф. Н. Коваліско, д-ра А. Єкатеринчука, проф. О. Лісеєнко, проф. Р. Радзіка. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка ; Lublin : Wydawnictwo UMCS ; 2020. – С. 11-21.

Красько С. Міжгрупова соціальна солідарність як предмет соціологічного дослідження. Соціальні виміри суспільства: збірник наукових праць. К., 2003. Випуск 6. С. 247-261.

Словник української мови: академічний тлумачний словник (1970-1980). URL : <http://sum.in.ua/>.

Социологический энциклопедический русско-английский словарь: Более 10000 единиц. Под ред. С.А. Кравченко. М., 2004.

Урсуленко К. Социальная солидарность: развитие понятия в истории социологии и современные интерпретации. Социология: теория, методы, маркетинг. 2009, №1. С. 138-157.

Учебный социологический словарь с английскими и испанскими эквивалентами. Под ред. С.А. Кравченко. М., 2001.

Соціально-психологічні чинники інтеграції українського соціуму. О.Г. Злобіна, М.О. Шульга, Л.Д. Бевзенко та ін.; за наук.ред. О.Г. Злобіної. Київ : Інститут соціології НАН України, 2016. 276 с.

Chan J., To H. and Chan E. Reconsidering social cohesion: Developing a definition and analytical framework for empirical research. Social indicators research. 2006. 75(2). P. 273-302.

Jeannotte M. Sharon Social cohesion: Insights from Canadian research. Presented at the Conference on Social Cohesion. Hong Kong – November 29, 2003. URL : https://www.researchgate.net/publication/228981786_Social_cohesion_Insights_from_Canadian_research.

Social Cohesion Radar: Measuring Common Ground. An International Comparison of Social Cohesion Methods Report. 2013. URL : http://aei.pitt.edu/74134/1/Social_cohesion_radar.pdf.

Tesch-Römer K. Sicherung der Solidarität der Generationen. Berlin, 2000.

REFERENCES

- Gofman, A. B. (2012). Solidarnost ili pravila, Dyurkgeym ili Hayek? O dvuh formah sotsialnoy integratsii [Solidarity or rules, Durkheim or Hayek? About two forms of social intergaration]. Sociological yearbook, 97 – 167 [in Russian].
- Gofman, A. B. (2015). Kontseptualnyie podhodyi k analizu sotsialnogo edinstva [Conceptual approaches to the analysis of social cohesion]. Sociological research, №11, 29-36 [in Russian].
- Chan, J., To H. & Chan, E. (2006). Reconsidering social cohesion: Developing a definition and analytical framework for empirical research. Social indicators research, 75(2), 273-302.
- Deineko, O. O. (2020). Teoretychni visi kontseptu sotsialnoi zghurtovanosti: pereosmysliuuchy tvorchist E. Diurkheima [Theoretical axes of the social cohesion concept: rethinking of E. Durkheim's scientific heritage]. Ukrainian sociological Journal, № 23, 12-20 [in Ukrainian].
- Deineko, O. O. (2020) Osoblyvosti definuvannia poniattia «sotsialna zghurtovanist»: vid shyroko do vuzkoho rozuminnia [Peculiarities of defining the concept "social cohesion": from broad to narrow understanding]. Actual problems of philosophy and sociology, 27, 90 – 96 [in Ukrainian].
- Durkheim, Emile. (1991). O razdelenii obschestvennogo truda. Metod sotsiologii [The Division of Labour in Society. Method of sociology]. Moscow: Nauka [in Russian].
- Jeannotte, M. Sharon. (2003). Social cohesion: Insights from Canadian research. Presented at the Conference on Social Cohesion. Hong Kong. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/228981786_Social_cohesion_Insights_from_Canadian_research.
- Kamenska, T. (2020). Identychnist i solidarist u suchasnomu ukrainskomu suspilstvi [Identity and solidarity in the contemporary Ukrainian society]. Identychnist ta sotsialna solidarist u Tsentralno-Skhidnii Yevropi [Identity and solidarity in the Central-Eastern Europe] / R. Radzika (Ed.). Lviv. [in Ukrainian].
- Krasko, S. (2003). Mizhhrupova sotsialna solidarist yak predmet sotsiologichnoho doslidzhennia [Intergroup social solidarity as a subject of sociological research]. Social dimensions of society: a collection of scientific papers. 6, 247-261 [in Ukrainian].
- Zlobina, O. H (Ed.). Sotsialno-psykholohichni chynnyky intehtatsii ukrainskoho sotsiumu [Socially-phycological factors of the Ukrainian society intergaration]. Kyiv. 2016. [in Ukrainian].
- Slovyk ukrainskoi movy: akademichnyi tlumachnyi slovyk (1970-1980) [Dictionary of the Ukrainian language: academic explanatory dictionary (1970-1980)]. Retrieved from <http://sum.in.ua/>. [in Ukrainian].
- Sotsiologicheskii entsiklopedicheskii russko-angliyskiy slovar: Bolee 10000 edinit [Sociological encyclopedic Russian-English dictionary: More than 10,000 units]. (2004). S.A. Kravchenko (Eds). Moscow. [in Russian].
- Social Cohesion Radar: Measuring Common Ground. An International Comparison of Social Cohesion Methods Report. (2013). Retrieved from http://aei.pitt.edu/74134/1/Social_cohesion_radar.pdf.
- Tesch-Römer, K. (2000). Sicherung der Solidarität der Generationen. Berlin.
- Ursulenko, K. (2009). Sotsialnaya solidarist: razvitie ponyatiya v istorii sotsiologii i sovremennyye interpretatsii [Social solidarity: the development of the concept in the history of sociology and contemporary interpretations]. Sociology: theory, methods, marketing. 1, 138-157. [in Russian].
- Uchebnyiy sotsiologicheskii slovar s angliyskimi i ispanskimi ekvivalentami [Educational sociological dictionary with English and Spanish equivalents].(2001). S.A. Kravchenko (Eds.). Moscow. [in Russian].

Deineko Oleksandra
Ph.D., snosocio@gmail.com

Стаття надійшла / Article arrived: 14.05.21

Схвалено до друку / Accepted: 29.06.21

UDC: 316.658:[616.98:578.834.1]-036.21COVID-19

DOI: [10.15421/172163](https://doi.org/10.15421/172163)**Александр Дурнев, Татьяна Юрчик***Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина (Харків, Україна)*

Конспирологические теории пандемии Covid-19: социальные факторы возникновения и распространения.

Статья подготовлена в рамках НИР №0121U109814 «Социолого-математическое моделирование эффективности управления социально-эпидемическими процессами для обеспечения национальной безопасности Украины».

Целью статьи является определение причин распространения в обществе теорий заговора о коронавирусе COVID-19.

Актуальность. Воздействие COVID-19 на трансформацию современных повседневных практик отмечается множеством социологов. При этом, исследованию проблематики глобальных общественных процессов, вызванных пандемией COVID-19, уделяется мало внимания. В частности, вопрос социальных факторов возникновения и распространения конспирологических теорий, развившихся на фундаменте пандемических условий, остаётся открытым. С одной стороны, это обусловлено специфичностью теорий заговора как предмета потенциального социологического изучения, с другой стороны, сравнительной новизной исследуемого объекта, что затрудняет возможность тщательного анализа особенностей развития и механизмов функционирования теорий заговора в социальном пространстве.

Результаты. В статье авторы намечают перспективы углубленного социологического анализа социальных эффектов и последствий пандемии, сосредотачиваясь на проблематике социального восприятия пандемии и социальных барьеров борьбы с ней. Исследуется необходимость рассмотрения теорий заговора как социального явления, а не просто причудливой аберрации массового сознания (явления, которое функционирует по социальным законам). Результатом исследования является выделение гипотетических социальных факторов возникновения и распространения конспирологических теорий, а также, проверка обоснованности предположения о том, что распространение теорий заговора непосредственно влияет на распространение коронавируса. Предлагается авторская концепция конспирологических теорий, разработанная с использованием теорий социального пространства А. Лефевра и П. Бурдьё.

Выводы. Авторы приходят к выводу о невозможности анализа конспирологических теорий в отрыве от социокультурного и социально-исторического контекста. Опираясь на выработанную концепцию и результаты публичных социологических исследований, авторы предлагают набор гипотетических факторов распространения теорий заговора о пандемии, эмпирическая проверка которого составляет главную перспективу дальнейших исследований.

Ключевые слова: теория заговора, конспирология, пандемия, COVID-19, социальное пространство, социальные факторы, капитализм

Alexander Durniev, Tetyana Yurchyk*V.N. Karazin Kharkiv National University (Kharkiv, Ukraine)*

Conspirological Theories Pandemic Covid-19: Social Factors of Origin and Distribution

The aim of the article is to determine the reasons for the spread of existing conspiracy theories about the coronavirus COVID-19 in society.

Relevance. The social role of COVID-19 in transforming modern day-to-day human practices has been highlighted by many sociologists in recent scientific publications. At the same time, notably little attention has been paid to the study of the problems of global social processes caused by COVID-19. The issue of social factors in the emergence and spread of conspiracy theories that grew up on the foundation of pandemic conditions, now remains open and poorly understood. On the one hand, this is due to the specificity of sociological knowledge about conspiracy theory, on the other hand, it is connected with the comparative novelty of the object under study, which makes it difficult to analyze thoroughly the principle of the functioning of conspiracy theories in social space.

Results. This article is intended to outline certain prospects for future in-depth sociological analysis' social effects and consequences of the pandemic, focusing on the issues of social perception of the pandemic and the social barriers

to combating it. The authors' position that conspiracy theories are a social phenomenon, which, in turn, functions according to social laws has been argued in the article. The results of the article are the identification of hypothetical social factors in the emergence and spread of conspiracy theories, as well as testing the validity of the assumption that the spread of conspiracy theories directly affects the spread of coronavirus.

The author's concept of conspiracy theories has been suggested and developed using the theories of social space by A. Lefebvre and P. Bourdieu.

Conclusion. The authors have come to the conclusion that it is impossible to analyze conspiracy theories in isolation from the socio-cultural and socio-historical context. Based on the developed concept and the results of public sociological research, the authors have proposed a set of hypothetical factors for the spread of pandemic conspiracy theories, the empirical verification of which is the main prospect for further research.

Keywords: *Conspiracy Theory, Conspirology, Pandemic, COVID-19, Social Space, Social Factors, Capitalism*

Олександр Дурнів, Тетяна Юрчик

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна (Харків, Україна)

Конспірологічні теорії пандемії Covid-19: соціальні фактори виникнення та поширення

Метою статті є визначення причин поширення в суспільстві теорій змови про коронавіруси COVID-19.

Актуальність. Вплив COVID-19 на трансформацію сучасних повсякденних практик відзначається великою кількістю соціологів. При цьому, дослідження проблематики глобальних суспільних процесів, викликаних пандемією COVID-19, приділяється мало уваги. Зокрема, питання соціальних чинників виникнення і поширення конспірологічних теорій, які розвинулися на фундаменті пандемічних умов, залишається відкритим. З одного боку, це обумовлено специфікою теорій змови як предмета потенційного соціологічного вивчення, з іншого боку, порівняльної новизною досліджуваного об'єкта, що ускладнює можливість ретельного аналізу особливостей розвитку та механізмів функціонування теорій змови в соціальному просторі.

Результати. У статті автори намічають перспективи поглибленого соціологічного аналізу соціальних ефектів і наслідків пандемії, зосереджуючись на проблематиці соціального сприйняття пандемії і соціальних бар'єрів боротьби з нею. Досліджується необхідність розгляду теорій змови як соціального явища, а не просто химерної аберації масової свідомості (явища, яке функціонує за соціальними законами). Результатом дослідження є виділення гіпотетичних соціальних чинників виникнення і поширення конспірологічних теорій, а також, перевірка обґрунтованості припущення про те, що поширення теорій змови безпосередньо впливає на поширення коронавірусу.

Пропонується авторська концепція конспірологічних теорій, розроблена з використанням теорій соціального простору А. Лефевра і П. Бурдьє.

Висновки. Автори приходять до висновку про неможливість аналізу конспірологічних теорій у відриві від соціокультурного і соціально-історичного контексту. Спираючись на вироблену концепцію і результати публічних соціологічних досліджень, автори пропонують набір гіпотетичних чинників поширення теорій змови про пандемію, емпірична перевірка якого становить головну перспективу подальших досліджень.

Ключові слова: *теорія змови, конспірологія, пандемія, COVID-19, соціальний простір, соціальні фактори, капіталізм*

Введение.

Эпоха позднего капитализма и буржуазная идеология характеризуются «двойственностью», на чём акцентировал внимание, в частности Михаил Лифшиц (2012, с.39-40), а также, другие представители марксистского направления в социологии. Это, в том числе, подразумевает тесное «сосуществование» продвинутой формы научного прогресса и различных форм «духовного вырождения». Подобная диалектичность современной

«постмодерной» эпохи непосредственно проявляется в современном пандемическом мире: новейшие научные разработки (лекарства, вакцины, методики лечения, медицинская техника и пр.) вызывают «обратную» реакцию социального отторжения научных открытий. Теории заговоров (или конспирология), прямо или косвенно связанные с COVID-19 (отказ от вакцинации, вера в отсутствие болезни, продуманный план правительства, сговор элиты и т.д.) — это специфическая форма

социальной реакции общественности на новейшие, в этом случае эпидемиологические вызовы человечеству. Что это: невежество, архаичность, консерватизм, эскапизм или нечто иное? На этот вопрос мы постараемся ответить в процессе исследования.

Наша тема подразумевает комбинированное изучение процесса изменения как на уровне общественной ситуации в целом, так и на уровне индивидуальной жизни, которые нельзя сопоставить, поскольку изменения на индивидуальном уровне зафиксировать заметно легче, в отличие от уровня социального. Подобно тому, как войны приводят к идее восстановления того, что уже было, включая тенденции архаизации, так и пандемии — к откату в беспандемическое прошлое и возврату старого социального порядка. Р. Дарендорф (1969) писал, что: «Тот, кто умеет справиться с конфликтами путем их признания и регулирования, тот берет под свой контроль ритм истории. Тот, кто упускает такую возможность, получает этот ритм себе в противники» (с. 139-140).

Мы можем интерпретировать данный тезис следующим образом. Первый же этап развития пандемии продемонстрировал если не полное, то заметное бессилие общества в установлении контроля над пандемическими процессами; это и спровоцировало рост численности сторонников теории заговора. Кроме того, это создало благоприятные социальные условия для привлечения новых индивидов в их ряды. Они быстро скооперировались и стали достаточно многочисленными, чему способствовали объективные глобализационные процессы (унификация, интеграция, концентрация капитала и пр.) и, соответственно, практики карантина с постоянным интернет-взаимодействием и отсутствием «живой» коммуникации. Как следствие, они взяли под контроль ситуацию с COVID-19, а, значит, и «ритм истории».

Целью данной статьи является определение причин распространения в обществе существующих теорий заговора о коронавирусе.

Результаты исследования.

В дискурсе социогуманитарных наук нередко появляются конструкции «теория заговора», «конспирология»,

«конспирологическая теория» и так далее. Тем не менее, о детальной проработке понятия, его актуализации в социологии, и, тем более, о концептуализации исследуемого явления речь не идёт, корректнее сказать о предвзятом отношении к объекту нашего исследования. Сейчас также публицистической популярностью пользуется психологический редукционизм, согласно которому предрасположенность к конспирологии — это черта характера человека, однако такой подход ничем не аргументирован. Необходимо отметить, что термин «теория заговора», как утверждает социолог С. Кара-Мурза (2010), «становится оценочным и во многих аудиториях он используется как безотказный способ заткнуть рот оппоненту» (с. 112). Так, в рамках этой работы мы изучаем реальный социальный конструкт (конспирология как объективный продукт творчества и воображения людей) и оценочное понимание для нас не является релевантным.

С целью погружения в современное научное видение феномена «теорий заговора», мы предлагаем рассмотреть некоторые толкования данного понятия. Так, в Большом толковом социологическом словаре (1999) дано такое определение: «Теория заговора (conspiracy theory) — элемент в системе убеждений, согласно которому социальные последствия, определяемые вредными или нежелательными, рассматриваются с точки зрения результатов действий групп, способных, как считается, тайным образом влиять на власть, принятие экономических решений и т.п.» (с. 327-328). Таким образом, основными признаками теорий заговора являются: убеждённость в негативном влиянии определённых групп, которые по своей социальной природе являются преимущественно тайными; непосредственное отношение подобных групп к власти, как следствие, реальное обладание инструментами, способствующими реализации подобной власти.

Отечественный социолог Евгений Головаха (2020) в шуточном социологическом словаре указывает: «Теория заговора — это объяснение всех бедствий общества сговором злонамеренных индивидов и групп. Теория ошибочна, поскольку большинство

бедствий – от тех, кто хотел, как лучше...» (с. 24). Несмотря на ироничную подачу, можно утверждать, что Е. Головаха выделяет следующие признаки теорий заговора: во-первых, злонамеренная мотивация групп; во-вторых, тайно заключивших какой-либо договор; в-третьих, заблуждение и ошибочность этого.

Можно заключить, что рассмотрение этого социального феномена в науке сводится к частностям (нередко просто изучается на отдельных примерах). Конспирология отнюдь не рассматривается как целостное и гомогенное явление в социальном мире. Она сводится исследователями к области радикальной теории элит, стереотипов и стереотипного мышления, различных предубеждений, глобализации и пр. В связи с научным переосмыслением, связанным с COVID-19, интерес к исследованию конспирологии заметно возобновился, однако, существенных изменений в подходе к изучению объекта всё ещё не наблюдается. В рамках этой работы мы предпримем попытку обобщения данных, связанных с рассматриваемой темой, и выработки принципиально нового подхода к проблематике.

Пространственный аспект играет ключевую роль в формировании подхода к изучению теорий заговора как социальных явлений. Пространство конспирологии мы определяем как область циркуляции идей, связанных с признанием возможности движения к негативным последствиям, вызванных деятельностью (действием или бездействием) непубличных групп, имеющих монопольное право на власть и обладающих инструментами её реализации.

Согласно Анри Лефевру, в конкретном существующем способе производства общества существует три так называемых абстракции: пространство, через которое реализуется гегемония (это превалярующая абстракция); знание; действие. В пространство теорий заговора включены все индивиды, воспроизводящие конспирологические идеи и попадающие под их влияние. Воспроизводство идей может интерпретироваться как действие, а систематизированное (важно, что не обрывочное) утверждение — как знание (Лефевр, 2015). Можно предположить, что всё

это справедливо и для конспирологических идей. Пространство Лефевр рассматривает сквозь призму триединства:

а) Пространственная практика (действия, порождающие само пространство). Такими действиями сегодня можно считать публикации идей в Интернете (наиболее распространенная форма коммуникации, которая актуализировалась в мире в период карантинных мер), статьях, газетах и т.д.; митинги и собрания, посвященные рассмотрению проблемы конспирологии, и любые действия, связанные с воспроизводством отдельных элементов теорий заговора (например, коллективный снос 5g вышек).

б) Пространство репрезентации (пространство, которое переживается реципиентами посредством его образов и символов). К такому пространству относятся люди, поглощающие разнородную информацию конспирологического характера, соответственно, с одной стороны, принимающие на веру, а, с другой стороны, не принимающие на веру (о которых забывают в теоретических социологических исследованиях темы) эти идеи. Главным критерием причастности является включенность в общественное обсуждение, а значит, к пространству относятся люди, «обсуждающие» подобную информацию.

в) Репрезентации пространства («задуманное» пространство «экспертов», воспроизводящих собственное видение). К таковым относятся люди, вносящие свою лепту и вклад в проработку и внесение корректив в существующие теории заговора, и, фактически, создающие принципиально новые. Это, как говорил А. Лефевр (2015, с. 52-55), так называемые «творцы».

Можно предположить, что предрасположенность людей, верующих в одну конспирологическую теорию, склоняет к вере и в другие. Это можно аргументировать тезисом П. Бурдьё (2007): невозможно одновременно занимать две противоположные позиции в существующем пространстве (с. 15-16). Это означает, что люди, активно постулирующие собственную приверженность, и люди, демонстрирующие «отвращение» к конкретной теории заговора, занимают диаметрально противоположные позиции в социальном пространстве.

Проанализировав теории пространства А. Лефевра и П. Бурдьё, можно утверждать, что репрезентации пространства, реализуемые людьми, «задумывающими» пространство и имеющими реальную власть образовывать группы, влияют на непосредственную объективацию или на возможность её осуществления этой властью в явном виде (например, публичном), одновременно отвечая за формирование здравого смысла (Бурдьё, 2007, с. 80). Необходимо рассмотреть символическое поле деятельности «тайных немногочисленных групп». По мнению индивидов, включенных в поле, таковые объединения обладают настоящей символической властью и занимаются символической (а также, материальной) деятельностью, которая позволяет с помощью знаков производить социальные результаты. Кроме того, они являются монопольными владельцами немонолитного социального пространства всего общества или же его части. Можно выдвинуть гипотезу о существовании конспирологического сознания или мышления, но, по нашему мнению, это неверно. Само конспирологическое знание в своей сущности не является гомогенным, оно разделено на составные части и варьируется в зависимости от интерпретации и процесса коммуникации. Таким образом, изучение феномена конспирологии находится на первом этапе, мы же предприняли попытку авторской концептуализации проблематики.

С целью определения факторов появления и распространения «пандемических» теорий заговора нам необходимо выделить основные

разновидности теорий заговора. В примерах ниже можно проследить характерные для пространства конспирологии сюжеты: признание (возможности) движения к негативным последствиям; причастность к этому непубличных групп (монопольное право на власть, инструменты её реализации).

1. «Коронавирус – это биологическое оружие». Приверженцы этой теории заговора считают, что коронавирус был создан искусственно, а его главной целью является уничтожение большого числа населения планеты. Происходит приравнивание коронавируса к биологическому оружию. Так, например, согласно опросу КМИС «Думки і погляди населення України щодо походження коронавірусу і його поширення у світі» (2020), 66% украинцев считают, что коронавирус был создан искусственно. Среди них 36,7% верят в то, что коронавирус был специально создан и распространён по миру для уменьшения численности населения и/или причинения вреда отдельным странам, а 29,3% считают, что он создан искусственно в лаборатории, но его распространение в мире стало случайностью. Можно предположить, что эта теория заговора возникла на фундаменте экономического неравенства, а её основные приверженцы – представители класса угнетаемых. В доказательство данной гипотезы можно привести результаты исследования КМИС, согласно которым люди с низким достатком в семье верят в то, что коронавирус – биологическое оружие больше, чем люди с высоким достатком (Таблица 1).

Таблица 1

**«Распределение мнений о искусственности коронавируса по уровню достатка»
(КМИС «Думки і наслідки населення України щодо поширення коронавірусу і його поширення у світі», 31.05.2021-04.06.2020)**

Уровень достатка семьи	Появился естественным путем и затем распространился на весь мир	Были созданы искусственно в лаборатории, но его распространение – случайность	Были специально созданы и распространены во миру	Другое	Скепсис / Отказ
Не хватает денег на еду	14.4%	15.2%	50.5%	3.8%	16.1%
Хватает денег на еду, но покупать одежду – сложно	13.0%	31.3%	39.1%	3.3%	13.3%
Хватает денег на еду, одежду, мы можем их откладывать, не можем покупать дорогие вещи	20.4%	30.5%	34.2%	4.6%	10.3%
Можем покупать некоторые дорогие вещи	27.3%	33.1%	23.5%	1.9%	14.3%
Можем купить всё, что захотим	13.5%	45.5%	21%	8.1%	11.9%

2. «Под видом вакцинации происходит чипирование людей». Приверженцы этой теории заговора считают, что под видом вакцинации от коронавируса может происходить чипирование людей для их контроля. Так, согласно исследованию КМИС «Оцінка дії влади, епідемія коронавірусу та реакція на поточні події» (2020), из 42% украинцев, которые не хотят вакцинироваться от коронавируса, 21% людей обозначили, что не хотят этого делать по причине того, что под видом вакцины могут сделать «кое-что другое». Согласно же исследованию ХИСИ «Ставлення до епідемії ковід19 та вакцинації» (2020), среди основных опасений относительно вакцинации от коронавируса, 10% респондентов обозначили, что под видом вакцинации может произойти чипирование населения планеты. Можно предположить, что эта теория заговора возникла по трём причинам. Первая – активное распространение подобных идей

в информационном пространстве, которые транслировали СМИ. Вторая – недостаток информации и недоверие к различным организациям (государственным и негосударственным). Третья – это поиск внешнего врага (что применимо ко всем выделенным нами теориям заговора). В доказательство данной гипотезы можно привести результаты всё того же исследования ХИСИ, согласно которого, 5,4% респондентов считают, что вакцинация выгодна Дж. Соросу, так как это способ управления людьми; 5,2% считают, что эпидемия и вакцинация выгодны Биллу Гейтсу, так как это способ чипирования людей.

3. «Коронавируса не существует». Приверженцы данной теории заговора считают, что коронавирус – это вымысел, его не существует. Так, например, согласно уже упомянутому нами исследованию КМИС «Оцінка дії влади, епідемія коронавірусу та реакція на поточні події»

(2020), из 42% украинцев, которые не хотят вакцинироваться от коронавируса, 33% обозначили, что не хотят этого делать по причине того, что коронавирус – это выдуманная болезнь или опасность от него преувеличена. Можно предположить, что на распространение данной теории заговора повлиял процесс онаучивания мира, который мы детально опишем далее в статье.

4. «Коронавирус возник из-за 5G вышек». Приверженцы данной теории считают, что возникновение коронавируса как-то связано с распространением 5G вышек. В «подтверждение» этой теории её приверженцы говорят, что город Ухань в китайской провинции Хубэй, где началась эпидемия, был первым городом (хотя, на самом деле лишь одним из первых), где аккурат к осени 2019 года тестировали запуск 5G-сети (BBC, 2020). Так, например, в апреле 2020 года в Великобритании было зафиксировано как минимум 20 новых случаях целенаправленных поджогов мачт сотовой связи, совершенных местными злоумышленниками, которые утверждают, что новый стандарт связи напрямую связан с распространением нового коронавируса во всем мире (BBC, 2020).

Определив разновидности распространяющихся теорий заговора, относящихся к пандемии Ковид19, выдвинем предположение о возможных факторах их распространения.

1) Поиск внешнего врага. Происходит убеждение людей в существовании внешнего врага с помощью различных способов навязывания. Данные способы эффективнее в тех случаях, когда не происходит осмысление доводов. Так, например, Сергей Кара-Мурза (2005), цитируя А. Грамши, утверждает, что «самым эффективным способом воздействия является неустанное повторение одних и тех же утверждений, чтобы к ним привыкли и стали принимать не разумом, а на веру» (с. 65), что наблюдается в СМИ в период пандемии. Согласно Л.Д. Гудкову (2005, с. 13), врагом считается тот, кто несет угрозу не только отдельным индивидам, но и всему обществу. Поэтому, в доказательство существования внешнего врага и его угрозы для общества озвучиваются

и актуализируются существующие в обществе проблемы (в нашем случае – коронавирус). Сам поиск внешнего врага имманентно присущ обществу, этот образ способствует социальной консолидации. Данная тенденция просматривается и в ситуации коронавируса.

2) Религиозность. Одной из важнейших функций религии является то, что с помощью своих писаний и практик она объясняет мир. Религия конструирует мир (то есть, некую реальность), объясняя его теми фактами, которые поддерживают его образ с религиозной точки зрения. У данной функции есть как свои плюсы, так и минусы. Так, например, по мнению Питера Бергера (1979, с. 130), «религиозный опыт является постоянной угрозой общественному порядку - не только в смысле того или иного социально-политического status quo, но также в более фундаментальном смысле жизнедеятельности. Религиозный опыт радикально релятивизирует, если не обесценивает вообще, обычные заботы человеческой жизни. Там, где говорят ангелы, всякие житейские дела становятся незначительными, бледнеют до состояния нереальности». Именно это обесценивание человеческой жизни мы можем наблюдать во время пандемии коронавируса. Различные «крестные ходы», посещение церквей в период локдаунов и критика мер предостережения со стороны духовенства породили в обществе конспирологическую теорию отсутствия или неопасности коронавируса для верующих. Также стоит упомянуть, что религия даёт уверенность защищенности (естественно, мнимую) перед коронавирусом, провоцируя человека пренебрегать мерами безопасности, тем самым, увеличивая темпы его распространения.

3) «Онаучивание» мира. Данное явление хорошо описано Леонидом Иониным (2000, с. 206), и он называет это современной (постмодерной) магической эпохой. "Онаучивание" мира приводит к тому, что невероятное усложнение технологических, экономических и социальных систем становятся непостижимыми и неконтролируемыми со стороны самих их создателей и обретают собственные, незапланированные и неконтролируемые

человеком способы деятельности. Техника (в нашем случае, 5g связь или вакцинация), созданная наукой, становится непостижимой для среднестатистического человека. Кроме этого, явления, созданные природой, приобретают научный характер и приписываются к вещам, созданным человеком. Причина как первого, так и второго проста – недостаток информации и непонимания процесса действия этих вещей. Яркий пример этого – ситуация с 5g вышками, которую мы уже упоминали выше. Некоторые люди обнаруживают связь между наличием 5g вышек и появление в их жизни (в информационном пространстве) коронавируса. Именно непонимание новых для них вещей производит на свет конспирологические теории, которые построены на «простых чувствах людей»: вражда, власть и ненависть.

4) Экономическая составляющая. Основываясь на марксистском подходе, можно обнаружить, что современные конспирологические теории выстроены по принципу модели капиталистического устройства общества, где при обобществлённом производстве существует капиталистическое присвоение труда. Только это, что действительно важно, воспроизводится в гиперболизированной форме: декларируется наличие в мире «небольшой» социальной группы (аналог верхушки эксплуататорского или правящего класса), которая имеет прямой доступ к практически всем социальным благам мира, произведенным, в сущности, именно рабочим классом и скрыто эксплуатирующая его самым агрессивным образом.

Такие особенности конспирологического знания раскрывают существующую социальную проблему, довольно острую для современного общества: ощущение социального неравенства, причем, на глобальном уровне (ведь немногочисленные тайные группы распространяют своё влияние в крупных масштабах). Ощущение людьми серьёзной опасности со стороны подобных групп отражает реальную отчужденность отдельных людей в капиталистическом обществе. Таким образом, механизм «вскрытия» законспирированного общественного мира может выступать одним из способов

противостояния идеологии.

господствующей

5) Популяризаторская редукция научного знания. Кроме того, стоит отметить, что катализатором распространения теорий заговора является тенденция подачи научных знаний в популяризаторском стиле, посредством неких инструментов информационного характера, что приводит к его упрощению, несмотря на сложность (читать диалектически: сложное из простого), и, как следствие, некорректной трактовки. Михаил Лифшиц (1979) отмечал, что «младшее поколение должно усвоить те знания, которые позволяют свободно ориентироваться во всяком новом материале. Нельзя всё знать, но можно и должно знать, что где лежит, в каком направлении нужно двигаться, чтобы иметь нужное знание... Овладеть методом решения задачи важнее, чем знать ответ и даже самому, эмпирически или формально, найти его» (с. 464-465). В постмодерном информационном обществе практически любые материалы или сведения имеют фрагментарный клиповый характер: то же можно применить к массовизации научных знаний, ведь их упрощение до уровня конспирологической теории также является той самой адаптацией для свободного взаимодействия и ориентации в имеющейся информации. Всё тот же учёный говорил, что «наука берет начало там, где сущность отделяется от формы проявления. Действительно, самые скромные зачатки научного взгляда невозможны, пока мы ослеплены внешностью предмета, иногда блестящей или начищенной до блеска невежеством и суеверием людей. Ложный ореол нередко коренится в самой сущности дела, и многим явлениям бывает свойственно казаться не тем, что они есть» (Лифшиц, 1979, с. 465). Подобно тому, как упаковка или этикетка как внешняя форма может отводить внимание от содержания, или и вовсе быть первичной при принятии решения об осуществлении покупки, так и наука стала заложницей поверхностности, что, в свою очередь, опять же, приводит к вышеупомянутым последствиям. М. Лифшиц (1979) также утверждал, что «доступность чуждым влияниям есть кара за недостаток самостоятельного мышления»

(с. 466). Делегирование ответственности в пользу СМИ является симптомом современного общества, вызванным его объективными процессами: овеществление, объективация и т.д.

Стоит упомянуть, что свою роль играет видимая аргументированность подобного знания: всегда находятся мнимые зацепки, которые потенциально могут служить подтверждением истинности разрабатываемых идей. Это вызвано необходимостью в легитимации конспирологии, что закрепляется выработанным ею инструментом классификации критики как доказательства собственной правоты.

Выводы.

Таким образом, анализ материалов по нашей теме позволяет выделить следующие возможные факторы распространения конспирологии, связанной с коронавирусом COVID-19: поиск внешнего врага, религиозность, «онаучивание» мира, экономическая составляющая, популяризаторская редукция научного знания. Псевдонаучный характер конспирологических теорий приводит к образованию «призрачной» оболочки вокруг него: с одной стороны, он интерпретируется как явление потусторонней альтернативной реальности, размывшее социальный фундамент повседневного взаимодействия, а потому, нечто враждебное, разрушающее обыденные канонические установки (почти сакральное), с другой стороны, ощущение тревоги, имеющее общественный характер, порождает подозрительность особого рода, способствует реакционному ответу со стороны социальных общностей и

групп, который проявляется, в частности, в выработке и ретрансляции соответствующих теорий заговора.

Легитимированный релятивизм, издавна «вшитый» в основу и воспроизводимый в современной версии либеральной идеологии, еще более утверждает право и создает необходимые условия для функционирования конспирологий как еще одних альтернативных мнений, что немаловажно. Известно, что условия требуют соответствующих социальных процессов, а также, закрепления «результатов». Очевидно, что они имеют закономерный, но, тем не менее, нередко ситуативный характер, что усложняет процесс научного познания. «Клиповость» восприятия, превалирование постмодернистских ценностей, принцип современного устройства мира и пр. - определяющие составляющие, которые выступают в роли катализатора сложного процесса распространения конспирологии COVID-19. Кроме этого, исходя из всего вышесказанного нами, можно выдвинуть гипотезу о том, что распространение теорий заговора напрямую влияет на распространение коронавируса, что подталкивает на мысль о необходимости более детального социологического изучения проблематики, с целью дальнейшего влияния на подобную негативную тенденцию, что поможет потенциально снизить риски в будущем. В дальнейших исследованиях выделенные нами гипотетические факторы необходимо проверить эмпирическим путём, что, в сущности, и является основной перспективой вашего исследования.

БИБЛІОГРАФІЯ

- 5G, вакцины и "цифровое порабощение": коронавирус новый, а теории заговора старые. URL: <https://cutt.ly/8bBPx4L>
- Бурдые П. Социология социального пространства. Санкт Петербург: Алетейя, 2007, 288 с.
- Головаха Е.И. Альтернативный социологический словарь. URL: <https://cutt.ly/JbBDCpY>
- Гудков Л.Д. Идеологема «врага»: «враги» как массовый синдром и механизм социокультурной интеграции. Образ врага. Москва: ОГИ, 2005, С. 7-79.
- Думки і погляди населення України щодо походження коронавірусу і його поширення у світі: травень-червень 2020 року. URL: <https://cutt.ly/3bBO56d>
- Дэвид Джерри, Джулия Джерри. Большой толковый социологический словарь (Collins). Том 2 (П—Я). Москва: Вече, 1999, 528 с.
- Ионин Л.Г. Социология культуры: путь в новое тысячелетие: Учеб. пособие для студентов вузов. Москва: Логос, 2000, 431 с.
- Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием. Москва: Эксмо, 2005, 832 с.
- Кара-Мурза С.Г. Россия при смерти? Прямые и явные угрозы. Москва: Яуза-Пресс, 2010, 123 с.

Коронавирус и 5G: на Пасху в Британии попытались поджечь 20 сотовых вышек. URL: <https://cutt.ly/WbBPmof>

Лефевр А. Производство пространства. Москва: Strelka Press, 2015, 432 с.

Лифшиц М.А. Мифология древняя и современная. Москва: Искусство, 1979, 582 с.

Лифшиц М.А. Надоело. В защиту обыкновенного марксизма. Москва: Искусство-XXI век, 2012, 574 с.

Оцінка дій влади, епідемія коронавірусу та реакція на поточні події. URL: <https://cutt.ly/CbBPw9Y>

Ставлення до епідемії ковід19 та вакцинації: результати опитування. URL: <https://cutt.ly/WbBPiNq>

Dahrendorf R. Society and Democracy in Germany. Westport: Greenwood Press, 1969, p. 480.

Peter L. Berger. The heretical imperative: contemporary possibilities of religious affirmation. Norwell: Anchor Press, 1979, p. 220.

REFERENCES

5G, vakcyny i "cifrovoe poraboshhenie": koronavirus novyy, a teorii zagovora starye. Retrieved from <https://cutt.ly/8bBPx4L>

Dahrendorf R. (1969) Society and Democracy in Germany. Westport: Greenwood Press.

Dzherri, D. (1999) Bol'shoj tolkovyj sociologicheskij slovar' (Collins). Tom 2 (P-Ja). Moskva: Veche.

Dumki i pogljadi naselennja ukraїni shhodo pohodzhennja koronavirusu i jogo poshirennja u sviti: traven'- cherven' 2020 roku. Retrieved from: <https://cutt.ly/3bBO56d>

Golovaha, E. I. Al'ternativnyj sociologicheskij slovar'. Retrieved from: <https://cutt.ly/JbBDCpY>

Gudkov, L. D. (2005). Obraz vraga.

Gudkov, L. D. (Red). Ideologema «vraga»: «vragi» kak massovyj sindrom i mehanizm sociokul'turnoj integracii. (s. 7-79). Moskva: OGI.

Ionin, L.G. (2000). Sociologija kul'tury: put' v novoe tysjacheletie: Ucheb. posobie dlja studentov vuzov. Moskva: Logos.

Kara-Murza, S. G. (2005). Manipuljacija soznaniem. Moskva: Jeksmo.

Kara-Murza, S. G. (2010). Rossija pri smerti? Prjamye i javnye ugrozy. Moskva: Jauza-Press.

Koronavirus i 5G: na Pashu v Britanii popytalis' podzhech' 20 sotovyh vyshek. Retrieved from: <https://cutt.ly/WbBPmof>

Lefevr, A. (2015). Proizvodstvo prostranstva. Moskva: Strelka Press.

Lifshic, M. A. (1979). Mifologija drevnjaja i sovremennaja. Moskva: Iskusstvo.

Lifshic, M.A. (2012). Nadoelo. V zashhitu obyknovennogo marksizma. Moskva: Iskusstvo-XXI vek.

Ocinka dij vladi, epidemija koronavirusu ta reakcija na potocni podii. Retrieved from <https://cutt.ly/CbBPw9Y>

Berger, P. L. (1979). The heretical imperative: contemporary possibilities of religious affirmation. Norwell: Anchor Press.

Bourdieu, P. (2007). Sociologija social'nogo prostranstva. Sankt Peterburg Aletejja.

Stavlennja do epidemii kovid19 ta vakcinacii: rezul'tati opituvannja. Retrieved from <https://cutt.ly/WbBPiNq>.

Durniev Alexander

Student, <https://orcid.org/0000-0003-0857-1011>, xa12282970@student.karazin.ua

Yurchyk Tetyana

Student, <https://orcid.org/0000-0002-9121-3292>, xa12283262@student.karazin.ua

Стаття надійшла / Article arrived: 25.05.21

Схвалено до друку / Accepted: 29.06.21

Анна Стичинська*Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)*

Теоретичні основи політики інформаційної безпеки

Метою цієї статті є визначення теоретичних основ політики інформаційної безпеки як ключового фактору життя суспільства у сучасному світі.

В Україні, так само як і у всьому світі, проблеми забезпечення безпеки держави, суспільства і особистості все більше виходять на перший план у державній політиці. Національна безпека одна з пріоритетних цілей сучасної держави і є основних чинником її стабільного розвитку. Впровадження сучасних інформаційних технологій в усі сфери суспільного життя істотно підвищило залежність суспільства від надійності функціонування інформаційного простору, достовірності отриманої інформації, її захисту від несанкціонованого втручання. Політика держави у цій сфері повинна ґрунтуватися на нормах міжнародного права та активної співпраці держав у міжнародних відносинах.

Необхідність дослідження даної теми викликана тим, що в даний час міждержавні та міжнаціональні конфлікти все частіше протікають саме в інформаційному полі. Для України інформаційна політика є додатковим потужним ресурсом у здійсненні модернізації країни і вирішенні багатьох поточних внутрішніх і зовнішніх проблем. Цілком очевидним є той факт, що відставання країни в області технологій інформаційної політики не може сприяти успіху у вирішенні поставлених завдань.

Ефективність здійснення влади в будь-якій державі, в тому числі і в Україні залежить від її інформаційного забезпечення. Без інформації неможливо уявити позитивно функціонуючу політичну структуру, розвиток масової політичної свідомості, взаємодію суб'єктів політики. В процесі інформаційно-комунікативного впливу в свідомості народу формується образ державної влади, його політичних інститутів і лідерів, а керуючі функції держави здійснюються з найбільшим потенціалом і найменшими енергетичними затратами лише тоді, коли досить добре розвинена система інформаційних зв'язків між державою, громадянським суспільством і особистістю.

При цьому політика держави в області інформаційної безпеки повинна ґрунтуватися на принципах забезпечення нормального соціального, політичного економічного і технологічного розвитку суспільства.

Ключові слова: інформаційна безпека, міжнародні відносини, державна політика національної безпеки, загрози кіберпростору.

Anna Stychynska*Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)*

Theoretical Fundamentals of Information Security Policy

The purpose of this article is to determine the theoretical foundations of information security policy as a key factor in society in today's world.

In Ukraine, as well as throughout the world, the problems of ensuring the security of the state, society and the individual are increasingly coming to the fore in state policy. National security is one of the priority goals of a modern state and is the basis for its stable development. The introduction of modern information technologies in all spheres of public life has significantly increased the dependence of society on the reliability of the information space, the reliability of the information received, and its protection from unauthorized access. The state policy in this area should be based on the norms of international law and active cooperation of states in international relations.

The need to study this question is due to the fact that currently interstate and interethnic conflicts are increasingly taking place in the information field. For Ukraine, information policy is an additional powerful resource in the modernization of the country and solving many current internal and external problems. It is quite obvious that the country's backwardness in the field of information policy technologies cannot contribute to success in solving the set tasks.

The effectiveness of the exercise of power in any state, including Ukraine, depends on its information support. Without information, it is impossible to imagine a positively functioning political structure, the development of mass political consciousness, the interaction of political actors. In the process of information and communication influence in the minds of the people the image of state power, its political institutions and leaders is formed, and the governing functions of the state are carried out with the greatest potential and lowest energy costs only when the system of information links between the state, civil society and personality.

At the same time, the state policy in the field of information security should be based on the principles of ensuring normal social, political, economic and technological development of society.

Keywords: *Information Security, International Relations, State National Security Policy, Danger of Cyberspace*

Вступ.

Важливим теоретичним джерелом дослідження проблем інформаційної безпеки є комплекс робіт, присвячених проблемам національної та міжнародної безпеки. Традиційно фахівці в області безпеки приділяли основну увагу її військовим аспектам і проблемам роззброєння. У зв'язку з цим особливу важливість для проведеного дослідження набувають роботи, в яких безпека розглядається як багатофакторне, «структурне» явище, що не зводиться тільки до військово-політичних та військово-технічних компонентів, в яких соціальний вимір набуває все більшого значення. Цього підходу до проблем безпеки дотримуються, наприклад, Р.Алман, Р. Смоук, Дж. Коллінз, Р. Уоккер, П.Бек, М. Берковитц, А. Белаї.

Що стосується проблем саме інформаційної безпеки, то дану проблему вивчали В.Ю. Богданов, О.В. Глазов, О.Л. Гуровський, О.Г. Данільян, О.П. Дзюбань, В.К. Пархоменко, Д.В. Дмитрієв, А.Л. Корсунський, В.А. Ліпкан, В.В. Лунєєва, М.М. Тугай, І.В. Соркі, О.В. Ющук та ін. Вищезгадані науковці зазначають, що на сьогодні Україна опинилася у стані інформаційної війни з країнами, які намагаються нав'язати свої цінності, зруйнувати традиційні морально-етичні засади українського суспільства та впливати на дестабілізацію політичної системи. Розвиток інформаційних технологій призвів до того, що інформаційна експансія відбувається постійно, а злочини проти інформаційної безпеки стають все більш витонченими і небезпечними. За останній час інформація набувала властивості потужного засобу впливу на громадсько-політичні, ідеологічні та соціально-економічні процеси і стала свого роду зброєю, яка вимагає створення системи протидії, захисту інформаційних ресурсів, які належать державним органам, що становлять державну, професійну та особисту таємницю (Гуровський, 2014). У роботі «Національна безпека України: сутність, структура та напрямки реалізації» О. Г. Данільян, О. П. Дзюбань, В. К. Пархоменко, Д. В. Дмитрієв зазначають,

що розвиток інформаційних засобів веде до можливості встановлення такого тотального контролю над людьми, якого ще не було в історії людства (Національна безпека України, 2002).

Філософ А.Зіновєв у роботі визначає: «Теперь история не происходит по своей прихоти, стихийно. Она теперь осуществляется сознательно, можно сказать - по заказу сильных мира сего». Причини, через які це стало можливо він розглядає у наступному:

- прогрес збору, обробки і передачі інформації;
- прогрес засобів комунікації;
- прогрес засобів маніпулювання людьми, спостереження за ними, застереження масових рухів;
- вплив масової культури на стандартизацію способу життя людей (Зіновєв, 1996)

З точки зору О. Л. Сорокіна, інформаційна безпека становить стан захищеності особистості, суспільства, держави від інформації, що носить шкідливий або протиправний характер, від інформації, що надає негативний вплив на свідомість особистості, перешкоджає сталому розвитку особистості, суспільства і держави. Інформаційна безпека включає також комп'ютери та інформаційно-телекомунікаційну інфраструктуру і інформацію, що в них знаходиться, яка також забезпечує сталий розвиток особистості, суспільства і держави (Баровська, 2014).

Результати дослідження.

Проблема інформаційної безпеки стала пріоритетним питанням саме з виникненням нового типу загрози – «інформаційної війни». Одне з визначень «інформаційної війни» було дано І. Завадським, він зазначає, що «Інформаційна війна складається з дій, які застосовуються для досягнення інформаційної переваги у забезпеченні національної військової стратегії шляхом впливу на інформацію та інформаційні системи суперника, з одночасним укріпленням і захистом нашої власної інформації та інформаційних систем».

Фактично, завданням інформаційної безпеки стає не знищення живої сили, а підрив цілей, поглядів та світосприйняття населення, тобто у зруйнуванні соціуму. На думку Завадського, основні інформаційні війни розвернулись у кібернетичному просторі, а сьогодення задача будь-якої держави полягає у тому, щоб виростити гідних військових, які спроможні здобути перемогу. Сучасні інформаційні перемоги у своїй більшості засновані не на серйозних інформаційних технологіях, а як і всі попередні війни, на тому, що «окремі джерела інформації» продаються і купляються (Завадський, 1996).

Д. С. Черешкин, Г. Л. Смолян та В. Н. Цигичко визначають, що інформатизація веде до створення єдиного світового інформаційного простору, в рамках якого здійснюється використання інформації, створення, зміна, збереження та обмін нею між суб'єктами цього простору – людьми, організаціями та державами.

Виникнення інформаційного простору призводить до появи бажаючих домінувати у цьому просторі, чи хоча б розділити цей простір, а також контролювати і управляти процесами, які відбуваються у ньому. Відповідно, для цього потрібно використовувати так звану інформаційну зброю, до якої можна віднести:

- засоби знищення, пошкодження чи викрадення інформації;
- засоби обходження систем захисту;
- засоби обмеження допуску законних користувачів та інші.

До варіантів цих видів зброї зазвичай відносять атакуючу зброю: комп'ютерні віруси, логічні бомби (програмні закладки), засоби перешкоджання інформаційному обміну у телекомунікаційних мережах, фальсифікацію інформації в каналах державного та військового управління, засоби нейтралізації текстових програм, помилки спеціально внесені в програмне забезпечення об'єкту.

Ще у 1996 році під егідою уряду США відбулася V Міжнародна конференція по інформаційній війні, на якій було анонсовано положення, що «стратегія застосування інформаційної зброї носить виключно наступальний характер» (Смолян, 2014). Відповідно, атакуючий і наступальний характер інформаційної зброї багато у

чому визначає обличчя інформаційної війни і дозволяє визначити потенційного інформаційного агресора. І як наслідок, мірою інформаційної агресивності можна визначити обсяг інформації, яка передається від однієї країни до іншої. Щодо самої інформаційної зброї, то деякі науковці і політики вважають її небезпечніше ядерної, так як до її складових може входити не лише кібернетична складова, а й засоби масової інформації у вигляді баз даних, доступу до файлових носіїв, як елемент маніпуляції і пропаганди..

Якщо порівнювати наслідки від звичайної війни та інформаційної війни, то у першій можна визначити такі:

- загибель та імміграція частини населення;
- зруйнування промисловості;
- втрата частини території;
- політична залежність від сторони переможця;
- знищення армії потерпілої сторони;
- вивіз з країни найбільш перспективних технологій.

Щодо то наслідків другої, то вони можуть бути такими:

- стабільне скорочення інформаційної ємкості системи, знищення елементів цієї системи, що робить її безпечною для агресора;
- вирішення раніше непритаманних задач (тобто, вирішення задач на користь переможця, що часто суперечить ідеологічним, етичним чи юридичним нормам);
- переможена система підлаштовується чи повністю поглинається системою переможця.

Основна різниця також полягає у тому, що інформаційна війна не має закінчення, так як вичерпність та варіанти інформаційної зброї необмежені. У випадку війни з вогнестрільною зброєю переможцю залишаються зруйновані міста і покалічене населення, так як такий вид зброї в першу чергу направлений на знищення військової техніки та живої сили суперника. І таким чином, така зброя, особливо ядерна зброя, часто використовується як фактор «заликування» її подальшого використання, що призводить до психологічного тиску зі сторони більш сильної сторони.

Інформаційна зброя в свою чергу направлена на зміну поведінки інформаційних систем, а у випадку з її застосування проти населення – на зміну його свідомості і відповідно, на зміну його подальшої поведінки без попереднього «заякування» і фізичного знищення.

Таким чином, можна виокремити певні складові у типах війн відповідно до видів зброї яка у них використовується:

- знищення (використання фактичної зброї);
- заякування (домінування сторони, яка володіє потужнішою зброєю);
- зміна поведінки (інформаційна зброя).

Мета будь-якої війни, в решті решт однакова і полягає у зміні поведінки противника, з метою поставити його на те місце, яке потрібне агресору. Переможцем інформаційної війни стає та сторона, яка більш повноздатна промодельовувати поведінку противника у різних ситуаціях, визначити власний алгоритм поведінки та реалізувати його. А саме в більших об'ємах збирати, зберігати та опрацьовувати інформацію про суперника (його політичну, економічну, соціальну ситуацію, культуру, релігію і т.п.) Інформаційна війна – перестає бути просто війною між окремими державами, це війна між сучасними цивілізаціями. Виникнення сучасних телекомунікаційних засобів, за допомогою яких можна управляти масами, обходячи територіальні кордони, дозволяє розширити театр військових дій та залучати більшу кількість учасників.

Параг Ханна висунув щодо цього ідею переходу світу до мегаміст, які врешті решт зроблять держави другорядними акторами. Він каже про новий тип геополітики, коли війна за території змінюється війною за зв'язки. Відповідно і економіка буде вимагати від мегаміст вкладень у розвиток зав'язків, оскільки економіки стають все більш інтегрованими, а населення - більш мобільним. Конфлікти через зв'язки він вважає менш небезпечними ніж конфлікти через кордони між державами. «Карти комунікацій краще відображають геополітичну динаміку між наддержавами, містами-державами, транснаціональними компаніям, а також різного роду віртуальними співтовариствами у їх боротьбі за ресурси,

ринки і популярність. Ми вступаємо в епоху, коли міста будуть означати більше, ніж держави, а ланцюжки поставок стануть важливішим джерелом влади, ніж військова потужність, головним завданням якої буде захист ланцюжків постачання, а не кордонів. Конкурентоспроможні комунікації – гонка озброєння двадцять першого сторіччя. І справді, можна сказати, що він бачить в майбутньому перетворення людства в одну багатонаціональну державу. І, по суті, Європейський Союз є таким прикладом, коли роль кордонів виявляється заниженою. «Інфодержава використовує як демократію, так інформацію для визначення ключових пріоритетів громадян і реальності (економічної, освітньої, інфраструктурної). Держава використовує комбінацію громадянина та інформації для породження політики, її моніторингу, відстеження зворотного зв'язку, аналізу в реальному часі» (Расторгуєв, 2003).

Війна є справою держави, але одночасно багато військових досягнень автоматично стають цивільними. Першопочатково створення комп'ютерів, баз даних кібермереж були чисто військовими винаходами.

Основними перетинами війни і нових медіа на сьогодні є такі сфери:

- кібератаки та інформаційна безпека;
- гібридні війни;
- підтримка населення.

Інформаційна безпека і кібератаки стали прикметою сьогодення, і вони ж зберігаються як чіткий тренд на майбутнє. І хоч ця сфера, яку можна позначити як інформаційно-технічна, набула найбільшого поширення і підтримки на сьогодні (Denning, 2007), інтенсивний розвиток і креативний характер кібератак будуть робити її небезпечною ще довгий час. Тим більше що вона пов'язана з найбільш вразливим місцем будь-якої кіберсистеми - людським фактором. До того ж, в цій сфері має місце інтерес військових щодо цивільних цілей. Можна навести приклади останнього часу, такі як російське втручання у вибори президента Сполучених Штатів Америки - Трампа або президента Франції - Макрона, парламентські вибори в Німеччині, референдуми в Британії і Каталонії. На сьогоднішній день все це так би мовити

«тренінги», оскільки реальні наслідки не виявляються такими серйозними, але все одно одні військові розробляють атаки, в той час як інші намагаються їм протистояти.

Сучасні інформаційні війни є більш небезпечними і їх успіх базується саме на інформаційній перемозі. Анексія Криму 2014 року показала, що російська інтерпретація подій перемогла як українську, так і міжнародну. Російські солдати були у військовій формі, але без характерних відзнак. Відсутність пострілів позбавило страху з боку мирного населення і створювало хорошу телевізійну картинку, і завдяки проросійській пропаганді у ЗМІ та спотворенні інформації про новообрану владу після Революції Гідності викликало довіру до країни агресора. Донбас, а потім Одеса і Харків моделювалися вже картинкою народного повстання. Але тут ситуація переросла в збройну форму і створила зовсім іншу інтерпретацію, ніж та, яка була в Криму.

Сучасні соціальні мережі дають абсолютно новий арсенал для організації підтримки населення, для оцінки динаміки змін, яку проходить в цей період масова свідомість. Маніпуляція через ЗМІ, використання фейкової інформації, блокування доступу до теле- і радіотрансляцій на окупованих територіях, призвело до трагічних наслідків.

Ми бачимо, що сучасні медіа типу соцмереж висуваються на все більш важливі позиції в управлінні масовою свідомістю. Першими це зрозумів бізнес, за ним - політтехнологи, після них - військові. І це зрозуміло, оскільки сьогодні немає іншого механізму подібного типу, що дозволяє синхронно охоплювати мільйони людей в комфортному для них інформаційному середовищі.

Говорячи про забезпечення безпеки у будь-якій сфері варто дати відповідь на питання «Що теоретично можна зробити щоб захиститись від агресора?». Одними з варіантів відповідей є:

1. Поставити бар'єр між собою та джерелом небезпеки.
2. Приховатися від небезпеки за межі її досягнення.
3. Знищити джерело небезпеки.

Але якщо фізичне знищення може остаточно припинити діяльність агресора,

то абсолютне викорінення інформаційної зброї неможливе. Будь-яка держава повинна посилювати систему інформаційної безпеки, основною задачею якої є забезпечення невторгання у внутрішню політику зовнішніх факторів, недопущення деструктивізму з середини та в першу чергу забезпечення прав і свобод своїх громадян і територіальної цілісності держави.

С. Расторгуєв приводить ряд аналогій в системі інформаційного захисту держави:

- прогнозування зовнішніх подій – розвідка;
- прогнозування внутрішніх подій – міністерство внутрішніх справ;
- перший ступінь захисту – кордон (прикордонні війська);
- другий спосіб захисту – зміна місця (переселення населення);
- третій ступінь захисту – знищення (армія);
- четвертий ступінь захисту – внесення змін (пропаганда, терор – через ЗМІ, спецслужби і т.п.);
- блок прийняття рішень – уряд;
- блок занесення інформації у бази даних – аналітичні служби (Расторгуєв, 2003).

Кожна складова є невід'ємною у процесі забезпечення інформаційної безпеки. Держава – це управлінська і регулююча структура. Але у більшості випадків інформаційна війна ведеться не проти держави, а за державу, за контроль над державою, яка стає інструментом у руках переможця для управління переможеним народом.

Не варто забувати, що в інформаційній війні перемагає як правило той, хто атакує і постійно посилює тиск. Якщо говорити про інформаційну атаку, то її ефективність прямо залежить від наявності елементів новизни, інакше до неї буде легко пристосуватись. В сучасних умовах всі науки, які мають відношення до інформаційного впливу повинні мати пріоритет, це і інформаційні технології, так і психологічні науки, щоб розуміти психологію противника.

При зміні державної форми правління у більшості країн світу, зміні політичного курсу чи правлячої верхівки в тій чи іншій державі вже давно використовують прийоми і методи боротьби за владу як одну з форм ведення інформаційної війни. Її суть полягає

у тому, щоб залучити до керівництва іншої держави своїх представників, носіїв власної ідеології та власних інтересів виключно інформаційними методами впливу. Не варто вважати, що в епоху інформаційних технологій та економічних зав'язків, вибори в державах залишаються справою виключно громадян держави і не мають відношення до геополітики. Інколи інші держави не тільки слідкують за процес боротьби за владу у інших країнах, але і втручаються у нього використовуючи всі можливі засоби. При цьому, втручання у виборний процес завжди відбувається таємно, використовуючи виключно інформацію, а сама влада, як результат, повинна дістатися інформаційному переможцю. Поле бою включає в себе ЗМІ, правоохоронні органи, виборчі комісії та інше. При недостатньому забезпеченні інформаційної безпеки, навіть підрахунок голосів комп'ютерними системами стоїть під загрозою. У чийх руках механізми впливу, у тому числі ЗМІ, той і переможець. Тому переможцем інформаційної війни у виборах стає той, хто спроможний своєю системою управління охопити максимальну кількість осіб, які приймають участь у прийнятті остаточного рішення.

Щоб отримати перемогу у інформаційній війні, структура системи інформаційного забезпечення – так звана «інформаційна армія» - повинна працювати постійно, так як інформаційна загроза – це постійна загроза. Армія не створюється після того, як війна вже оголошена. Вона існує і в мирний час, однак під час загрози мобілізується.

Ведення поєдинку будь-яким видом зброї передбачає наявність певних структурних компонентів, одними з яких є:

- керівництво;
- аналітичний штаб (прогнозування розвитку подій та визначення стратегії і тактики ведення інформаційних дій по відношенню до суперника);
- відділ, відповідальний за збір інформації про суперника (розвідка);
- відділ, відповідальний за забезпечення безпеки власної інформації

(контррозвідка);

- відділ, відповідальний за промислове виробництво необхідної інформації (реклама, фільми, друкована література та ін.);

- відділ, відповідальний за донесення інформації до об'єкта та інші.

Висновки.

Важливим фактором підвищення рівню інформаційної безпеки є забезпечення ефективної роботи всіх структурних елементів, через абсолютно реальну загрозу підкupu, шантажу чи залякування зі сторони супротивника. І саме відділ контррозвідки повинен розуміти всю небезпеку зовнішнього втручання і проводити ретельні перевірки як інформаційних складових, так і штатних працівників.

У зіткненні двох чи більше структур, які задіяні у інформаційному протистоянні, перемога дістанеться тій стороні, яка не лише більш детально збере відкриті і закриті інформації про свого суперника і проведе її аналіз, але й зробить це швидше. Тільки у такому випадку одна сторона може, скориставшись знаннями про можливі майбутні дії суперника, нав'язати вигідний для себе сценарій.

Отже, виникнення і розвиток кіберпростору та інформаційного суспільства дає можливість державам прогресувати у розширенні комунікацій на міжнародній арені та на внутрішньому рівні. Але в той самий час це призводить до виникнення загроз втручання ззовні у політичну ситуацію держави. Інформаційна зброя на сьогоднішній день є найпотужнішою серед усіх відомих, так як її варіанти і методи застосування є необмеженими і не залежать від державних кордонів, фізичної сили комбатантів і вона дає змогу приховати істинного агресора. Інформаційна війна як новий виклик людству ставить пріоритетне завдання перед світовою спільнотою – розробити потужну систему інформаційної безпеки, як на рівні однієї держави, так і на глобальному рівні.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Баровська А. Інституційне забезпечення державної комунікативної політики : досвід країн Європи : аналітична доповідь. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1730>
- Бінько І.Ф. Національна безпека України в умовах глобальної інформатизації / І.Ф. Бінько. – К.: Національний ін-т стратегічних досліджень, 1996. – Вип.61. – 54 с.
- Бурич К. Л. Інформаційна безпека України у сучасному кіберпросторі / К. Л. Бурич, І. Н. Єфименко, Б. Д. Коган // Національна безпека і оборона. – 2014. – №10. – С. 21–27.
- Глобальний індекс кібербезпеки 2018. URL: https://www.itu.int/en/ITU-D/Cybersecurity/Documents/draft-18-00706_Global-Cybersecurity-Index-EV5_print_2.pdf
- Горбулін В. П. Актуальні проблеми системного забезпечення інформаційної безпеки України / В.П. Горбулін, М.М. Биченок, П.М. Копка // Матеріали міжар. наук.-практ. конф. «Форми та методи забезпечення інформаційної безпеки держави». – К.: Нац. Акад. СБ України. – 2008. – С. 7985.
- Горовий В. М. Правові перспективи національного розвитку. URL: <http://uaforeignaffairs.com.ua/ekspertna-dumka/view/article/nablizhajuchi-derzhavu-do-suspilstva/#st.hash.AgJkJa4.dpuf>
- Гриняев С. Н. Информационная война: история, день сегодняшний и перспектива. URL: <http://ww-4.narod.ru/warfare/grinyayev/page009.htm>
- Гуровський В. О. Роль органів державної влади у сфері забезпечення інформаційної безпеки України / В. О. Гуровський // Вісник Української академії державного управління при Президентові України. – К., 2014. – №3. – С. 21–31.
- Довгань О. Д. Організація правового гарантування безпеки інформаційних обмінів у контексті глобалізації // Правова інформатика. – 2013. – № 4(40). – С. 79–88.
- Доктрина інформаційної безпеки України від 25 лютого 2017 року. URL: <http://disarmament.un.org/DDApublications/index.html>
- Долженко К. І. Нормативно-правове регулювання інформаційної безпеки регіону / К. І. Долженко // Право і Безпека. – 2014. – № 3. – С. 43–48.
- Достижения в сфере информатизации и телекоммуникаций в контексте международной безопасности. Доклад Генерального секретаря ООН. №A/71/172, 19 июля 2016 г. URL: <http://undocs.org/ru/A/71/172>
- Дубов Д. Підходи до формування тезаурусу у сфері кібербезпеки / Д. Дубов // Політичний менеджмент. – 2010. – № 5. – С. 19–30
- Забара І. М. Міжнародна інформаційна безпека в міжнародному праві: до питання визначення / І. М. Забара // Український часопис міжнародного права. – 2012. – № 4. – С. 63–69.
- Завадский И. И. Информационная война, что это такое? // защита информации. Конфидент. №4, 1996.
- Зиновьев А. Русский эксперимент. – Москва.: Наш дом, 1995.
- Караулов О. Н. Захист комп'ютерної інформації з точки зору міжнародного права / О.Н. Караулов, Г.С. Смушков // Вісник Української академії державного управління при Президентові України. – 2014. – №11. – С. 53–63.
- Колин К. К. Половинчатая стратегия: критический анализ глобальных целей ООН в области устойчивого развития. Партнерство цивилизаций. 2016. № 1-2. С. 33–41.
- Конвенция об обеспечении международной информационной безопасности (концепция). URL: <http://www.mid.ru/bdcmp/nsosndoc.nsf/e2f289bea6297f9c325787a0034c255/542df9e13d28e06ec3257925003542c4!OpenDocument>
- Конвенції про кіберзлочинність від 23 листопада 2001 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_575
- Конституція України від 28.06.1996 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141
- Косач П. Д. Інформаційна безпека як основа національної безпеки / П. Д. Косач. – К.: ЗАТ Видавничий дім «ДЕМІС», 2002. – 144 с.
- Крутских А.В. Федоров А.В. О международной информационной безопасности / А. В. Крутских, А. В. Федоров // Международная жизнь. – 2000. – № 2. – С. 37–47. 2
- Леваков А. В США готовятся к защите информационных систем. URL: <http://ww-4.narod.ru/index.html>
- Лунеев В. В. Криминологические проблемы глобализации / В. В. Лунеев // Государство и право, 2015 – № 1. – С. 45–61.
- Макаренко Є.А. Міжнародне співробітництво у сфері інформаційної безпеки: регіональний контекст // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – Випуск 102 (Частина І). – 2011.
- Національна безпека України: сутність, структура та напрямки реалізації / О. Г. Данільян, О. П. Дзюбань, В. К. Пархоменко, Д. В. Дмитрієв. – Х. : «Фоліо», 2002. – С. 152–167.
- Об общих вызовах World Summit on the Information Society (WSIS). URL: <http://www.itu.int/net/wsis>
- Онищенко О. С. Національні інформаційні ресурси як інтегративний чинник вітчизняного соціокультурного середовища : монографія / [О.С. Онищенко, В.М. Горовий, В.І. Попик та ін.]; НАН України, Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. – К., 2014.
- Пилипчук В. Г. Системні правові проблеми формування інформаційного суспільства : зб. наук. ст. та тез ; наукове повідомлення за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції [“Інформаційне суспільство і держава : проблеми взаємодії на сучасному етапі”], (Харків, 26 жовтня 2012 р.). – Х. : НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування, 2012. – 214 с.
- Правове регулювання інформаційної безпеки у сфері підприємницької діяльності / В. Ніколаєв, Г. Остапович, І. Костицька та ін. – К., 2002. – С. 19–25
- Про інформацію: Закон України від 02.10.1992. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
- Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.03 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 39. – Ст. 351.

- Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 рр.: Закон України від 09.01.2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/537-16>
- Про службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>
- Расторгуев С. П. Философия информационной войны. – Москва. Московский психологический институт, 2003, 496 с.
- Расторгуев С.П. Философия информационной войны. – Москва. Московский психологический институт, 2003, 496 с.
- Систематизація інформаційного законодавства України: Монографія / В. А. Ліпкан, В. А. Залізняк / За заг. ред. В. А. Ліпкана. – К. : ФОП О. С. Ліпкан, 2012. – 304 с.
- Смолян Г., Цыгичко В., Черешкин Д. Новости информационной войны.// Защита информации. Конфидент. №6, 996.Сорокін О. Л. Інформаційна безпека та її складові: проблеми визначення концепту / О. Л. Сорокін // Держава та право. – 2014. – №8. – С. 18-22.
- Соглашение о сотрудничестве государств-участников Содружества Независимых Государств в борьбе с преступлениями в сфере компьютерной информации от 1 июня 2001 г. // Московский журнал международного права. – 2008. – № 4 (72). – С. 244–250.
- Стратегія національної безпеки України : Указ Президента України від 26.05.15 р. № 287/2015. URL: <http://www.president.gov.ua>
- Суббот А. Інформаційна безпека суспільства / А. Суббот // Віче. – 2015. - № 8. – С. 29-31.
- Тоффлер Э., Тоффлер Х. Революционное богатство. Москва : АСТ, 2008. 569 с.
- Тугай М. М. Проблемы борьбы с компьютерными злочинецами в Украине / М.М. Тугай, І.В. Соркін // Закон і бізнес. – 2014. – №7. – С. 22–25.
- Шубіна О. В. Державна інформаційна безпека: проблеми визначення концепту / О.В. Шубіна // Держава та право. – 2014. – №3. – С. 26-31.
- Denning D.E. Information warfare and security. - New York, 1999; Clarke R.A. Cyber war. The next threat to national security and what to do about it. - New York, 2010; Libicki M.C. Conquest in cyberspace. National security and information warfare. — New York, 2007
- European Commission. (2017). EU – U.S. Privacy Shield – First annual Joint Review. Retrieved April 1, 2018. URL: <https://www.huntonprivacyblog.com/wpcontent/uploads/sites/28/2017/12/WP-29-Privacy-Shield-Opinion.pdf>
- Khanan P. Connectography. Mapping the Global Network Revolution. - New York, 2016
- Report on World Internet Development 2016 of World Internet Conference «Innovation-driven Internet Development for the Benefit of All – Building a Community of Common Future in Cyberspace». URL: http://www.wuzhenwic.org/2016-11/18/c_61834.htm

REFERENCES

- Barovs'ka, A. (2014). Instytucyjne zabezpieczenia derzhavnoji komunikatyvnoji polityky : dosvid krajin Jevropy : analitychna dopovidj. Retrieved from <http://www.niss.gov.ua/articles/1730>
- Binjko, I. (1996). Nacionaljna bezpeka Ukrajiny v umovakh globalnoji informatyzaciji. K.: Nacionalnij in-t strategichnykh doslidzhenj,
- Burych, K., Jefymenko, I. & Koghan, B. (2014). Informacijna bezpeka Ukrajiny u suchasnomu kiberprostorі. Nacionaljna bezpeka i oborona. 10, 21–27.
- Denning, D. E. (1999). Information warfare and security. New York,
- Clarke, R. A. (2010). Cyber war. The next threat to national security and what to do about it. New York.
- Libicki, M. C. (2007). Conquest in cyberspace. National security and information warfare. New York.
- Doktryna informacijnoji bezpeky Ukrajiny vid 25 ljutogho 2017 roku. Retrieved from <http://disarmament.un.org/DDApublications/index.html>.
- Dolzhenko, K. I. (2014). Normatyvno-pravove rehuljuvannja informacijnoji bezpeky rehionu. Pravo i Bezpeka. 3, 43-48.
- Dostyzenhja v sfere ynfomatyzacyy y telekommunikacyj v kontekste mezhdunarodnoj bezopasnosti. Doklad Ghenaralnogho sekretarja OOH. A/71/172, 19 yjulja 2016 gh. Retrieved from <http://undocs.org/ru/A/71/172>.
- Dovghanj, O. D. (2013). Orghanizacija pravovogho gharantuvannja bezpeky informacijnykh obminiv u konteksti globalizaciji. Pravova informatyka. 4(40),79-88.
- Dubov, D.(2010). Pidkhody do formuvannja tezaurusu u sferi kiberbezpeky. Politychnyj menedzhment. 5, 19–30.
- European Commission. (2017). EU – U.S. Privacy Shield – First annual Joint Review. Retrieved from <https://www.huntonprivacyblog.com/wpcontent/uploads/sites/28/2017/12/WP-29-Privacy-Shield-Opinion.pdf>
- Ghlobalnij indeks kiberbezpeky. (2018). Retrieved from https://www.itu.int/en/ITU-D/Cybersecurity/Documents/draft-18-00706_Global-Cybersecurity-Index-EV5_print_2.pdf
- Ghorbulin, V. P. (2008) Aktualjni problemy systemnogho zabezpechennja informacijnoji bezpeky Ukrajiny. Materialy mizhar. nauk.-prakt. konf. «Formy ta metody zabezpechennja informacijnoji bezpeky derzhavy». K.: Nac. Akad. SB Ukrainy.
- Ghorovij V. M. (2017). Pravovi perspektyvy nacionaljnogho rozvytku. Retrieved from <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/nablizhajuchi-derzhavu-do-suspilstva/#sthash.AgJkKJa4.dpuf>
- Ghrynjaev S. N. (2018). Ynfomacyonnaja vojna: ystoryja, denj seghodnjashnyj y perspektyva. Retrieved from <http://ww-4.narod.ru/warfare/grinyaev/page009.htm>
- Ghurovskij, V. O. (2014). Rolj orghaniv derzhavnoji vlady u sferi zabezpechennja informacijnoji bezpeky Ukrajiny. Visnyk Ukrajinsjkoji akademiji derzhavnogho upravlinnja pry Prezydentovi Ukrajiny. 3, 21–31.

- Karaulov, O. N. & Smushkov, Gh. S. (2014). Zakhyst komp'juternoji informaciji z tochky zoru mizhnarodnogho prava. Visnyk Ukraïns'koi akademiji derzhavnogho upravlinnja pry Prezydentovi Ukraïny. 11, 53–63.
- Khanna, P. (2016). Connectography. Mapping the Global Network Revolution. New York.
- Kolyn, K. K. (2016). Polovynchataja strateghija: krytycheskyj analiz globalnykh celej OON v oblasti ustojchyvogho razvytija. Partnerstvo cyvylyzacyj. 1-2, 33–41.
- Konstytucija Ukraïny vid 28.06.1996. Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukraïny (VVR), 1996, 30, st. 141.
- Konvenciji pro kiberzlochynnistj vid 23 lystopada 2001 r. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_575.
- Konvencyja ob obespecheny mezhdunarodnoj ynformacyonnoj bezopasnosti (konceptyja) Retrieved from <http://www.mid.ru/bdomp/nsosndoc.nsf/e2f289bea6297f9c325787a0034c255/542df9e13d28e06ec3257925003542c4!OpenDocument>.
- Kosach, P. D. (2002). Informacijna bezpeka jak osnova nacionalnoji bezpeky. K.: ZAT Vydavnychyj dim «DEMShh».
- Krutrskykh, A. V. & Fedorov, A. V. (2002). O mezhdunarodnoj ynformacyonnoj bezopasnosti. Mezhdunarodnaja zhyznj. 2, 37–47.
- Levakov, A. V. SSHA ghotovjatsja k zashyte ynformacyonnykh system Retrieved from <http://ww-4.narod.ru/index.html>
- Luneev, V. V. (2015). Krymynologhycheskye problemy globalyzacyj. Ghosudarstvo y pravo. 1, 45–61.
- Makarenko, Je. A. (2011). Mizhnarodne spivrobotnytstvo u sferi informacijnoji bezpeky: rehionalnyj kontekst. Aktualjni problemy mizhnarodnykh vidnosyn. 102 (I).
- Ob obshhykh vyzovakh World Summit on the Information Society (WSIS). Retrieved from <http://www.itu.int/net/ws>
- Onyshhenko, O. S. (2014). Nacionalni informacijni resursy jak integhratyvnyj chynnyk vitchyznjanogho sociokulturnogho seredovysha. NAN Ukraïny, Nacionalna biblioteka Ukraïny im. V.I. Vernads'kogho. Kyiv.
- Nikolajev, V. et al. (2002). Pravove rehuljuvannja informacijnoji bezpeky u sferi pidprijemnyckoji dijalnosti. Kyiv.
- Pro informaciju: Zakon Ukraïny vid 02.10.1992. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
- Pro osnovni zasady rozvytku informacijnogho suspiljstva v Ukraïni na 2007-2015. Zakon Ukraïny vid 09.01.2007 Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/537-16>
- Pro osnovy nacionalnoji bezpeky Ukraïny : Zakon Ukraïny vid 19.06.03 r. // Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukraïny (VVR). – 2003. – # 39. – St. 351.
- Pro sluzhbu bezpeky Ukraïny: Zakon Ukraïny vid 25.03.1992 Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>
- Pylypchuk, V. Gh. (2012). Systemni pravovi problemy formuvannja informacijnogho suspiljstva : zb. nauk. st. ta tez ; naukovye povidomlennja za materialamy mizhnarodnoji naukovy-praktyčnoji konferenciji “Informacijne suspiljstvo i derzhava : problemy vzajemodiji na suchasnomu etapi”, (Kharkiv, 26 zhovtnja 2012 r.). Kh. : NDI derzhavnogho budivnytstva ta miscevogho samovrjaduvannja,
- Rastorghuev, S. P. (2003). Fylosofija ynformacyonnoj vojny. – Moskva. Moskovskij psykholohycheskyj instytut.
- Report on World Internet Development. (2016). World Internet Conference «Innovation-driven Internet Development for the Benefit of All – Building a Community of Common Future in Cyberspace» Retrieved from http://www.wuzhenwic.org/2016-11/18/c_61834.htm
- Shubina, O. V. (2014). Derzhavna informacijna bezpeka: problemy vyznachennja konceptu. Derzhava ta prava. 3, 26–31.
- Smoljan, Gh., Cyghychko, V., & Chereskyn D. (2014). Novosti ynformacyonnoj vojny. Zashhyta ynformacyj.
- Sorokin, O. L. (2014). Informacijna bezpeka ta jiji skladovi: problemy vyznachennja konceptu. Derzhava ta pravo. 8, 18–22.
- Soghlashenye o sotrudnychestve ghosudarstv-uchastnykov Sodruzhestva Nezavysymykh Ghosudarstv v borjbe s prestuplenyjamy v sfere komp'juternoj ynformacyj ot 1 yjuna 2001 gh. // Moskovskij zhurnal mezhdunarodnogho prava. – 2008. – # 4 (72). – S. 244–250.
- Strateghija nacionalnoji bezpeky Ukraïny : Ukaz Prezidenta Ukraïny vid 26.05.15 r. # 287/2015. Retrieved from <http://www.president.gov.ua>
- Subbot, A. (2015). Informacijna bezpeka suspiljstva. Viche. 8, 29–31.
- Lipkan, V., & Zaliznjak, V. (2012). Systematyzacija informacijnogho zakonodavstva Ukraïny. K. : FOP.
- Toffler, Kh. (2008). Revoljucyonnoe baghatstvo. Moskva : ACT.
- Tughaj, M. M. & I.V. Sorkin, I. V. (2014). Problemy borotjby z komp'juternymy zlochynamy v Ukraïni. Zakon i biznes. 7, 22–25.
- Zabara, I. M. (2012). Mizhnarodna informacijna bezpeka v mizhnarodnomu pravi: do pytannja vyznachennja. Ukraïns'kyj chasopys mizhnarodnogho prava. 4, 63–69.
- Zavadskyj, Y. Y. (1996). Ynformacyonnaja vojna, chto eto takoe? Zashhyta informacyj. 4.
- Zynovj'ev, A. (1995). Russkyj eksperement. Moskva.: Nash dom.

Stychynska Anna

Ph.D., <https://orcid.org/0000-0002-0519-4305>, by_stycha@ukr.net

Стаття надійшла / Article arrived: 17.05.21

Схвалено до друку / Accepted: 29.06.21

Лада Тесфайє*Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди (Харків, Україна)*

Поєднання старих і нових інституціональних підходів у дослідженні форм правління та політичних режимів

Метою статті є дослідження ефективності поєднання у політологічній науці «старого інституціоналізму» та «нового інституціоналізму» при аналізі форм правління та режимів правління.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що його предметом є сьогоденні глобальні реалії. Досягнуто такі головні результати: доведено придатність для застосування методологічної спадщини «старого інституціоналізму»; показано шляхи поєднання нормативної теорії інститутів з іншими впливовими версіями «нового інституціоналізму»; порівняно результативність різних форм державного правління; опрацьовано нову класифікацію держав за приналежністю до одного з типів політичних режимів. Зроблено наступні висновки. «Старий інституціоналізм», зокрема формально-правовий аналіз, зберігає значний науковий потенціал, який було продемонстровано й реалізовано в дослідженні форм правління держав сучасного світу. Показано, що інституційний аналіз працює більш результативно у випадку поєднання нормативної теорії інститутів з іншими напрямками «нового інституціоналізму». Доведено, що з позиції політичних наук варто розмежовувати дві частини сучасного світу — світ демократії (109 відносно великих країн) і світ авторитаризму (57 відносно великих країн). У межах першого виокремлено (за індексом демократії) п'ять груп держав, а саме: 1) досконалі демократії — 12 країн; 2) високорозвинені демократії — 24 країни; 3) середньорозвинені демократії — 22 країни; 4) базові демократії — 28 країн; 5) загроженої демократії — 23 країни. У нашій класифікації за категоріями держав світ демократії поділяється на ядро, яке складають країни сталої демократії (перші три групи — 58 держав), і периферію, яку складають країни демократії, що виникає чи відновлюється (останні дві групи — 51 держава).

Ключові слова: інституційний аналіз у політичних науках, державне управління та публічне адміністрування, «старий інституціоналізм», формально-правовий аналіз, «новий інституціоналізм», нормативна теорія інститутів, форми (системи, типи, режими тощо) державного правління, індекс демократії «Економіст інтеліґенс юніт», світ демократії, нова класифікація демократичних держав світу за типами політичних режимів, ядро і периферія світу демократії

Lada Tesfaie*H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine)*

Joining of Old and New Institutional Approaches in Research of Forms of Government and Political Regimes

The aim of the article is to study the effectiveness of the combination in political science of "old institutionalism" and "new institutionalism" in the analysis of forms of government and regimes of government.

Relevance of the study is conditioned by its subject matter that consists of present-day global realities. Such main results have been achieved: it has been proved that methodological heritage of "old institutionalism" is suitable for research implementation; ways of joining the normative theory of institutions with other influential versions of "new institutionalism" have been demonstrated; the efficiency of different forms of government has been compared; new classification of states by belonging to a type of political regimes has been elaborated. The following conclusions are made. "Old institutionalism", including formal-legal analysis, maintains considerable research potential, that has been demonstrated and realized in the study of forms of government of the states of the present-day world. It is shown that institutionalist analysis works more efficiently if the normative theory of institutions is combined with other versions of "new institutionalism". It has been proved, that from the political sciences viewpoint two parts of contemporary world are worth of differentiation: the world of democracy (109 relatively big countries) and the world of authoritarianism (57 relatively big countries). In the first one five groups of states have been separated by the EIU's Democracy Index, namely: (1) perfect democracies — 12 countries; (2) high-developed democracies — 24 countries; (3) mid-developed democracies — 22 countries; (4) basic democracies — 28 countries; (5) fragile democracies — 23 countries. Under our classification the world of democracy is divided (by categories of states) onto the core, that consists of the countries of sustainable democracy (the first three groups — 58 states), and the periphery, that consists of the countries of emerging or restoring democracy (the last two groups — 51 states).

Keywords: *Institutionalist Analysis in Political Sciences, Government and Public Administration, "Old Institutionalism", Formal-legal Analysis, "New Institutionalism", Normative Theory of Institutions, Forms (Systems, Types, Regimes and so on) of Government, EIU's Democracy Index, World of Democracy, New Classification of Democratic States of the World by Types of Political Regimes*

Вступ

Актуальність проведеного дослідження зумовлена необхідністю застосування інституціонального підходу до аналізу політичної системи, форм правління та політичних режимів сучасного суспільства. Процес демократизації містить у собі постійні суперечності між традиційним і інноваційним здійсненням політичного правління. Теоретико-методологічне обґрунтування органічного поєднання основних версій «старого» і «нового» інституціоналізму є необхідним та актуальним як для політичної науки, так і для практики політичного будівництва в Україні. Інституційний аналіз є найбільш результативним типом аналізу у випадку поєднання теорій політичних інститутів з аналізом різних форм правління та політичних режимів.

Дослідженням різних аспектів інституціоналізму присвячували роботи такі вчені, як М. Дюверже, В. Родс, Дж. Марч, Й. Ольсен та інші. У статті спиратимемося на праці таких українських вчених, як В. С. Бакіров, А. Ф. Колодій, В. С. Литвин, М. І. Сазонов, В. М. Шаповал й ін. Визначний внесок у дослідження проблематики політичних інститутів і процесів було зроблено в колективній монографії «Порівняльна політика. Основні політичні системи сучасного світу» за редакцією В. С. Бакірова та М. І. Сазонова (Bakirov & Sazonov [Eds.], 2008). Пізнавальні можливості нового інституціоналізму («неоінституціоналізму») в політичних дослідженнях були охарактеризовані відомою львівською дослідницею А. Ф. Колодій (Kolodii, 2010). Ґрунтовний аналіз уявлень про форму та систему державного правління здійснив у підсумковій індивідуальній монографії В. С. Литвин (Lytvyn, 2018).

Але треба зазначити, що в сучасній політологічній науці не було системно проаналізовано основні версії «старого» і «нового» політологічного інституціоналізму з метою використання в реаліях сьогоденного світу, в умовах різних форм правління та політичних режимів.

Відповідно метою статті є дослідження ефективності поєднання у політологічній науці «старого інституціоналізму» та «нового інституціоналізму» при аналізі форм правління та режимів правління.

Досягнення зазначеної мети зумовило необхідність вирішення наступних завдань: дослідити методологічну спадщину «старого інституціоналізму»; проаналізувати перспективи поєднання нормативної теорії інститутів з впливовими версіями «нового інституціоналізму»; порівняти результативність різних форм правління на прикладі світових держав; розглянути можливість уточнення класифікації держав за приналежністю до одного з типів політичних режимів, особливу увагу звернувши на країни «світу демократії».

Результати дослідження

У світовій політичній науці немає єдності стосовно категоріального позначення форм правління та режимів правління. Зокрема, видатний французький правознавець, соціолог і політолог М. Дюверже, починаючи з 1970 р., першим став систематично застосовувати французькою термін «напівпрезиденталізм» (англ. — semi-presidentialism) (Elgie, 2014, p. 1), в англomовній статті 1980 р. характеризував напівпрезидентське правління як нову модель політичної системи (Duverger, 1980, p. 165). З-поміж інших найавторитетніших фахівців американський політолог Д.Дж. Семюелз розглядає відповідне питання в контексті поділу державної влади, стверджуючи, що вчені звичайно ідентифікують три його «версії», а саме: парламентаризм (англ. parliamentarism), «чистий» президенталізм, або «чисто» президентське правління (англ. pure presidentialism), і напівпрезиденталізм, або «напівпрезидентське» правління (англ. "semi"-presidentialism) (Samuels, 2007, p. 704).

Австрійський політолог В.К. Мюллер так само в контексті дослідження поділу влади розглядає парламентаризм, президенталізм і напівпрезиденталізм (англ. parliamentarism, presidentialism, semi-presidentialism) та інші подібні феномени як типи державного

правління (управління, врядування; англ. types of government) або способи (англ. ways) його організації (Müller, 2011, p. 142—143). Визначний ірландський політолог Р. Елджі (1965—2019) подібно до М. Дюверже багато писав, зокрема, про напівпрезидентські системи (англ. semi-presidential systems) державного правління (див., напр.: Elgie, 2014, p. 1—8). Натомість у присвяченій пам'яті і науковому внеску Р. Елджі цьогорічній статті його соратник та учень італійський політолог Дж. Пассареллі вживає терміни «напівпрезидентський режим» (англ. semi-presidential regime) тощо (Passarelli, p. 563-).

Таким чином, можна констатувати той факт, що політична наука знаходиться у пошуку уніфікованих визначень форм правління та політичних режимів та формуванні категоріального апарату, що відображає сучасну політичну реальність.

Аналіз використання інституціонального підходу в політології треба розпочинати з інституціоналізму класичного, так званого «старого». «Старим» різновидам інституціоналізму або інституціональним підходам присвятив основоположний нарис визначний британсько-австралійський політолог Р. А. В. Родс (Rhodes, 2021), який пише: «Існує припущення, яке не викликає жодних сумнівів, що розвиток “нового інституціоналізму” приводить його на зміну “старому інституціоналізмові”» (Rhodes, 2008, p. 90). Але він підкреслює, що старий інституціоналізм не обмежується формально-правовим аналізом. Р. А. В. Родс стверджує, що всі основні різновиди або підходи старого інституціоналізму зберігають науково-дослідну актуальність при аналізі сучасного політичного дискурсу, вони «...є визначальним вихідним пунктом у дослідженні політичних інститутів. Відмінністю внеску політичної науки в дослідження інститутів є аналіз історичної еволюції формально-правових інститутів та ідей, вкорінених у них» (Rhodes, 2008, p. 91).

Методологічні можливості соціально-наукового інституціоналізму, яким він постає в галузі політичних наук, є досить застосованими, зокрема при розгляді проблем державного управління та публічного адміністрування (англ. government and public administration).

Отже, у світовій політології розмежовуються «старий» та «новий», або сучасний, інституціональні підходи. Деякі фахівці перший із цих підходів загалом оцінюють як «донауковий» (Thoenig, 2007, p. 88—89). На нашу думку, «старий інституціоналізм», принаймні в кращих своїх зразках, спирався на досить надійне теоретико-методологічне підґрунтя. А його дослідний інструментарій великою мірою витримав перевірку часом і є придатним до наукового використання, зокрема при аналізі форм державного правління.

Що стосується сучасного, на думку багатьох політологів, власне наукового інституціонального підходу в політичних науках, то найвпливовішою з його версій залишається так звана нормативна теорія інститутів (Thoenig, 2007, p. 92—94). Її найвизначнішими представниками стали американський політолог Дж. Г. Марч і норвезький політолог Й. П. Ольсен (March, & Olsen, 2008). Однак, проаналізувавши інші версії «нового інституціоналізму», ми переконані, що новий інституціональний підхід у політології працюватиме ефективніше у випадку органічного поєднання нормативної теорії інститутів із такими сучасними науково-дослідними напрямками, як інституціоналізм раціонального вибору (Rhodes, Binder, & Rockman [Eds.], 2008, p. 23—38), історичний інституціоналізм (p. 39—55), конструктивістський інституціоналізм (p. 56—74) і мережевий інституціоналізм (p. 75—89). Це можна побачити при поглибленому дослідженні президентської та напівпрезидентської форми (системи) державного правління, здійснюючи інституційний аналіз політичного лідерства (Helms, 2014) в умовах цих форм правління, звертаючись до актуальних аспектів виборчого процесу в Україні й США тощо.

У даному контексті доречно наголосити на тому, що сучасна система політичних наук у світі вибудовується, виходячи з розуміння значущості питань дослідження державного правління, його складників і механізмів у межах інституційного аналізу. На цьому підґрунті взагалі розвивається сучасний політологічний інституціоналізм (Rhodes, Binder, & Rockman, 2008), що охоплює наукове вивчення таких політичних інститутів,

як держава й державне будівництво, конституції країн світу, котрі розглядаються, зокрема, у контексті порівняльної політики, президентство, роль виконавчої влади в парламентарних формах державного правління, міжнародно-порівняльні аспекти відносин між виконавчою владою і легіслатурами, інституційні різновиди державної бюрократії, організація законодавчої влади, порівняльна законодавча поведінка, бікамералізм, судові установи, парламентські і позапарламентські політичні партії та ін. Останнім часом в цьому ж ряду політичних інститутів характеризуються і різноманітні виборчі системи (р. 577—594).

У вітчизняній галузі політичних наук вочевидь існує єдність стосовно того, що дослідження категорії «форма державного правління» має бути першою сходинкою під час аналізу відповідної інституційно-процесуальної проблематики. У фаховому джерелі, яке характеризує поширеність різних форм правління серед країн сучасного світу, наводяться відомості станом на 2018 р. щодо 198 держав (Forms of government, 2021). У власній класифікації послідовно розмежовуватимемо парламентарні конституційні монархії (Sharoval, 1999, р. 287) та дуалістичні конституційні монархії.

Результативність різних форм правління доцільно порівнювати на прикладі складних політичних систем. Інформаційним джерелом дослідження є щорічне рейтингування за індексом демократії (англ. Democracy Index), яке здійснюється за п'ятьма категоріями та 60 показниками британським аналітичним центром «Економіст інтеллідженс юніт» (англ. Economist Intelligence Unit).

Реалізуючи мету дослідження, спочатку визначимо співвідношення чисельності населення країн світу (World Bank, 2019) з рейтингами за індексом демократії 2018-го (Economist Intelligence Unit, 2019, р. 36-40) і 2020-го (2021, р. 8-13) років, який обчислюється за 10-бальною шкалою. Певні корективи внесені згідно з рейтингом за індексом держав, де існує загроза для демократії (англ. Fragile States Index) (Fund for Peace, 2021, р. 7). У кінцевому підсумку до даного рейтингу за індексом демократії ввійшли 166 найбільших держав світу.

Серед складних державно-політичних систем у 2018 р. нараховувалося 138

республік (або 83,1 % від загальної кількості відносно великих держав), з-поміж них президентських республік — 57 (34,3 % від загальної кількості найбільших країн світу), напівпрезидентських, або змішаних, республік — 37 (22,3 %), парламентських республік — 38 (22,9 %), однопартійних республік — 6 (3,6 %). Серед відносно великих істотно вищими порівняно з розподілом усіх держав світу були частки країн із республіканською формою правління (зіставно з монархіями) та президентських республік. Відповідно питома вага країн із монархічною формою правління серед складних державно-політичних систем світу була значно нижчою: їх нараховувалося 28 (або 16,9 % від загальної кількості відносно великих держав), з них абсолютних монархій — 5 (3,0 %), парламентарних конституційних монархій — 17 (10,2 %), дуалістичних конституційних монархій — 6 (3,6 % від загальної кількості найбільших держав світу — до речі, рівно стільки ж, скільки й однопартійних республік). Серед відносно великих країн істотно нижчою порівняно з розподілом усіх держав світу була частка парламентарних конституційних монархій.

Проаналізуємо загальну ситуацію в період із 2018 по 2020 р. у категоріях, застосовуваних «Економіст інтеллідженс юніт», з додатковим урахуванням 167-ї країни — Гонконгу (Economist Intelligence Unit, 2019, р. 2; Economist Intelligence Unit, 2021, р. 3). За цей період чисельність країн повної демократії (англ. full democracies) зросла з 20 до 23, а їхня частка в населенні світу — з 4,5 % до 8,4 %. Настільки різке підвищення питомої ваги за останнім показником викликано тим, що до групи приєдналися чотири держави, населення яких у 2020 р. (List of countries ordered by the population size, 2021) було вельми значним: Японія (126,5 млн. осіб), Південна Корея (51,3 млн.), Тайвань (23,8 млн.) і Чилі (19,1 млн. осіб). А покинула її лише маленька Мальта (0,4 млн. осіб). Досить помітно зменшилися чисельність країн недосконалої демократії (англ. flawed democracies) — з 55 до 52 — та їхня частка в населенні світу — з 43,2 % до 41,0 %. Так само помітно зменшилися кількість гібридних режимів (англ. hybrid regimes) — з 39 до 35 — і їхня питома вага в населенні відповідної групи держав світу — з 16,7 % до 15,0 %.

Чисельність групи відносно великих авторитарних держав (англ. *authoritarian regimes*) за період, що розглядається, зросла з 53 до 57. До неї додалися чотири країни, з населенням у 2020 р.: Ірак — 40,2 млн. осіб, Буркіна-Фасо — 20,9 млн., Малі — 20,3 млн., Палестина — 5,1 млн. осіб. Тобто ця четвірка у будь-якому випадку добавила групі майже 90 млн. осіб. Однак сукупна частка авторитарних країн у 2018 р. була та у 2020 р. залишилася на рівні 35,6 % населення світу. Отже, світова сукупність відносно великих неавторитарних країн протягом цього періоду продемонструвала позитивну динаміку в царині зростання чисельності населення порівняно з відповідною групою авторитарних держав світу.

На нашу думку, за підсумками рейтингування та супутніх досліджень у сукупності країн світу є вагомі підстави розмежовувати дві достатньо стійкі політичні спільноти чи навіть спільноти, якими є світ демократії (англ. *world of democracy*) та світ авторитаризму (англ. *world of authoritarianism*). До другого логічно включити всі держави, що за класифікацією «Економіст інтеллідженс юніт» належать до групи авторитарних режимів. Звісно, це не перекреслює сподівань на майбутню демократичну еволюцію політичних систем цієї групи.

Що стосується групи гібридних режимів, то вважаємо правильним зарахувати її країни до світу демократії. Адже, характеризуючи її, фахівці аналітичного центру «Економіст інтеллідженс юніт» не заперечують факту існування та функціонування питомо демократичних інститутів у відповідних країнах. Ідеться лише про небезпечний рівень загроженості цих інститутів, зокрема: вибори та виборчий процес можуть мати суттєві вади, навіть системні; урядовий тиск на опозиційні партії та кандидатів може бути поширеним, аж до всеосяжності; у царинах політичної культури, функціонування держави та громадської участі в політичному житті можуть спостерігатися серйозні «слабкі місця», більш розповсюджені, ніж у групі недосконалих демократій; тощо (Economist Intelligence Unit, 2021, p. 57). Тобто йдеться про системи, в основі своїй демократичні,

просто менш зрілі, більш загрожені порівняно з демократичними політичними режимами у вузькому розумінні.

Спираючись на індекс демократії «Економіст інтеллідженс юніт» за тією ж 10-бальною шкалою, пропонуємо для виокремленого вище світу демократії за іншими числовими значеннями згаданого індексу застосовувати розроблену нами класифікацію держав відповідно до одного з п'яти типів політичних систем або політичного режиму:

- досконалі демократії (англ. *perfect democracies*): значення від 8,76 бала і більше;
- високорозвинені демократії (англ. *high-developed democracies*): значення більше за 7,51 бала, та менше або дорівнюють 8,75 бала;
- середньорозвинені демократії (англ. *mid-developed democracies*): значення більше за 6,51 бала, та менше або дорівнюють 7,50 бала;
- базові демократії (англ. *basic democracies*): значення більше за 5,51 бала, та менше або дорівнюють 6,50 бала;
- загрожені демократії (англ. *fragile democracies*): значення дорівнюють або менше від 5,50 бала, та дорівнюють або більше від 4,01 бала.

Нами було укладено рейтинг за індексом демократії «Економіст інтеллідженс юніт», що охоплює 166 найбільших держав світу. Але надалі у своєму дослідженні зосередимо увагу на проблемах політичних систем світу демократії (109 держав). Констатуємо, що група країн досконалої демократії включає 12 держав, група країн високорозвиненої демократії — 24 держави, група країн середньорозвиненої демократії — 22 держави, група країн базової демократії — 28 держав, група країн загроженої демократії — 23 держави. Також можна об'єднати ці групи у дві категорії: перші три групи, що складають ядро демократичного світу, позначити як країни сталої демократії (англ. *sustainable democracies*), останні дві, що складають його периферію, — як країни демократії, що виникає чи відновлюється (англ. *emerging or restoring democracies*). Як бачимо, у 2020 р. ядро світу демократії охоплювало більше половини — 58 держав, а його периферія — 51 державу.

Зазначимо, що 3-поміж відносно великих країн світу у групі досконалих демократій більше половини — 7 з 12 — складають парламентарні конституційні монархії як Європи (у рейтинговому порядку — Норвегія, Швеція, Данія, Нідерланди), так й інших частин світу (у тому самому рейтинговому порядку — Нова Зеландія, Канада та Австралія). Останні три історично й актуально-юридично пов'язані з політичною системою Великої Британії, яка сама опинилася вже серед «просто» високорозвинених демократій. Рівно чверть групи досконалих демократій — 3 з 12 — становлять невеликі за розміром європейські парламентські республіки: Ісландія, Фінляндія й Ірландія. Нарешті, обидві політичні системи, позначені нами як напівпрезидентські, що замикали груповий субрейтинг, відрізняються дуже істотною специфікою, фактично є унікальними: Тайвань має лише загальновизнаний міжнародно-правовий статус території світу, а Швейцарію політологи в переважній більшості розглядають як державу, яка єдина в сучасному світі зберегла окремішню директоріальну форму правління (англ. *directorial government*), котра існує поряд із президенталізмом, парламентаризмом і напівпрезиденталізмом (див., напр.: Müller, 2011, р. 143—144).

Парламентські республіки становлять більшість у наступних двох групах, складаючи істотно більше третини як високорозвинених (9 з 24; тут заслуговують окремої згадки Німеччина та Італія), так і середньорозвинених (8 з 22; а тут на окрему згадку, поза сумнівами, заслуговує гігантська Індія) демократій. У групі високорозвинених демократій другу позицію за поширеністю займають президентські республіки: держав із цією формою правління тут рівно чверть — 6 з 24 (причому лідером є не США, передують Уругвай, Чилі, Коста-Рика та Південна Корея; а значно нижче, за США, знаходиться розташований в Азії член ЄС Кіпр). Близько однієї п'ятої частини цієї групи складають 5 парламентарних конституційних монархій (у рейтинговому порядку — Люксембург, Велика Британія, Японія, Іспанія, Бельгія), рівно одну шосту — 4 напівпрезидентські республіки (серед них передують Франція та Португалія).

Саме 7 напівпрезидентських республік у групі середньорозвинених демократій, становлячи близько третини її чисельного складу, являють собою другу за поширеністю підгрупу: тут за розмірами виділяються Південно-Африканська Республіка, Польща та Перу (ця форма правління є винятком для Південної і взагалі Латинської Америки). У цьому мегарегіоні знаходяться 4 з 5 президентських республік, представлених у групі (трохи менше чверті її чисельного складу), зокрема такі великі, як Колумбія, Аргентина та Бразилія, та азійські Філіппіни. З двох парламентарних конституційних монархій групи істотно більшими розмірами та дещо вишим рівнем розвитку демократії виділяється Малайзія.

У групі країн, які ми назвали базовими демократіями, лідерство за чисельністю поділяють підгрупи парламентських і президентських республік: до обидвох входить по 9 держав - близько третини цієї найчисленнішої групи. У підгрупі парламентських республік ми б звернули особливу увагу на Хорватію - через її групове лідерство та членство в ЄС, Сінгапур - через його багаторічне переконливе глобальне лідерство в царині економічного розвитку, Бангладеш - через велику чисельність населення та її стрімке зростання, що триває, і Молдову - через її сусідство з Україною та спільність цілей, потреб і проблем на шляху до ЄС. У підгрупі президентських республік найвищий індекс демократії має і лідер серед африканських держав із цією формою правління - Гана; ще вартий згадки той факт, що тут представлені гігантська Індонезія і кілька держав Латинської Америки й Карибського басейну, включаючи гігантську Мексику. На 6 напівпрезидентських республік групи припадає лише близько однієї п'ятої її чисельного складу, але ж серед них - Україна та Румунія. З двох дуалістичних конституційних монархій групи згадаємо вельми специфічну, справді унікальну з точки зору особливостей політичної системи та форми правління - Таїланд: ця країна вирізняється не лише значними розмірами, але й стрімким зростанням індексу демократії саме за період, що розглядається.

Нарешті, у групі країн "загроженої" демократії домінують 14 президентських республік, які становлять більше шістдесяти

відсотків її чисельного складу. Серед них, своєю чергою, домінують 10 президентських республік Африки, включаючи гігантську Нігерію, у затінку яких перебувають 3 не дуже великі держави Латинської Америки. Але не єдина в цій групі азійська президентська республіка — Туреччина, яка різко виділяється на загальному тлі завдяки своїм глобальним і регіональним геополітичним амбіціям, членству в НАТО та значенню для України. На 6 парламентських республік припадає більш ніж чверть від кількісного складу групи; серед них заслуговують на увагу близька Вірменія та один із лідерів Південної Азії за політико-економічними масштабами - Пакистан. З двох напівпрезидентських республік для нас вельми важливим і цікавим є досвід стратегічного партнера - Грузії. У групі "загрозених" демократій представлена і така значна держава, як дуалістична конституційна монархія Марокко.

Загалом ядро світу демократії включає 20 парламентських республік (більше третини від кількості країн цієї категорії в його складі), 14 парламентарних конституційних монархій (близько чверті), 13 напівпрезидентських республік (більше однієї п'ятої) і 11 президентських республік (трохи менше однієї п'ятої від кількості країн цієї категорії в його складі). А периферія демократичного світу охоплює 23 президентські республіки (майже половину від чисельного складу держав цієї категорії), 15 парламентських республік (менше третини), 8 напівпрезидентських республік (менше однієї шостої), 3 дуалістичні конституційні монархії (близько 6 %) і лише дві парламентарні конституційні монархії (близько 4 % від чисельного складу держав цієї категорії).

Висновки

Здійснене дослідження дозволяє зробити наступні основні висновки:

- так званий «старий інституціоналізм», зокрема формально-правовий аналіз, зберігає значний науковий потенціал, який було продемонстровано в нашому дослідженні

форм правління держав сучасного світу;

- ми наголошуємо на тому, що «новий інституціоналізм» у політичних дослідженнях працює більш результативно у випадку поєднання нормативної теорії інститутів із такими напрямками, як інституціоналізм раціонального вибору, історичний інституціоналізм, конструктивістський інституціоналізм і мережевий інституціоналізм, та інтенсивно застосовуємо відповідні дослідні методологію й інструментарій;

- нами доведено, що з позиції політичних наук варто розмежовувати дві частини сучасного світу — світ демократії та світ авторитаризму, у межах першого виокремлюючи (за індексом демократії) п'ять груп відносно великих держав, а саме: 1) досконалі демократії (значення індексу демократії «Економіст інтеллідженс юніт» від 8,76 бала і більше) — 12 країн; 2) високорозвинені демократії (значення більше за 7,51 бала, та менше або дорівнюють 8,75 бала) — 24 країни; 3) середньорозвинені демократії (значення більше за 6,51 бала, та менше або дорівнюють 7,50 бала) — 22 країни; 4) базові демократії (значення більше за 5,51 бала, та менше або дорівнюють 6,50 бала) — 28 країн; і 5) загрозені демократії (значення індексу демократії «Економіст інтеллідженс юніт» дорівнюють або менше від 5,50 бала, та дорівнюють або більше від 4,01 бала) — 23 країни;

- у нашій класифікації за категоріями держав світ демократії поділяється на ядро, яке складають країни сталої демократії (перші три групи — 58 відносно великих держав), і периферію, яку складають країни демократії, що виникає чи відновлюється (четверта і п'ята групи — 51 відносно велика держава).

Що стосується найближчої перспективи подальших розвідок у цьому напрямі, то вони будуть присвячені інституційно-процесуальним механізмам політичного лідерства в умовах президентських і напівпрезидентських демократичних республік.

REFERENCES

- Bakirov, V. S., & Sazonov, M. I. (Eds.). (2008). Comparative politics. Main political systems of the present-day world. Kharkiv: V.N.Karazin Kharkiv National University Press. 576 p. [in Ukrainian]
- Duverger, M. (1980). A new political system model: semi-presidential government. *European Journal of Political Research*, 8(2), pp. 165—187.
- Economist Intelligence Unit [EIU]. (2019). Democracy Index 2018: Me too? Political participation, protest and democracy. London etc.: The Economist Intelligence Unit Limited. 66 p.
- Economist Intelligence Unit [EIU]. (2021). Democracy Index 2020: In sickness and in health? London etc.: The Economist Intelligence Unit Limited. 72 p.
- Elgie, R. (2014). Executive leadership in semi-presidential systems. In R.A.W.Rhodes & P. 't Hart (Eds.), *The Oxford handbook of political leadership*. New York: Oxford University Press. 11 p. Retrieved from *The Oxford Handbook of Political Leadership* | R. A. W. Rhodes, Paul 't Hart | download (ua1lib.org)
- Forms of government of the countries of the world. (2021). MERKATOR. Retrieved from *Форми правління країн світу* | MERKATOR [in Ukrainian]
- Fund for Peace. (2021). Fragile States Index annual report 2021. Washington, D.C.: The Fund for Peace. 50 p.
- Helms, L. (2014). Institutional approach. In R.A.W.Rhodes & P. 't Hart (Eds.), *The Oxford handbook of political leadership*. 12 p. Retrieved from *The Oxford Handbook of Political Leadership* | R. A. W. Rhodes, Paul 't Hart | download (ua1lib.org)
- Kolodii, A. (2010). Neo-institutionalism and its cognitive resources in political studies. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Filosofska-politologichni studii*, випуск 1, pp. 60—69. Lviv: Ivan Franko Lviv National University. [in Ukrainian]
- List of countries ordered by the population size in 2020. (2021). PopulationPyramid.net. Retrieved from *Countries Ordered by Population in 2020* (populationpyramid.net)
- Lytvyn, V. (2018). Attributes and varieties of the semi-presidential system of government in Europe: institutionally-procedural and politically-behavioral aspects. Lviv: Ivan Franko Lviv National University Press. 636 p. [in Ukrainian]
- March, J. G., & Olsen, J. P. (2008). Elaborating the “new institutionalism”. In R.A.W.Rhodes, S.A.Binder & B.A.Rockman (Eds.), *The Oxford handbook of political institutions* (pp. 3—20). New York: Oxford University Press.
- Müller, W. C. (2011). Governments and bureaucracies. In D.Caramani (Ed.), *Comparative politics* (2nd ed., pp. 141—161). New York: Oxford University Press.
- Passarelly, G. (2021). An eclectic political scientist: A tribute to Robert Elgie. *Government and Opposition: An International Journal of Comparative Politics*, 56(3), pp. 563—576. Retrieved from *An Eclectic Political Scientist: A Tribute to Robert Elgie* | *Government and Opposition* | Cambridge Core
- Rhodes, R. A. W. (2008). Old institutionalisms. In R.A.W.Rhodes, S.A.Binder & B.A.Rockman (Eds.), *The Oxford handbook of political institutions* (pp. 90—108). New York: Oxford University Press.
- Rhodes, R. A. W. (2021). R.A.W Rhodes website. Retrieved from R.A.W Rhodes, Professor Of Government (raw-rhodes.co.uk)
- Rhodes, R. A. W., Binder, S. A., & Rockman, B. A. (Eds.). (2008). *The Oxford handbook of political institutions*. New York: Oxford University Press. XVII, 816 p.
- Samuels, D. (2007). Separation of powers. In C.Boix and S.C.Stokes (Eds.), *The Oxford handbook of comparative politics* (pp. 703—726). New York: Oxford University Press.
- Shapoval, V. M. (1999). Governmental order of the countries of the world. Kyiv: Ukrainskyi Tsentri Pravnych Studii. 320 p. [in Ukrainian]
- Thoenig, J.-C. (2007). Institutional theories and public institutions: traditions and appropriateness. In B.G.Peters & J.Pierre (Eds.), *The handbook of public administration: Concise paperback edition* (pp. 88—98). Los Angeles etc.: SAGE.
- World Bank. (2019). Population 2018. World Development Indicators database. 23 December. 5 p.

Tesfaie LadaPh.D. Student, <https://orcid.org/0000-0003-0480-1908>, mykharkovua@gmail.com

Стаття надійшла / Article arrived: 25.05.21

Схвалено до друку / Accepted: 29.06.21

Ірина Радіонова*Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна)*

Національна відповідь на глобальну пандемію: політика, соціальна комунікація та соціокультурна травма

Метою статті є дослідження перспектив конструювання соціокультурної травми пандемії COVID-19 в Україні. Доведено доречність використання соціокультурного підходу та терміну соціокультурна травма у даному аналізі. Соціокультурна травма розглянута як процес: від умов розгортання до ознак подолання.

Визначена роль соціальної комунікації у конструюванні соціокультурної травми. Роль нарації та медіатизованої репрезентації є вирішальними для концептуалізації соціокультурної травми. Виникає змагання інтерпретацій того, що дійсно відбулося, у призначенні відповідальних, у розробці стратегій відновлення «розриву соціальної тканини». Визначення руйнівних подій як соціокультурної травми є контингентним результатом. Серед факторів, взаємодія яких визначає результат: таймінг, політичний контекст, дії влади, контент мас-медійних репрезентацій.

З'ясовано, що пандемія у своїй глобальності постане перед кожним суспільством як суто конкретний виклик у специфічному історичному, соціокультурному, політичному контексті. Отже, кожне суспільство для себе буде визначати її зміст та травматичність. Розкрита небезпечність розповсюдження ідеї, що тільки авторитарні уряди можуть контролювати розгортання пандемій.

Зазначено, що в умовах пандемії загострюються питання нерівності. У світі загалом і в Україні зокрема поняття справедливості набуває політичного потенціалу.

Доведено, що основною причиною, що знімає з сучасного суспільного порядку денного питання травми пандемії в Україні, є травма бойових дій на Донбасі та втрати Криму у 2014 році. Завдяки спіралі сигніфікації у суспільстві утверджується головний наратив (травма війни), що поглинає інші. В Україні соціокультурна травма COVID-19 зараз існує як «потенційна травма». Актуалізація цієї травми може повести як важким шляхом комплексного оновлення суспільного життя, так і шляхом використання її у політичній боротьбі. Колективна пам'ять українців про травматичні події пандемії може перетворитися на капітал, за володіння яким наявні або нові політичні сили поведуть змагання в майбутньому.

Ключові слова: культурна травма, соціальна нерівність, соціокультурна травма, соціальна комунікація, пандемія COVID-19 в Україні, політична відповідь на пандемію, політизація «потенційної травми».

Iryna Radionova*H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine)*

National Response to the Global Pandemic: Policy, Social Communication and Sociocultural Trauma

The aim of the article is to study the prospects of constructing a socio-cultural trauma of the COVID-19 pandemic in Ukraine. We prove that it is appropriate to use the sociocultural approach and the term sociocultural trauma for this analysis. Sociocultural trauma is considered as a process: from the conditions for its inception to the signs of overcoming of trauma.

The role of social communication in the construction of socio-cultural trauma is determined. The roles of the narrative and media representation are crucial for the conceptualization of sociocultural trauma. Competition emerges between interpretations of what really happened, designation of those responsible, and development of strategies to restore the «tear in the social fabric». The definition of destructive events as a sociocultural trauma is a contingent result. Among the factors whose interaction determines this result are: timing, political context, government actions, mass media representations.

We find that given its global nature, the pandemic presents itself as a distinct challenge for each society, in a specific historical, sociocultural, political context. Thus each society will determine for itself the content and degree of its trauma. The danger of spreading the idea that only authoritarian governments can control pandemics is also considered.

It is noted that in the context of a pandemic, issues of inequality are exacerbated. In the world as a whole and in Ukraine in particular, the concept of justice is gaining political potential.

We prove that the main reason for the absence of the pandemic trauma from the current social agenda in Ukraine is the ongoing trauma of the hostilities in the Donbas and the annexation of Crimea in 2014. The spiral of signification in society establishes the key narrative (the trauma of war), which then absorbs others. However, the sociocultural trauma of COVID-19 currently exists as a «potential trauma». The actualization of this trauma can lead both to a difficult path of the renewal of public life and to its use in the political struggle. The Ukrainians' collective memory of the traumatic events of the pandemic could become a capital for which existing or new political forces would compete in the future.

Keywords: *Cultural Trauma, Social Inequality, Sociocultural Trauma, Social Communication, Pandemic COVID-19 in Ukraine, Political Response to the Pandemic, Politicization of «Potential Trauma».*

Вступ.

Глобальна пандемія постала перед людством викликом що не має аналогів у сучасній історії. За умов надзвичайно високого рівня взаємозалежності та взаємовпливу усіх сфер життя на макро-, мезо- та мікрорівні ризики запускають, посилюють один одного. Глобальна пандемія принесла чисельні смерті та страждання, спровокувала мультиплікацію невдач, промахів, провалів в управлінні, соціальну нестабільність, безробіття та інш. Головне питання, що вирішували ті, хто мав та має приймати рішення та брати на себе відповідальність – зіставити ризики прогресу пандемії та ризики економічного падіння через карантинні заходи. Глобальний характер пандемії, безпрецедентна медійна репрезентація вимагають від кожного уряду корекції своїх дій відповідно до представлених трендів реагування. При цьому глобальна пандемія набуває національної репрезентації та потребує національної відповіді навіть у таких наднаціональних об'єднаннях як Європейський Союз. Травматичність пандемії та її наслідків очевидні. Однак питання, що на наш погляд, постає перед Україною та перед кожним суспільством – чи відбудеться конструювання соціокультурної травми пандемії.

Методологічними засадами дослідження проблематики культурної травми виступали засадничі напрацювання Дж. Александера, Р. Айермана, Н. Смелзера, П. Штомпки. Вітчизняні дослідники плідно застосовують цю методологію. О. Суший визначила шляхи застосування теоретико-методологічних положень концепції культурної травми до аналізу подій 2013 – 2014 рр. в Україні (Суший, 2014). Н. К. Міхно розглядає військові дії на Сході України як культурну травму (Міхно, 2020).

В.І. Огієнко аналізує дискурс травми та Голодомор у контексті дискурсу травми (Огієнко, 2011, 2013). М. Александрова фокусує увагу на колективізації в Україні як культурній травмі (Александрова, 2016).

Мета роботи – дослідити перспективу конструювання соціокультурної травми пандемії COVID-19 в Україні.

Результати дослідження.

Суспільство це постійна трансформація. Як зазначає П. Штомпка це постійне соціальне становлення (social becoming) скоріше ніж стабільне буття. Пандемія постає зміною таких масштабів, що деякі знавці пропонують новий поділ суспільного часу на еру «до коронавірусу» та еру «після коронавірусу» (Schwab, Malleret, 2020). Зміни, що відбуваються, та їхні комплексні наслідки не можуть бути передбачені через надскладну взаємопов'язаність та взаємовпливи. Важливо також пам'ятати, що не існує «пустого майбутнього» (empty future), що чекає на заповнення. Майбутнє пов'язано з «минулими» (pasts) та їхніми взаємозалежними траєкторіями (Urry, 2016, p. 190). Тобто пандемія посилює загрози та ризики соціальних змін, що вже існували та породжує нові. На цьому тлі й може розгортатися процес соціокультурної травми пандемії. П. Штомпка виділяє наступні умови травмотогенності соціальної зміни: її раптовість, швидкість (або досягнення порогу насичення); широта, всебічність соціальної зміни; специфічний зміст, радикальність; неочікуваність (Sztompka, 2000, p. 8). Очевидно, що пандемія COVID-19 є травматичною зміною для кожного окремого суспільства.

П. Штомпка відрізняє структурну травму, що впливає на соціальну структуру суспільства (наприклад веде до атомізації та індивідуалізації соціального життя), та культурну травму, що впливає на цінності

та норми, ролі та очікування, ідеї та погляди, визначення ситуацій та дискурси, призводить до травматичних змін життєвого світу. У випадку пандемії COVID-19 в українському суспільстві соціальна структура зазнала впливу через безробіття, погіршення соціального статусу багатьох членів суспільства, зростання нерівності, відсутність трудової мобільності в інші країни, крах малого бізнесу тощо. Пандемія спричинила культурну дезорієнтацію, порушення та дислокацію звичних способів дії та мислення. Ми вважаємо доречним використовувати позицію соціокультурного підходу (нерозривну тріаду індивіду, суспільства, культури за П. Сорокіним), щоб визначати соціокультурну травму у її єдності та аналізувати можливості розгортання соціокультурної травми пандемії. У нашому аналізі ми використовуємо саме цей термін.

Однією з головних умов, які впливають на розгортання соціокультурної травми є різні форми нерівності, що характерні для глобального світу та для кожної окремої країни. Слід підкреслити, що становище в соціальній ієрархії та доступ до ресурсів (таких як фінанси, контроль за засобами масової інформації та інші) є вирішальними факторами для визначення досвіду людини щодо травми пандемії COVID-19. Згідно з аналізом перших наслідків коронавірусної кризи на збільшення бідності в Україні, проведеним Інститутом демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України у 2020 році, рівень бідності в Україні зріс до 45 % у 2020 році (Вплив коронавірусної кризи на бідність: перші наслідки..., 2020, с. 10).

Соціальна нерівність, вразливість соціальної структури є необхідними, але недостатніми умовами для виникнення соціокультурної травми. Проявлення соціокультурних травм запускають тригери.

Переважно тригери породжуються тією ж основною силою, що саме і викликає соціокультурну дезорганізацію (Sztompka, 2000, р. 14). Важливо зауважити, що тригери можуть відрізнятися у різних суспільствах. Серед найбільш поширених тригерів є безробіття, бідність, нерівність, неефективність політичних еліт. Дію саме цих тригерів ми спостерігаємо у різних суспільствах під час пандемії.

Підкреслимо, що тригери лише запускають соціокультурні травми. Визначення травматичних подій, що запущені ними, як травми вирішальною мірою залежить від репрезентації та інтерпретації в соціальній комунікації. Саме у соціальній комунікації відбувається конструювання соціокультурної травми. Якщо люди визначають ситуацію як реальну, вона стає реальною за своїми наслідками (Теорема Томаса). Однак П. Штомпка застерігає, що за тією самою теоремою події або ситуації, що об'єктивно мають значний травматичний потенціал можуть не привести до фактичної травми, оскільки вони раціоналізовані, інтерпретовані шляхами, котрі роблять їх невидимими, нешкідливими, навіть корисними (Sztompka, 2000, р. 15), або вони можуть бути репрезентовані як приватний досвід.

Так, А. Траверзо та М. Бродерік підкреслюють, що медичні конотації терміну «травма» дозволяють психологізацію й, відтак, деполітизацію дискусій щодо соціоісторичного феномену травми та його репрезентації. Однією з технік досягнення цієї мети є «травматичний кітч» (trauma kitsch). «Травматичний кітч» оминає соціоекономічний контекст нерівності, пригнічення, віктимізації, насильства через репрезентацію цих суто політичних та соціокультурних тем як індивідуальних трагедій, та як результат викликає лише сльозливу сентиментальність (Gibbs, 2014, р. 22). Означені технології дозволяють так само деполітизувати травму пандемії.

Отже, на травматичні події можлива індивідуальна відповідь, відповідь на рівні соціальної групи чи суспільна відповідь. Якщо травма інтерпретується на рівні індивіду (сім'ї) відбувається індивідуалізація та приватизація травми. Відповідно інтерпретація на рівні групи може призвести до її визнання як соціокультурної травми для групи. Може виникати контрнарратив щодо офіційного нарративу влади, посилюватися фрагментація суспільства. Травма зберігається в індивідуальній (сімейній) пам'яті, груповій пам'яті, суспільній пам'яті. Вона залишається живою. Така травма є «потенційною» (Р. Айерман) та має потенціал постати як соціокультурна травма з появою нових лідерів суспільної думки,

нових суспільних рухів, нових політичних партій, або її актуалізації у діяльності чинних лідерів, рухів, партій.

Травматичні події, страждання медіатизуються через символічні репрезентації, що каналізують міцні людські емоції. Символічні та емоційні сили соціальних груп утворюють ефекти у світах моралі, істотності, організації, що змінюють історію (Narrating trauma: on the impact of collective suffering, 2016, p. xi). Р. Айерман операціоналізував поняття культурної травми як публічний дискурс, в рамках якого дебатуються фундаментальні основи колективної ідентичності, що існує. Р. Айерман зазначає, що він поєднає реалістичну перспективу розриву соціальної тканини (tear in the social fabric) з конструктивістською перспективою, у межах якої відбувається інтерпретація цього розриву групами, що конкурують у соціальній комунікації. Розгортається «драма травми» («trauma drama») (Eyerman, 2019, p. 5–6).

Отже, роль нарації та медіатизованої репрезентації є вирішальними для концептуалізації соціокультурної травми. Причому колективна нарація травми є відносно незалежною щодо індивідуального досвіду. Виникає змагання інтерпретацій того, що дійсно відбулося, у призначенні відповідальних, у розробці стратегій відновлення «розриву соціальної тканини». Дж. Александер зауважує, що у змаганні інтерпретацій можуть з'явитися нові ідеології та нові інтереси, що або відновлять соціальну тканину, або спровокують нове коло соціальних страждань (Narrating trauma: on the impact of collective suffering, 2016, p. xii).

Тож, визначення руйнівних подій як соціокультурної травми є контингентним результатом. Для компаративного аналізу умов, за яких визначення подій як соціокультурної травми є більш вірогідним Р. Айерман виділяє п'ять факторів, взаємодія яких визначає результат: таймінг, політичний контекст, дії влади, контент мас-медійних репрезентацій, присутність та продуктивність культурних агентів, що доносять інформацію (журналістів, діяльність яких виходить за межі мас-медіа; культурних авторитетів) (Eyerman,

2011, p. 6–7). Мас-медіа збуджують або заспокоюють реакцію їхньої аудиторії, а також інтерпретують діяльність влади, думки публічних авторитетів.

Якщо у конкурентній боротьбі інтерпретацій травматичні події визнані як соціокультурна травма, попри болісність вона може постати силою соціального становлення. Однак важливо підкреслити, що соціокультурна травма не обов'язково є креативною силою. Навпаки, вона може ініціювати порочну спіраль культурної деструкції, що самопосилюється (self-amplifying vicious spiral of cultural destruction). Травматичні симптоми стають більш загрозливими, поглиблюється культурна некомпетентність та дезорієнтація, паралізовано соціальний активізм, широко поширена недовіра, апатія, песимізм ведуть до втрати культурної ідентичності. Культурні травми можуть відчувати кілька поколінь. У довгостроковій перспективі це призведе до колапсу культури та дисперсії суспільства (Sztompka, 2000, p. 43).

Важливими є висновки П. Штомпки щодо фактів, що дозволяють казати, що суспільство пережило травму та вийшло з неї. За П. Штомпкою польське суспільство доволі швидко вийшло з посткомуністичної культурної травми вже у середині 90-х років ХХ століття. Він підтверджує свій висновок наступними фактами: широке сприйняття успіху демократичних та ринкових реформ, економічне зростання на макро- та мікрорівні, зростання у людей почуття захищеності та підтримки та інше (Sztompka, 2000, p. 39–42).

Пандемія у своїй глобальності постане перед кожним суспільством як суто конкретний виклик у специфічному історичному, соціокультурному, політичному контексті. Отже, кожне суспільство для себе буде визначати її зміст та травматичність. Найбільш визнана точка зору, що ми не можемо порівняти першу глобальну пандемію з якимось історичним досвідом, але якщо все ж таки порівнюємо, то з досвідом Другої світової війни (Schwab, & Malleret, 2020).

Соціокультурні травми переважно досліджуються ретроспективно. Однак можливе й дослідження травми відразу після травматичних подій. Прикладом

такого підходу є есе Н. Смельзера щодо подій 9/11 (Smelser, 2004). У сучасній ситуації дослідники зробили спробу аналізу впливу травматичних подій, пов'язаних з боротьбою з пандемією, не після, а у процесі розвитку подій. Відразу зауважимо, що відсутність історичного досвіду, неспроможність спрогнозувати розвиток подій (навіть тривалість у часі) та їхні комплексні наслідки в усіх сферах життя можуть провокувати передчасні висновки. Так у 2020 році Н. Деметзіс та Р. Айерман зробили висновок, що наслідки пандемії не постануть соціокультурною травмою для Греції та Швеції (Demetziis, Eyerman, 2020). Можливо в перспективі вони нададуть іншу оцінку подій.

У ситуації пандемії швидко знайти й одноголосно призначити винного не вдалося. Спроби звинуватити Китай чи Всесвітню організацію охорони здоров'я у приховуванні інформації, помилкових невчасних діях не знайшли загальної підтримки. Однак можна з упевненістю сказати, що через загострення китайсько-американських відносин ці дві країни продовжуватимуть звинувачувати одна одну у причетності до штучного походження вірусу та використовувати мобілізаційний потенціал таких звинувачень для досягнення своїх цілей.

Дорікання вірусу як такого, поведуть нас шляхом екологічної безпеки, нагадають про екологічні наслідки освоєння дикої природи, зменшення лісів, ареалів проживання диких тварин, що веде до зростання контактів людини з дикими тваринами, збільшує шанси передачі вірусів (а їх більше ніж COVID-19), котра не відбулася б за інших умов. Це надважлива глобальна дискусія, на яку в умовах пандемії у національних держав вочевидь не вистачає ресурсів.

Насправді для більшості людей під час пандемії травматичним виявляється досвід локдауну та інших обмежувальних заходів, тобто діяльність урядів країн. Дж. Александер та Ф. Сміт звертають увагу саме на дії політичної влади під час боротьби з пандемією. Досвід локдауну є фактично досвідом надзвичайного стану. Тобто виникає складне питання щодо відповідності дій урядів масштабу загроз, легітимності порушення прав громадян. Дж. Александер та Ф. Сміт підкреслюють, що влада

символів не обов'язково йде за юридичною владою. Для уряду діяти ефективно це контролювати національний наратив. Уряд, за Дж. Александером та Ф. Смітом, хоче не тільки розповідати свою історію, але й розмістити себе посеред неї у якості головного героїчного дієвця, котрий ще й цілком заслуговує довіри. У таких «історіях» добрі люди переживають кризу, стають здоровими, повертаються до нормальності завдяки ефективним діям уряду та мужності. Однак бажана «історія успіху» та реальність розійшлися різною мірою у більшості країн (Alexander, Smith, 2020).

Боротьба з пандемією має потенціал постати як соціокультурна травма навіть для країн світових лідерів. У такий спосіб Дж. Александер висловився щодо культурної травми для США через втрату ідентичності найсильнішої країни у світі. Те саме стосується й інших країн «Великої сімки».

Країни-лідери глобального світу не змогли надати приклад ефективної боротьби з пандемією. Президент Д. Трамп не перетворився на героя боротьби з COVID-19, що значною мірою вплинуло на виборчу кампанію у США 2020 року. Уряд США під час першої хвилі розповсюдження вірусу (на початку 2020 року) намагався зберегти економіку та втратив час, так само як і велика кількість урядів інших розвинених країн (Alexander, Smith, 2020, p. 265–266).

Небезпечною тенденцією, за висновком Дж. Александера та Ф. Сміта, є розповсюдження ідеї, що тільки авторитарні уряди можуть контролювати розгортання пандемій. Це основний медійний наратив у Китаї (включаючи наратив програшу США). Небезпека, на яку вказує Дж. Александер, не безпідставна. Адже локдаун обмежує права та свободи громадян і є фактично авторитарним заходом, що став загально поширеним (Alexander, Smith, 2020).

Менш відомі приклади успіхів демократичних країн у боротьбі із пандемією. У цьому зв'язку важливим є досвід демократичного Тайваню, що доводить, що демократичні нації теж можуть бути успішними. Тайвань пережив соціокультурну травму провалу боротьби з епідемією SARS у 2004 році. Травма погрожувала національній ідентичності сучасної, незалежної, демократичної нації.

Але вона надихнула на глибокі та значні реформи. Відповідно зараз національна солідарність та соціальна довіра превалювали (Alexander, Smith, 2020, p. 266–267).

Розгляд соціокультурної травми у розвитку потребує аналізу вакцинації. На наш погляд, знову треба розглядати досвід кожної окремої країни. Наприклад, США та Велика Британія демонструють стрімкі кампанії вакцинації, які повинні дозволити «відкрити» економіку та нормальне повсякденне життя (хоча контури нової «нормальності» поки що не окреслені). За умов успіху вони можуть стати початком виходу з травми. Для країн ЄС навпаки сама вакцинація загрожує стати новою травмою через неефективність її організації.

Чи буде пандемія в Україні визначена як культурна травма? Не виникає сумнівів щодо трагічних подій, кризових станів викликаних пандемією в нашому суспільстві. Водночас ми не спостерігаємо соціальне конструювання соціокультурної травми пандемії. Події постають травматичними тільки якщо вони визначаються як такі чисельними групами, посилюються завдяки комунікації, публічним дебатам, кристалізуються в ідеологіях партій чи рухів. Мас-медіа в Україні здебільш контролюються впливовими соціальними групами. Відповідно конкуренція інтерпретацій подій у «процесі травми» відповідає загальним стратегіям власників. Ми не бачимо у нашому суспільстві солідарності щодо травматичності пандемії для усього суспільства. У нас відсутні й символічні фігури національної єдності (як от монарх). Поки не відбувається й конструювання групових соціокультурних травм пандемії. Травматичний довід індивідуалізовано.

П. Штомпка підкреслює, що інтерпретація травматичних подій не відбувається у смисловому вакуумі. Суспільство використовує наявні значення, що вже закодовані у спільну культуру (Sztompka, 2000, p. 14). Переживання досвіду пандемії не викликало в нашому суспільстві кризи ідентичності через відчуження від влади. Українське суспільство тривалий час травмоване розчаруванням у політичних елітах. Українці не зіткнулися з новою ситуацією: вони здебільшого сподіваються лише на себе та на найближче оточення. Відсутність достатньої підтримки з

боку держави, невідповідність дій владоможців під час пандемії, невизначені перспективи вакцинації не стали для українського суспільства нічим новим.

Для багатьох видів травм економічний та політичний капітал стають силами, що амортизують, ізолюють від травм (Sztompka, 2000, p. 17). Як в глобальному просторі між країнами, так і в кожній окремій країні загострюються питання нерівності. Деякі соціальні групи та спільноти постраждали від пандемії та її наслідків більшою мірою, що провокує соціальне невдоволення (Health Equity Consideration). У суспільстві подібні реакції на травматичні події дозволяють окремим членам даної соціальної групи отримати додаткові підтвердження своєї колективної ідентичності. Травматичні події можуть навіть зміцнити колективну ідентичність тих, хто пережив травму, та збільшити мобілізаційний потенціал соціальної групи. Це означає, що травма може не тільки об'єднати групу, але вона також може підкреслити її диференціацію від інших груп – «груп, які не мають нашого досвіду травми», «груп, які винні в нашому досвіді травми» тощо. Порядок денний груп може бути перетворений на політичний у бурхливий період виборів. Прикладом такої трансформації є рух «Життя чорних має значення» (BLM). BLM був утворений у 2013 році. Але його соціальний та політичний вплив надзвичайно зріс у 2020 році в контексті президентських виборів у США.

В Україні питання нерівності й через це питання пошуку справедливості стоять дуже гостро. Можна із впевненістю казати, що у світі загалом і в Україні зокрема поняття справедливості набуває політичного потенціалу.

Основною причиною, що на наш погляд зараз знімає з суспільного порядку денного питання травми пандемії в Україні, є травма війни та втрати Криму у 2014 році. Дж. Александер наголошує важливість висновку К. Томпсон щодо запуску та дії спіралі сигніфікації (spiral of signification) (Narrating trauma: on the impact of collective suffering, 2016, p. 12). Завдяки спіралі сигніфікації у суспільстві утверджується головний наратив, що поглинає інші. Травма війни, а не пандемія та її комплексні наслідки є таким наративом у нашому суспільстві.

Висновки.

Спрогнозувати розвиток вірусу не вдається. Висновки щодо подій, що стрімко розгортаються, без можливості передбачити їхні кінцеві результати завжди темпорально та просторово обмежені.

На даний час, можна стверджувати, що пандемія та її комплексні наслідки можуть призвести до конструювання соціокультурної травми, що за своїм конкретним змістом буде відрізнятися у різних суспільствах та для різних соціальних груп. Остаточне визначення травматичних подій як травм залежить від їхньої репрезентації та інтерпретації в соціальній комунікації. Саме можливість конструювання за умов наявності інтересу перетворює травматичний життєвий досвід пандемії у «потенційну травму». Причому чисельні інтерпретації можуть звертатися до різних аспектів реального досвіду травми. Підкреслимо, що травматичні наслідки пандемії визнані як соціокультурна травма можуть постати силою соціального становлення. Може бути розроблена та розгорнута всебічна програми

дій та відповідного реформування щодо оновлення суспільства. Водночас у кожному суспільстві боротьба інтерпретацій так чи інакше точиться навколо відповідності дії уповноважених осіб щодо боротьби з пандемією, тобто відбувається політизація цих питань, з'являється можливість активізації прихильників. Особливо спокусливою можливістю актуалізації «потенційних травм» стає в умовах виборів. Ми вже спостерігали вплив травми пандемії на виборчі перегони у США у 2020 році, будемо стежити за парламентськими виборами у Німеччині у вересні 2021 року.

Отже, в Україні соціокультурна травма COVID-19 зараз існує як «потенційна травма». Актуалізація цієї травми може повести нас як важким шляхом комплексного оновлення суспільного життя, так і шляхом використання її у політичній боротьбі. Колективна пам'ять українців про травматичні події пандемії може перетворитися на капітал, за володіння яким наявні або нові політичні сили поведуть змагання в майбутньому.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Александрова М. Колективізація як культурна травма. *Культура України*. 2016. Вип. 52. С. 232–241.
- Вплив коронавірусної кризи на бідність: перші наслідки для України / Черенько Л.М., Полякова С.В., Шишкін В.С., Реут А.Г., Васильєв О.А., Когатько Ю.Л., Заяць В.С., Клименко Ю.А., Новосільська Т.В.; Нац. акад. наук Укр., Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи. – Київ, 2020. URL: https://idss.org.ua/arhiv/poverty_forecast.pdf
- Міхно Н.К. Проекції культурної травми в просторі повсякденності: до питання візуальної презентації дискурсу війни в міському просторі. *Габітус*. 2020. Вип. 11. С. 61–66. DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.11.10>
- Огієнко В.І. Історична травма Голодомору: проблема, гіпотеза та методологія дослідження. *Національна та історична пам'ять*. 2013. Вип. 6. С. 145–156.
- Огієнко В.І. Культурна травма у сучасній зарубіжній історіографії: концепт та метод. *Національна та історична пам'ять*. 2011. Вип. 1. С. 148–160.
- Суший О. Проблема колективної травми в українському соціумі та пошук стратегій її опанування. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2014. Вип. 6 (74). С. 18–32.
- Alexander C. Jeffrey, Smith Philip. COVID – 19 and symbolic action: global pandemic as code, narrative, and cultural performance. *American Journal of Cultural Sociology*. 2020. 8. URL: <https://link.springer.com/article/10.1057/s41290-020-00123-w>
- Demetris N., Eyerman R. Covid – 19 as cultural trauma. *American Journal of Cultural Sociology*. 2020. 8. URL: <https://link.springer.com/article/10.1057/s41290-020-00123-w>
- Eyerman R. *Memory, Trauma, and Identity*. Palgrave Macmillan. 2019. 213 p.
- Eyerman R. *The Cultural Sociology of Political Assassination: From MLK and RFK to Fortuyn and Van Gogh*. Palgrave Macmillan US. 2011. 206 p.
- Gibbs A. *Contemporary American Trauma Narratives*. Edinburgh University press. 2014. 264 p.
- Health Equity Consideration and Racial and Ethnic Minority Groups. URL: <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/community/health-equity/race-ethnicity.html>
- Narrating trauma: on the impact of collective suffering / Edited by Ron Eyerman, Jeffrey C. Alexander, and Elizabeth Butler Breese. 2016. N.Y.: Routledge. 336 p.
- Schwab K., Malleret T. COVID-19: The Great Reset. Forum Publishing. 2020. URL: <http://reparti.free.fr/schwab2020.pdf>
- Smelser N.J. Epilogue: September 11, 2001, as Cultural Trauma. In *Cultural Trauma and Collective Identity* by Alexander J.C., Eyerman R., Giesen B., Smelser N.J., Sztompka P. University of California Press. 2004. P. 264–282.

Sztompka P. The ambivalence of social change: Triumph or trauma? WZB Discussion Paper. 2000. No. P 00-001. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/50259/1/330535307.pdf>
Urry J. What is the Future? Cambridge: Polity Press. 2016. 226 p.

REFERENCES

- Aleksandrova, M. (2016) Kolektivizaciya yak kulturna travma [Collectivization as a cultural trauma] *Kultura Ukrayini*. 52, 232–241 [in Ukrainian].
- Vpliv koronavirusnoyi krizi na bidnist: pershi naslidki dlya Ukrayini [The impact of the coronavirus crisis on poverty: the first consequences for Ukraine] / Cherenko L.M., Polyakova S.V., Shishkin V.S., Reut A.G., Vasilyev O.A., Kogatko Yu.L., Zayac V.S., Klimenko Yu.A., Novosilska T.V.; *Nac. akad. nauk Ukr., In-t demogr. ta soc. doslidzh. im. M.V. Ptuih. Kiyiv*, 2020. Retrieved from https://idss.org.ua/arhiv/poverty_forecast.pdf [in Ukrainian].
- Mihno, N. K. (2020) Proekciyi kulturnoyi travmi v prostori povsyakdenosti: do pitannya vizualnoyi prezentaciyi diskursu vijni v miskomu prostori [Projections of cultural trauma in the space of everyday life: to the question of visual presentation of the discourse of war in the urban space]. *Gabitus*. 11, 61–66. DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.11.10> [in Ukrainian].
- Ogiyenko, V. I. (2013) Istorichna travma Golodomoru: problema, gipoteza ta metodologiya doslidzhennya [Historical trauma of the Holodomor: problem, hypothesis and research methodology]. *Nacionalna ta istorichna pam'yat*. 6, 145–156 [in Ukrainian].
- Ogiyenko, V. I. (2011) Kulturna travma u suchasnij zarubizhnij istoriografiyi: koncept ta metod [Cultural trauma in modern foreign historiography: concept and method]. *Nacionalna ta istorichna pam'yat*. 1, 148–160 [in Ukrainian].
- Sushij, O. (2014) Problema kolektivnoyi travmi v ukrayinskomu sociumi ta poshuk strategij yiyi opanuvannya [The problem of collective trauma in Ukrainian society and the search for strategies to master it]. *Naukovi zapiski IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrayini*. 6 (74), 18–32 [in Ukrainian].
- Alexander, C. J. & Smith, Ph. (2020) COVID – 19 and symbolic action: global pandemic as code, narrative, and cultural performance. *American Journal of Cultural Sociology*. 8. Retrieved from <https://link.springer.com/article/10.1057/s41290-020-00123-w>
- Demetis, N., & Eyerman, R. (2020) Covid – 19 as cultural trauma. *American Journal of Cultural Sociology*. 8. Retrieved from <https://link.springer.com/article/10.1057/s41290-020-00123-w>
- Eyerman, R. (2019). *Memory, Trauma and Identity*. Palgrave Macmillan.
- Eyerman, R. (2011) *The Cultural Sociology of Political Assassination: From MLK and RFK to Fortuyn and Van Gogh*. Palgrave Macmillan US.
- Gibbs, A. (2014) *Contemporary American Trauma Narratives*. Edinburgh University press. 264 p.
- Health Equity Consideration and Racial and Ethnic Minority Groups. Retrieved from <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/community/health-equity/race-ethnicity.html>
- Narrating trauma: on the impact of collective suffering / Edited by Ron Eyerman, Jeffrey C. Alexander, and Elizabeth Butler Breese. 2016. N.Y.: Routledge.
- Schwab, K., & Malleret, T. (2020). *COVID-19: The Great Reset*. Forum Publishing. Retrieved from <http://reparti.free.fr/schwab2020.pdf>
- Smelser, N. J. (2004) Epilogue: September 11, 2001, as Cultural Trauma. In *Cultural Trauma and Collective Identity* by Alexander J. C., Eyerman R., Giesen B., Smelser N.J., & Sztompka P. University of California Press. P. 264–282.
- Sztompka, P. (2000) The ambivalence of social change: Triumph or trauma? WZB Discussion Paper. No. P 00-001. Retrieved from <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/50259/1/330535307.pdf>
- Urry, J. (2016) *What is the Future?* Cambridge: Polity Press. 226 p.

Radionova Iryna

Dr.Sc., Full Prof., <https://orcid.org/0000-0002-8863-7609>, radionova.irina@gmail.com

Стаття надійшла / Article arrived: 28.05.21

Схвалено до друку / Accepted: 29.06.21

Наталія Лукач, Домініка Рослонь*Національний університет «Львівська політехніка» (Львів, Україна)*

Регіональні особливості міжнародної співпраці Західноукраїнського регіону

Роль прикордонних територій Західноукраїнського регіону у міжнародному співробітництві має велике значення з точки зору управління та стосовно європейського інтеграційного курсу Української держави. Розвиток транскордонної співпраці є одним з пріоритетів державної політики України. З огляду на поставлене Президентом України завдання консолідувати зусилля для подальшого розширення економічних зв'язків у рамках євро регіонів, доцільно визначити алгоритм якісного покращення функціонування Євро регіонів «Буг», «Верхній Прут», «Карпати», розвиток яких відіграє вагомий роль у стимулюванні розвитку західних регіонів України. Існування та розвиток євро регіонів Західноукраїнського регіону надає Україні унікальну можливість активізувати регіональний вимір європейської інтеграції.

Актуальність досліджуваної теми визначається тим, що міжнародна співпраця, а зокрема прикордонних областей через реалізацію спільних заходів та проектів, збільшення обсягів валютних надходжень від прикордонної торгівлі, збільшення обсягів торгівлі між сусідніми територіями, збільшення кількості спільних підприємств підвищує рівень життя мешканців.

Метою написання статті є дослідити регіональні особливості міжнародної співпраці Західноукраїнського регіону. Для досягнення поставленої мети авторами проаналізовано основні теоретико-методологічні підходи до розуміння розвитку та ефективності міжнародного співробітництва та євро регіонів, зокрема і Західноукраїнського регіону. Проаналізовано євро регіональне співробітництво в системі транскордонної співпраці.

Проведено оцінку рівня транскордонної співпраці Західноукраїнського регіону. Досліджено транскордонну співпрацю Західноукраїнського регіону в межах євро регіонів «Буг», «Верхній Прут», Карпатського Євро регіону. Означено та наведено перелік характерних особливостей функціонування євро регіонів як форми міжнародної співпраці. Досліджено питання щодо ролі України як актора європейської інтеграції в здійсненні міжрегіонального співробітництва. Розглянуто Карпатський євро регіон у контексті євроінтеграційних планів України. Виявлено що, невід'ємною складовою активізації зовнішньоекономічного співробітництва у транскордонних регіонах між Україною та ЄС є розвиток нових форм транскордонної співпраці. Досліджено сучасний стан транскордонного економічного співробітництва, розвиток його нових форм, таких як створення та практика функціонування євро регіонів. Визначено роль регіональних економічних відносин та їх вплив на вдосконалення механізму зовнішньоекономічних зв'язків.

Ключові слова: транскордонна співпраця, євро регіони, європейська інтеграція, євро регіональна співпраця, Західноукраїнський регіон.

Natallia Lukach, Dominika Rosłon*Lviv Polytechnic National University (Lviv, Ukraine)*

Regional Features of International Cooperation of the Western Ukrainian Region

The role of the border areas of the Western Ukrainian region in international cooperation is of great importance from the point of view of governance and in relation to the European integration course of the Ukrainian state. The development of cross-border cooperation is one of the priorities of Ukraine's state policy. Given the task set by the President of Ukraine to consolidate efforts to further expand economic ties within the Euroregions, it is advisable to define an algorithm for qualitative improvement of the Euroregions "Bug", "Upper Prut", "Carpathians", whose development plays an important role in stimulating Western regions. Of Ukraine. The existence and development of the Euroregions of the Western Ukrainian region provides Ukraine with a unique opportunity to intensify the regional dimension of European integration.

The relevance of the research topic is determined by the fact that international cooperation, in particular border areas through the implementation of joint activities and projects, increasing foreign exchange earnings from cross-border trade, increasing trade between neighboring territories, increasing the number of joint ventures increases living standards.

The purpose of writing this article is to explore the regional features of international cooperation in the Western Ukrainian region. To achieve this goal, the authors analyzed the main theoretical and methodological approaches to understanding the development and effectiveness of international cooperation and Euroregions, including the Western region. Euroregional cooperation in the system of cross-border cooperation is analyzed.

An assessment of the level of cross-border cooperation in the Western Ukrainian region was conducted. The cross-border cooperation of the Western Ukrainian region within the Euroregions "Bug", "Upper Prut", Carpathian Euroregion is studied. The list of characteristic features of functioning of Euroregions as a form of international cooperation is defined and resulted. The issue of Ukraine's role as an actor of European integration in the implementation of interregional cooperation has been studied. The Carpathian Euroregion is considered in the context of Ukraine's European integration plans. It was found that an integral part of the intensification of foreign economic cooperation in cross-border regions between Ukraine and the EU is the development of new forms of cross-border cooperation. The current state of cross-border economic cooperation, the development of its new forms, such as the creation and operation of Euroregions, is studied. The role of regional economic relations and their influence on the improvement of the mechanism of foreign economic relations is determined.

Keywords: *Cross-border Cooperation, Euroregions, European integration, Euroregional Cooperation, Western Ukrainian region.*

Вступ.

На сьогодні в Україні відсутня повна теоретико-методологічна база оцінки діяльності міжнародної співпраці. Тому, в нашому дослідженні спробуємо викласти деякі основні підходи до розуміння, розвитку та ефективності міжнародного співробітництва та євро регіонів. У Європі до питання ефективності євро регіональної співпраці підходять з позицій оцінки рівня життя населення, котрий доволі часто вимірюється інтегральним показником. Проте для цього необхідно мати порівняльну транскордонну статистику, формування якої у нас лише почалося. Аналізуючи розвиток міжнародного співробітництва у Європі та в Україні, можемо зауважити, що оцінка його діяльності може бути здійснена лише опосередкованим шляхом. Тобто, завдяки поглибленню в питання особливості співробітництва.

Подією, яка стимулювала прикордонне співробітництво в Центральній та Східній Європі, стало прийняття 1989 р. Декларації з питань транскордонного співробітництва (European Charter of Local Self-Government, 2021). Кабінет Міністрів Ради Європи як ініціатор цієї акції закликав уряди, громадські організації нових демократій розвивати кращі традиції транскордонного співробітництва, приєднатися до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або урядами (Маркович, 2017, с. 112-127).

У «Методичних рекомендаціях щодо транскордонного співробітництва місцевих і

регіональних влад в Європі», виданих Радою Європи, зазначається, що основоположний принцип транскордонного співробітництва полягає в тому, щоб створювати зв'язки та договірні міжрегіональні та міждержавні відносини.

У переважній більшості наукових праць, як іноземних, так і вітчизняних, простежується стійка тенденція до розгляду транскордонного співробітництва як різновиду або складової частини міжрегіонального співробітництва. Так, наприклад, український вчений-регіоналіст З. Варналій акцентує увагу на тому, що необхідність вирішення спільних проблем, що виникають у транскордонному регіоні розширює сферу державної регіональної політики на міжнародний рівень і потребує врахування стратегій розвитку сусідніх територій (Варналій, 2017, с. 131-133). Н. Мікула запропонував теорію транскордонного співробітництва, яка є предметом транскордонного регіону та процесів транскордонного співробітництва (Мікула, 2013, с. 156-170). Транскордонний регіон пропонується розглядати як територіальну систему, що включає базові системні аспекти регіону, його підсистеми, а також процеси та етапи його формування та розвитку. Формуючи концепцію транскордонного співробітництва з прикордонними регіонами України, на думку Т. Гурневич, слід дотримуватися принципів транскордонного співробітництва, які поділяються вченого на дві групи: організаційно-правову, організаційну та економічну (Устич, 2016, с. 47-53).

Ю.Макогон проаналізував форми та напрямки міжрегіонального транскордонного співробітництва (Макогон, 2003, с.412).

Прикордонні території України, де реалізується транскордонне співробітництво, охоплюють 74% населення у 19 із 25 областей України. Одним із вагомих і дієвих шляхів підвищення ефективності сучасної регіональної економічної політики є вдосконалення форм, методів і механізмів зовнішньоекономічних відносин регіонів. Важливою складовою даного процесу є транскордонне економічне співробітництво як найбільш повна і перспективна сучасна форма створення та функціонування єврорегіонів на всьому сухопутному і морському кордоні нашої країни. Тому дослідження даної проблеми має значний науковий і практичний інтерес.

Результати дослідження.

Насамперед варто відзначити, що в межах Західноукраїнського регіону виділяють три Єврорегіони – «Верхній Прут», «Нижній Дунай», «Карпати», - на базі аналізу функціонування яких і побудоване наше дослідження. Можна виділити кілька напрямів оцінки ефективності транскордонного співробітництва та діяльності єврорегіонів.

До першого напрямку варто віднести оцінку прикордонної торгівлі. (Згурська, 2016, с. 202-205). Позитивним є зростання обсягів закупівлі товарів у прикордонних регіонах іноземними громадянами, що свідчить про надходження валюти у регіон, а звідти і у державу. Однак, це може бути негативним фактором, якщо не передбачити наповнення ринку із врахуванням зростання попиту в межах прикордонної торгівлі.

Другим напрямом оцінки розвитку транскордонного співробітництва та єврорегіонів є оцінка розвитку зовнішньоекономічної діяльності відповідних прикордонних областей, зокрема учасників єврорегіональної співпраці. Так, за результатами співпраці областей України в рамках єврорегіонів спостерігаються позитивні тенденції в розвитку їх зовнішньоекономічної діяльності. Варто зазначити, що тенденція зростання обсягу торгівлі спостерігається з 2004 року (Озерська, 2017, с. 161-164).

Значну частину міжнародної співпраці Західноукраїнського регіону бере на себе єврорегіон «Верхній Прут», котрий заснований завдяки міжнародним домовленостям між Україною, Румунією та Молдовою, зокрема завдяки тим самим угодам, які мають стосунок до «Нижнього Дунаю»: Договір про добросусідство і співробітництво між Україною та Румунією, а також Протокол про тристороннє співробітництво між Урядами України, Республіки Молдова та Румунії. Проте, утворення самого єврорегіону відбулось пізніше, а саме у 2000 році (Єврорегіон «Нижній Дунай»: плани та перспективи для Одеського регіону, 2018). Цікавим фактом є те, що інститут партнера єврорегіону є доволі нестандартний, який відрізняється від статусу члена. Згідно з положеннями Статуту єврорегіону «Верхній Прут» партнером «може стати може стати адміністративно-територіальна одиниця країни Європейського Союзу або іншої країни, що має угоду про партнерство або протоколи про співробітництво чи побратимство з подібними адміністративно-територіальними одиницями зі складу Єврорегіону «Верхній Прут». Серед таких партнерів у «Верхнього Пруту» є Каритнія (Австрійська Республіка), Швабія (Федеративна Республіка Німеччина), Масенн (Республіка Франція). Проте серцем та основою цього регіону являється все таки Західноукраїнський регіон.

Потрібно зазначити, що проголошені в статуті Єврорегіону цілі залишились лише декларативними. Проте, значний вплив на транскордонну співпрацю Західноукраїнського регіону в межах єврорегіону «Верхній Прут» здійснило прийняття програми Східного Партнерства в ЄС. В рамках реалізації програми була приділена увага і транскордонному співробітництву. Важливою, стала розробка спеціальних програм територіального співробітництва країн Східної Європи, мета яких мала стати спільним вирішенням проблем, котрі виникають на транскордонному рівні (Химинець В. В., Головка А. А., Мірус О. І., 2021, с. 47).

Спільна Операційна Програма транскордонного співробітництва «Румунія-Україна-Молдова 2007-2013» стала одним

із важливих транскордонних проєктів (Згурська, 2016, с. 202-205). Після закінчення програми у 2018 році, було прийняте рішення не завершити її, та надати перевагу двостороннім проєктам. Варто згадати про Спільну операційну програму транскордонного співробітництва Україна-Румунія, яка діє з 2014 року (Joint Operational Programme Romania-Ukraine 2014-2020).

Підсумувавши та проаналізувавши ефективність діяльності єврорегіону «Верхній Прут» за увесь період існування, слід, на нашу думку, зазначити те, що він доволі довгий час був малоефективним, проте в останні роки вдалось налагодити його діяльність, зокрема завдяки програмам фінансування транскордонної співпраці Європейським Союзом. Очевидно, як було визначено раніше, причиною тому є той факт, що сторони мали різні цілі, коли створювали цей Єврорегіон. Проте, зважаючи на результати Спільної операційної програми транскордонного співробітництва Україна-Румунія-Республіка Молдова 2007-2013, а також на перші проєкти, реалізовані в рамках співпраці Україна-Румунія 2014-2020, можна очікувати активізації діяльності та реалізації проєктів в цьому єврорегіоні.

Таким чином, варто зазначити, що окрім єврорегіону «Верхній Прут» та співпраці з Румунією та Молдовою є й інші частини Західноукраїнського регіону, зокрема це співпраця Львівщини із частиною Польщі, зокрема Підкарпатським воєводством. Прикладом такої співпраці розглянемо Карпатський єврорегіон.

Карпатський єврорегіон є міжрегіональною асоціацією, угоду про створення якої було підписано міністрами закордонних справ України, Угорщини, Польщі та Словаччини 14 лютого 1993 року в м. Дебрецен (Угорщина). Важливим є те, що Польща є одним із головних стратегічних партнерів України на європейському континенті з огляду на спільні з нашою державою кордони, культурні традиції та історичну спадщину, близькі гео економічні інтереси. Українсько-польська міжнародна співпраця щодо спільного вирішення актуальних соціально-економічних проблем розвитку транскордонного регіону має велике значення не лише як інструмент активізації господарської діяльності та підвищення

рівня життя населення прикордонних територій наших країн, але й відіграє важливу роль у реалізації євроінтеграційних прагнень України.

У перспективі подальші наукові дослідження в цьому напрямі доцільно спрямувати на вивчення особливостей формування транскордонних агропромислових кластерів в українсько-польському регіоні.

Висновки.

Підсумовуючи функціонування єврорегіонів як форми міжнародної співпраці, варто зазначити те, що вони характеризуються ще наступними особливостями окрім описаних вище: створення єврорегіону не призводить до виникнення нового адміністративно-територіального утворення зі статусом юридичної особи; правове регулювання на території кожного з членів єврорегіону здійснюється відповідно до чинного законодавства держави, у склад якої він входить; організаційна структура єврорегіону виконує координаційні функції і не має владних повноважень, а також не може підмінювати органи влади, що діють на території кожного з його членів; у політичному сенсі єврорегіони не діють супроти національних інтересів держави; не є наднаціональним утворенням; в своїй діяльності єврорегіони не змінюють зовнішньополітичні функції держав, прикордонні території яких є членами єврорегіонів.

Цікавим є те, що для більшості країн співпраця між територіальними органами влади – новий вид міжнародних відносин. Міжнародні регіональні організації, агенції регіонального розвитку сприяють розвитку міжтериторіального та транскордонного співробітництва.

Основна діяльність єврорегіонів включає в себе реалізацію програм та проєктів, експертизу фінансових джерел, а також їх рекламу та частково пропаганду; організацію заходів, які сприятимуть міжнародній співпраці, а також участь і підтримку пов'язаної з ним діяльності; підготовку та втілення в життя спільних акцій та ініціатив; розвиток у тісній координації з Європейським Союзом та Радою Європи, а також інформування

політичних та суспільних акторів, зокрема міжнародних організацій Європи стосовно проблематики в реалізації їхніх проєктів та пошуки впливу на основних учасників міжнародних відносин.

В умовах забезпечення сталого розвитку України, утвердження її державності є посилення інтеграції економіки держави у світову економічну систему шляхом активізації зовнішньоекономічної діяльності та транскордонного співробітництва. Саме спільні дії місцевих органів виконавчої влади країни і територіальних громад та відповідних органів влади сусідніх країн, спрямовані на поглиблення економічних, соціальних, науково-технічних, культурних та інших відносин, можуть забезпечити подальший соціально-економічний розвиток

прикордонних територій. Аналізуючи міжрегіональне співробітництво, слід зробити висновок, що при активній діяльності у форматі даної міжрегіональної транскордонної співпраці, Україна може зазнати посилення та зміцнення своєї ролі на міжнародній арені. До подальших перспектив слід віднести: налагодження транспортних зв'язків, здійснення політичного та соціального обміну, можливість об'єднання ресурсних потенціалів країн-учасниць, зростання експорту та імпорту між країнами, співпраця в сфері освіти та науки, євроінтеграція для України, активний культурний обмін та співробітництво, захист навколишнього середовища, вирішення спільних проблем безпеки. При здійсненні активної співпраці та налагодженні основних комунікацій дана програма призведе до покращення політичного іміджу нашої країни.

REFERENCES

- Varnaliy Z. S. (2017). Osoblyvosti rehional'noho rozvytku v konteksti zmitsnennya ekonomichnoyi bezpeky Ukrainy. [Features of regional development in the context of strengthening the economic security of Ukraine]. *Rehional'na ekonomika*. №1 (83). p. 131-133. [In Ukrainian]
- Jevroregion «Nyzhnij Dunaj»: plany ta perspektivy dlja Odesjkogho rehionu. (2018) [Lower Danube Euroregion: plans and prospects for the Odessa region]. Retrieved from <http://news.informer.od.ua/page4126578.html>. [In Ukrainian]
- Zghursjka V. L. (2016). Reghional'nyj vymir spivrobitnytstva mizh Ukrajinoju ta JeS. [Regional dimension of cooperation between Ukraine and the EU] K.: «Ekonomichna dumka», 2016. V 2-kh ch. Ch. 1. [In Ukrainian]
- Mikula, N. A. (2013). Infrastrukturne zabezpechennja rozvytku transkordonnykh rynkiv pratsi v Ukraini: Monohrafiya. [Infrastructural support for the development of cross-border labor markets in Ukraine: Monograph]. L'viv. Instytut rehional'nykh doslidzen' NAN Ukrainy. [In Ukrainian]
- Makogon Yu. V., & Lyashenko V. I. (2003). Formy i napravleniya mezhregional'nogo transgranichnogo sotrudnichestva: Monohrafiya. [Forms and directions of interregional cross-border cooperation: Monograph] izd. 2-ye, isp. i dopol. – Donetsk: OOO «Yugo-Vostok, Ltd». [In Russian]
- Markovych, V. V. (2017). Socialjno-ekonomichna efektyvnistj transkordonnogo spivrobitnytstva Ukrainy v umovakh jevropskoho integracii. [Socio-economic efficiency of cross-border cooperation of Ukraine in the conditions of European integration] Dys...k. ekon. n.: 08.00.02. Ljviv: LNU im. I. Franka. [In Ukrainian]
- Ozersjka Gh. V. (2017). Formuvannja struktury transportno-loghistychnogo klastera u transkordonnomu spivrobitnytstvi. [Formation of the structure of the transport and logistics cluster in cross-border cooperation]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*. Vyp. 50. – S. 161-164. [In Ukrainian]
- Transkordonne spivrobitnytstvo jak instrument miscevogo ta rehional'nogho rozvytku (2021). Analit. dop. / [Khymynecj V. V., Gholovka A. A., Mirus O. I.]. [Cross-border cooperation as a tool for local and regional development]. Kyjiv : NISD. [In Ukrainian]
- Ustych, S. (2016). Sutnistj suchasnykh transkordonnykh procesiv ta jikhnje kateghorialjne vidobrazhennja. [The essence of modern cross-border processes and their categorical reflection]. *Ukrajinsjkyj sociologichnyj zhurnal*. Vyp. 1-2. – S. 47-53. [In Ukrainian]
- European Charter of Local Self-Government. (2021) Council of Europe. Retrieved from <https://archive2021.parliament.scot/parliamentarybusiness/currentcommittees/115604.aspx>.
- Joint Operational Programme Romania-Ukraine 2014-2020. (2020) Managing Authority Ministry of Regional Development and Public Administration, Romania. Retrieved from <http://www.ro-ua-md.net/wp-content/uploads/2016/01/0-Romania-Ukraine-JOP-approved2.pdf>.

Lukach Natallia

Ph.D., Assist. Prof., <https://orcid.org/0000-0002-5392-8991>, natalia.m.lukach@lpnu.ua

Rosłoń Dominika

Ph.D., Assist. Prof., <https://orcid.org/0000-0002-8805-3099>, domros24@gmail.com

Стаття надійшла / Article arrived: 11.04.2021

Схвалено до друку / Accepted: 28.05.2021

UDC: 323.15(497.4)

DOI: [10.15421/172168](https://doi.org/10.15421/172168)**Ольга Мороз***Маріупольський державний університет (Маріуполь, Україна)*

«Нові меншини» у політичних процесах Словенії: проблеми та перспективи політизації

Метою публікації є дослідження проблем політизації «нових меншин» у Республіці Словенія. Актуалізуючи тему дослідження авторка наголошує на невирішеності питання правового становища вихідців з республік колишньої соціалістичною Югославії. Результати дослідження свідчать, що геополітичні зміни на Балканах початку 90-х років XX століття посилили хвилі міграції до Словенії, як найбільш європеїзованої з держав, що виникли на уламках колишньої СФРЮ. Виявлено, що Словенія завжди приваблювала мігрантів з інших югославських республік завдяки широким можливостям успішного працевлаштування та подальшої міграції до країн Східної Європи. Встановлено, що офіційна Любляна завжди розглядала мігрантів як загрозу титульній нації, а тому словенський уряд цілеспрямовано нехтував правами нових меншин, протиставляючи ним так звані автохтонні меншини, які користуються рядом конституційних привілеїв та гарантій. Концепт автохтонізму, який є пануючим у національній політиці Словенії є відкрито ксенофобським та дискримінаційним.

У висновках обґрунтовано, що представники нових меншин створили на території республіки розвинену мережу громадських організацій, проте їх діяльність майже виключно обмежена культурною та просвітницькою сферою, спрямованою здебільшого на збереження національної ідентичності, традицій, культурної та мовної окремішності. Виявлено, що окремі спроби політизації діяльності меншин мали місце у минулому, що виявилось у створенні кількох політичних партій та організацій, проте ці спроби можна визначити як невдалі, а сам політичний рух нових меншин – маргіналізований. З'ясовано, що такий стан речей пов'язаний з відсутністю чіткої політичної платформи, недостатній згуртованості та нестачею широкої підтримки політично активного населення.

Ключові слова: Словенія, нові меншини, міграція, політизація, політичні партії, національні меншини, автохтонізм.

Olga Moroz*Mariupol State University (Mariupol, Ukraine)*

“New Minorities” in the Political Developments of Slovenia: Challenges and Opportunities of Politicization

The purpose of the publication is to study the problems of politicization of "new minorities" in the Republic of Slovenia. The pending problem of the legal status of immigrants from the Former Yugoslavia makes the research topic relevant. The research results indicate that the geopolitical changes in the Balkans in the early 90s of the twentieth century intensified the waves of migration to Slovenia, as the most Europeanized of the states that emerged on the ruins of the former SFRY. It was revealed that Slovenia has always attracted migrants from other Yugoslav republics due to the wide opportunities for successful employment and further migration to Western European countries.

It was established that the official Ljubljana always considered migrants as a threat to the titular nation, and therefore the Slovenian government purposefully neglected the rights of new minorities, by opposing them with the so-called autochthonous minorities with their number of constitutional privileges and guarantees.

The concept of autochthonism that dominates Slovenian national politics is openly xenophobic and discriminative.

It is justified in the conclusions, that new minorities representatives have created a public organizations network of on the territory of the republic, but their activities are almost exclusively limited to culture and education, aimed mainly at preserving national identity, traditions, cultural and linguistic experiences.

It was identified that individual attempts to politicize the activities of minorities have taken place in the past, which to the creation of several political parties and organizations. But these attempts can be defined as unsuccessful, and the political movement of new minorities itself is marginalized.

It has been found that such state of things is involved with the lack of a clear political platform, lack of cohesion and lack of widespread support from the politically active population.

Keywords: Slovenia, New Minorities, Migration, Politicization, Political Parties, National Minorities, Autochthonism.

Вступ

У процесі розпаду соціалістичної Югославії Словенія оголосила про державну незалежність, після чого молода республіка взяла рішучий курс на зближення з Європейським Союзом, що раніше не було можливим через політику «залізної завіси». Більшість вчених констатує, що на сьогодні Республіка Словенія є одним з найбільш вдалих прикладів європеїзації з усіх держав-сателітів колишнього Радянського Союзу. Більше того – частина вчених навіть не згадує Словенію серед республік колишньої Югославії.

Членство у європейському співтоваристві, якого Словенія набула у 2004 році наклало на офіційну Люблянину ряд зобов'язань, пов'язаних із приведенням законодавчої бази до європейських норм як на теоретичному, так і на практичному рівні. У цьому контексті неможливо оминати проблему легітимації національних меншин. З італійцями та угорцями особливих проблем не виникало, адже вони користуються особливими правами ще з часів СФРЮ та отримали статус автохтонних (конституційних) меншин. Роми поки що лише вступають до активної фази політизації на державному рівні – значною мірою це відбувається під тиском європейських інституцій.

З національними меншинами-вихідцями з колишньої Югославії ситуація більш ніж загрозлива. На державному рівні у Словенії вони знаходяться поза законом, позбавлені більшості прав, які мають згадані вище національні меншини та не мають особливих ресурсів для впливу на ситуацію, що склалася. Тож метою нашої публікації є дослідження становища так званих «нових» (неконституційних) національних меншин Словенії. Досягнення поставленої мети вимагає вирішення наступних дослідницьких завдань: проаналізувати загальні риси та етапи міграційних процесів на теренах Республіки Словенія після 1991 року; окреслити діяльність громадсько-політичних організацій окремих національних меншин – вихідців з колишньої СФРЮ; визначити проблеми та перспективи політизації «нових» меншин у Словенії.

Дослідження пропонованої наукової проблеми неможливе без застосування всього комплексу загальнонаукових та

спеціальних методів. Особливо важливими у нашому випадку виявилися методи статистичного аналізу, термінологічного та ситуаційного аналізу та ряд інших. Розмаїття методологічного інструментарію обумовлене складністю проблематики нових меншин, відсутністю чіткої термінологічної бази, недостовірністю офіційної державної статистики щодо чисельності мігрантів з колишньої СФРЮ у Словенії, про що не раз згадували фахівці.

Гострота тематики та неоднозначна політика словенського уряду щодо неконституційних меншин зумовила наявність сталого інтересу у науковій літературі до проблеми становища мігрантів з колишньої Югославії у Республіці Словенія. Тематика мігрантів та міграційної кризи у Словенії стала предметом наукових студій Я. Житник Серафін (Žitnik, 2004) та М. Кореньовської-Вишневської (Korzeniewska-Wiszniewska, 2017). Політолог М. Комац у своїх працях розглядає можливі шляхи зниження рівня міжнаціональної напруги, оскільки, за його думкою, офіційна Любляна у цьому питанні зайшла у глухий кут (Комас, 2003). Особливий інтерес становить глибока концептуальна стаття М. Пайнік, яка досить категорична у своїх висновках щодо оцінки національної політики незалежної Словенії щодо «невизнаних» меншин (саме такий термін використовує дослідниця) (Pajnik, 2016). Згадаємо також ряд досліджень, які присвячені окремим національним громадам – сербам (Prelić, 2009), албанцям (Sardelić, 2012), боснякам (Buras-Marciniak, 2016; Kalčić, 2005) тощо.

Результати дослідження

Як незалежна держава з 1991 року, Словенія стикнулася з проблемою збільшення імміграції з кінця 90-х рр., тоді як міграція до Словенії почалася ще у 1950-х рр. Внутрішньодержавна мобільність у соціалістичний період була потужним чинником індустріалізації та урбанізації, яка зробила Словенію популярним напрямком для людей, які шукають роботу, особливо з південно-східних регіонів (Боснія та Герцеговина, Сербія, Косово) (Pajnik, 2016, p. 234). Ці тенденції істотно вплинули на сучасну картину етнічних меншин Словенії, оскільки абсолютна більшість мігрантів приїхала та продовжує

прибувати з держав колишньої Югославії. Географічна, культурна та мовна близькість залишаються вирішальними факторами для інших колишніх югославів, які колись були співгромадянами, а тепер є громадянами третіх країн, продовжувати міграцію до Словенії.

Можна виокремити 3 хвилі міграції до Республіки Словенія у період після здобуття незалежності. Всі ці періоди пов'язані з соціально-економічними та політичними зрушеннями. По-перше, війни, які почалися після краху Югославії у 1990-х рр. змусили багатьох біженців шукати прихисток у Словенії. По-друге, перше десятиліття 2000-х притягнуло «нових мігрантів» з інших країн колишньої Югославії, а також вперше було виявлене помітне зростання чисельності мігрантів з країн Африки, Азії та Латинської Америки. По-третє, членство Словенії в ЄС та інтеграція законодавства з 2004 року також вплинули на міграційні процеси. З роками мігранти з країн колишньої Югославії стали найбільшими несловенськими етнічними групами у державі.

З загальної чисельності населення Словенії близько 2 млн. осіб, 4% всього населення не є словенцями. Переважна більшість (97%) іноземного населення – вихідці з Європи, в основному з інших держав колишньої Югославії, які складають 89% всіх іноземців з Європи та 86,2% всього несловенського населення в Республіці (Population Number and Structure). У 1991 році тисячі людей з різних регіонів вже неіснуючої Югославії вимушені були покинути свої домівки, а вже у 1992 році Словенія прийняла близько 70 тисяч біженців – спочатку з Хорватії, пізніше з Боснії та Герцеговини, а також Косово. Оскільки словенський уряд вважав, що біженці знаходяться у країні лише тимчасово, то політика була зосереджена лише на тимчасовому захисті вимушених переселенців, не визнаючи за ними статус біженців. Багато з тих, хто пізніше залишився в країні, опинилися без належного захисту, відкриті для експлуатації.

У період з 2000 по 2001 рік у країні панувала так звана міграційна криза, коли дискурси дискримінації та стигматизації у політиці по відношенню до мігрантів отримали значне поширення (Jalušič, 2001, p. 14-16). Поява цих дискурсів була

викликана неадекватною публічною реакцією політичних еліт (особливо з більш віддалених регіонів), які першими звернули увагу на міграцію, як на загрозу словенському народу.

На початку 2000-х років економічна ситуація у Словенії характеризувалася високими рівнями економічного зростання, збільшення кількості вакансій, зниженням офіційних показників безробіття. Ці тенденції сприяли збільшенню числа мігрантів, які зазвичай займали посади, що були непривабливими для місцевих працівників, особливо в нижніх секторах економіки. Як завжди, ці посади заповнювалися в основному працівниками з країн колишньої СФРЮ – в основному з Боснії та Герцеговини. Однак, починаючи з осені 2008 року Словенія сильно постраждала від глобальної кризи, яка серйозно зачепила і без того вразливе положення неетнічних словенців у суспільстві – особливо мігрантів останньої хвилі (Pajnik, Bajt, & Herič, 2010).

Поряд з терміном «нові меншини» використовуються ще поняття «стерті» та «невизнані меншини» - обидва вони стосуються громадян соціалістичної Югославії. У лютому 1992 року тисячі осіб були виключені з реєстру громадян постійних мешканців Словенії без попереднього повідомлення. Ця незаконна та неконституційна міра пізніше стала відомою як «стирання» - вона залишила більше ніж 25 тисяч осіб (з роками ця кількість зростала) без статусу та будь-яких прав. Стирання в очах словенського політикуму стало тією мірою, яка завершила процес побудови нації на етнічній основі, яка захищає словенську більшість від «югославської меншості» (Jalušič, 2003, p. 17-20).

Специфіка Словенії полягає у тому, що у Конституції 1991 року жодного слова не написано про численних громадян, які проживають у Словенії, а народилися в одній з колишніх республік Югославії. Тобто, хорвати, серби, босняки, македонці, чорногорці були визнані як «нові» меншини (мігранти) заднім числом. Розглянемо більш детально самоорганізацію нових меншин у Словенії періоду після проголошення незалежності.

Албанці. У Республіці Словенія діють наступні культурні організації албанської

меншини: МІГЕНІ (Любляна), БЕСА (Крань), ЛІРІА (Марібор), Косова (Нова Гориця), Дарданія (Равня-на-Корошкем), Агімі (Кршно), Демократичний союз (Целе), Бали Комбетар (Любляна). У 90-ті роки албанці заснували свої товариства у різних частинах світу та в багатьох містах, проте Словенія не приєдналася до Асоціації албанських товариств. Словенські албанці технічно були готові це зробити, проте через початок військових дій у Косово 1997 року вся процедура відклалася на невизначений строк. Серед усіх товариств найбільш відомим та старим є МІГЕНІ. Назва об'єднання є аббревіатурою від імені відомого албанського письменника Мілоша Гйорджя Ніколла (Kržišnik-Bukić, 2008, p. 122-130).

Асоціація працює з 1989 року, а її діяльність та робота є публічними, заснованими на добровільній та гуманітарній основі. Протягом всієї своєї історії товариство ставило собі за мету розвиток албанської національної самоідентифікації та культурних традицій. Статут і основні програми визначають МІГЕНІ як асоціацію, засновану для задоволення потреб албанського населення Словенії у наступних основних сферах: культура, мистецтво, освіта, видавнича справа (щомісячний інформаційний бюлетень «Альтернатива»), розважальна діяльність та спорт (особливо шахи) (Banjanac Lubej).

Албанці – єдині, хто не слов'янського походження, на відміну від інших представників етнічних громад з колишньої Югославії, які опинилися у Словенії. З цієї причини у словенських албанців не було й немає проблем з соціалізацією та акультурацією у словенському культурному та політичному просторі. Насправді, серед усіх нових національних меншин Словенії лише албанці не виказували спротиву словенській мові та культурі. Албанці лінгвістично сильно відрізнялися від інших, а тому їм просто довелося вивчити словенську мову.

Після створення культурної асоціації словенські албанці сформували у Любляні Демократичну лігу Косово – першу албанську політичну партію, яка була зареєстрована у спільній державі. Ця політична сила взяла участь у перших багатопартійних виборах у

Словенії. Це політичне об'єднання йшло на вибори більше для морального задоволення. Албанці, таким чином, довели, що вони можуть бути конструктивним елементом у державі тільки в тому випадку. Якщо визнаються їхні конституційні та інші громадянські права (Kržišnik-Bukić, 2008, p. 139-140).

Босняки. Босняцькі товариства у Словенії можна розділити на ті, які є членами Босняцької культурної асоціації Словенії та ті, які знаходяться поза її межами. Асоціація була створена у 1996 році як парасолькова організація товариств, що діяли раніше, а саме: Товариство боснійсько-герцеговинсько-словенської дружби ЛІЛІА (Любляна), Клуб мусульман Боснії та Герцеговини у Словенії (Любляна), Товариство Ізвор (Крань), Регіональна асоціація боснійсько-герцеговинської та словенської дружби ЛІЛІА (Крань), Благодійна культурно-спортивна асоціація долини Сани (Любляна).

Люблянське товариство ЛІЛІА було утворене у 1992 році. Практично одночасно виникли аналогічні асоціації в Копері та Єсеницах. Для босняків лілія – це квітка з символічним, історичним значенням, адже у середньовіччі золоту лілію як символ перейняли місцеві босняцькі правителі. З 1996 року ця асоціація (як з точки зору членства, так і з точки зору діяльності) стала товариством етнічних босняків. Більшість згаданих товариств у Словенії практично повністю складаються з представників етнічної групи, яка ідентифікує себе як босняки (Buras-Marciniak, 2016, p. 100-101).

Діяльність асоціацій босняків у Словенії ми можемо прослідкувати за їх статутними положеннями та програмними документами. Ця діяльність різко відрізняється від напрямків функціонування громадських об'єднань інших національних меншин Словенії, головним чином через те, що ми можемо чітко виділити дві різні фази цієї діяльності. Перша співпадає з періодом військових дій у Боснії та Герцеговині, а інша фаза (починаючи з 1996 року) в основному за змістом схожа на діяльність товариств інших національних меншин. У період 1992-1995 рр. діяльність босняцьких товариств була зосереджена на допомозі та підтримці своєї історичної батьківщини –

Боснії та Герцеговини, а саме: організація постійної допомоги у сферах транспортно-кадрового забезпечення, прийом поранених, що прибували на лікування до Словенії, фінансова та інша допомога боснійським біженцям (особливо з Сребрениці та Жепи), збір різних форм гуманітарної допомоги, організація гуманітарних конвоїв, кампаній по здачі крові тощо.

Поряд із цим, з 1992 року розгорнулася певна соціальна діяльність, яка в основному притаманна всім організаціям національних меншин – виховання національної самоідентифікації, збереження самобутності та культури в самому широкому сенсі. З 1996 року, тобто з моменту завершення війни у Боснії та Герцеговині, значно знижується рівень участі словенців у діяльності асоціації. Навіть люблянська ЛЛЛІА стає все більш чисто етнічним босняцьким товариством – залишилася лише назва, яка включає традиційне формулювання про босняцько-словенську дружбу. ЛЛЛІА продовжує організовувати громадські заходи з літературною секцією та спортивними змаганнями. Особлива увага приділяється традиційному фольклору (Botonjić, Baltić, 2014, p. 70-74).

Згадаємо ще одне босняцьке товариство, яке було дуже активним упродовж десятиліть і, можливо, навіть було одним з найчисельніших у Словенії свого часу – мова йде про асоціацію в Єсенице. На початку 1993 року до неї вступило близько 2000 членів, що складає половину всіх босняків Єсенице згідно перепису 1991 року. Проте, цей початковий ентузіазм знизився з плином часу і через 10 років тільки 120 членів були в стані сплачувати членські внески. Серед інших причин, що не надихали на активну діяльність – тривалі обіцянки про фінансову допомогу від держави на будівництво приміщення для асоціації. Вони отримали лише будівлю від муніципалітету, яку ділять зі спортивною організацією, проте членам босняцької асоціації довелося вкласти величезні кошти в ремонт цього приміщення. Не дивлячись на всі перепони, босняки Єсенице ведуть активну громадсько-культурну діяльність – мають цілих 3 фольклорних колективи та власний хор з 15 солістів (Kšdb Biser Jesenice).

Що стосується безпосередньо політичної

активності, то з травня 1991 року у Словенії діє мусульманська (босняцька) політична партія під назвою Партія демократичної дії. Варто відзначити, що це не оригінальна політична партія з оригінальними ідеями – це відділ однойменної партії, яка була створена у Сараєво в 1989 році. Словенський відділ було сформовано у Велене – місті з традиційно великою концентрацією босняцького населення. Однак, під час свого заснування партія була внесена до реєстру політичних організацій тільки у Любляні, де і знаходився штаб до 1993 року. Однак, за рішенням позачергового з'їзду партії офіс у 1994 році перемістився до Єсенице. Партія приймала участь у виборах на місцевому рівні та навіть до Національного зібрання. Її кандидати отримували місця в муніципалітетах Велене та Єсенице. Більш помітних політичних результатів вони не добилися через брак коштів та відсутність коаліції (Mudde, 2005, p. 230, 243).

Чорногорці у Словенії об'єднані у три основні товариства: Чорногорське культурно-мистецьке та спортивне товариство «Морача» (Крань), Земляцьке товариство «Ізвор», Земляцьке товариство «санджак». Цікаво, що два з трьох товариств засновані босняками та культивують босняцьку культуру. Єдина асоціація у Словенії, яка об'єднує чорногорців власне за етнічною ознакою та відчуттям приналежності до Чорногорії – асоціація «Морача». Станом на 2000-і рр. асоціація нараховувала близько 150 членів, з яких 16 – словенці. Чорногорці, що є членами товариства – переважно мешканці міста Крань, його околиць та Любляни. В основному це робітники з середньою освітою. Ініціатором та незмінним президентом асоціації є Чедо Жуканович.

Товариство сфокусоване на вихованні молоді, просуванню культури та звичаїв своєї батьківщини, прагненні продемонструвати іншим звичаї, традиційні та культурні цінності чорногорців. Члени асоціації дуже пишаються роботою своєї фольклорної секції та організацією традиційних чорногорських вечорів. Працюють також секції шахів, фольклору, футболу та альпінізму (Prelević).

Хорвати. У Словенії діють наступні хорватські товариства: Люблянське хорватське товариство, Люблянський

хорватський культурний центр, Хорватське культурне товариство у Маріборі, Хорватська культурна асоціація Ново Место, Хорватське культурне товариство «Меджимур'є» (Любляна), Хорватське культурне товариство «Меджимур'є» (Велене), Хорватське товариство «Істрія» (Піран), Хорватське товариство «Камушина» (Шкоф'є Лока), Товариство Хорватського демократичного союзу (Любляна), Хорватське товариство емігрантської громади (Єсенице).

Перш за все, варто відзначити високу ступінь організації хорватських товариств та асоціацій. Більша частина членів хорватських громадських об'єднань має університетську освіту – особливо це стосується товариств у Любляні, Ново Место, Пірані. Всі 10 асоціацій почали свою роботу ще в СФРЮ, проте більшість їх була розпущена та відновила свою діяльність після 1993 року. Всі об'єднання входять до Асоціації хорватських товариств Республіки Словенія. У своїй діяльності вони реалізують такі основні цілі та завдання: об'єднують не тільки словенських хорватів, але й громадян інших національностей задля поширення хорватської культури та зміцнення дружби між народами; сприяти зміцненню зв'язків між Хорватією та Словенією; підтримувати зв'язок з іншими асоціаціями хорватів по всьому світу; турбуватися про освіту своїх членів – особливо у сфері вивчення хорватської мови; сприяти реалізації прав хорватів у Республіці Словенія та інших країнах, а також надавати професійну юридичну допомогу своїм членам у цьому питанні; просувати хорватську культурну спадщину у словенському культурному просторі (Savez hrvatskih društava u Sloveniji).

Македонці у Словенії створили 9 культурних асоціацій (МКА): МКА «Македонія» (Любляна), МКА «Вардар» (Железники), МКА «Охридська перлина» (Нове Горице), МКА «Св. Кирил та Мефодій» (Крань), МКА «Св. Климент Охридський» (Любляна), МКА «Кочо Рацин» (Ізола-Копер), МКА «Ватрослав Облак» (Целе), МКА «Біль'яна» (Марібор), МКА «Ілinden» (Єсенице).

У згаданих товариствах кількість активних членів коливається від кількох десятків до кількох сотень. Практично всі товариства були створені у 1992 році і тоді

ж приєдналися до Асоціації македонських культурних товариств. За територіальним принципом македонські асоціації покривають практично всю територію Словенії де проживає достатня кількість македонців, що займають активну громадянську позицію.

У діяльності асоціацій македонців переважає культурний напрямок – фольклорні колективи, театральні-декламаційні секції, хори, вокально-інструментальні ансамблі та спортивні секції (міні-футбол, шахи). Товариства організовують також низку культурно-просвітницьких заходів: виставки македонських та словенських митців, презентації літературних видань, видання двомовного македонсько-словенського словника, організація виступів македонських колективів, поетів, письменників, видатних македонських політичних та культурних діячів. У кожній македонській культурній асоціації є свій річний робочий план, який дає можливість краще координувати у часті у спільних проектах та заходах.

У 1992 році на основі двосторонньої угоди між Словенією та Македонією та при підтримці МКА у Крані, Нове Горице, Любляні та Маріборі проводяться додаткові заняття з македонської мови по 3 години на тиждень. Асоціація координує також реалізацію 5 проектів, які фінансуються Міністерством культури Словенії. У своїй роботі МКА є фінансово та програмно незалежною організацією, а відповідальність за всі операції несе тільки перед своїми членами. Робочим органом організації є Асамблея, до якої кожне товариство делегує по 5 своїх членів (Dimitrievski, 2014, p. 7-12) (Makedonsko kulturno društvo Biljana).

Серби. Як і у випадку босняків, сербські товариства у Словенії частково входять до Асоціації сербських товариств (АСТС), а частково ні. У 2000-х роках серби Словенії були об'єднані у 7 товариств: Сербська культурна спільнота Любляни, Товариство «Михайло Пупін» (Любляна), Товариство «Слог» (Нове Горице), Асоціація «Брдо» (Крань), Товариство Св. Сави (Крань), Товариство «Вук Караджич» (Радовлиця), Товариство «Десанка Максимович» (Целе). Окремі сербські товариства у Маріборі, Постойні, Храстинку та одне в Любляні – не є членами Асоціації. Більша частина товариств словенських сербів була

сформована між 1990-1995 рр. Асоціація сербських товариств почала свою діяльність у 1995 році.

На початку існування поточна діяльність Асоціації була присвячена організації культурно-розважальних заходів, гуманітарним місіям. Пізніше Асоціація домогалася визнання достойного соціального статусу сербської спільноти у Республіці Словенія. Були створені базові умови для початкових уроків рідної мови, видання інформаційного бюлетеня тощо. Більшість членів перерахованих товариств складають робітники – особливо це стосується промислових регіонів Словенії (Крань, Целе). Варто відзначити значну кількість пенсіонерів серед членів асоціацій. Ми вже згадували, що не всі сербські товариства входять до АСТС. Причина криється у тому, що Асоціація сербських товариств має надто масштабну, ідеалізовану, а отже неможливу до виконання програму роботи. Вона також не представляє всіх сербів Словенії – так вважають самі члени окремих сербських культурних товариств. Жодне сербське товариство не має постійних джерел фінансування і не підтримується урядом держави-метрополії. Що стосується статистики, то офіційними членами Асоціації є не більше 1500 осіб (Prelić, 2009, р. 64-65) (Zvezi Srbov Slovenije).

У червні 2019 року серби Словенії об'єдналися у нову парасолькову організацію – Асоціацію сербів Словенії. Самі члени називали її єдиним законним об'єднанням сербів Словенії, оскільки в АСТС були представлені 25 сербських товариств всіх рівнів. Очолив нову організацію юрист з Любляни Марко Сладоевич. Нова асоціація задекларувала всебічну підтримку та збереження сербської самобутності у Словенії, а також налагодження зв'язків з метрополією (Stanić Gjorgjievskaja).

Висновки

Не дивлячись на той факт, що з часу проголошення незалежності Республіки Словенія минуло кілька десятиліть, становище так званих «нових» меншин анітрохи не змінилося. Досі мігранти з країн колишньої Югославії знаходяться у

напівлегальному статусі – це однаковою мірою стосується мігрантів першого та наступних поколінь. З усіх республік колишньої СФРЮ Словенія завжди вважалася однією з найбільш розвинених – через свою близькість до Західної Європи та сталі транскордонні зв'язки з сусідами (Австрією, Італією тощо). Не дивно, що під час Югославської кризи до республіки почався приплив мігрантів з менш успішних частин колишньої соціалістичної федерації. Вони намагалися знайти у Словенії прихисток, роботу, використати її як трамплін для подальшої міграції до країн Західної Європи, але так чи інакше – значна кількість мігрантів залишилася на території республіки, сподіваючись на легалізацію свого перебування у майбутньому.

Офіційна Любляна з самого початку зайняла чітку позицію щодо нових меншин, вважаючи їх прямою загрозою титульній нації та автохтонним меншинам (італійцям та угорцям). Сама концепція автохтонізму виникла як захисна реакція на приплив мігрантів з Балкан. Чим далі від центру, тим більш ксенофобськими були настрої місцевого політикуму до колишніх співгромадян по СФРЮ. Задля захисту своїх прав, збереження мови, культури та запобігання асиміляції представники меншин-вихідців з колишньої Югославії досить швидко об'єдналися у громадські та культурні організації, багато з яких почали свою діяльність ще до 1991 року, проте переважна їх більшість зосередилася на просвітницькій та гуманітарній місії. Окремі спроби політизації громадсько-політичних об'єднань можна вважати спорадичними, несистемними, не більше ніж пробою сил, яка не мала перспектив. Справа була у відсутності чіткої політичної платформи, широкої підтримки не тільки серед меншин, алей представників титульної нації. Наразі, ми можемо констатувати вкрай низький рівень політичної участі та повну відсутність репрезентації невизнаних меншин у політичній системі Словенії, а політика словенського уряду у цьому питанні додатково поглиблює процеси стагнації.

REFERENCES

- Banjanac Lubej, S. Berishaj: Slovenska uradna politika je bila leta 1989 prvi zaveznik kosovskih Albancev. Retrieved from <https://www.rtvlo.si/slovenija/30-let/koscki-sestavljanke/berishaj-slovenska-uradna-politika-je-bila-leta-1989-prvi-zaveznik-kosovskih-albancev/489580>.
- Botonjić, A., & Baltić, A. (2014). V objemu dveh domovin : 20 let delovanja Društva bosansko-hercegovskega in slovenskega prijateljstva Ljiljan. (p. 222). Ljubljana.
- Buras-Marciniak, A. (2016) Muzułmanie w Słowenii. Islam w krajach południowosłowiańskich. Łódź.
- Dimitrievski, I. (2014). 20 let uspešnega delovanja Zveze makedonskih kulturnih društev Slovenije: 1994-2014. Ljubljana.
- Jalušič, V. (2001). Xenophobia or Self-Protection? Intolerance Monitor Report. Ljubljana.
- Jalušič, V. (2003). Organized innocence. The Erased. Organized Innocence and the Politics of Exclusion. Ljubljana.
- Kalčič, Š. (2005). Changing Contexts and Redefinitions of Identity among Bosniaks in Slovenia. *Balkanologie*. IX. № 1-2, 149-171.
- Komac, M. (2003). Vorstvo „novih” narodnih skupnosti v Sloveniji. *Rozprave in gradivo*. 43, 6-33.
- Korzeniewska-Wiszniewska, M. (2017). Polityka Republiki Słowenii wobec kryzysu migracyjnego w Europie. *Studia Środkowoeuropejskie i Bałkanistyczne*. XXV, 259-289.
- Kržišnik-Bukić, V. (2008). Narodnomanjšinsko vprašanje v Sloveniji po razpadu Jugoslavije: O družbeni upravičenosti priznanja statusa narodnih manjšin Albancem, Bošnjakom, Črnogorcem, Hrvatom, Makedoncem in Srbom v Republiki Sloveniji s predlogi za urejanje njihovega narodno manjšinskega položaja. *Razprave in gradivo*. 56(57), 120-157.
- Kšdb Biser Jesenice. Retrieved from http://www.biser-jesenice.si/?fbclid=IwAR2S1SaxGGv9_bShe0En0ys7MlIXYwC-qwJJ250fR_aY0fsbixfomFK8KfQ.
- Makedonsko kulturno društvo Biljana. Retrieved from <http://mkd-biljana.org/index.php/2015-11-28-08-53-26>.
- Mudde, C. (2005). *Racist Extremism in Central and Eastern Europe*. London-New-York.
- Pajnik, M. (2016). Nationalizing Citizenship. The Case of Unrecognized Ethnic Minorities in Slovenia. *Ethnic Minorities and Politics in Post-Socialist Southeastern Europe*. Cambridge.
- Pajnik, M., Bajt, V., & Herič, S. (2010). Migranti na trgu dela v Sloveniji. *Dve domovini*. 32, 151-167.
- Population Number and Structure. Retrieved from <https://www.stat.si/StatWeb/en/Field/Index/17/104>.
- Prelević, S. Za črnogorsko nošo in gusle je Čedo Đukanović najel posojilo. Retrieved from <http://www.times.si/slovenija/za-crnogorsko-noso-in-gosli-je-cedo-ukanovic-najel-posojilo--23c02f8f934627dec3ffecefb708d3797476c1e1.html>.
- Prelić, M. (2009). The Serbs in Slovenia: a New Minority. *Bulletin of the Institute of Ethnography SASA*. LVII (2), 53-68.
- Sardelić, J. (2012). Constructing „new” minorities: an evaluation of approaches to minority protection in post-socialist Slovenia from the perspective of liberal multiculturalism. *Razprave in gradivo*. 67, 100-122.
- Savez hrvatskih društava u Sloveniji. Retrieved from <https://www.shds.si/drustva/>.
- Stanić Gjorgjievski, T. Srbi združeni v novi krovni organizaciji – Zvezi Srbov Slovenije. Retrieved from <https://www.rtvlo.si/slovenija/srbi-zdruzeni-v-novi-krovni-organizaciji-zvezi-srbov-slovenije/492679>.
- Žitnik, J. (2004). Immigrants in Slovenia: Integration Aspects. *Migracijske i etničke teme*. 20. 2-3, 221-241. Zvezi Srbov Slovenije. Retrieved from <https://www.ssds.si>.

Moroz OlgaPh.D. student, <https://orcid.org/0000-0002-6094-5765>, pakhomenko.s@ukr.net

Стаття надійшла / Article arrived: 25.05.21

Схвалено до друку / Accepted: 29.06.21

Леонід Панасюк*Київський університет імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)***Ідеологія «Русского мира» і українська мова (імперська доба)**

В статті розглядається стан української мови крізь призму становлення та розвитку «Русского мира» часів Російської імперії. Розкривається зміст російського геополітичного концепту – ідеології «Русского мира», що своїм культурним підґрунтям має російську мову та російську культуру.

Підкреслюється, що московська мова та відповідна культура були відсутні на українських теренах за часів Литовсько-Руської державності та в Речі Посполитій.

В статті зазначається, що найзначнішим підґрунтям поширення української мови є державна форма організації суспільства. Національно-культурне піднесення в Україні дало можливість стати на шлях створення та розвитку національної державності, що відкривало нові можливості для розвитку української культури та мови.

Здійснено огляд розвитку української мови в політичній, освітній та релігійній царинах. Розкрито значні здобутки українства на шляху збереження русько-української культури в боротьбі з «латинським світом» внаслідок створення національної мережі народних освітніх закладів: братських та козацьких (січових), а також монастирських та церковно-парафіяльних шкіл, в яких вагоме місце відводилось українській мові.

Автор відзначає чільне місце народної мови в межах конфесійної практики, перекладу релігійних текстів та україномовної проповіді, адже це значно піднімало престиж народної мови в суспільстві та православному світі.

Показано, що становлення московсько-російської державності безпосередньо пов'язане з формуванням світопростору «Русского мира» – експансіоністська політика «збирання руських земель», іменування московських царів себе як «государів всея Руси», впровадження в життя ідеї «Москви як Третього Риму» тощо.

Пропонується аналіз впливу уніфікаційної політики Російської імперії в політичній, релігійній та освітній сферах суспільного життя, за якої було повністю витіснено українську мову з адміністративно-політичного вжитку внаслідок ліквідації козацької автономії (Гетьманщини); з церковної сфери внаслідок витіснення народної мови з богослужбової практики; з освітньої сфери через створення та формування імперської освітньої системи, що призвело до вкрай низького рівня освіти серед українців.

Підкреслюється, що формування світопростору «Русского мира» унеможливило вільний розвиток народів Російської імперії, особливо близькоспоріднених мовно й культурно українців та білорусів.

Ключові слова: ідеологія, «Русский мир», українська мова, Російська імперія, уніфікація, асиміляція.

Leonid Panasiuk*Borys Hrinchenko Kyiv University (Kyiv, Ukraine)***The Ideology of the “Russian World” and the Ukrainian Language (Imperial Period)**

The article examines the state of the Ukrainian language through the prism of the formation and development of the «Russian world» of the times of the Russian Empire. The content of the Russian geopolitical concept – the ideology of the «Russian world», which is based on Russian language and Russian culture – has been revealed.

It is emphasized that the Moscow language and the corresponding culture were absent on Ukrainian territory during the Lithuanian-Russian statehood and the times of the Commonwealth.

The article notes that the most significant basis for the spread of the Ukrainian language is the state form of society organization. National and cultural rise in Ukraine provided an opportunity to embark on the path of creation and development of national statehood, which opened up new possibilities for the development of Ukrainian culture and language.

The development of the Ukrainian language in the political, educational and religious spheres is examined. Significant achievements of Ukrainians in preserving Rus-Ukrainian culture in the struggle against the «Latin world» due to the creation of a national network of public educational institutions have been revealed; the following institutions were created: fraternal and Cossack (Sich), as well as monastic and church-parish schools, in which the Ukrainian language played an important role.

The author emphasizes the prominent place of the folk speech within the confessional practice, translation of religious texts and Ukrainian-language sermons, because it significantly raised the prestige of the folk speech in society and the Orthodox world.

It is shown that the formation of Moscow-Russian statehood is directly related to the formation of the world space of the «Russian world» – the expansionist policy of «gathering Russian lands», naming Moscow tsars as «sovereigns of all Russia», implementing the idea of «Moscow as the Third Rome», etc.

An analysis of the influence of the unification policy of the Russian Empire in the political, religious and educational spheres of public life, under which the Ukrainian language was completely pushed out of administrative and political use due to the liquidation of the Cossack autonomy (Hetmanate), of the church sphere as a result of the displacement of the folk speech from liturgical practice, of the educational sphere through the creation and formation of the imperial educational system, which led to an extremely low level of education among Ukrainians is proposed.

It is emphasized that the formation of the world space of the «Russian world» made it impossible for the peoples of the Russian Empire, especially Ukrainians and Belarusians who were the closely related linguistically and culturally, to develop freely.

Keywords: *Ideology, «Russian World», Ukrainian Language, Russian Empire, Unification, Assimilation.*

Визначення проблеми.

«Русский мир» розглядається передусім як сучасний ідеологічний феномен, що спирається на російську мову, російську культуру (Неймарк, 2015, с. 92–93). Однак потребує прискільки уваги його становлення й розвиток в контексті формування власне великоросійської державності та російської культури – з одного боку, та співіснування із сусідніми культурами, зокрема – українською, з іншого; а, отже, спрямовує наукові пошуки вглиб віків, що й визначило мету дослідження.

Аналіз дослідження та публікацій.

У річищі формування «Русского мира» відбувалось становлення наук про мову в Російській імперії, де близькоспорідненим мовам (українській та білоруській) відводилось місце етнографічних діалектів, однак О. Потебня вперше підняв питання про вивчення явищ мови в екстралінгвістичному, головню – етнічному та соціально-культурному аспектах (Потебня, 1989, с. 54). Ним були здійснені спроби вирішення проблеми взаємовідносин мови та культури, згубні ж наслідки денаціоналізації в процесі послаблення зв'язку зі своєю культурною спадщиною, вважав дослідник, спричиняють до втрати мови (Потебня, 1992, с. 73).

Попри значний внесок вітчизняної соціогуманітаристики у вивчення та збереження української мови, потрібно відзначити тих дослідників, які здійснювали свою діяльність в імперських умовах. У другій половині XIX ст. плідно працювали видатні українські мовознавці: П. Житецький, К. Михальчук, М. Сумцов тощо. Зокрема, К. Михальчук уклав першу діалектологічну карту української мови. Видатний український етнограф,

фольклорист і літературознавець М. Сумцов залишив близько 800 наукових праць з українського мовознавства, літератури і фольклору.

Основний матеріал.

Починаючи аналіз впливу «Русского мира» на українську мову, культуру та національний розвиток загалом, потрібно чітко визначити хронологічні межі розвідки, початком яких є події, пов'язані з Визвольною війною під проводом Богдана Хмельницького. Зрозуміло, що за Литовсько-Руської доби, котра охоплює період від 1320 до 1596 року, а тим більше – в Речі Посполитій, – годі говорити про поширення московської мови та культури на українських землях.

Україна-Русь, підкреслює О. Ткаченко, ніколи не була відсталою, напівдикомою провінцією, відомо багато (цілком об'єктивних) свідчень мандрівників, що відвідували Україну, які висловлювали захоплення поширенням тут (навіть серед жінок) письменності (Павло Алепський, XVII ст.) і пізніші (уже з початку XVIII ст.) дорожні враження мандрівників-іноземців, які порівнювали Україну (на противагу тодішній Росії) із країнами Європи за цивілізованістю, ввічливістю, охайністю, порядком, що панував тут навіть серед селян (Ткаченко, 2006, с. 93).

Наприклад, в Гетьманщині на середину XVIII ст. налічувалося понад 1 тис. шкіл, причому кожна сільська школа з українською мовою викладання припадала в середньому на 746 душ, що значно перевищувало відповідний показник по Росії (Гуржій та Чухліб, 1999, с. 145), де у 1782 р. нараховувалося лише 8 народних шкіл, в яких навчалися 518 учнів, а на кінець

століття – 288 шкіл та 22 220 учнів (без урахування різних форм приватної освіти) (Гуркіна, 2001, с. 15).

Українці спромоглися створити потужну освітню мережу, очолювану Києво-Могилянською колегією, що доволі ефективно протистояла ополяченню та окатоличенню широких верств населення. До неї варто віднести братські школи, де навчання проводилось церковнослов'янською і книжною українською мовами (Сімонок, 1998, с. 25) та козацькі (січові) на вільних від польського впливу землях, а також монастирські й церковно-парафіяльні. До речі, у братських школах було вперше впроваджено граматику церковнослов'янської мови «Грамматика славенская», яку в 1618–1619 рр. написав видатний вчений Мелетій Смотрицький. Згадана граматика слугувала нащадкам майже впродовж століття як зразковий посібник у навчанні грамоти (Дроб'язко, 1997, с. 20).

Внаслідок національно-культурного розвою другої половини XVI ст. українська мова стає мовою літератури та освіти, активно використовується в межах конфесійної практики, що підвищує її статус, призводить до повноцінного функціонування як мови літературної. Українська церква того часу, пише І. Огієнко, пишалася церковною проповіддю живою народною мовою, чого не знала церква Московська. Активно поширюється діяльність з перекладу релігійних текстів на живу українську мову (Огієнко, 2007, с. 133–134). Значне українське піднесення дало можливість не лише протистояти «латинському світові», а й з XVII ст. стати духовно-культурним центром православно-слов'янського світу, втілюючи в життя ідею «Київ – другий Єрусалим».

І, нарешті, найбільше можливостей для політичного, соціального і культурного поширення й розвитку українська мова могла набути внаслідок формування та утвердження української державності, адже внутрішня адміністрація козацької держави – як тільки вона була утворена – не допускала втручання з боку Московії (Когут, 1996, с. 66), – зрозуміло, що мовою української вертикалі влади була не польська та не російська мова.

Разом з тим, від другої половини XVII ст. форми взаємодії України й Московського царства почали різке змінюватись внаслідок експансіоністських прагнень «збирання руських земель» (вже з кінця XV ст. московські князі почали називати себе «государями всея Руси», доводячи власні претензії на спадок Київської Русі та провокуючи загострення відносин з Великим князівством Литовським і Коронаю Польською), зокрема, на підставі ідеї «Москви – Третього Риму», яка починає активно продукуватися саме напередодні Визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького.

Після Андрусівського мирного договору 1667 р. та Вічного миру 1686 р. Україна опинилась розколотою територіально, політично і культурно, а національні прагнення української еліти зосередились на збереженні козацької автономії, що значно спрощувало уніфікаційні наміри Росії. Від Петра I до Катерини II Україна зазнала поступового й неухильного нівелювання адміністративно-правових та соціокультурних відмінностей, яке призвело до повної інтеграції у світопростір Російської імперії, «Русского мира» і не могло не вплинути на занепад української культури й мови внаслідок витіснення з адміністративно-політичної та релігійної сфер, а також до значного звуження її можливостей як засобу соціальної комунікації.

А. Погрібний зазначає, що саме за Березневими статтями, в 1658 р. московські війська разом із своєю мовою вперше чисельно прибули в Україну (Погрібний, 2003, с. 41). А згодом, у 1763 р. в Гетьманщині було 6 стрілецьких, 2 драгунських і 8 піхотних полків; загалом – 19 981 чоловік, що потребували 902 офіцерських і 10 556 солдатських квартир. Якщо брати до уваги той факт, що в Гетьманщині було лише 29 025 міських і сільських господарств, де могли стояти війська, то виходило, що на кожні три господарства припадало два російські солдати або по дві офіційні квартири на кожні п'ять господарств (Когут, 1996, с. 104–105). Таким чином накидалися активні мовні контакти українського населення і представників збройних сил Російської імперії, що чітко визначало домінуючий статус однієї та підлеглий – іншої мови.

В контексті складних міжконфесійних відносин в Україні XVI – XVII ст., які визначались наслідками Люблінської унії та активним наступом католицизму, Українська православна церква (Київська митрополія), котра до 1686 р. залишалася в якості автокефальної (екзархату) помісної церкви Константинопольського Патріархату, після розколу 1458 р. на Київську та Московську митрополії (не маючи з останньою ніяких відносин з того часу), змушена була звернутися за підтримкою. Від 20-х рр. XVII ст. стосунки між православною верхівкою українського духовенства та російськими урядовими і церковними колами набрали політичного відтінку, а з переходом Київської митрополії під юрисдикцію Московського патріарху, церква була фактично виключена з національно-формуючих факторів і перетворювалася на знаряддя денационалізації (Горбаченко, 2001, с. 54).

Вже у 1627 р. Московський патріарх Філарет видав перший указ, який забороняв українське письменство, не допускав поширення друкованих книг українською мовою (Степаненко, 1998, с. 115). З кінця XVII ст. заборонна політика російського уряду була спрямована на уніфікацію церковних відмінностей, в першу чергу – мовних:

1720 р. – Указ Петра I про заборону друкувати в Малоросії будь-які книги, крім церковних, які потрібно «для повного узгодження з великоросійськими, з такими ж церковними книгами справляти..., щоб ніякої відмінності й особливого наріччя в них не було».

У 1721 р. – Петро I скасував Московський патріархат, замінивши його державною структурою – Святійшим Синодом, цілковито підпорядкованим царській владі, який того ж року отримав необмежені права контролювати книговидавничу діяльність, пильно слідкувати за «особым наречием» (мається на увазі українська мова).

У 1726 р. – указ Петра I був підкріплений постановою Св. Синоду: «Впредь, какия церковныя книги когда печататься будут (на Україні), велеть накрепко смотреть, дабы всё правописание в литерах и в просодиях (наголосах) происходило против (згідно) великороссийских печатей...».

1769 р. – указ московського Св. Синоду про вилучення в населення українських букварів та українських текстів з церковних книг. Того ж року Російською православною церквою заборонено друкувати та використовувати український «Буквар».

1784 р. – Київський митрополит С. Миславський наказав, аби в усіх церквах дяки та священники читали молитви і правила службу Божу «голосомъ, свойственным русскому наречию».

1786 р. – виданий царський указ про запровадження спеціальної духовної цензури для книг релігійного й філософського змістів.

Уніфікаційна політика Москви в релігійній сфері після секуляризаційних заходів Катерини II 1786 р. призводить до того, що богослужбові відправи здійснюються з російською вимовою, а проповіді виголошуються лише російською мовою. Всі національні особливості української церкви послідовно знищувались. Синодальний устрій російської церкви, що зберігався 197 років (1721–1918 рр.) надовго перервав природні мовні процеси, які відбувались на українських землях. Перетворивши Російську православну церкву (РПЦ) на інструмент державної політики та засіб формування «Русского мира», правлячі кола Росії реалізовували з її допомогою триєдине гасло «самодержавство, православ'я, народність».

Кардинальних змін зазнала українська мова в освітній царині. Найзначніші російські реформатори – Петро I та Катерина II – фактично знищили національну освіту в Україні, а за наказом останньої від 1765 р., російську мову уведено як офіційну, згодом вона стала мовою викладання (Сірополко, 2001, с. 145). З 1784 р., після Указу 1763 р. про заборону викладання українською мовою, викладацька діяльність у Києво-Могилянській академії здійснюється російською.

Запровадження кріпосного права призвело до закриття існуючих шкіл, значного занепаду освіти в Україні. Селянські діти, тим більше діти кріпаків, позбавлялися права навчатись в школі.

У 20–50-х рр. XIX ст. уряд став широко втілювати в життя становий принцип освіти, за яким найнижчі верстви населення не допускались до середньої та вищої ланок

освіти – гімназій і університетів.

Саме з 30-х рр. XIX ст. в Російській імперії починає здійснюватися освітня політика під керівництвом міністра освіти С. Уварова, що ідеологічним підґрунтям мала принципи «православ'я, самодержав'я, народність» (Гуркіна, 2001, с. 18–19).

Основними етапами включення українців до світопростору «Русского мира» за допомогою освітньої політики варто визначити наступні заходи:

1863 р. – Циркуляр міністра внутрішніх справ П. Валуєва про заборону видавати підручники, літературу для народного читання та книжки релігійного змісту українською мовою.

1864 р. – Статут початкової школи: навчання має провадитись лише російською мовою.

1876 р. – Указ Олександра II (Емський указ) про заборону ввозу до імперії будь-яких книжок і брошур «малороссийским наречием». заборону друкування оригінальних творів і перекладів, крім історичних документів та творів художньої літератури, в яких наказано не допускати жодних відхилень від загальноновизнаного російського правопису. Заборонялися також сценічні вистави й читання та друкування текстів до нот українською мовою!

1881 р. – заборона викладання у народних школах та виголошення церковних проповідей українською мовою.

1892 р. – заборона перекладати твори з російської мови на українську.

1908 р. – Указом Сенату Російської імперії українськомовна культурна й освітня діяльність оголошена шкідливою, бо «може викликати наслідки, що загрожують спокою і безпеці».

1914р.–заборонавокупуванійросійською армією Галичині та на Буковині друкування книг, газет і журналів українською мовою, розгром товариства «Просвіта», гоніння на Українську Церкву.

Відтак, аналізуючи результати такої політики, більшість дослідників відзначають вкрай низький рівень освіти населення Російської імперії: у XIX ст. – 18,8% (за іншими відомостями – від 20% до 29%) мешканців України віком більше 10 років вміли читати. Серед власне українців цей показник був ще нижчий – лише 13%

(Михайлюк, 2005, с. 52).

Про стан та ставлення до української мови у вже сформованому світопросторі «Русского мира» промовисто говорить відношення до діяльності Тараса Шевченка. Перші видання «Кобзаря» і «Гайдамаків» Т. Шевченка побачили світ у Москві, але не сприймалися широкими колами російської інтелігенції, адже були написані українською мовою. Багато російських видань рясніли замітками з приводу калічення російської мови, зокрема, у редакційній статті до четвертого числа журналу «Сын отечества» автори зазначали: «Мы всю малороссийскую поэзию считаем шалостью и прихотью. Как можно людям с дарованием заниматься такими пустяками. Писать малороссийские стихи не все ли равно, что учиться играть на балалайке. Пусть люди сомнительного дарования пишут как им угодно. Гребинке, например, можно посоветовать писать по-малороссийски. Но жаль видеть г-на Шевченко, когда он уродует русский язык «под хохлацкий лад» (Яременко, 2002, с. 242–244).

Проект великої російської нації, формування «Русского мира» передбачали асиміляцію представників підкорених народів Російської імперії (зокрема й українців), а кінцевою метою вбачалось створення єдиної національної держави, на основі російської («русской») культури (Российское образование, 1994, с. 236).

Висновки.

Отже, народна мова стала одним з найвагоміших чинників формування української ідентичності, важливою складовою розвитку литовсько-руської державності, значним підґрунтям збереження русько-української культури в умовах покатоличення та ополячення Річчю Посполитою.

Активний розвиток та значне поширення народної освіти, ефективна просвітницько-перекладацька діяльність, використання живої мови у церковній практиці в контексті українського національно-культурного піднесення другої половини XVI ст. дозволило не лише чинити гідний опір «латинському світові», але й стати Україні на чолі православно-слов'янського світу, втілюючи в життя ідею «Київ – другий Єрусалим».

Згадані здобутки українства надовго залишились основою збереження культури та мови в процесі активного поширення світопростору «Русского мира» уже в межах Московського царства-Російської імперії, незважаючи на ліквідацію найзначнішого підґрунтя національно-культурного розвитку – національної державності.

В процесі становлення московської державності, «збирання руських земель», продукування й втілення в життя ідеї «Москви як Третього Риму» організаційні процеси йшли в напрямку формування «Русского мира», зокрема, й шляхом ідеологічного обґрунтування «права» на Україну, а, отже, всупереч українському націотворенню та духовно-культурному розвою. Показовим є розвиток взаємовідносин Київської та Московської православних церков, – від сподівань підтримки й допомоги єдиновірців у скрутний для України час до повної уніфікації церковної сфери внаслідок ліквідації української автокефалії та заборони української мови в богослужбовій практиці.

Втрата політичної форми організації українства, ліквідація територіальної цілісності, поділ між Польщею і Московією, зрештою, адміністративно-політична уніфікація в межах Російської імперії та ліквідація української автономії

(Гетьманщини) не залишили шансів народній мові на використання у найпотужнішій сфері – політичній.

Не менш трагічною виявилась доля української мови в освітній царині. Реформи Петра I та Катерини II, що для консервативної Росії стали прогресивним явищем, призвели до знищення мережі національної освіти в Україні, а становий принцип, запроваджений від 20–50-х рр. XIX ст. унеможливив широким верствам населення доступ до середнього та вищого освітніх шаблів. Разом з тим, втілення в життя шовіністичних уварівських принципів «православ'я, самодержав'я, народність» стало одним з найдієвіших чинників занурення дітей до «Русского мира».

Становлення «Русского мира» передбачало гомогенізацію народів імперії (зокрема, шляхом духовної експансії), жертвами якої стали передусім культурно та мовно близькі українці та білоруси, а інструментами якої були адміністративно-політична, церковна та освітня уніфікація, мова ж стала складовою політики асиміляції. Активне накидання «руськості» в процесі становлення абсолютної монархії в Російській імперії робило природний розвиток близькоспоріднених мов і культур неможливим.

REFERENCES

- Gorbachenko, T. (2001). Vplyv khystyianstva na stanovlennia pysemnoi kultury Rusi-Ukrainy: religiieznavcho-filosofskyi aspekt [The influence of Christianity on the formation of written culture of Russia-Ukraine: religious and philosophical aspect]. Kyiv: Vydavnychiy tsentr «Akademiia» [in Ukrainian].
- Gurzhii, O., Cykhib, T. (1999). Getmanska Ukraina [Hetman Ukraine]. T.8. Kyiv: Vydavnychiy dim «Alternatyvy» [in Ukrainian].
- Gurkina, N. (2001). Istoriia obrazovaniia v Rossii (X–XX veka) [History of education in Russia (X–XX centuries)]. SPb: SPbGUAP [in Russian].
- Drobiazko, P. (1997). Ukrainska natsionalna shkola: vytoky i suchasnist [Ukrainian national school: origins and modernity]. Kyiv: Vydavnychiy tsentr «Akademiia» [in Ukrainian].
- Kogut, Z. (1996). Rosiiskyi tsentralizm i ukrainska avtonomiia: likvidatsiia Getmanshchyny, 1760–1830 [Russian Centralism and Ukrainian Autonomy: The Liquidation of the Hetmanate, 1760–1830]. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
- Mykhailiuk, O. (2005). Vplyv osvity novoevropeiskogo typu na kulturu selianstva Ukrainy (pochatok XX sr.) [The influence of neo-European type education on the culture of the peasantry of Ukraine (early twentieth century)]. Ukrainskyi selianyn. Cherkasy: Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytsky. Vol. 9. 51–54 [in Ukrainian].
- Neimark, M. (2015). Russkii mir i geopolitika [Russian world and geopolitics]. Problemy postsovetского prostranstva. Vol. 2. 78–100 [in Russian].
- Ogiienko, I. (2007). Ukrainska tserkva [Ukrainian Church]. Kyiv: Nasha nauka i kultura [in Ukrainian].
- Pogribnyi, A. (2003). Svitovyi movnyi dosvid ta ukrainski realii [World language experience and Ukrainian realities]. Kyiv: «Medobory» [in Ukrainian].
- Potebniia, O. (1989). Slovo i mif [Word and myth]. Moscow: «Pravda» [in Russian].
- Potebniia, O. (1992). Mova. Natsionalnist. Denatsionalizatsiia. Stati i fragmenty [Language. Nationality. Denationalization. Articles and fragments.]. New-York: UVAN v USA [in Ukrainian].
- Rossiiskoe obrazovanie: istoriia i sovremennost [Russian education: history and modernity]. (1994). Red. Egorov S.

- Moscow: ITP & MIO RAO [in Russian].
- Simonok, V. (1998). *Movna kartyna svitu. Vzaiemodiia mov* [Linguistic picture of the world. Interaction of languages]. Kharkiv: Osnova [in Ukrainian].
- Siropolko, S. (2001). *Istoriia osvity v Ukraini* [History of education in Ukraine]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Stepanenko, M. (1998). *Istoriia ukrainskoi movy* [History of the Ukrainian language]. Kyiv: NAN Ukrainy, Ukrainskyi movno-inform. fond [in Ukrainian].
- Tkachenko, O. (2006). *Mova i Natsionalna mentalnist* [Language and national mentality]. Kyiv: Gramota [in Ukrainian].
- Yaremenko, S. (2002). *Do pytannia pro movnu sytuatsiiu v Ukraini (kinets XIX – pochatok XX st.)* [On the question of the language situation in Ukraine (late XIX – early XX centuries)]. *Ukrainoznavstvo*. Vol. 1-2. 242–244 [in Ukrainian].

Panasiuk Leonid

Dr.Sc., Assoc.Prof., <https://orcid.org/0000-0003-2904-1079>, l.panasiuk@kubg.edu.ua

Стаття надійшла / Article arrived: 27.05.21

Схвалено до друку / Accepted: 29.06.21

Віктор Міщук*Рівненський державний гуманітарний університет (Рівне, Україна)*

Національні інтереси та альтернативні інтеграційні проєкти держав Центральної Європи в межах ЄС у сучасний період

У статті розглядаються альтернативні до ЄС інтеграційні проєкти в державах Вишеградської групи. Увага акцентована на взаємодії національних інтересів вірогідних учасників та ініціаторів нового інтеграційного утворення. Окремо розглянута кореляція між регіональною європейською інтеграцією та альтернативними субрегіональними інтеграційними концепціями. В роботі виділяються теоретичні основи та практичне політичне втілення інтеграційних проєктів вироблених на просторах Центрального субрегіону Європи. Зокрема в державах Вишеградської групи: Польщі, Угорщині, Чехії та Словаччині. Пояснюються історичні причини виникнення певної геополітичної концепції, або ж відсутності такої в сучасній міжнародній політиці держав.

Досліджено недоліки та переваги для втілення у субрегіоні Центральної Європи проєктів Інтермарії, Ініціативи трьох морів, Великої Угорщини. Детально проаналізований генезис цих інтеграційних ініціатив, їх сучасний стан в теоретичній політичній науці та практичне втілення на міждержавній арені. Проаналізовано національні інтереси Угорщини, Чехії, Польщі та Словаччини у втіленні цих субрегіональних інтеграційних концепцій та взаємодія у їх впровадженні із регіональною європейською інтеграцією.

Висновки пропонують розглянути авторський погляд на реалістичність втілення тих чи інших альтернативних до європейської інтеграції геополітичних концептів. Прогнози сформовані на основі аналізу національних інтересів, в рамках заявлених інтеграційних проєктів, держав Вишеградської групи та відповідності траєкторії розвитку геополітичних концептів сучасному руху регіональної євроінтеграції.

Дані виявлені в ході дослідження можуть бути використані при подальшому вивченні проблематики європейської інтеграції в державах ЦЄ, аналізі міжнародної політичної ситуації в Центральній Європі, виявленні та дослідженні національних інтересів держав Вишеградської групи. А також при розробці та моделюванні прогностичних сценаріїв розвитку міждержавної політики в Центральній Європі та Євросоюзі загалом.

Ключові слова: національні інтереси, субрегіональні інтеграційні проєкти, євроінтеграція, Вишеградська група, Євросоюз, Інтермарія, Ініціатива трьох морів, Велика Угорщина

Viktor Mishchuk*Rivne State University of Humanities (Rivne, Ukraine)*

The National Interests and Alternative Integration Projects of Central Europe Countries within the EU in the Modern Period

The article considers the alternative to the EU integration projects in the Visegrad Group countries. Attention is focused on the interaction of national interests of probable participants and initiators of the new integration. The correlation between regional European integration and alternative subregional integration concepts is considered on a separate basis. The paper highlights the theoretical foundations and practical political implementation of integration projects developed in the subregion of Central Europe, in particular, in the Visegrad Group: Poland, Hungary, the Czech Republic and Slovakia. The historical reasons for the emergence of a certain geopolitical concept, or the absence of such concept in modern international politics of the states, are explained.

This study (research) aims to investigate the faults and advantages for the implementation of the Intermaria, Three Seas Initiative, and the Greater Hungary projects in the subregion of Central Europe. The genesis of these integration initiatives, their current state in theoretical political science and practical implementation in the interstate arena are analyzed in detail. The national interests of Hungary, the Czech Republic, Poland and Slovakia in the implementation of these subregional integration concepts and the interaction in their implementation with regional European integration are analyzed.

The conclusions suggest to consider the author's view on the realism of the implementation of certain alternatives to European integration geopolitical concepts. The forecasts are formed on the basis of the analysis of national interests, within the limits of the declared integration projects, the Visegrad Group and conformity of the trajectory of development of geopolitical concepts to the modern movement of regional European integration.

The data identified during the study can be used in further study of European integration in the countries of Central Europe, analysis of the international political situation in Central Europe, identification and study of national interests of the Visegrad Group, and also in the development and modeling of forecast scenarios for the development of interstate politics in Central Europe and the European Union as a whole.

Keywords: *National Interests, Subregional Integration Projects, European Integration, Visegrad Group, European Union, Intermaria, Three Seas Initiative, Greater Hungary*

Постановка проблеми.

Сучасна політична наука дещо розділено розглядає, здавалося б, пов'язані між собою інтеграційні процеси на регіональному та субрегіональному рівнях. Зважаючи на зріст євроскептичних настроїв в державах Центральної Європи ми вважаємо за потрібне дослідити альтернативні до Європейського Союзу субрегіональні інтеграційні проекти держав Вишеградської групи. Оскільки, детальне дослідження даної проблематики надасть можливість аргументовано оцінювати майбутні ризики загальноєвропейського проекту ЄС, а також спростить прогнозування в сфері міжнародної політики в державах Центральної Європи (ЦЄ).

В нашому дослідженні ми підтримуємо реалістичний підхід до міждержавної політики, тому аналіз альтернативних проектів інтеграції держав ЦЄ ми вважаємо тісно взаємопов'язаними із національними інтересами держав, що їх пропонують. Розглядаючи національні інтереси, як різновид зовнішньополітичної версії терміну «суспільний інтерес», що вказує на те, що найкраще для нації у відносинах з іншими державами, можемо визначити, що природним для субрегіону ЦЄ є вироблення своїх інтеграційних проектів. Оскільки, згідно попередніх досліджень помірний євроскептицизм є переважаючою політичною дійсністю, як у провідних політичних еліт ЦЄ, так і в суспільствах цих держав. З іншого боку, заклики до виходу з Унії у сучасному соціумі субрегіону є маргіналізованою політичною позицією. Таким чином розробка та розвиток альтернативних інтеграційних проектів в рамках ЄС є актуальною науковою та політичною дійсністю субрегіону ЦЄ.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Розвиток та дослідження альтернативних до ЄС інтеграційних проектів є важливою проблематикою в політичній аналітиці

субрегіону Центральної Європи. Серед авторів, що розкривають нам це питання виділяються польські дослідники геополітичного концепту Міжмор'я - Роберт Ішток та Томаш Козіак, історичний аспект цього ж проекту та його трансформацію в концепцію Інтермаріуму дослідив Окулевич Пйотр. Сучасний стан та перспективи розвитку Інтермарії розглянув Павел Укельський та Агнешка Орзельська-Стоцзек. Історичну перспективу та сучасний стан ідеї Великої Угорщини надав у своїй доповіді Марк Сіма та інші угорські науковці. В той самий час чеська школа політичної науки ретельно досліджує проблеми інтеграції в субрегіоні та можливісї участі в спільних ініціативах (П. Друлак, Р. Друлакова, В. Бенеш).

Основним недоліком даних робіт є їх окремішність та відсутність комплексного аналізу національних інтересів вірогідних учасників геополітичних концептів. Також лишається недослідженим питання взаємодії альтернативних проектів субрегіональної інтеграції між собою та із загальним інтеграційним вектором Євросоюзу.

Отже метою нашого дослідження є визначити альтернативні варіанти подальшого інтеграційного руху в державах ЦЄ та дослідити як вони корелюються із національними інтересами кожної із країн Центрального субрегіону Європи та регіональною європейською інтеграцією. Для детального розгляду кожного з досліджуваних інтеграційних проектів пропонується розділити цілісну ідею альтернативної європейської інтеграції субрегіону ЦЄ на дві складові, а саме – науковий, теоретичний елемент та фактичне втілення на політичній арені. Тобто, необхідно визначити коли та ким був запропонований проект інтеграції, а також якої форми набуває даний концепт на практиці, які політичні сили його підтримують та чи мають ці сили достатні важелі впливу на суспільство. Визначальним

критерієм в даному дослідженні є створення проєкту інтеграції в ЦЄ та суспільно політична підтримка даного концепту в певній країні субрегіону.

Таким чином маємо можливість проаналізувати, як досліджувані інтеграційні проєкти співвідносяться між собою в державах «Вишеградської четвірки» та чи є можливість вироблення спільної стратегії європейської інтеграції від країн субрегіону, як альтернативи домінантної на сьогодні інтеграційним ідеям західноєвропейської міжнародної політики.

Виклад основного матеріалу.

Однією із історичних польських інтеграційних ініціатив є проєкт «Міжмор'я». Як описують у своїй статті «Międzymorze as a Polish Geopolitical Concept» польські науковці Роберт Ішток та Томаш Козіак - концепція Międzymorze (на латині Intermarium), звана також «Третя Європа» дуже цікавий проєкт, що з'явився в польській зовнішній політиці протягом 30-х років минулого століття. Формування концепції відносять до епохи польської держави після Першої світової війни, коли концепт був досить успішним, і тому він обговорювався в польських історичних дослідженнях як частина польської дипломатичної історії, а також частина польського політичного мислення. Однак, ця концепція також є невід'ємною частиною польської геополітичної традиції. (Ištók & Koziak, 2009, s.89)

Досить часто авторство проєкту приписують Ю. Пілсудському – визначальному польському політичному діячу міжвоєнної епохи. Проте корені інтеграційного проєкту простягаються, аж до Середніх віків, а саме до інтеграції у т. зв. Ягеллонській концепції, яка призвела до з'єднання чотирьох країн: Польщі, Угорщини, Богемії та Литви під владою однієї династії в 15 столітті. Таким чином, проєкт Міжмор'я - це довготривала ідея, яка базувалася на геополітичних факторах, що впливають на даний субрегіон. Сучасне ж розуміння інтеграційного проєкту у польській політичній думці все ж таки відсилає до Пілсудського, що узагальнив дану ідею до створення великої конфедерації, яка охоплювала би території Польщі, країн Балтії, Фінляндії, Чехословаччини, Угорщини, Румунії, Югославії, Білорусі та України.

Ця концепція мала стати продовженням традицій польської державності, зокрема Речі Посполитої, а також забезпечити Польщу від загрози зі сторони Росії та Німеччини. Втім, у геополітичних реаліях того часу, ця ідея не знайшла підтримки у європейських акторів та скоро стала неможливою навіть теоретично. (Okulewicz, 2001, s.83)

Разом із відродженням Польської незалежної держави відродився і проєкт «Міжмор'я», проте у сучасному трактуванні даний концепт зазнав видозмін які актуальні у сучасній геополітичній обстановці. Найяскравішим політичним промоутером інтеграційного проєкту «Міжмор'я» є діючий президент Польщі Анжей Дуда.

Український науковець Шевченко О.М. у статті «Концепція «Міжмор'я» в сучасних геополітичних умовах» здійснив порівняння між класичною концепцією «Міжмор'я» Пілсудського та сучасним трактуванням інтеграційного проєкту Дуди і дійшов до таких висновків:

- Якщо Пілсудський говорив про створення конфедерації, тобто хоча своєрідного, але державного утворення, то ідея Дуди – створення певного союзу всередині ЄС. Тобто мова йде про значно менші права на автономію цього союзу від глобальних акторів, ніж в проєкті Пілсудського.

- Очевидно, ідея Дуди не може мати на увазі залучення тих же країн, що хотів залучити у свій проєкт Пілсудський. Якщо в кінці другого десятиліття ХХ сторіччя було доречно говорити про залучення в проєкт Фінляндії, яка так само як і Польща на той момент щойно отримала незалежність, то сьогодні Фінляндія живе зовсім інших реаліях ніж країни «нової Європи» і ідея Дуди ніяк не може її зацікавити, або бути їй вигідною. Про участь в ідеї Дуди Білорусі можна говорити лише в середньостроковій перспективі, коли країна відійде з орбіти впливу Російської Федерації.

- Якщо головною метою проєкту Пілсудського було створення щита, що забезпечив би Польщу від загроз зі сходу та заходу, тобто головна мета була – безпека, то Анжей Дуда підкреслює, що його ідея має на увазі врегулювання не тільки питань безпеки, але й економічних. І пріоритети у кожній з країн, що можуть приєднатися до

такого проєкту можуть бути цілком свої. (Шевченко, 2016, с.18)

Відповідно до поставленої мети можемо зазначити, що сучасний інтеграційний проєкт «Міжмор'я» має глибокі історичні корені та є частиною польської політичної традиції. Зважаючи на те, що ідея подібного інтеграційного проєкту була висунута на найвищому політичному рівні А. Дудою ще в 2015 році, тобто при першій президентській каденції та на той факт, що А. Дуда був обраний вдруге в 2020 році, а його політична сила «Право та Справедливість» отримала більшість у польському Сеймі, можемо зробити висновок про те що інтеграційний проєкт «Міжмор'я» є суспільним інтересом поляків на міжнародній арені, тобто згідно визначення студії політичного реалізму – входить до національних інтересів.

Проте втілення подібної ініціативи на сьогодні виглядає дещо утопічно, адже військова агресія Росії в Україні та незмінна політична ситуація в Білорусі створює значні перешкоди для залучення цих держав в нове інтеграційне утворення. Важливим фактором також є втрата союзника концепту «Міжмор'я» у Західній Європі – Великої Британії, у зв'язку з виходом Королівства із ЄС.

Зважаючи на подібні складнощі із втіленням проєкту «Міжмор'я» на сьогодні він трансформувався в «Ініціативу трьох морів». Перші спроби організувати новий форум співпраці в Центральному субрегіоні Європи мали місце в Нью-Йорку на 70-й сесії Генеральної Асамблеї ООН у вересні 2015 р. Однак, на той час жодних подробиць даного інтеграційного проєкту не спостерігалось, форум не спричинив жодних активних дій, спрямованих на втілення співпраці в регіоні АВС (Адріатичне, Балтійське та Чорне моря).

Остаточний проєкт був сформований під час саміту у хорватському Дубровнику 25–26 серпня 2016 р. Проєкт «Ініціатива трьох морів» включає в себе інтеграційну співпрацю дванадцяти країн Центральної Європи (у широкому розумінні), які також є членами Європейського Союзу: Австрія, Болгарія, Хорватія, Чехія, Естонія, Литва, Латвія, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія та Угорщина. Ініціаторами цієї співпраці виступив президент Хорватії Колінда

Грабар-Кітарович та Президент Республіки Польща Анджей Дуда. Цей найновіший регіональний проєкт у Центральній Європі викликає багато суперечок та емоцій - від сподівань, що він стане міцним союзом держав, що належать до нього; так і перспектив перетворення інтеграційного проєкту в один з найсильніших інструментів Польщі у зовнішній політиці. (Ukielski, 2018, s.45) Щорічні зустрічі президентів, які направляють її політичний вимір, мають ключове значення для функціонування Ініціативи трьох морів. З 2018 року одночасно організовується Бізнес-форум, відкритий для широкого кола суб'єктів. Ініціатива трьох морів не є міжнародною організацією, а це означає, що не існує засновницької угоди чи статуту, які б визначали її цілі та завдання. (Orzelska-Stączek, 2019, s.136)

Проте з огляду національного інтересу поляків стосовно проєкту «Ініціативи трьох морів», хотів би зазначити, що дана субрегіональна інтеграція є вірогідніше продуктом компромісу, як із державами субрегіону, так і з потужнішими геополітичними векторами сили. Натомість східний традиційний геополітичний інтерес Польщі у інтеграції України та Білорусі на сучасному етапі субрегіональної інтеграції залишається другорядним питанням, що не у повній мірі виправдовує суспільні інтереси польського народу. З іншого боку подібна інтеграція «нових» членів ЄС у регіональній «Ініціативі трьох морів» потенційно може балансувати взаємовідносини із умовною Західною Європою, що було одним із основних тезисів програми правлячої у Польщі політичної сили «Право і Справедливість», яка на сьогодні є основним рупором суспільних інтересів поляків.

Отже, інтеграційні проєкти Польщі в субрегіоні ЦЄ мають давні традиції. Одним із визначальних напрямів збільшення геополітичної потуги Польської держави, згідно національного інтересу поляків, який виявлений відповідно до визначення студії політичного реалізму та сучасних електоральних уподобань поляків, є максимальне збільшення впливу Польщі у державах, що межують із нею на Сході та поглиблення співпраці в рамках «Вишеградської четвірки». Іншою важливою метою інтеграції Польщі у субрегіоні є

винайдення балансу сил в Європейському Союзі між «Старою Європою» та «новими» членами ЄС. Сучасний переосмислений інтеграційний проєкт «Міжмор'я», на мою думку, при його реалізації цілком би відповідав запитам суспільного інтересу більшості поляків у міжнародній політиці. Проте, зважаючи на загальні геополітичні обставини проєкт довелося трансформувати в «Ініціативу трьох морів» змістивши інтеграційні зусилля зі сходу Європи (Україна, Білорусь) на південь (Словенія, Хорватія, Болгарія та Румунія) – традиційний геополітичний інтерес іще однієї потужної держави «Вишеградської четвірки» - Угорщини.

Група українських науковців у монографії «Політико-ідеологічний процес в українському суспільстві в умовах модернізації: порівняльний аналіз», підсумовуючи аналіз політико-ідеологічний процесу в Угорщині на сучасному етапі, надають висновки про те, що на початку 90-х років до влади прийшли національно-консервативні сили, які поставили собі за головну мету духовне відродження угорської нації в межах «Великої Угорщини». Чергові вибори до ДЗ Угорщини в 2010 році приводять до влади близько 80 % представників правих партій. Уряд В. Орбана знову вертається до національно-консервативної ідеології, і хоч його дії викликають гостру критику всередині ЄС, угорські керманичі свою генеральну лінію не збираються змінювати. Цікавим є і те, що попри соціально-економічні негаразди населення країни продовжує і далі підтримувати В. Орбана і його уряд. (Рудич et al., 2013, с.344-345)

Загалом концепт «Великої Угорщини», як зовнішньополітична парадигма правих сил Угорщини, є чинною єдиною чітко сформованою стратегією, яка може трактуватись як альтернативна до інтеграційного проєкту ЄС в субрегіоні ЦЄ, вироблена угорською політичною думкою.

Як і польський концепт «Міжмор'я», «Велика Угорщина» має досить давню історію та закріплена, як традиційна ідея в зовнішній політиці сучасної Угорщини.

«Велика Угорщина» - ідея, що базується на поверненні етнічних угорських територій відторгнутих після Тріанонського договору.

Даний концепт був превалюючим в суспільно-політичній думці угорців досить тривалий період: від фактичного укладення мирного договору 1920 р. за яким Королівство Угорщина відмовлялась від земель сучасної Чехії, Словаччини, Австрії, Румунії та Хорватії, і до закінчення Другої Світової війни, за результатами якої Угорщина стала частиною Соцтабору. Природньо, що Велика Угорщина, як зовнішньополітична парадигма відродилася із набуттям незалежності Угорської Республіки та знайшла відображення своїх смислів в програмних документах угорських націоналістичних сил.

Інтеграційний проєкт Угорщини має більш виражений національний характер в порівнянні із польськими проєктами, але на відміну від попереднього аналізу стверджувати, що проєкт Великої Угорщини у своєму класичному трактуванні, заснованому на угорському іредентизмі є домінуючим суспільним інтересом угорців в зовнішній політиці сучасності, ми не можемо. Через те, що, а ні політичні сили, що отримали більшість на парламентських виборах 2018 року (коаліція Угорського громадянського союзу та Християнсько-демократичної народної партії – 44.87%, 133 парламентських мандатів) (FIDESZ, 2018), а ні прем'єр міністр Віктор Орбан ніколи не заявляли про підтримку даного проєкту. З іншого боку, ми можемо спостерігати цілеспрямований та послідовний захист національних меншин в межах держав з районами компактного проживання угорців, включно до легалізації їх культурної автономії. Подібна зовнішня політика в субрегіоні ЦЄ знаходить позитивний відгук в угорському суспільстві. Відхід від агресивної політики відновлення угорської державності в межах її етнічних кордонів, за дослідженням Марка Сіма «The idea of Great Hungary in historical perspective», змогло зміцнити політичні позиції більш радикальної партії Йобік, що попередньо відстоювала угорський іредентизм, проте в остатній виборчій кампанії відійшла від позицій класичної ідеї «Великої Угорщини», надавши позитивну характеристику політиці В. Орбана в сфері модернізації концепту під сучасні геополітичні реалії (Sima, 2017)

Проект «Велика Угорщина» як концепція політично єдиного Карпатського басейну та націоналістична ідея об'єднання угорського народу, набуває більш широкого значення, оскільки Угорщина та країни цієї території сьогодні є в переважній більшості частиною Європейського Союзу. Отже, ідея інтеграції даних держав до єдиного політичного простору за допомогою «м'якої сили» є більш доцільним в сучасній міжнародній обстановці в ЦЄ.

Таким чином можемо стверджувати, що концепція «Великої Угорщини» здійснила трансформацію від іредентної ідеї повернення етнічних земель до складу держави до інтеграційного проекту утворення у ЦЄ певного політичного угруповання із тих же держав з регіонами компактного проживання угорців. До того ж, з допомогою зовнішнього впливу - збільшення політичних прав угорських меншин в даних державах та здійснення впливу Угорщини за допомогою етнічних угорців в країнах субрегіону.

Не зважаючи на негативне ставлення до ідеї «Великої Угорщини», як у сусідніх країнах, так і в ЄС загалом, на мою думку у своєму новому трансформованому вигляді цей інтеграційний проект має значні перспективи розвитку. Оскільки – по перше, цілком вкладається в розуміння субрегіональної інтеграції польських проектів, по друге, може трактуватись як елемент загальноєвропейської регіоналізації, що сприяє інтеграції до ЄС нових членів (Румунії, Хорватії).

З іншого боку основний провідник даного концепту – Віктор Орбан досить часто використовує інтеграційне поле субрегіону ЦЄ для протиставлення з політикою західної Європи. Зокрема у своїх виступах прем'єр Угорщини акцентує увагу на традиційну близькість субрегіону та його відміну від Західної Європи. Захід, на думку Орбана, втратив свою привабливість в очах Центральної Європи, і наш (центральноевропейський) спосіб життя не здається бажаним для західників. (Orbán, 2020)

Отже, можемо стверджувати, що не залежно від форми інтеграційного проекту співпраці в Центральній Європі, подібні зовнішньополітичні кроки знаходять відгук

в угорському суспільстві, про що і свідчать результати останніх виборчих кампаній.

В силу геополітичних обставин, певного інтеграційного проекту, альтернативного до політики ЄС в субрегіоні ЦЄ, ні у Чехії, ні в Словаччині не виникло.

Чеський дослідник Бенеш В. зумовлює причину відсутності подібних інтеграційних моделей в тому, що для невеликих країн, як Чехія це є нормативною міжнародною поведінкою. Адже політика у випадку малих держав має свою специфіку: відповідає довгостроковим інтересам безпеки, малі держави роблять великий акцент на міжнародному праві та інституціях. Прагнучі побудувати стабільну міжнародну систему, засновану на міжнародних законах, що зобов'язує всіх суб'єктів, компенсує військову перевагу більших держав. (Benesh, 2005, s.4) Малі країни часто використовують посилення на права людини, етику та міжнародні відносини закону, тоді як у Чеській Республіці цей факт посилюється внаслідок впливу дисидентства. Джерелом влади на дипломатичних переговорах зазвичай стає престиж і репутація (коли інші додаткові ресурси здебільшого відсутні), їх потрібно цілеспрямовано будувати протягом тривалого часу. Зовнішня політика малої держави, як правило, є послідовною і в довгостроковій перспективі зосереджуються лише на певній області через брак впливу на сусідні держави.

Згідно аналізу чеських дослідників міжнародної політики Друлака Пьотра та Друлакової Радки «Створення та аналіз зовнішньої політики» - науковий зовнішньополітичний диспут сучасної Чехії формується навколо чотирьох базових ідей: інтернаціоналізму, атлантизму, континенталізму та автономізму. Які мають різні погляди на зовнішню політику (інтеграція до ЄС, орієнтація на США, Росію тощо) і представлені в політичних партіях. (Drulák, & Druláková, 2011, s.32)

Проте практика регіональної співпраці у «Вишеградській четвірці» залишалася не змінною для Чехії не залежно від політичної сили, що очолювала державу. Як і Вацлав Клаус (президент Чехії 2003-2013 р., лідер та засновник «Громадянської демократичної партії») так і його політичний та ідеологічний супротивник, засновник популістської партії

ANO2011 Андрей Бабіш (прем'єр міністр Чехії з 2017 р.) одностайні, щодо співпраці в субрегіоні ЦЄ задля захисту національного суверенітету та національної ідентичності чехів від фактичних, чи уявних зазіхань на них західноєвропейського лобі.

Фактично при відсутності консолідації в розумінні зовнішньополітичних інтересів та інтеграційних проєктів у чеському суспільстві, які у своїй більшості громадяни Чехії могли би визначити як національний інтерес, або суспільний інтерес у зовнішній політиці, за який би послідовно боролась чеська політична еліта, як представники суспільства, - на сучасному етапі ми можемо визначити тільки елементи західноєвропейської політики, які в будь-якому разі викликають суспільний супротив. Ці «червоні лінії» європейської інтеграції закономірно знаходять своє відображення в риториці внутрішньочеських політичних опонентів. Наприклад, перед вступом до ЄС тодішній президент Чеської Республіки В. Клаус зазначав, що чехи повинні забезпечити, щоб не дійшло до розмиття чеської ідентичності і втрати фундаментальних атрибутів держави. (Ослунд, 2006) Так і його політичний опонент прем'єр-міністр Андрей Бабіш на конференції «Чеські національні інтереси» 14 травня 2019 року визначив, що ідея Європи сильних держав-членів є для нього основою зовнішньої політики. Бабіш зазначив, що Чеська Республіка не є невеликою країною - із 28 країн-членів ЄС вона знаходиться на 11 місці. За його словами, проблема в європейських установах. (Petiška, 2019)

Таким чином можемо визначити, що суспільним інтересом для чехів в міжнародній політиці є сформований супротив глибокій інтеграції в Євросоюз. Про що свідчить підтримка даних ідей у різних політичних сил, що є лідерами суспільної думки, протягом довготривалого періоду незалежності Чехії.

Консолідація чеського суспільства навколо ідей супротиву інтеграції ЄС через підтримку національного суверенітету та національної ідентичності, при відсутності власної альтернативної стратегії інтеграції в субрегіоні, на мою думку може стати важливим фактором в регіональній політиці сусідніх держав, щодо Чеської Республіки.

Важливим для інших інтеграційних проєктів при залученні до них Чехії залишається забезпечення визначених національних інтересів чехів у пропонованих політичних концепціях. Зважаючи на певного роду експансіонізм, що проглядається в проєкті «Велика Угорщина», більш передбачуваним буде для Чехії підтримка «Ініціативи трьох морів», як проєкту субрегіональної інтеграції, що з одного боку може забезпечити захист національних інтересів Чехії в Євросоюзі, а з іншого не передбачає істотних ризиків для збереження статус-кво.

Одним із протекторів федеративних ідей спільної континентальної політики Євросоюзу в субрегіоні ЦЄ, принаймні в останні десятиліття, можна було вважати Словаччину. Оскільки, з 2010 і до 2020 років більшість в парламенті отримувала соціально-демократична партія «Курс» в коаліції з словацькими правоцентристськими партіями. Такий дивний, з ідеологічних позицій, союз був зумовлений значним представництвом партії угорської національної меншини «Міст», що протягом трьох парламентських скликань займала друге місце за кількістю мандатів.

Природньо, що досягнути консолідації в зовнішньополітичному векторі при союзі таких різних політичних сил було майже не можливо. Досить часто, при суперечних голосуваннях в Європарламенті, Словаччина була слабкою ланкою Вишеградської групи в єдиній опозиції до «старої Європи», що часто викликало докори зі сторони партнерів із субрегіону. Проте вектор континентальної зовнішньої політики пояснюється, на мою думку, тим що даний курс був єдиним можливим для представництва консолідованого електорату соціал-демократів та словацьких правоцентристів. З іншого боку парламентські союзники «Курсу», завжди відстоювали політику автономізації та превалювання у зовнішній політиці субрегіонального співробітництва.

Проте, внутрішньополітичні потрясіння в Словаччині викликані корупційним скандалом із Єврофондами та можливою участю в них європейських чиновників, змістило електоральну перевагу в бік правоцентристських сил, які на той час – 2018 рік, відмовились співпрацювати з прем'єром та засновником партії «Курс» -

Робертом Фіцо. І уже в лютому 2020 року правоцентристська консервативна партія «Звичайні люди» перемогла у виборчій кампанії до парламенту. (Obyčajní ľudia, 2020)

Зважаючи на програму партії «Звичайні люди», відстоювання національних інтересів Словаччини в ЄС, через регіональну співпрацю у V4 та розширення партнерів у Східній Європі – є одним із завдань переможців. (Obyčajní ľudia, 2020)

Таким чином, можемо констатувати, що формального єдиного вектору зовнішньополітичної діяльності для Словаччини в силу внутрішньополітичних обставин не було вироблено. Компромісною, проте не загальноприйнятною зовнішньополітичною парадигмою, довгий час була політика континенталізму, тобто політика погодження із європейською більшістю Західної Європи. На сьогодні більшість парламенту складає консервативна партія «Звичайні люди», що представила програму у якій на перше місце у зовнішній політиці ставить співробітництво в Центральній Європі. Досить важко при таких умовах спрогнозувати ступінь участі Словаччини в альтернативних інтеграційних ініціативах держав ЦЄ. Але на сьогодні ми можемо опиратися на участь словаків в «Ініціативі трьох морів» на трьох останніх самітах, що надає перспективи для подальшої інтеграції. З іншого боку традиційна присутність в парламенті проугорської політичної сили, зазвичай консолідувала інші партії в єдиний національний фронт, з чого можна зробити висновок про те, що проєкт «Велика Угорщина», навіть в сучасній його інтерпретації, буде мати значні труднощі при спробах його втілити в Словацькій Республіці.

Висновки.

Отже, розглянувши сучасні інтеграційні ініціативи держав Вишеградської групи в субрегіоні ЦЄ, можемо зазначити, що пропонувані країнами Центрального субрегіону Європи інтеграційні проєкти в своїй переважній більшості базуються на основі традиційної зовнішньої політики держав-авторів альтернативних ініціатив. Наприклад, проєкти «Міжмор'я» та «Велика Угорщина» можуть трактуватися, як відновлення впливу національних держав,

що їх ініціюють, до кордонів в яких, згідно національного міфу, дані держави переживали зеніт міжнародного впливу в історичній ретроспективі. В ній легко можна зіставити карту Речі Посполитої та сфер її впливу в часи династії Ягелонів та Угорського Королівства разом із васалами до Тріанонського договору відповідно із сучасними проєктами інтеграції в субрегіоні. Подібні витоки формування інтеграційних проєктів з одного боку відповідають суспільним інтересам в міжнародній політиці, як у Польщі, так і в Угорщині, де партії та політики, що представляють дані концепти є провладними та не одноразово були переобрані на демократичних виборах. Адже, на мою думку, проєкти «Великої Угорщини» та «Міжмор'я» цілком відповідають національним міфам угорців та поляків про часи найвищого розквіту їх державницької політики, що в свою чергу апелює до національної свідомості в Угорщині та Польщі. З іншої сторони глибинні корені сучасних інтеграційних ініціатив далеко не завжди знаходять відгук в незалежних державах, що є частиною інтеграційного проєкту. Подібна не зацікавленість в пропонуваніх ініціативах дуже часто базується на остраху втрати власного національного впливу, передачі частки суверенітету до субрегіонального об'єднання в якому першочерговими є інтереси іншої, а не власної нації. До того ж, національні міфи, певної держави в європейській практиці, як правило не співпадають із трактуванням історії інших незалежних країн, де часи розквіту зовнішньої політики сусідньої держави є часом фактичного підкорення власної нації зовнішньополітичному впливу інших народів. В даних умовах традиційні інтеграційні парадигми Польщі та Угорщини в незалежних державах, на які вони мали б поширитись, викликають асоціації не із співпрацею та субрегіональною інтеграційною ініціативою, а із зовнішньополітичною експанцією даних держав, що викликає природний супротив інтеграційним проєктам «Міжмор'я» та «Великої Угорщини».

Оскільки, на сучасному етапі ні Польща, ні Угорщина не мають достатньо важелів міжнародного впливу для нав'язування

проектів «Міжмор'я» та «Великої Угорщини», можемо констатувати, що просування даних проектів в сусідніх державах на сучасному етапі є маловірогідним. Мотивація для включення даних інтеграційних ініціатив в програми провладних політичних партій Угорщини та Польщі може пояснюватись двояко: по-перше, традиційні інтеграційні проекти є далекими стратегічними цілями; по-друге, «Міжмор'я» та «Велика Угорщина» є політичним продуктом для внутрішніх цілей, тобто, як це не дивно, ініціативи служать внутрішньополітичним цілям – консолідації електорату за допомогою близьких для широких мас моделей зовнішньої політики. Таким чином, можемо визначити, що прийнятний для держав субрегіону інтеграційний проект, альтернативний європейській інтеграції, може бути компромісний концепт, що у рівній мірі представляє національні інтереси всіх учасників. В недалекому минулому ідеєю для об'єднання зовнішніх національних політик у спільний вектор була ідея «повернення до Європи», що призвело до утворення Вишеградської четвірки, як авангарду євроінтеграційних сил в Центральній Європі. Проте, на сучасному етапі з аналізу програм провладних політичних партій держав ЦЄ, можемо констатувати, що сьогодні спільними ідеями для держав ЦЄ є навпроти відстоювання національного суверенітету та національної ідентичності, недовіра

до загальноєвропейських інституцій та критика зовнішньополітичних ініціатив ЄС. В перспективі задовільнити компромісні національні прагнення держав ЦЄ може «Ініціатива трьох морів», як інтеграційний проект, що частково задовольняє більшість зовнішньополітичних цілей сучасних політичних представників Польщі, Чехії, Угорщини та Словаччини. Проте, незважаючи на три офіційні саміти, проект «Ініціатива трьох морів» на сьогодні перебуває в досить аморфному стані де не прописані жодні політичні цілі ініціативи, що надає державам-учасникам можливість закладати власні смисли та мотиви даної співпраці. З іншого боку подібна автономізація в політичному сенсі надає можливості для просування функціоналістської парадигми в Центральній Європі на противагу зростаючій федеральній позиції Західної Європи. Тобто відсутність прописаних політичних цілей інтеграційного проекту «Ініціатива трьох морів» представляє його у вигідному світлі на фоні наполегливих запитів західноєвропейського проекту про поглиблення континентальної співпраці. Зважаючи на національні інтереси суспільств держав ЦЄ – підтвердження суверенності власних країн та автономізація національної зовнішньої політики, на мою думку, саме інтеграційний проект «Ініціатива трьох морів» є найбільш перспективним для втілення в сучасних умовах.

REFERENCES

- Ištók, R., & Koziak, T. (2009) Międzymorze as a Polish Geopolitical Concept. *Folia geographica*, №14, s. 89–97.
- Okulewicz P. (2001) *Koncepcja „Międzymorza” w myśli i praktyce politycznej obozu Józefa Piłsudskiego w latach 1918-1926*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2001.
- Shevchenko, O. (2016) Koncepcija «Mizhmoř'ja» v suchasnykh gheopolitychnykh umovakh. *International relations, part 'Political sciences'*, #11, Retrieved from http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2907.
- Ukielski, P. (2018) Inicjatywa Tróymorza w polskiej polityce zagranicznej. *Studia Europejskie*, №2, s. 45-58
- Orzelska-Stączek, A. (2019) Inicjatywa Tróymorza w świetle teorii realizmu. *Polityczne aspekty nowej formy współpracy dwunastu państw. Sprawy Międzynarodowe*, №1, s. 131-155
- Rudych, F. et al. (2013) *Polityko-ideologichnyj proces v ukrajinsjkomu suspiljstvi v umovakh modernizaciji: porivnjalnyj analiz*. Kyiv: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy.
- FIDESZ. A parlamenti választások eredményei. Retrieved from <https://fidesz.hu/documents/20201118105112003.pdf>.
- Sima, M. (2017) The idea of Great Hungary in historical perspective. *European journal of geopolitics*, №5, p. 99-128.
- Orbán, V. (2020) Együtt újra sikerülni fog. *Magyar Nemzet*. Retrieved from <https://miniszterelnok.hu/egyutt-ujra-sikerulni-fog-2/>.
- Beneš, V. (2005) *Normativní chování malých států jako výsledek kalkulace jejich dlouhodobých zájmů*. Policy Paper z konference Mezi pragmatismem a ideály. Jakou úlohu mají normy při formulaci zahraniční politiky? v Praze 8. listopadu 2005. Retrieved from <https://www.files.ethz.ch/isn/29245/2005-11-Normativni%20chovani.pdf>
- Drulák, P., & Druláková, R. (2011) *Tvorba a analýza zahraniční politiky*. Praha: Oeconomica.
- Oslund, A. (2006) «Paradoks evroazyatskogho rosta», *Rosyja v ghllobalnoj polytyke*. Moskovskij ghosudarstvennyj ynstytut mezhdunarodnykh otnoshenij (unyversytet) MYD Rossyy, #6, c.5–16.
- Petiška, E. (2019) Český národní zájem existuje. A je třeba o něm mluvit. *Česká pozice*, Retrieved from <https://>

ceskapozice.lidovky.cz/tema/cesky-narodni-zajem-existuje-a-je-treba-o-nem-mluvit.A190522_182618_pozice-tema_lube.
Obyčajní ľudia (2020) Odvážne už 10 rokov. Retrieved from <https://www.obycajniludia.sk>.

Mishchuk Viktor

Ph.D. student, <https://orcid.org/0000-0001-6047-0360>, wikto2491@gmail.com

Стаття надійшла / Article arrived: 28.05.21

Схвалено до друку / Accepted: 29.06.21

Віталій Федянін

Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

Боротьба з COVID-19 та вакцинація як елементи зовнішньої політики Об'єднаних Арабських Еміратів

Від моменту створення Об'єднаних Арабських Еміратів у 1971 році гуманітарна складова і закордонна допомога завжди займали особливе місце у зовнішній політиці країни. Початок пандемії коронавірусу COVID-19 став викликом для ОАЕ, водночас створивши умови для нового напрямку еміратської зовнішньої допомоги. Емірати активно включилися у боротьбу з інфекцією, надаючи багатьом країнам необхідну допомогу. Серед країн, які отримали таку допомогу, була і Україна. Одним із закликів еміратського керівництва до світової спільноти став заклик забезпечити рівний доступ всіх країн до вакцини проти коронавірусу. На фоні продовження пандемії і появи нових штамів коронавірусу розуміння причин активного включення ОАЕ у процес боротьби з COVID-19 набуває особливої актуальності, оскільки дозволяє розбудовувати більш ефективні відносини з цією державою у контексті отримання необхідної допомоги та прогнозування зовнішньополітичних кроків Еміратів.

У статті розглянута зовнішня політика ОАЕ у контексті реагування на виклики, спричинені пандемією коронавірусу. Окрема увага приділена співпраці з КНР у питанні організації виробництва вакцини на території Еміратів і третіх країн, а також створенню логістичних потужностей для транспортування і зберігання вакцин.

Доведено, що ОАЕ використовують боротьбу з COVID-19 як інструмент зовнішньої політики. Надання медичної допомоги для протидії пандемії дозволяє збільшувати вплив на країни-реципієнти і покращувати імідж ОАЕ як одного зі світових гуманітарних лідерів. Встановлено, що ключовим елементом реалізації цих планів є стратегічна співпраця з КНР, зокрема організація виробництва китайської вакцини на території Еміратів та третіх країн. Висловлена думка, що реалізація планів дозволить Еміратам стати одним з ключових глобальних гравців на ринку виробництва, транспортування і зберігання вакцини проти коронавірусу. Цей фактор дозволить ОАЕ мати серйозний вплив на країни, які потребують і матимуть потребу у вакцині проти коронавірусу у подальшому.

Ключові слова: ОАЕ, коронавірус, вакцина, COVID-19, КНР, допомога, виробництво.

Vitaliy Fedianin

Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

Combating COVID-19 and Vaccination as Elements of the United Arab Emirates Foreign Policy

Since foundation of the United Arab Emirates in 1971 the humanitarian component and foreign assistance have always occupied a special place in the country's foreign policy. COVID-19 coronavirus pandemic has become a challenge for the UAE while creating conditions for a new direction of Emirati foreign aid. The Emirates have been actively involved in combating the infection providing much-needed assistance to many countries. Ukraine was among the countries which received such assistance. Esurance of equal access of all countries to the coronavirus vaccine was one of the calls of the Emirati leadership to the world community. On the background of a global ongoing pandemic and emergence of new strains of coronavirus understanding of the reasons behind the active involvement of the UAE in the fight against COVID-19 is especially important because it allows to build more effective relations with this country in the context of obtaining necessary assistance and forecasting its foreign policy.

This article examines the UAE's foreign policy in the context of responding to the challenges posed by the coronavirus pandemic. Particular attention is paid to cooperation with China in the sphere of organization of vaccine production in the Emirates and third countries, as well as to creation of logistics facilities for transportation and storage of vaccines.

The study has proved that the UAE uses the fight against COVID-19 as a foreign policy tool. Providing medical assistance to counter the pandemic can increase the impact on recipient countries and improve the image of the UAE as one of the world's humanitarian leaders. The paper has confirmed that a key element in the implementation of these plans is a strategic cooperation with China, in particular organization of Chinese vaccine production in the Emirates and third countries. It is believed that implementation of the plans will allow the Emirates to become one of the key

global players in the market of production, transportation and storage of coronavirus vaccine. This factor will allow the UAE to have a significant impact on countries that need and will need a coronavirus vaccine in the future.

Keywords: UAE, Coronavirus, Vaccine, COVID-19, China, Aid, Production

Вступ.

Надання гуманітарної допомоги є важливою складовою зовнішньої політики Об'єднаних Арабських Еміратів. ОАЕ виділяють величезні обсяги коштів у рамках програм гуманітарної допомоги, які мають широку географію. Гуманітарна стратегія Еміратів передбачає роботу з наслідками надзвичайних ситуацій та внески до міжнародних організацій з метою посилення глобальної гуманітарної системи. Розвинуті механізми реагування на надзвичайні ситуації і потужний фінансовий потенціал дозволили ОАЕ швидко включитися у процес боротьби з пандемією коронавірусу. Протидія COVID-19 підтвердила важливість гуманітарної складової зовнішньої політики ОАЕ і продемонструвала здатність еміратського керівництва швидко перетворювати сучасні виклики на ефективні зовнішньополітичні механізми. ОАЕ продовжують боротися за лідерство у рейтингу країн-донорів. Коронавірус відкрив новий «фронт» для еміратської гуманітарної дипломатії.

Метою статті є проаналізувати заходи, вжиті Еміратами для протидії COVID-19, їх роль і значення для зовнішньої політики ОАЕ. Висвітлюються та аналізуються зовнішньополітичні кроки ОАЕ від початку пандемії. Розуміння природи зовнішньої політики ОАЕ у контексті боротьби з коронавірусом дозволяє більш глибоко зрозуміти гуманітарний напрямок еміратської дипломатії і ефективніше будувати двосторонні гуманітарні відносини з Еміратами.

У статті для отримання наукових результатів використовуються загальні та спеціальні політичні методи дослідження, а саме методи аналізу, порівняння та синтезу.

Враховуючи новизну обраної для статті теми і відсутність відповідних наукових публікацій, матеріалом для дослідження стали доповіді та заяви Міністерства закордонних справ та міжнародного співробітництва ОАЕ, Міністерства охорони здоров'я та профілактики ОАЕ, офіційного урядового сайту, публікації еміратських та світових ЗМІ.

Результати дослідження.

Від моменту створення ОАЕ закордонна допомога стала важливим інструментом зовнішньої політики країни. Цей напрямок набув офіційної форми у рік створення держави, у 1971 році, коли був створений Фонд розвитку Абу-Дабі (Abu Dhabi Fund for Development). Перші програми розвитку і допомоги були реалізовані саме цим фондом. Пізніше, у 1980-1990-х роках з'явилася ціла низка благодійних організацій. Як правило, їх створювали лідери та представники правлячих родин еміратів. В якості прикладу можна навести «Zayed Charitable and Humanitarian Foundation», створену у 1992 році на підставі закону №5 некомерційну неурядову фундацію з початковим фондом 1 млрд доларів США (Official site, 2019). Усі доходи організації від моменту створення спрямовуються на благодійність і гуманітарні проекти в ОАЕ і за кордоном. Також у 1983 році з'явилося еміратське відділення Червоного Півмісяця.

Водночас на офіційний інструмент зовнішньополітики закордонна гуманітарна допомога почала перетворюватися протягом останніх десяти років. У 2008 році Уряд ОАЕ створив Офіс координації закордонної допомоги. Проте необхідність розробки та реалізації масштабної політики зовнішньої допомоги ОАЕ вимагало перетворити у 2013 році вказаний Офіс на Міністерство міжнародного співробітництва та розвитку. У 2016 році це Міністерство було об'єднане з Міністерством закордонних справ ОАЕ. Нове міністерство отримало назву Міністерство закордонних справ та міжнародного співробітництва ОАЕ. З того часу політика закордонної допомоги офіційно проводиться під егідою еміратського зовнішньополітичного відомства. За офіційними даними МЗС ОАЕ, за період з 2010 р. по 2021 р. обсяг наданої ОАЕ закордонної допомоги становив 56,14 млрд доларів США (WAM, 2021). Еміратська допомога надавалася за трьома основними напрямками – розвиток (87,7%), гуманітарна допомога (9,9%) та благодійність (2,4%). Географія розподілення чітко свідчить про

концентрацію на країнах Африки (близько 50%) та країнах Азії (близько 40%). Значно менша увага приділяється країнам Європи, Америки та Океанії (5%). Стільки ж отримали багатосторонні програми та міжнародні організації (WAM, 2021).

Створений механізм довів свою ефективність, коли світ охопила пандемія коронавірусу. Міністерство закордонних справ та міжнародного співробітництва ОАЕ змогло у найкоротші терміни провести плідні переговори з КНР щодо організації виробництва китайської вакцини на території Еміратів і перетворити боротьбу з COVID-19 на дієвий зовнішньополітичний інструмент.

Перший випадок зараження коронавірусом в Об'єднаних Арабських Еміратах виявили 23 січня 2020 року (The National, 2020). За інформацією міністерства охорони здоров'я та профілактики ОАЕ, позитивний діагноз отримала родина (батько, матір, 9-річна донька та бабуся), яка приїхала з китайського міста Ухань в Емірати у відпустку. Міністерство запевнило, що медичні заклади країни мають необхідні інструкції, створені на підставі рекомендацій Всесвітньої організації охорони здоров'я, і немає підстав для занепокоєння. Про широкомасштабні карантинні заходи, закриття навчальних закладів, згортання економічної активності тоді ще не йшлося.

Проникнення коронавірусної інфекції COVID-19 до ОАЕ було справою часу, адже країна є одним з найбільших логістичних центрів світу і важливим туристичним напрямком. В Еміратах живуть і працюють близько 200 тисяч громадян КНР (Khaleej Times, 2021), що також є фактором, який міг сприяти потраплянню вірусу з Китаю в ОАЕ. COVID-19 швидко поширився в країні і змусив еміратську владу вжити жорстких профілактичних та карантинних заходів. Станом на 10 жовтня 2021 року в ОАЕ зафіксовано 737766 випадків захворювання на коронавірус, з яких 731113 пацієнтів вже одужали, 2113 померли. Водночас станом на 10 жовтня 2021 року в ОАЕ проведено 20 475 211 щеплень від COVID-19 і зроблено 86 968 853 тестів. Загальний показник щеплення у країні – 207,02 доз вакцини на 100 осіб. Відсоток населення, які отримали 1 дозу вакцини – 95,48%, дві дози – 85,23% (COVID-19 Information Center, 2021). І це

одні з найвищих показників вакцинації населення у світі.

Від моменту виявлення першого випадку минуло 20 місяців, щоб ОАЕ розпочали повертатися до нормального життя. Тільки 6 жовтня 2021 р. під час меджлісу у палаці Каср Аль-Бахр в Абу-Дабі Спадкоємний принц Абу-Дабі шейх Мухаммад бін Заїд Аль Нагаян заявив, що епідеміологічна ситуація в ОАЕ наразі стабільна, галузь охорони здоров'я також перебуває у гарному стані, тому країна повинна повертатися до нормального життя (ماو قل الكو, 2021). Це була перша заява еміратського лідера, де він чітко закликав населення до відновлення нормального життя, однак дотримуючись при цьому профілактичних заходів. У березні 2020 р. він же закликав дотримуватися усіх рекомендацій органів влади та утриматися від фізичних контактів, навіть не зважаючи на місцеві традиції.

Щоб досягти цієї точки ОАЕ проробили масштабну внутрішню і зовнішню роботу. Розглянемо саме зовнішню складову. ОАЕ зробили ставку на співпрацю з КНР, з якою з 2012 р. мають стратегічне партнерство.

Еміратська програма з вакцинації населення та організації власного виробництва вакцини по праву вважається однією з найбільш ефективних і швидких у світі. Від початку пандемії ОАЕ провели переговори з 23 компаніями щодо закупівлі і виробництва вакцини, зупинивши свій вибір на китайській вакцині «Sinopharm». З липня 2020 р. проводилася третя фаза клінічних випробувань, а вже з вересня 2020 р. ОАЕ почали проводити вакцинацію найбільш контактних верств населення. Після завершення третьої фази клінічних випробувань Емірати 9 грудня 2020 р. офіційно затвердили використання інактивованої вакцини «Sinopharm» на федеральному рівні для всього населення країни. Відповідно до даних Міністерства охорони здоров'я та профілактики ОАЕ, ця вакцина показала 86% ефективності проти інфекції COVID-19 та 100% ефективності у запобіганні середньому та важкому перебігу захворювання (The United Arab Emirates' Government portal, 2021). Таким чином, ОАЕ стали першою країною у світі, яка офіційно затвердила використання вакцини «Sinopharm» на державному рівні. Еміратам

знадобилося на це 10 місяців від моменту підтвердження першого випадку зараження коронавірусом на території країни.

Паралельно проводилася робота з випробування і затвердження інших вакцин, зокрема «Pfizer-BioNTech» отримала реєстрацію Міністерства охорони здоров'я та профілактики ОАЕ 22 грудня 2020 р., а російська вакцина «Sputnik V» - 21 січня 2021 р. Одна тисяча еміратських волонтерів взяла участь у третій фазі клінічних випробувань російської вакцини, отримавши першу дозу. Рішення було прийняте у жовтні 2020 р. після телефонної розмови спадкоємного принца Абу-Дабі з президентом Росії Володимиром Путіним (The National, 2020). Емірати стали другою країною після Білорусі, яка провела випробування російської вакцини.

При цьому хоча й вакцина «Sputnik V» отримала ліцензію для використання в ОАЕ, однак широкого розповсюдження всередині країни не набула і була використана Еміратами за кордоном в якості гуманітарної допомоги. Так, ОАЕ 11 березня 2021 р. направили другу партію (38700 доз) російської вакцини «Sputnik V» у Сектор Газа. Ще 20000 доз були поставлені еміратською стороною у лютому 2021 року (WAM, 2021).

Надзвичайно важливим фактором, який визначив обрання Еміратами китайської вакцини, стала готовність Китаю передати технологію виробництва і в надзвичайно короткі терміни організувати виробництво вакцини «Sinopharm» на території ОАЕ. Організуючи виробництво вакцини, ОАЕ вирішували важливу внутрішню задачу. Це диверсифікація економіки, метою якої є збільшення ненафтових джерел наповнення бюджету. А головна задача лежала у зовнішній площині. У рамках програм зовнішньої допомоги та гуманітарної діяльності ОАЕ планують стати ефективним учасником глобальної мережі з вакцинації населення планети проти коронавірусу. Саме для цього країна активно створює виробничі потужності, а також необхідну транспортну та логістичну інфраструктуру.

Знаковою подією у реалізації цієї стратегії став візит до ОАЕ 27-29 березня 2021 р. міністра закордонних справ КНР Ван І. Саме під час цього візиту було оголошено про угоду між китайською компанією «China National Biotec Group» (один з підрозділів

корпорації «Sinopharm») та еміратською компанією «G42» (Group 42) про організацію ліцензованого спільного виробництва вакцини проти COVID-19 на території Еміратів. Еміратська компанія G42 зі штаб-квартирою в Абу-Дабі була створена у 2018 р. для роботи у галузі розробки штучного інтелекту і хмарних обчислень, а також впровадження рішень, заснованих на роботі штучного інтелекту, у роботу державного сектору, сфери охорони здоров'я, фінансовий і нафто-газовий сектор, авіацію, готельний бізнес, тощо.

Еміратська вакцина вироблятиметься під назвою «Hayat-Vax» (Hayat з араб. мови – життя). Наразі вакцина виробляється в еміраті Рас-аль-Хайма еміратською фармацевтичною компанією «Julphar», потужності якої дозволяють виробляти до 2 млн доз на місяць (Reuters, 2021). Водночас у вільній економічній зоні Kizad наразі будується окремий завод з виробництва вакцини потужністю 200 млн доз на рік. Завод матиме три лінії по наповненню ампул і п'ять автоматичних ліній пакування. Введення в експлуатацію очікується до кінця 2021 року. Масштаби та обсяги виробництва прямо свідчать, що ОАЕ мають намір насичувати глобальний ринок вакцин. Сама назва цього стратегічного китайсько-еміратського проекту, «Стратегічне партнерство заради людства», говорить, що ОАЕ і КНР планують стати впливовими гравцями на фронті боротьби з COVID-19.

Заяви міністра закордонних справ та міжнародного співробітництва ОАЕ шейха Абдулли бін Заїда Аль Нагаяна також безпосередньо свідчать про глобальні плани країни у контексті боротьби з пандемією. ОАЕ планують бути одним з лідерів у протистоянні COVID-19, посилюючи свій імідж як країни, яка приділяє особливу увагу гуманітарній складовій у своїй зовнішній політиці. «В ОАЕ ми вважаємо, що кожна людина має право отримати вакцину без дискримінації», - заявив Абдулла бін Заїд Аль Нагаян 29 березня 2021 р. під час онлайн конференції. Він також наголосив: «Ми діяли швидко, щоб забезпечити весь світ медичними та харчовими продуктами. Завдяки своїй міжнародній інфраструктурі, логістичному потенціалу та близькому географічному розташуванню до Африки, Азії та Європи» (The National, 2021).

Окрім організації виробництва велика увага приділяється Еміратами саме своїм логістичним можливостям по транспортуванню та зберіганню вакцини. Практично одночасно з офіційною реєстрацією китайської вакцини «Sinopharm» у листопаді 2020 р. ОАЕ створили в еміраті Абу-Дабі консорціум «HOPE» («Надія») з метою розвитку саме логістичних потужностей зі зберігання та транспортування вакцини проти COVID-19, використовуючи можливості своїх компаній: авіап перевізника «Etihad», портового оператора «Abu Dhabi Ports» та його дочірньої компанії «Maqta Gateway LLC», що використовує блокчейн-рішення для більш ефективного проведення логістичних операцій. «Abu Dhabi Ports» вже має у своєму розпорядженні бази зберігання площею 19 тис. кв. м. з холодними і ультрахолодними температурами, необхідними для зберігання вакцини. У цих ультрасучасних складських приміщеннях можна зберігати до 120 млн флаконів з вакциною. При цьому складські потужності продовжують розширюватися. У квітні 2021 р. на спеціальні охолоджувальні склади, розміщені у Khalifa Industrial Zone Abu Dhabi, були доставлені додаткові 32 холодильні установки швейцарської компанії «SkyCell» для підтримання ультранизких температур. Тепер загальна кількість установок сягає 53 одиниці. Завдяки холодильним установкам консорціум «HOPE» може зберігати за температури -80°C до 11,4 млн доз вакцини, а загальні склади дозволяють зберігати до 120 млн доз вакцини за температури $2-8^{\circ}\text{C}$. Тобто ОАЕ створили один з найбільших у світі та найбільший у регіоні склад зберігання вакцин проти коронавірусу. Завдяки повному логістичному циклу консорціум вже зараз здатен доставляти до 6 млрд доз вакцини, а до кінця 2022 року планує збільшити ці обсяги до 18 млрд доз. Станом на початок квітня 2021 р. «HOPE» допоміг доставити мільйони вакцин 190 країн світу (The National, 2021). Плановані обсяги транспортування вакцини свідчать, що ОАЕ мають намір доправляти вакцини усьому світові. Консорціум «HOPE» розширює і свої внутрішні транспортні можливості. Компанією «Abu Dhabi Ports» були закуплені 11 вантажівок зі спеціальним обладнанням, яке дозволяє

перевозити вакцини за низьких температур (від $+8$ до -80°C). Відтепер консорціум може транспортувати близько 1,1 млн доз вакцини щоденно по всій території ОАЕ. Кожна вантажівка оснащена реєстраторами даних, що дозволяють контролювати температуру та місцезнаходження автомобіля (The National, 2021).

На початку травня 2021 р. Всесвітня організація охорони здоров'я погодила використання китайської вакцини «Sinopharm». Це дає можливість для її широкого використання на глобальному рівні, особливо для бідних країн, шляхом включення до Програми глобального доступу до вакцин COVAX. Емірати очікували цього рішення, щоб розпочати просування власної вакцини «Hayat-Vax», виробленої за ліцензією «Sinopharm». Міністр закордонних справ та міжнародного співробітництва ОАЕ Абдулла бін Заїд Аль Нагаян неодноразово підкреслював, що його країна надаватиме усю необхідну підтримку Програмі COVAX, щоб забезпечити вакцинацію для країн, що розвиваються. Свої наміри Емірати аргументують боротьбою з дискримінацією у питанні розподілення вакцин і прагненням розширити свою гуманітарну присутність у світі.

10 травня 2021 р. Національне управління з питань надзвичайних ситуацій та катастроф ОАЕ повідомило, що розпочалося відвантаження перших партій еміратської вакцини «Hayat-Vax» із заводу фармацевтичної компанії «Julphar». Перші вакцини поступали на склади зберігання і очікували відповідних контрактів на поставку, поставок в рамках програм гуманітарної допомоги ОАЕ або ж поставок в рамках Програми COVAX. ОАЕ прагнуть заповнити нішу і стати вагомим учасником Програми COVAX, особливо у країнах Африки та Азії. Серед головних переваг еміратської вакцини «Hayat-Vax» є те, що вона може зберігатися у звичайних холодильниках і не потребує ультра низьких температур, а це є вагомим фактором для африканських і азійських країн, де відсутні відповідні місця для зберігання з ультра низькими температурами. Водночас ОАЕ активно працюють через еміратське відділення Червоного півмісяця для просування своєї вакцини, проводячи кампанії з вакцинації

сирійських біженців в Іраку та Йорданії. Через еміратське представництво Червоного півмісяця здійснюються і поставки вакцини. Наприклад, 8 червня 2021 р. ОАЕ направили до Білорусі літак з 11 тисячами доз китайської вакцини проти коронавірусу (ماو تل الكو، 2021).

Розглянемо список країн, які отримали найбільшу допомогу від ОАЕ у боротьбі з коронавірусом, щоб зрозуміти основні напрямки зовнішньої політики Еміратів у цій сфері. Доповідь підготовлена Департаментом співпраці у питаннях розвитку Міністерства закордонних справ та міжнародного співробітництва ОАЕ (Embassy of the UAE in the USA, 2021). Загалом станом на 1 липня 2021 р. Емірати направили допомогу у 135 країн. Згідно з документом, перша десятка країн, які отримали найбільше еміратської допомоги, виглядає так: Сербія, Ємен, Судан, Сирія, Індія, Туркменістан, Мальдіви, Велика Британія, Казахстан та Колумбія. Найбільше допомоги отримала Сербія – 159,1 т. Для порівняння Україна отримала 17,36 т. медичної допомоги (The United Arab Emirates' Government portal, 2021). Також на літаку, який 10 квітня 2021 р. доправляв медичну допомогу, до Києва з ОАЕ повернулися 113 громадян України.

ОАЕ роблять акцент на Сербії не тільки в контексті поставки допомоги для боротьби з COVID-19. Ця країна розглядається еміратською владою і як плацдарм для розгортання виробництва вакцини. Еміратська компанія «Group42» і китайська «Sinopharm CNBG» розпочали реалізацію спільного проекту з будівництва заводу для виробництва китайської вакцини Sinopharm проти коронавірусу на території Сербії. Планові потужності заводу – 36 млн доз щорічно. Це стало результатом виконання домовленостей, зафіксованих у Меморандумі про стратегічну співпрацю між «Group42», «Sinopharm CNBG» та Сербією, підписаному у липні 2021 р. з метою налагодження співпраці у виробництві вакцини для потреб Сербії і регіону. Офіційна церемонія відкриття проекту відбулася 8 вересня 2021 р. у Белграді за участі Президента Сербії Александара Вучича, виконавчого директора еміратської інвестиційної компанії «Mubadala» і члена ради директорів компанії «Group42» Хальдуна Аль Мубарака, виконавчого директора «Group42» Пенга

Ксяо і віце-президента «Sinopharm CNBG» Янга Хючуана (The National, 2021). «Сербія матиме один з найбільш сучасних заводів з виробництва вакцини. Пишаюся, що ми намагаємося вирішити деякі регіональні та світові проблеми разом з нашими китайськими і еміратськими партнерами», – заявив А. Вучич. Зі свого боку, Х. Аль Мубарак відмітив: «Сьогоднішня церемонія показує, чого можна досягти, коли ми будемо глобальні партнерські та інвестиційні відносини навколо спільних викликів та можливостей».

Співпраця у галузі гуманітарного співробітництва та допомоги окремо прописується у двосторонніх угодах, які ОАЕ укладають з іншими країнами. Наприклад, Угода про всеосяжне стратегічне партнерство між ОАЕ та Австрією, підписана 29 липня 2021 р. у Відні в присутності Спадкоємного принца Абу-Дабі Мухаммада бін Заїда Аль Нагаяна та Канцлера Австрії Себастьяна Курца, передбачає співпрацю двох країн у галузі гуманітарного співробітництва та допомоги (ماو تل الكو، 2021). У рамках таких документів ОАЕ розширюють свою складову допомоги і гуманітарну складову зовнішньої політики.

Висновки.

Пандемія COVID-19 стала серйозним викликом для зовнішньої політики Об'єднаних Арабських Еміратів. Проте еміратська дипломатія у складних невизначених умовах змогла у стислі терміни знайти рішення і перетворити коронавірусну загрозу на свій додатковий ефективний інструмент. Відтепер допомога у боротьбі з COVID-19 є однією з головних опцій Міністерства закордонних справ та міжнародного співробітництва ОАЕ. Враховуючи особливу актуальність теми подолання небезпеки коронавірусу, ця тема постійно включається еміратською стороною у порядок денний двосторонніх і багатосторонніх переговорів.

Для цього ОАЕ використали своє стратегічне партнерство з КНР. Передача Китаєм технології виробництва вакцини «Sinopharm» підкреслила глибокий рівень довіри і високий рівень співпраці між країнами. Тепер завдяки китайській технології ОАЕ мають намір стати одним з основних глобальних гравців на ринку

виробництва вакцини проти коронавірусу, а завдяки своєму географічному розташуванню і сучасним логістичним можливостям і одним з лідерів з транспортування та зберігання вакцини. Звичайно, що і Китай розраховує за допомогою ОАЕ на більш широке охоплення своєю вакциною країн світу, особливо враховуючи фінансові можливості Еміратів і готовність безкоштовно надавати вакцину в рамках програм гуманітарної допомоги.

Введення в експлуатацію нового заводу з виробництва вакцини «Nayat-Vax» надасть потужний імпульс гуманітарній складовій зовнішньої політики ОАЕ. Плановані обсяги виробництва штовхатимуть країну до пошуку ринків збуту та розширення програм гуманітарної допомоги.

Спільними зусиллями ОАЕ і КНР створюють виробничі потужності і на території третіх країн. Першою такою

країною стала Сербія, з території якої можна більш ефективно охоплювати європейські країни.

Надання допомоги країнам світу у боротьбі з COVID-19 дозволяє ОАЕ посилювати свій імідж глобального гуманітарного лідера, а також створює необхідні умови для отримання підтримки країн-реципієнтів у важливих для Еміратів питаннях. Зважаючи на глобальні масштаби цієї роботи і високу актуальність теми протистояння коронавірусу, цей аспект зовнішньої політики ОАЕ заслуговує на окрему увагу у подальших дослідженнях. Також з огляду на плановані обсяги виробництва вакцини і потужні логістичні можливості ОАЕ у подальших дослідженнях варто сконцентрувати увагу на практичній реалізації стратегічного китайсько-еміратського проекту «Стратегічне партнерство заради людства».

REFERENCES

- Abu Dhabi launches new COVID-19 vaccine plant with China's Sinopharm. (2021). Reuters. Retrieved from <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-emirates-china-idUSKBN2BL0DS>.
- Abu Dhabi's Hope Consortium purchases new transport fleet to expand daily vaccine delivery to 1.1 million. (2021). The National. Retrieved from <https://www.thenationalnews.com/uae/health/abu-dhabi-s-hope-consortium-purchases-new-transport-fleet-to-expand-daily-vaccine-delivery-to-1-1-million-1.1216355>.
- Coronavirus: UAE records first case. (2020). The National. Retrieved from <https://www.thenationalnews.com/uae/health/coronavirus-uae-records-first-case-1.971253>.
- COVID-19 Information Center. Ministry of Health and Prevention of the UAE. (2021). Retrieved from <https://www.mohap.gov.ae/en/AwarenessCenter/Pages/COVID19-Information-Center.aspx>.
- Development Assistance. Ministry of Foreign Affairs and International Cooperation. (2021). Retrieved from <https://www.mofaic.gov.ae/en/the-ministry/the-foreign-policy/development-assistance>.
- Expo 2020 Dubai to strengthen UAE-China partnership: Envoy. (2021). Khaleej Times. Retrieved from <https://www.khaleejtimes.com/uae/expo-2020-dubai/expo-2020-dubai-to-strengthen-uae-china-partnership-envoy>.
- Hope Consortium: health chief tours Abu Dhabi Port's vaccine storage warehouse. (2021). The National. Retrieved from <https://www.thenationalnews.com/uae/health/hope-consortium-health-chief-tours-abu-dhabi-port-s-vaccine-storage-warehouse-1.1195519>.
- Hope Consortium: Sheikh Abdullah bin Zayed: Covid-19 vaccine must be available without discrimination. (2021). The National. Retrieved from <https://www.thenationalnews.com/uae/health/hope-consortium-sheikh-abdullah-bin-zayed-covid-19-vaccine-must-be-available-without-discrimination-1.1193007>.
- The UAE's global efforts in Response to the Novel Coronavirus Disease (COVIS-19). (2021). Embassy of the UAE in the USA. Retrieved from https://www.uae-embassy.org/sites/default/files/uae_covid-19_global_response-1july2021_en.pdf.
- The UAE's global efforts to combat the COVID-19 outbreak. (2021). The United Arab Emirates' Government portal. Retrieved from <https://u.ae/en/information-and-services/justice-safety-and-the-law/handling-the-covid-19-outbreak/humanitarian-efforts/sending-aid-to-affected-countries>.
- UAE sends second shipment of COVID-19 vaccine to Gaza Strip. (2021) WAM. Retrieved from <http://wam.ae/en/details/1395302918454>.
- UAE's foreign aid from 2010 to 2021 totalled AED206 billion: MoFAIC report. (2021) WAM. Retrieved from <https://wam.ae/en/details/1395302963076>.
- UAE to host vaccine trial for Russia's Sputnik V. (2020). The National. Retrieved from <https://www.thenationalnews.com/uae/health/uae-to-host-new-vaccine-trial-for-russia-s-sputnik-v-1.1092478>.
- Vaccines against COVID-19 in the UAE. (2021). The United Arab Emirates' Government portal. Retrieved from <https://u.ae/en/information-and-services/justice-safety-and-the-law/handling-the-covid-19-outbreak/vaccines-against-covid-19-in-the-uae>.
- Work begins on Sinopharm vaccine plant in Serbia in tie-up with UAE. (2021). The National. Retrieved from <https://www.thenationalnews.com/uae/2021/09/13/work-begins-on-sinopharm-vaccine-plant-in-serbia-in-tie-up-with-uae/>.

Zayed Charitable and Humanitarian Foundation. (2019). Official site. Retrieved from <https://www.zayedCHF.gov.ae/HomeNews/NewsDetails/390>.
ایسورال یب یل " 19-دی فوک " حاقل نم قنحش لسرت تارام ال <http://wam.ae/ar/details/1395302941943>. (2021). ماو فلکو.
ای حل ا قنوع قی ادب یل ع هدم حنو .. قنیدع بر اچتو اسورد اهنم انمل عتو ریخب " انوروک " قمزأ نم ان چرخ فلل الضفب : دیاز نب دمحم <http://wam.ae/ar/details/1395302977527>. (2021). ماو فلکو. تارام ال قلو د یف امت عیبط یل
اسمنل او تارام ال نیب قلماشل ایجیتارتس ال قکارشل ای قی قافتا عیقوت نادمشی ستروک نایتسابی سو دیاز نب دمحم <http://wam.ae/ar/details/1395302956217>. (2021). ماو فلکو.

Fedianin Vitaliy

Ph.D., <https://orcid.org/0000-0002-8414-6343>, makareast@gmail.com

Стаття надійшла / Article arrived: 29.05.21

Схвалено до друку / Accepted: 29.06.21

Науково-теоретичний альманах "ГРАНІ"

Підписано до друку 30.06.2021 р.

Формат 60х84 1/8. Папір офсетний. Гарнітура Time New Roman.

Друк цифровий. Ум. друк 15,88. Наклад 100 пр. Зам. № 21/21

Видавництво «ГРАНІ»

49044, м. Дніпро, вул. Гоголя 20-б, к. 32

Свідоцтво про внесення до Держреєстру ДК № 2131 від 23.02.2005

www.grani-print.dp.ua granidp@gmail.com +380502588386